

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAIŃSKA POLONISTYKA

Випуск 22

Numer 22

Житомир

Bydgoszcz

2024

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 15 від 30. 08. 2024 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ / RADA EDYTORSKA:

Головний редактор
Redaktor naczelny

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор
Prof. dr hab. Victor Moisiienko

Мирослав Янковяк, доктор доктор габілітований
Микола Козловець, доктор філософських наук, професор
Віта Павленко, доктор педагогічних наук, доцент
Валентина Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент

Dr hab. Mirosław Jankowiak
Prof. dr hab. MykołaKozłowiec
Doc. dr hab. Vita Pavlenko,
Doc. dr Walentyna Tytarenko

Заступники головного редактора / Zastępcyredaktoranczelnego:

Відповідальний секретар
Sekretarz

Віктор Рудницький
Wiktor Rudnicki

Члени редколегії / Komitetredakcyjny:
Педагогічні дослідження:

Оксана Джус, доктор педагогічних наук, професор
Василь Каплінський, доктор педагогічних наук, професор
Інеса Новицька, кандидат педагогічних наук, доцент
Ольга Власенко, кандидат педагогічних наук, доцент
Людмила Петько, кандидат педагогічних наук, доцент
Ігор Вербовський, кандидат педагогічних наук, доцент

Doc. dr hab. Oksana Dżus
Doc. dr hab. Wasyl Kapliński
Doc. dr Inessa Nowicka
Doc. dr Olha Vlasenko
Doc. dr Ludmiła Petko
Doc. dr Igor Verbovskyi

Філософські дослідження:

Асланов Сиріл, доктор філософії PhD, професор
Наталія Бойченко, доктор філософських наук, професор
Олександр Буравський, доктор історичних наук, професор
Людмила Горохова, кандидат філософських наук, доцент
Віктор Зінченко, доктор філософських наук, професор
Сергій Костючков, доктор філософських наук, професор
Анджей Войцех Новак, доктор габілітований, професор
Гжегож Осташ, доктор габілітований, професор
Дмитро Сепетий, доктор філософських наук, доцент
Вадим Слюсар, доктор філософських наук, доцент
Олег Соколовський, доктор філософських наук, професор
Андреас Умланд, кандидат політичних наук, доцент
Утюж Ірина, доктор філософських наук, професор
Михало Якубович, кандидат історичних наук, доцент

Prof. dr hab. Aslanov Cyril
Prof. dr hab. Natalia Bojczenko
Prof. dr hab. Aleksander Burawski
Doc. dr Lyudmyła Horokhova
Prof. dr hab. Wiktor Zinczenko
Prof. dr hab. Sergiusz Kostieczkow
Prof. dr hab. Andrzej Wojciech Nowak
Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz
Doc. dr hab. Dmytro Sepetyi
Doc. dr hab. Wadym Slusar
Prof. dr hab. Oleh Sokolowski
Doc. dr Andreas Umland
Prof. dr hab. Iryna Utiuzh
Doc. dr Mychajto Jakobowycz

Філологічні дослідження:

Тимон Адамчевський, кандидат філологічних наук
Міхал Глушковський, доктор філологічних наук, професор
Вікторія Жуковська, кандидат філологічних наук, професор
Катажина Кончевська, доктор гуманітарних наук, кандидат
філологічних наук
Хелена Красовська, професор, доктор габілітований
Степан Черничко, професор, доктор гуманітарних наук
Ірена Ярось, професор, доктор габілітований
Леся Ящук, кандидат філологічних наук, доцент

Dr Tymon Adamczewski
Prof. dr hab. Michał Głuszkowski
Prof. dr Wiktoria Żukowska
Dr Katarzyna Konczewska
Prof. dr hab. Helena Krasowska
Prof. dr hab. Stepan Czernińco
Prof. dr hab. Irena Jaros
Doc. dr Lesia Jaszczuk

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію:

Серія КВ № 11732–603Р від 13. 09. 2006 р

Наукове періодичне видання

УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAINSKAPOLONISTYKA

Випуск 22, 2024 р.

Виготовлено з оригінал-макету авторів

Сайт видання: <http://polonistyka.zu.edu.ua/>

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів

Підписано до друку 30.08.2024 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура TimesNewRoman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 13,9 Обл.-вид. арк. 13,9 Тираж 100. Замовлення 7/12.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua, ktytar@ukr.net

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. 46-75-60, 43-14-17

ISSN 2220-4555
ISSN 2786-636X

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024

УДК 821.162.1 Грабовський М.
DOI 10.35433/2220-4555.22.2024.fil-1

Ірина Андерсон,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-7013-079X
iryna-rudenko@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ПРОБЛЕМАТИКА ЛИСТІВ МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО

У цьому дослідженні здійснено аналіз листування й проаналізовано перебіг життя, умови, світоглядні переконання М. Грабовського, його наміри та життєві прагнення. З'ясовано почасти причини його основних принципів світогляду, ставлення до родини та роботи, ведення господарства, буденні справи, події тощо, оскільки епістолярій митця надзвичайно багато розкриває не лише для уявлення про перебіг особистого життя, а й поглиблює знання епохи, поступу художньої, філософсько-естетичної та суспільної думки, взаємин між діячами доби. Висвітлено соціально-побутову проблематику в епістолярній спадщині польського літературного критика, письменника, громадського діяча Міхала Грабовського на таких рівнях: економічно-побутові питання, питання дружби, сімейні перипетії, світоглядні засади та суспільно-політична діяльність. Особливо численною групою новин у першій категорії є відомості про справи цукроваріння та пов'язані з цим заняття: клопоти з доставкою цукрових буряків, про посуху, що завдала численних збитків і т. ін. Часом автор описував свій душевний стан та фізичні хвороби.

Упродовж усього періоду листування М. Грабовський цінував друзів і намагався тісно з ними спілкуватися. Навіть наприкінці життя здійснив спробу знову відновити переписку із Ю. Б. Залеським після перерви у 26 років. Найменш численну групу відомостей становить інформація про сімейні перипетії, проте тут можна знайти відомості про членів родини, їхнє життя та повсякденні події. У листуванні М. Грабовського вражає наполегливість, сумлінність та відвертість, якою просякнутий кожен рядок. Загальний характер його кореспонденцій має почасти песимістичний темперамент. Із листування відомо, що М. Грабовський був одним зі співзасновників Сільськогосподарського товариства, опікувався побудовою дзвіниці при Київському костьолі, директором банку та членом археографічної комісії.

Ключові слова: епістолярій, соціально-побутова проблематика, світогляд, життєві постулати, життєві наміри.

Iryna Anderson. Problematyka społeczna i domowa listów Michała Grabowskiego.

W opracowaniu podjęto próbę wyodrębnienia i zbadania przebiegu życia, warunków, światopoglądów M. Grabowskiego, jego zamierzeń i aspiracji życiowych w jego korespondencji. Częściowo udało się poznać przyczyny jego podstawowych zasad światopoglądu, stosunku do rodziny i pracy, zarządzania gospodarką, sprawami życia codziennego, wydarzeniami itp., gdyż epistolografia artysty ujawnia wiele nie tylko dla idei przebiegu życia osobistego, ale także pogłębia wiedzę o epoce, postępie myśli artystycznej, filozoficzno-estetycznej i społecznej, relacjach między postaciami epoki. Problematyka społeczna i codzienna w korespondencji polskiego krytyka literackiego, pisarza, osoby publicznej Michała Grabowskiego uwypuklana jest na następujących płaszczyznach: kwestie gospodarcze i domowe, sprawy przyjaźni, perypetie rodzinne, zasady

światopoglądowe oraz działalność społeczno-polityczna. Najlichnieszą grupę wiadomości w pierwszej kategorii stanowią informacje dotyczące produkcji cukru i działalności z nią związanej: problemów z dostawami buraków cukrowych, suszy, która spowodowała liczne straty itp. Czasem autor opisywał swój stan psychiczny i choroby fizyczne.

Przez cały okres korespondencji M. Grabowski cenił swoich przyjaciół i starał się z nimi ściśle komunikować. Jeszcze pod koniec życia podjął próbę wznowienia korespondencji z J. B. Zaleskim po 26 latach przerwy. Najmniej liczną grupę informacji stanowią informacje o perypetiach rodzinnych, ale tutaj można znaleźć informacje o członkach rodziny, ich przebiegu życia i aktualnościach. W korespondencji M. Grabowskiego imponuje wytrwałość, sumienność i szczerłość, którymi przepojona jest każda linijka. Ogólny charakter korespondencji M. Grabowskiego ma charakter nieco pesymistyczny. Z korespondencji wiadomo, że M. Grabowski był jednym ze współzałożycieli Towarzystwa Rolniczego i przedstawił projekt jego założenia, którego celem było zapewnienie finansowego wsparcia plantatorom cukru.

Słowa kluczowe: *problemy epistolarne, społeczne i domowe, światopogląd, postulaty życiowe, intencje życiowe.*

Iryna Anderson. Social and household issues of Michal Grabovsky's letters.

The present study analyzes M. Grabowskyi's correspondence and examines his life history, circumstances, worldview, intentions, and aspirations. It was possible to find out some of the reasons for his basic principles of worldview, attitude toward family and work, housekeeping, everyday affairs, events, etc., since the artist's epistolary reveals a lot not only about the course of his personal life, but also about the era, the progression of artistic, philosophical-aesthetic, and social thought, and the relationships between public figures of the time. In his correspondence,

Michał Grabowskyi, a Polish literary critic, writer, and public figure, addresses social and everyday themes, including economics, household issues, friendship, family, worldview principles, and socio-political activity. The most common sort of news in this category is regarding sugar production and related activities, such as issues with sugar bee delivery, a drought that resulted in significant losses, etc. The author occasionally mentioned his mental state and physical illnesses.

Throughout the correspondence, M. Grabowskyi cherished his friends and tried to communicate closely with them. Even near the end of his life, he attempted to resume correspondence with B. Zaleskyi after a 26-year break. The least common sort of information is about family events, yet here we may learn about family members, their lives, and other news. M. Grabowskyi's correspondence is notable for the perseverance, conscientiousness, and frankness that every line embodies. The overall tone of M. Grabowskyi's correspondence is somewhat pessimistic.

The research was carried out with the involvement of a comparative, systematic and axiological method, which led to the assessment of the artist's social and domestic conditions, as well as his everyday worries and life values.

Key words: *epistolary, social and domestic problems, worldview, life principles, life intentions.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Епістолярна спадщина, як і історико-літературні розвідки, публіцистично-критичні виступи М. Грабовського в контекстному оточенні філософських, естетичних, етичних, історіософських поглядів автора становлять те, що можна б назвати літературною концепцією М. Грабовського. У цьому дослідженні висвітлено соціально-побутову проблематику в листуванні польського літературного критика, письменника, громадського діяча Міхала Грабовського на таких рівнях: економічно-побутові питання, питання дружби, сімейні перипетії, світоглядні засади та суспільно-політична діяльність.

Оскільки основним джерелом, на яке ми спиралися при вивченні листів, було зібрання А. Бара 1934 року, документи в ньому знаходилися лише ті, які становлять інтерес для літературно-критичного аналізу. На жаль, сюди не увійшли кореспонденції, що не мали значення для літературного дослідження, а лише такі, що відображали ставлення й причетність М. Грабовського до літературних подій доби. Незважаючи на це, здійснено спробу вичленити в них і дослідити перебіг життя, умови, світоглядні переконання

М. Грабовського, його наміри та життєві прагнення. Нам удалося з'ясувати почасти причини його основних принципів світогляду, ставлення до родини та роботи, ведення господарства, буденні справи, події тощо, оскільки епістолярій митця надзвичайно багато розкриває не лише для уявлення про перебіг особистого життя, а й поглиблює знання епохи, поступу художньої, філософсько-естетичної та суспільної думки, взаємин між діячами доби. Це й становить **актуальність** розвідки.

Мета дослідження – схарактеризувати соціально-побутову проблематику епістолярію письменника, яка розширює й поглиблює уявлення про змістовність його літературно-критичної думки.

Об'єктом дослідження є епістолярна спадщина М. Грабовського 20-х – 60-х рр. XIX ст., **предмет дослідження** – аналіз кореспонденцій М. Грабовського з погляду палітри соціально-побутової проблематики.

Дослідження здійснено із залученням зіставного **методу**, системного та аксіологічного, що зумовило здійснення оцінки соціально-побутових умов митця, а також його повсякденних турбот і життєвих цінностей.

Численною групою повідомлень у категорії **економічно-побутових питань** є відомості про справи цукроваріння та пов'язані з цим заняття: клопоти з доставкою цукрових буряків, про посуху, що завдала численних збитків тощо, чим М. Грабовський займався упродовж тривалого часу. Про це йдеться в листах до Г. Головінського (від 25 серпня 1839 року, від 04 листопада 1840 року, 17 грудня 1841 року, 01 листопада 1847 року, 06 листопада 1845 року, 24 листопада 1846 року, 06 квітня 1840 року, 13 вересня 1844 року, 21 червня 1844 року, 10 жовтня 1845 року, 16 березня 1848 року, 15 травня 1844 року), до К. Підвисоцького (13 вересня 1839 року, 23 жовтня 1841 року, 02 квітня 1841 року, 21 квітня 1841 року), до Ю. І. Крашевського (від 23 вересня 1840 року), до К. Міцовського (від 02 листопада 1843 року). Також трапляються прохання Міхала Грабовського про допомогу з продажем овець і вовни (до К. Підвисоцького від 02 квітня 1841 року, 21 квітня 1841 року, 17 серпня 1840 року), інформація про нову закоханість (лист до Ю. Б. Залеського від 02 червня 1824 року) та про фінансові труднощі (до Ю. Б. Залеського від 04 березня 1824 року, від 21 лютого 1825 року, до К. Підвисоцького від 14 квітня 1842 року, до Г. Головінського від 16 квітня 1851 року). Часом автор описував свій душевний стан, констатував, що покинув Олександрівку, знеохочений веденням господарства й у Києві почувається добре, де оточує його живий літературний рух (до К. Підвисоцького з 1857 року), що знеохочений стосовно літератури, засмучений неприязним ставленням до нього котерії «Петербурзького тижневика» (до А. Грози від 10 лютого 1844 року), про своє душевне спустошення, через що закинув дослідження історичних джерел і всі свої рукописи віддав на розсуд Свідзінського, який вирішив у додатку до «України давньої та сучасної» надати польське видання козацьких листів (до А. Пшездзєцького від 16 грудня 1850 року). Також наводив відомості про реставрацію свого будинку, про непорозуміння з Г. Жевуським у фінансових справах (до Г. Головінського від 09 травня 1847 року), про власну звичку гри в карти (до Г. Жевуського від 18 травня 1847 року).

Не оминали М. Грабовського й хвороби. Про одну з них довідуємося з його кореспонденції до Г. Жевуського від 4 березня 1844 року, написаної рукою дружини М. Грабовського Пауліни. Пояснення цьому знаходимо в самому тексті: очі критика вже були в поганому стані, ні читати, ні писати літератор сам не міг, і, прагнучи зберегти ще залишену частину зору, не витрачав її на написання листів [1, с. 338]. Судячи з кількості епістол, що не були написані рукою М. Грабовського, недуга досить довго не покидала його, бо навіть відповідь 6 листопада 1845 року Г. Головінському ще написана дружиною.

Багато є також епістол М. Грабовського, адресати яких не відомі. В одній із таких від 5 жовтня 1852 року М. Грабовський звертав увагу: «мої очі вже два роки як мені не служать, навіть не пам'ятаю, коли увесь лист, як зараз, був мною написаний. З іншого боку, в мене багато життєвих проблем, які відволікають від літературної діяльності. Сподіваюсь, це скоро мине» [1, с. 361].

Окремої уваги заслуговує **питання дружби** в епістолярній спадщині. Перший лист М. Грабовського, що дійшов до нас, адресований Б. Залеському від 17 листопада 1823 року. Він свідчить про їхні тісні відносини, адже тут М. Грабовський з приємністю згадує перебування в гостях у адресата, і навіть просить вислати грошей, не запевняючи при цьому, коли він їх поверне й чи поверне взагалі. Цей факт зайвий раз підтверджує, наскільки близькими й довірливими були їхні взаємини. У кореспонденції від 9 серпня 1925 року М. Грабовський писав Ю. Б. Залеському, що познайомився з їхньою спільною кузиною А. Проскуріною і вони багато говорили про Ю. Б. Залеського [1, с. 18]. Ці кілька слів дають нам змогу зробити висновки про те, що, очевидно, обидва літератори мали спільних родичів, але досить далеких, оскільки польський критик познайомився зі згаданою кузиною вже в дорослому віці.

Значна кількість епізодів містить прохання про приїзд або про зустріч. Так, у листі до А. Грози від 02 серпня 1840 року читаємо про перебування його друзів А. Грози й Е. Єзерського в Олександрівці. В ще одній депеші – від 06 квітня 1840 до Г. Головінського, польський критик обіцяє Г. Головінському приїхати до села Стебльова. Також є згадки про їхню зустріч із Г. Жевуським у цьому ж пункті в листі до Г. Головінського від 28 червня 1843 року; а вже 27 вересня 1843 року адресант оповідає тому ж Г. Головінському про пригоди під час повернення зі Стебльова. У цьому ж листі, між іншим, автор розповідає адресатові про свого приятеля П. Куліша, якого високо цінує. Наступного року М. Грабовський мав наміри поїхати до Києва на зустріч із Г. Жевуським і Г. Головінським, хоча йому це не вдалося (листи від 02 та 24 квітня 1841 року до К. Підвисоцького).

Маємо також низку описів знайомих М. Грабовського, у яких позиціонує як позитивна, так і негативна оцінка. У листі до А. Янішевського від 4 лютого 1841 р. читаємо: «Граф Г. Жевуський має близько 50 років, швидко думку, відмінну обізнаність у науках, католицьку побожність, незрівнянний товариський гумор, багато подорожував, зараз мешкає в Києві задля навчання дітей. Особисто до цього часу я його не знав, це людина легкого спілкування та трохи старопольського духу» [1, с. 406]. Не оминув уваги польського літератора й К. Свідзинського: «Костянтин Свідзинський: добре серце, чудовий розум, найвлучніші вирази, він нагромадив великі скарби книжками, рукописами, монетами» [1, с. 407]. А І. Головінський був капеланом і професором Київського університету: «Людина дуже молода, бо йому не більше тридцяти років, багато знав і наполегливо працював» [1, с. 408]. Граф А. Пшездзецький, автор роману «Подорожі до Швеції», французьких і польських драм, «був молодий чоловік двадцяти кількох років, вихований у Берліні, син багатой подільської родини, служив при київському губернаторі. Обличчя приємне, аристократична постава, дуже ввічливий і манірний. Почавши так недавно писати польською мовою, писав чисто і красиво» [1, с. 409]. А граф Густав Олізар – це легка думка, світлий, веселий, сатиричний, вибрав собі писання сатиричних віршів. Познайомився критик також із Е. Масальським, автором роману «Пан Підстолиць». Це був «красивий молодий чоловік, але скільки разів він висловився, стільки ж і дивував усіх, показуючи себе з негативного боку. Усі речення його примітивні, невлучні, запізнілі за станом думок, а похвали, якими він наділяв творів і письменників, свідчили про низький естетичний смак» [1, с. 410].

У зрілому віці польський критик знову згадував молоді роки, пишучи листи до своїх уманських приятелів. Дивлячись на свій родинний маєток, він писав до С. Гоцинського 20 червня 1860 року: «Ти б сьогодні не впізнав Олександрівку: дерева, що колись ти мені допомагав садити і сам садив, розрослися, у будинку нагромадження пам'яток історії й мистецтва, але сьогодні він уже майже нежила пустеля. Моя кохана мама, яка завжди тебе згадувала, уже десять років не живе. Я сам залишив ті краї, живу вже кілька років у Києві, а деталі про мене можеш дізнатися від того, хто тобі цього листа привезе» [1, с. 395]. Йому було приємно й водночас болісно згадувати молодість і теплоту їхніх взаємин.

Повертаючись до переписки М. Грабовського з Ю. Б. Залеським, привертає увагу факт, що після 1828 року настала пауза в їхньому спілкуванні, яка тривала двадцять шість років. В останній депеші від 19 вересня 1828 року, перед перервою, критик обіцяв не писати більше до

Ю. Б. Залеського, допоки той не надішле відповіді. Це була остання відома нам епістола перед польським листопадним повстанням. Можливо, однією з причин відсутності спілкування стали розбіжності в поглядах на мету заворушення. Навесні 1856 року М. Грабовський відновив листування з Ю. Б. Залеським, а в примітці знаходимо інформацію, що епістола була передана адресатові в Парижі Антонієм Проскурою в жовтні 1856 року, і стала першою спробою відродити старі приятельські стосунки літераторів. У цьому посланні М. Грабовський писав про дружбу з Ю. Б. Залеським, про те, що останній був одним із «тих, кого пам'ять береже найбільше. З тобою, мій дорогий, живу незрівнянно більше, ніж із тими, хто мене оточує» [1, с. 391].

На власне **сімейні перипетії** випадає не дуже багато відомостей. У листі до К. Підвисоцького від 08 березня 1835 року читаємо, що рідний брат М. Грабовського купив село Бірки, також тут наявний опис села й панського дворища. Далі спостерігаємо цілком буденну інформацію про хвороби членів родини, народження або смерть дітей тощо. Така інформація присутня в досить значній кількості епістол (до К. Підвисоцького від 22 грудня 1839 року та від 20 лютого 1840 року, до Густава Олізара від 11 березня 1840 року, до Г. Головінського від 27 вересня 1840 року, до К. Міцовського від 13 березня 1841 року, до Г. Головінського від 06 квітня 1840 року, до К. Підвисоцького від 12 квітня 1842 року, до А. Пшездзєцького із 1854 року).

На шпальтах листів знайшли своє відображення й **світоглядні засади** М. Грабовського. Передосім у листуванні М. Грабовського вражає наполегливість, сумлінність та відвертість, якою просякнутий кожен рядок. Загальний характер кореспонденцій М. Грабовського має почасти песимістичний темперамент. 16 лютого 1825 року він писав Ю. Б. Залеському: «Напевно, немає в тебе нікого, хто б смутніше за мене дивився на життя» й продовжував: «Страждання є основою життя» [1, с. 10]. Але, на жаль, автор не розкрив причини свого обтяжливого, гнітючого стану. У цей період він перебував у Варшаві. Можливо, завадою стало нерозділене кохання до якоїсь співачки, що мало місце на той час. Відома лише одна жартівлива кореспонденція за весь період переписки М. Грабовського із Ю. Б. Залеським. Так, 17 лютого 1826 р. автор розповідав про свої відвідини Києва разом із Я. Креховецьким, змальовував, як вони жартома читали роман «Поята, дочка Лездейки» Ф. Бернатовича й «Марію» А. Мальчевського. Лише в цій епістолі не знаходимо того журливого настрою, яким пронизана більшість його кореспонденцій.

Окрім того, наявні роздуми про стосунки землевласників і селян (до К. Джевецького від 28 квітня 1842 року), про аристократію, релігію, про суттєвий і зайвий філантропізм (до А. Янішовського від 05 червня 1842 року), про різні суспільні та релігійні елементи (до Й. Янішовського від 20 лютого 1842 року), про аристократію й демократію, про французьких емігрантів (до Й. Пашковського від 12 травня 1844 року), про умови творчої праці (до Й. Пшецлавського від 18 серпня 1845 року), про цивілізацію та польське просвітництво (до Г. Жевуського від 15 квітня 1846 року), про значення інтелігенції в абсолютному розвитку, про розвиток відповідно до пантеїстичної та католицької філософії (до Г. Жевуського від 20 травня 1847 року), а в листі від 01 серпня 1847 до Г. Жевуського автор заступається за єзуїтів. Також відображено філософські погляди на цивілізацію, суспільства й народності, про польське мистецтво (до Г. Жевуського від 13 вересня 1846 року), а також про роль аристократії (до К. Підвисоцького від 29 травня 1860 року).

У листі до Ю. І. Крашевського від 10 липня 1840 року після смерті сина М. Грабовський писав: «Бог обдарував мене міцною і сталою вірою, що немає смерті для тих, у кого Він улив свій дух <...> Усе, що читаю і про що думаю, навертаю до цієї теми. Ти не повіриш, якою втіхою для мене є пізнання праць школи католицької філософії, кореспонденція в релігійних справах із І. Головінським» [1, с. 148]. Очевидно, саме в цій трагедії й криється та католицька філософія, прибічником якої згодом став М. Грабовський, і горе підштовхувало митця до роздумів і висновків, дотримуваних до кінця життя.

Особливою рубрикою в епістолярній спадщині М. Грабовського є лист до Ю. Струтинського від 21 лютого 1843 року. Лист став публічним і зіграв злий жарт із його

автором. Та не варто на ньому зупинятися оскільки він заслуговує на окремий детальний розбір. Проте навіть після цього випадку в депеші до Г. Головінського від 15 січня 1844 року митець зазначав, що від своїх політичних поглядів не відмовиться, і доповнив цей лист думками про стосунок до суспільства.

Суспільно-політична діяльність та особистий розвиток польського діяча висвітлено досить різноманітною палітрою фактів. Окрему групу складають згадки про часописи, які становлять найбільшу частку нереалізованих творчих намірів згаданого літературознавця. Детально по це описано в іншій статті (Руденко І. Епістолярій Міхала Грабовського: нереалізовані творчі наміри). Згадував митець також про запрошення бути дописувачем деяких публіцистичних видань, як от: «Літературний тижневик» (до К. Підвисоцького від 20 лютого 1840 року), «Літературна кореспонденція», про її мету, план і значення, а також про припинення її існування (до Е. Земенської 20 вересня 1843 р.).

Значну увагу в листуванні М. Грабовський приділяв питанням колекціонування стародавніх документів, книжок та загалом предметів старожитності. Про це свідчать його численні особисті згадки в епістолярній спадщині: про отримання історичних документів та їхній опис (до Г. Головінського від 17 грудня 1841 року); що отримав від п. Свєнтожецького кілька рукописів та інвентар лебединівської волості з 1575 року з підписом Альбрехта Радзивілла (до А. Пшездзецького від 27 лютого 1842 року); просить вислати матеріал про деталі з історії Бердичева (до Г. Головінського від 05 липня 1843 року); просить про щоденник із часів листопадового повстання (до К. Міцовського від 02 листопада 1843 року). В одному з повідомлень – до Г. Головінського від 13 вересня 1844 року – автор повідомив, що ціле літо розкопував могили в археологічних пошуках, проте небагато знайшов, під могилами знаходив катакомби і так звані майдани. 23 жовтня 1841 року в листі до К. Підвисоцького М. Грабовський констатував, що познайомився з якимось Прозором, котрий дав йому близько 200 номерів історичних рукописів. Викликає інтерес згадана колекція автентичних документів, вона свідчить про зацікавленість критика історією рідного краю і високий рівень освіти митця. Також критик описував зібрання історичних портретів, яке князь Оболенський мав намір видати, але проєкт не вдався через брак історико-біографічних фактів (до Г. Головінського від 30 березня 1844 року) і констатував, що почав археологічні та географічні дослідження у зв'язку з початком роботи над студіями «Україна давня та сучасна» (до Г. Головінського від червня 1844 року).

Принагідно митець зізнався Ю. І. Крашевському в листі від 27 вересня 1840 року, що дуже любить малярство: «Я навіть багато часу своєї молодості, часу, що міг би обернути на зібрання потрібніших мені зараз відомостей, змарнував на водіння олівцем і пензлем. Мені залишились вроджена любов і глибокі почуття не лише до поетичної творчості, а й до малювання» [1, с. 165].

Окрему групу новин у листуванні М. Грабовського становить утворення та розвиток Сільськогосподарського товариства. Із епістоли до А. Грабянки від 13 січня 1860 року відомо, що М. Грабовський був одним зі співзасновників Сільськогосподарського товариства та представив проєкт його заснування, що мало за мету надання фінансової підтримки для цукроварів. Пізніше згадано про труднощі з цим товариством, про невдачі в земській справі, що проєкт статуту Сільськогосподарського товариства М. Грабовський вислав до Петербурга тощо (до А. Грабянки від 26 січня 1860 року, до К. Підвисоцького від 29 травня 1860 року).

Чимало інформації маємо й про погляди на відміну кріпосного права. Єдиним порятунком для збереження державного устрою митець уважав розкріпачення селян і надання їм компенсації провінційними банками, та він переконався, що його думки не знайдуть порозуміння (лист від 1859 р. до А. Грабянки). Автор вважав, що відміна кріпосного права це не реформа, а революція, і порятунок для громадян бачив лише в земських банках (до А. Грабянки від 28 січня 1860 р.). У кінці 1860 року Міхала Грабовського було вибрано директором Київського торговельного банку з плеча шляхти, про що дізнаємося з листа до того ж А. Грабянки з кінця 1860 року, де, окрім переліченого вище, міститься інформація про роль шляхти та необхідності видання публічних кредитів для неї, а також про послугу для

Я. Креховецького, якому не без допомоги М. Грабовського надано звання куратора Археологічної комісії [1, с. 439].

Не оминули його епістолярій також відомості, що мали політичне значення для регіону. Наприклад, у повідомленні до К. Підвисоцького від 19 січня 1863 року М. Грабовський писав про труднощі із Земським банком, викликані січневим повстанням, повідомляв, що п. Кроненберг запропонував йому, М. Грабовському, посаду редактора «Польської газети», і що п. Вельопольські обійняв посаду директора виховання й члена Ради Стану (законодавчий орган того часу). У листі до Ю. І. Крашевського від 08 квітня 1862 року критик сповіщав про свій виїзд до Петербурга задля участі в політичному житті країни, адже констатував про те, що він не обійняв посади чиновника в Петербурзі. Окрім цього, знаходимо інформацію про його повернення до Києва з виборів, де головну роль відігравали Злотницький і Тишкевич. Критик зазначив, що не обійшлося там без плутанини, у результаті роль спікера отримав Тишкевич, а Злотницький став куратором на посаді Маршицького. М. Грабовський не прийняв пропозицію бути куратором, побоюючись обов'язків (до Г. Головінського від 16 листопада 1844 року). Згадував М. Грабовський і про проєкт заснування Товариства мистецтв (до Й. Пшецлавського, червень 1846 року) і про побудову дзвіниці при Київському костьолі (до Г. Головінського від 20 лютого 1847 року).

28 березня 1840 року в черговій кореспонденції М. Грабовський жалівся Ю. І. Крашевському на недобросовісне виконання своєї роботи друкарем п. Глюксбергом. Автор повідомляв, що той ошукує з книжками, не надсилаючи їх вчасно, і друкує його праці з грубими помилками. Наприклад, третій том «Літератури і критики» взагалі був підданий поправкам із боку видавця, і навіть цілі речення були усунуті, на що М. Грабовський висловив обурення й шукав інших шляхів для друку подальших рукописів [1, с. 138].

Висновки. Після виходу у світ збірки листів М. Грабовського 1934 р. С. Шпотанський у 1935 році писав, що ця кореспонденція впроваджує нас у літературні помисли та творчість М. Грабовського. Усі листи присвячено повністю літературній теорії, літературним питанням, аналізуванню нових книг. «Складається враження, ніби тих людей більше нічого не турбувало» [2, с. 24]. Проте в цьому дослідженні проаналізовано наявну інформацію про повсякденне життя польського митця – людину зі своїми проблемами, переконаннями, турботами, негараздами й радощами. Звичайно, у переписці присутні й відомості про його спосіб життя, родину тощо. Саме ця інформація дає змогу об'єктивно охарактеризувати умови, у яких формувалися й розвивалися його судження, плани, концепції. Завдяки листам нам удалося довідатися про багато фактів із його життя, зокрема: фінансові труднощі М. Грабовського, публічну діяльність і ставлення до друзів, про хвороби та сімейні трагедії. Цим можна пояснити певний відхід від літературної діяльності, його справжні причини. Зрозумілим став іще один важливий чинник, який весь час підштовхував митця до роздумів про значення католицької віри в житті людини – смерть кількох дітей, а також листування з І. Головінським і вивчення праць із філософії католицизму.

Список використаних джерел та літератури

1. Bar A. Michała Grabowskiego listy literackie. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. 450 s.
2. Szpotański St. Korespondencja Michała Grabowskiego. Kurier Warszawski. 1935. № 3. S. 24.

References (translated & transliterated)

1. Bar, A. (1934). *Michała Grabovskiego listy literackie [Mykhajla Grabovskiego literary letters]*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności [in Polish].
2. Szpotański, St. (1935). Korespondencja Michała Grabowskiego [Correspondence of Michal Grabovski]. *Kurier Warszawski – Warsaw Courier*, 3, 24 [in Polish].

Статтю отримано 06.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року

Вікторія Білявська,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
і методик їх навчання
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-5676-3945
wiktoria11288@gmail.com

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КАТАСТРОФ ХХ СТОЛІТТЯ В ПОЛЬСЬКІЙ ДРАМІ АБСУРДУ (С. МРОЖЕК «ТАНГО», В. ГОМБРОВИЧ «ОПЕРЕТА»)

У статті на прикладі драм «Танго» С. Мрожека та «Оперета» В. Гомбровича проаналізовано художнє осмислення соціальних катастроф ХХ століття, серед яких війни, революційні перетворення, установлення диктатури тощо в польській драмі абсурду. Звернено увагу на те, що польські драматурги гостро відчували прагнення тогочасної людини віднайти нові орієнтири та шляхи подальшого розвитку. У В. Гомбровича герої знаходяться в пошуку нових форм існування, намагаючись передбачити тенденції розвитку, проте їхнє надмірне захоплення призводить до катастрофи, якою стала революція. С. Мрожек демонструє, до яких трагічних наслідків може призвести небажання окремих індивідів брати на себе відповідальність за розвиток суспільства загалом, конформізм та пасивність більшості в ситуації соціального вакууму, який влада намагається заповнити новими ідеями, заснованими на терорі та диктатурі. В «Опереті» В. Гомбровича хронологічні межі чітко окреслені, що дозволяє провести виразні паралелі. У центрі уваги митця – людина, її алегоричні костюми і маски, ролі, які доводиться грати, а лейтмотивом є протиставлення «костюм – нагота». Апофеозом пошуку нової форми має стати бал-дефіле, де маєстро Фіор повинен представити на широкий загал свої творіння і тим самим спроєктувати картину світлого майбутнього. Автор, виходячи на рівень всеохопного універсалізму, майстерно конструює ситуацію, у якій опинилося розгублене людство, що, з одного боку відчуває страх перед всепоглинаючою формою, а з іншого – боїться її втратити. С. Мрожек у драмі «Танго» на прикладі окремо взятої родини, яка уособлює суспільство, досліджує основні механізми, під впливом яких людина здатна або перетворитися на один з багатьох елементів тоталітарної системи, або ж її очолити. Перед нами багатозначні соціальні метафори, які дозволяють складні суспільно-історичні проблеми помістити в абсурдистські кліше.

Ключові слова: театр абсурду, драма абсурду, тоталітаризм, соціальна катастрофа, В. Гомбрович, С. Мрожек.

Wiktorja Bilawska. Artystyczna interpretacja katastrof społecznych XX wieku w polskim dramacie absurdu (S. Mrojek „Tango”, W. Gombrowich „Opereta”)

Na przykładzie dramatów Tango S. Mrożka i Operetka W. Gombrowicza w artykule poddano analizie artystyczne rozumienie katastrof społecznych XX wieku, w tym wojen, przemian rewolucyjnych, ustanowienia dyktatury etc., w polskim dramacie absurdu. Zwraca się uwagę na fakt, że polscy dramaturdzy żywo odczuwali pragnienie ówczesnego człowieka do znalezienia nowych punktów orientacyjnych i dróg dalszego rozwoju. U W. Gombrowicza bohaterowie poszukują nowych form istnienia, próbują przewidzieć kierunki rozwoju, ale ich nadmierny entuzjazm prowadzi do katastrofy, jaką stała się rewolucja. S. Mrozek pokazuje tragiczne konsekwencje niechęci jednostek do brania odpowiedzialności za rozwój społeczeństwa,

konformizmu i bierności większości w sytuacji próżni społecznej, którą władza stara się wypełnić nowymi ideami opartymi na terrorze i dyktaturze. W Operetce W. Gombrowicza granice chronologiczne są wyraźnie zarysowane, co pozwala na nakreślenie paraleli. Artysta skupia się na osobie, jej alegorycznych kostiumach i maskach, rolach, które ma do odegrania, a motywem przewodnim jest opozycyjny „kostium – nagość”. Apoteoza poszukiwania nowej formy powinien być bal, pod czas którego Maestro Fior musi zaprezentować swoje dzieła szerokiej publiczności i w ten sposób roztaczać przed nimi obraz świetlanej przyszłości. Autor, dochodząc do poziomu wszechogarniającego uniwersalizmu, umiejętnie konstruuje sytuację, w której znalazła się zagubiona ludzkość, która z jednej strony boi się wszechogarniającej formy, a z drugiej boi się jej utraty. W dramacie Tango S. Mrożek na przykładzie jednej rodziny, która jest schematem społeczeństwa, bada główne mechanizmy, pod wpływem których człowiek może albo stać się jednym z wielu elementów systemu totalitarnego, albo nim kierować. Mamy przed sobą niejednoznaczne metafory społeczne, które pozwalają nam ujmować skomplikowane problemy społeczno-historyczne w absurdalne klisze.

Słowa kluczowe: teatr absurdu, dramat absurdu, totalitaryzm, katastrofa społeczna, W. Gombrowicz, S. Mrozek.

Victoria Bilyavska. Artistic interpretation of social disasters of the 20th century in the Polish drama of the absurd (S. Mrozek "Tango", V. Gombrowicz "Operetta")

On the example of the dramas "Tango" by S. Mrozek and "Operetta" by W. Gombrowicz, the article analyzes the artistic understanding of social catastrophes of the twentieth century, including wars, revolutionary transformations, the establishment of dictatorship, etc., in the Polish drama of the absurd. Attention is drawn to the fact that Polish playwrights keenly felt the desire of the man of that time to find new landmarks and ways of further development. In W. Gombrowicz's works, the characters are in search of new forms of existence, trying to predict the trends of development, but their excessive enthusiasm leads to the catastrophe that the revolution has become. S. Mrozek demonstrates the tragic consequences of the reluctance of individuals to take responsibility for the development of society as a whole, the conformism and passivity of the majority in a situation of social vacuum, which the authorities are trying to fill with new ideas based on terror and dictatorship. In "Operetta" by W. Gombrowicz, the chronological boundaries are clearly delineated, which allows us to draw clear parallels. The artist's focus is on a person, his allegorical costumes and masks, the roles that have to be played, and the leitmotif is the opposition "costume – nudity". The apotheosis of the search for a new form should be a ball-defile, where Maestro Fior must present his creations to the general public and thereby project a picture of a bright future. The author, reaching the level of all-encompassing universalism, skillfully constructs the situation in which the confused humanity finds itself, which, on the one hand, is afraid of the all-consuming form, and on the other hand, is afraid of losing it. In his play "Tango", S. Mrozek uses the example of a single family, which personifies society, to explore the main mechanisms under the influence of which a person can either turn into one of the many elements of a totalitarian system, or lead it. We have before us ambiguous social metaphors that allow us to place complex socio-historical problems in absurdist clichés.

Key words: theatre of the absurd, drama of the absurd, totalitarianism, social catastrophe, W. Gombrowicz, S. Mrozek.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Він – «привласнювач спільних благ», «ненаситне чудовисько, що пильнує тільки добра „свого й своїх”», «створює хаос, який <...> може охопити і всю цивілізацію», має «перебільшене еґо», перебуває «в полоні власного страху, охоплений тривогами і підозрами, повний недовіри, <...> власної неконтрольованої жаги володіти всім», «провісник світової катастрофи» [5, с. 21–22] – так про характерні риси тирана-монстра у світовій міфології говорить Дж. Кемпбелл. Проте історія людства ХХ століття, як і наше сьогоднішнє, демонструє, що тирані не залишилися в прадавніх казках і легендах, вони – серед

нас. Глобальні перетворення, які «призводять до непоправних трагедій, зменшення глибоко анти-трагічної віри в розум, який здатен проникати в усі обставини» [15, с. 389] і, як наслідок, – відчуття повної всеохопної безпорадності й екзистенційна криза, як домінанта світовідчуття людини, соціальні катастрофи й трансформації, до яких вони призводять, перебували в центрі постійної уваги європейських драматургів-абсурдистів, до яких, серед інших, зараховуємо й видатних польських митців – Вітольда Гомбровича та Славомира Мрощка.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У польському літературознавстві В. Гомбрович залишається автором, творчість якого стабільно звертає на себе увагу дослідників, тому згадаємо окремі найбільш концептуальні праці. Одним із цитованих до сьогодні залишається ґрунтовне дослідження Я. Блонського [12], присвячене аналізу та інтерпретації творів В. Гомбровича, починаючи від першого роману – «Фердидурке» і закінчуючи останніми драмами, а саме: «Шлюб», «Щоденник», «Оперета». Працю також доповнює есеїстика, яка розкриває найважливіші концепти творчості польського письменника. М. Делаперрі [14] досліджує ідеологію тоталітаризму та переосмислення механізмів авторитарних режимів, представлених у драмі абсурду, з позиції автора, який дистанційно з позиції спостерігача, а не учасника, аналізував події, що розгорталися в Європі в першій половині ХХ ст., оскільки перебував в еміграції спочатку в Аргентині, а після Другої світової війни – у Німеччині та Франції. Ф. Мазуркевич порівнює кінцеву версію драми «Оперета», опублікованої в 1966 р., з текстами, які з'являлися на окремих етапах роботи драматурга, оприявлюючи її так звану «видиму й невидиму» площину та акцентуючи увагу на відмінностях можливих інтерпретацій тем і мотивів [16].

В українському літературознавстві творчість В. Гомбровича залишається маловивченою. Праці А. Бондара [1], М. Кіяновської [6] присвячені непересічній постаті митця та українським перекладам його творів, які поступово з'являються на українському книжковому ринку. Дослідження М. Гірняк розкриває особливості пошуку своєї ідентичності персонажем роману «Фердидурке» [2]. О. Нахлік, яка у 2010 році здійснила ґрунтовний аналіз рецепції творів польського митця на матеріалі наявних українських перекладів та літературно-критичних висловлювань, зазначала, що «український читач на сьогодні не має можливості для різноаспектної та науково обґрунтованої рецепції творів цього автора. Відсутні окремі розвідки, у яких би було висвітлено особливості творчого мислення польського письменника, а вже опубліковані статті мають швидше науково-популярний характер й виконують інформативне завдання» [8, с. 126].

У світлі найновіших студій, присвячених В. Гомбровичу, необхідно виокремити працю А. Тичиніної, яка зосередилася на особливостях функціонування паратексту, зокрема його рецептивній складовій у романі «Транс-Атлантик» [9]. Також К. Хожевські в дисертації здійснила аналіз антропологічного виміру прози польського митця [10], проте драматургія автора перебуває поза увагою вітчизняних дослідників.

Аналізуючи творчість С. Мрощка, польські літературознавці акцентують увагу на різних вимірах його драматургії. В. Балух розглядає твори митця в контексті найновіших тенденцій сучасної польської драматургії [11], Я. Блонський вивчає основні теми й мотиви, розкриває гру з цензурою письменника й соціальну значимість його текстів [13], А. Мунтяну здійснює порівняльну характеристику світоглядних концепцій польського драматурга з Е. Йонеско, демонструючи загальноєвропейський вимір творчості С. Мрощка [18]. В українському літературознавстві твори цього автора не досліджувалися окремо та згадувалися побіжно, переважно в загальному контексті театру абсурду – праці Д. Капелюха [4], І. Комінярського [7].

Актуальність дослідження полягає в тому, що запропоновані нами для аналізу твори не ставали об'єктом порівняльної характеристики ані в українському, ані в польському літературознавстві й до сьогодні залишаються маловідомими для вітчизняного читача, оскільки драма «Оперета» В. Гомбровича в перекладі українською була видана лише в 2021 році, а «Танго» С. Мрощка все ще чекає свого часу.

Мета статті – проаналізувати особливості художнього осмислення соціальних катастроф ХХ століття у світлі абсурдистської естетики на матеріалі драм «Оперета» В. Гомбровича й «Танго» С. Мрожка. Досягнення поставленої мети передбачає використання порівняльно-історичного та типологічного методів наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Польський дослідник Ч. Врубель, розглядаючи поняття катастрофи, акцентує увагу на тому, що воно невіддільно пов'язане з проблематикою «кінця» як в релігійному, етичному, екзистенційному, так й історичному вимірах. Це явище, переломний момент, який, будучи кінцем «старого світу», одночасно становить собою початок нової реальності. Хоча зміни, які вона приносить, відбуваються раптово, катастрофа не є абсолютно ізольованою системою, а має конкретні причини та наслідки [19, с. 71], які безпосередньо впливають на людину, загострюючи й без того трагічно-абсурдне відчуття світу. Польські митці по-різному підійшли до дослідження цієї теми. В. Гомбрович, на думку М. Деллаперрі, «змагається із метафізичним абсурдом, переносючи творчі акценти із метафізики на антропологію <...>, а мета, якої він хоче досягти, не стільки порожнє небо, скільки людина – творець абсурду і його жертва, смішна і трагічна у своєму борюванні з формою» [14, с. 25]. С. Мрожка цікавлять обставини, що породжують диктатора-тирана, шлях його становлення й особливості психології, а також аморфність інтелігенції, не здатної протистояти грубій силі тоталітаризму. В. Гомбрович майстерно виписує «монументальний історичний пафос», «патетичну драму людства» з розгортанням на тлі соціальних катастроф ХХ століття, поміщає її в «легковажну» жанрову форму, що дозволяє під маскою оперети помітити викривлене обличчя людства, яке кривавить сміховинним болем [3, с. 208], а С. Мрожек на прикладі окремо взятої родини, яка уособлює суспільство, досліджує основні механізми, під впливом яких людина здатна або перетворитися на один з багатьох елементів тоталітарної системи, або ж її очолити.

В «Опереті» В. Гомбровича чітко окреслено хронологічні межі. Акт I – напередодні Першої світової війни, приблизно 1910 року, акт II – революція, акт III – по обох світових війнах і революціях. У центрі уваги митця – людина, її алегоричні костюми і маски, ролі, які доводиться грати, а лейтмотивом є протиставлення «костюм – нагота», і сон про наготу людини, ув'язненої в костюмах, найчудернацькіших і найжахлітніших [3, с. 212], які може запропонувати історія.

На початку перед нами відкривається світ, у якому все зрозуміло, персонажі грають задалегідь завчені ролі, усе знаходиться на своїх, століттями визначених місцях. Представники вищого класу суспільства у звичному для них середовищі в оточенні слуг: «Площа біля храму. Деревя, лавки, місце для прогулянок. На першому плані, збоку – Панська група: Патрон, Генерал, Професор, Маркіза. Костюми, які носили до 1914 року, помпезні: мундири, тужурки, шапокляки, бакенбарди, комірці, ціпки, галуни тощо. Вишукані манери: уклони, усміхи, люб'язності тощо. Углибині, ліворуч, Лакейська група: їх четверо, у лівреях, пики лакейські» [3, с. 212]. Одна з ключових постатей – світський лев, граф Шарм Гімалай, представник «золотої» молоді, «35 років, гультіпака і пересичений блудник: фрак, шапокляк, рукавички, ціпочок, монокль. Слідом за ним його лакей, Владислав» [3, с. 212]. Йому протиставляється барон Фірулет, «35 років, мисливський костюм, рушниця-дубельтівка, монокль, хлист, капелюх із пір'ячком. Слідом за ним Стрілець Станіслав із мисливською торбою» [3, с. 215]. Одвічні конкуренти, саме вони змагатимуться за серце юної Альбертинки, дівчинки-картинки, яка, випадково потривожена доторком Злодійчука, буде марити наготою, намагатиметься позбутися нашарувань одягу у світі, де панує умовність костюму. Шарм і Фірулет становлять собою форму, що протиставляється не змісту, а такій самій формі, дублюючись і нагромаджуючись. Форма, яка змагається сама із собою, становить замкнену систему, нездатну призвести до появи якісно нових сенсів. Тому й протистояння між ними абсурдне й приречене на фіаско.

Світ змінюється, у повітрі витає дух революції, існує загроза стирання різниці між представниками різних верств, тому костюм у його першопочатковій формі, як своєрідний

маркер ідентичності, розуміється як те, що здатне затримати хід історії, зберегти статус-кво привілейованих груп, утвердивши їхню відмінність від нижчих верств. Князь Гімалай у розмові з княгинею, мовлення яких звучить підкреслено гротескно, акцентує увагу на важливості костюму: «Князь: Я не сумніваюся, що з допомогою Шагма маестго здійснить великі гечі. У наш час, у час, такий, як тепегішній, соціал-демоггатичний і атеїстично-соціалістичний, костюм став найпотужнішим bastіоном вищого класу. Бо щоб воно було, якби не всі ці нюанси, я сказав би, тонкощі, відтінки, отой містичний шифг, незгозумілий для невтаємничених, за допомогою якого вища сфєга ізольується від сфєги нижчої. Костюм і манєги оце наш bastіон на висоті! Осанна! Нижчий клас, звісна гіч, робить усе можливе, щоби пгивласнити собі і нашу моду, і наші манєги, пготе саме тому треба постійно загговаджувати інновації, заплутувати сліди... Княгиня: Гготескно, немає миті спокою, це якесь пегеслідкування! Ледве я спгавлю собі пєньуаг із комігцем а-ля Гебегбеге, як уже бачу такий самий коміг у моєї пєгукагки. А найгігше зі служниками, увяїть лише, вчога я заскочила свою гагдегобницю, коли вона мігяла мої туалети...» [3, с. 220].

Особою, яка покликана врятувати костюм-форму, стає модельєр Фіор, «правдивий диктатор костюма в Європі» [3, с. 218]. «Княгиня: Уся надія на нашого маестго! Маестго, будь ласка, освіжіть нам моду! Освіжіть чоловічий силует і дамський! Фіор (замислений): Освіжити дамський силует і чоловічий? Панська група: О так, о так, о так! Фіор: Легко сказати! Легко сказати: запровадь нам нову моду! Вигадай нові моделі! Нові? Але які? Мода... Мода не може йти всупереч часу! Мода це час. Мода це історія! Хіба я помиляюся, коли кажу, що мода – це історія? Князь: Це істогія! Патрон: Історією мода є!» [3, с. 235].

Апофеозом пошуку нової форми має стати бал-дефіле, на якому маєстро Фіор повинен представити на широкий загал свої творіння і тим самим спроекувати картину світлого майбутнього. Автор, виходячи на рівень всеохопного універсалізму, майстерно конструє ситуацію, у якій опинилося розгублене людство. Воно з одного боку відчуває страх перед всепоглинаючою формою, а з іншого – боїться її втратити. Як зазначає Я. Блонський, в «Опереті» «пересит парадоксально поєднується з недоситом: втома від знаків, символів, форм, які вже давно засвоєні й вичерпані, – зі страхом, що бракуватиме нових символів та костюмів, які й надалі дозволять панувати над історією» [12, с. 191]. Проте людство приречене, захопившись надмірно пошуком нових форм, воно втрачає орієнтири, опиняючись у вирі катастрофи, якою стала революція. Модельєр, як уособленням людськості загалом, у світі, де все вичерпалося і прийшло до свого логічного завершення, де панує криза культури, не може створити нічого нового. Тому гості самотужки, за пропозицією графа Гуфнагеля, який насправді виявився колишнім камердинером князя Юзефом, агітатором, революційним діячем і терористом, повинні спроекувати костюми майбутності й надягнуть поверх них мішки, щоб на балі-маскарадї знявши їх, зрозуміти, який світ чекає на них. «Оперета» створювалася вже в період, коли профетичний передвоєнний катастрофізм трансформувалася в конкретний історичний досвід, а комунізм як ідеологія позбавила людство усіляких ілюзій.

У другому акті простежується схильність В. Гомбровича до надмірної театралізації, про яку згадує в дослідженні М. Делаперрі. Маскарад починається «великою історичною кадриллю» на чолі з Князем Гімалаєм, Княгинею, Прелатом і Фіором, за ними слідує гості в історичних костюмах царя Миколи II, Кайзера, Леніна, Пілсудського, Распутіна, Гітлера, Сталіна. Слідом за ними гості в мішках – «замішковані», тобто Патрон, Генерал, Маркіза, Гуфнагель і Професор. Усі танцюють, кружляють, танцювально й сонно. У певний момент «танець уже ледве дихає», час немовби завмирає. Раптом починається сум'яття, паніка, гості починають відчувати лоскіт, чийсь незрозумілий доторк, вони вищать і шаленіють. У всезагальній розгнузданості манер і розхристаності костюмів Гуфнагель, коняр-терорист, пускається на чолі Лакейства в галоп. Почалася революція, яка дозволила привідкрити завісу, яка доля на кого чекає.

«Фіор поволі освітлює завмерлих гостей <...>. Костюми у жахливому стані, частково пошарпані, бюсти, плечі оголені, руки застигли у процесі щипання, лоскотання. Освітлює

Шарма і Фірулета, які застигли від жаху. Освітлює Князя і Княгиню в пошарпаних туалетах. Освітлює Гуфнагеля, який без маски і мішка: обличчя закривавлене, жажітне, знавісніле. Фіор: Ага-а, граф Гуфнагель... Скинув маску... Та що це за новітня мода?.. Освітлює Генерала, з якого наполовину здерли маску й надірвали мішок. Генерал у мундирі гітлерівського офіцера, з моноклем, з револьвером... Фіор: Ага! То наш генерал був у цьому мішку! Але що він за моду собі вигадав? Освітлює Маркізу, яка вже без маски і мішка, Маркіза заgrimувалася під наглядачку в нацистському концентраційному таборі: з батогом, кайданками тощо. Фіор: Маркіза... Що це за мода їй примарилася... Це ж треба так! Освітлює Патрона, який без маски, проте має на обличчі іншу – протигаз із велетенським хоботом, у руці бомба» [3, с. 265–266].

Третій акт за своєю наповненістю протиставляється першому. Перед нами залишки старого ледь вловимого світу: «руїни замку Гімалай. Та сама зала, проте зруйнована. Стіни проламані, лишилося трохи меблів, столик, накритий парчею, лампа-торшер, крісла... Углибині румовище. Гуляє вітер, буря, крізь виломи в мурах видно таємниче небо, вогні, спалахи, відблиски». Людство приголомшене наслідками двох світових воєн і революції. Якщо на початку герої потопали під нагромадженням застарілих форм, знаків і символів, то у фіналі вони зазнали метаморфоз і самі частково втратили суб'єктність. Князь із великим абажуром на голові, який закриває обличчя, вдає із себе лампу, княгиня – столик. Потрясіння назавжди змінили людство. На заклик Фіора: «Друзі й подруги! Поверніться самі до себе! Скиньте ті личини! Годі вже забави, о, це надто болісно!», відповіддю стало: «Вже не можна повернутися до себе. Немає такого шляху. Уперед! І лише вперед» [3, с. 273]. Цій штучності протиставляється воскресла з мертвих оголена Альбертинка, яка з'являється у фінальній сцені «Оперети» як символ вічної юності, оновлення, що має перемогти соціальний маскарад своєю автентичністю й дати людству надію на майбутнє.

У драмі «Танго» представлені три покоління однієї родини (Артур, студент філософії та медицини, Стоміль та Елеонора – його батьки, Євгеній та Євгенія – бабуся та її рідний брат), а також особи, близькі до них – Аля та Едек. Проте в художньому світі С. Мрожка родина перетворюється на багатозначні соціальні метафори, які дозволяють складні проблеми помістити в абсурдистські кліше. Варто зазначити, що, відповідно до естетики абсурдизму, перед нами не багатовимірні образи, а злегка окреслені фігури, очищені від будь-якого нашарування. Саме такий прийом покликаний зосередити увагу читача / глядача на найважливішому.

Драматург оприявлює ставлення сучасників до свободи й диктатури, водночас показує наслідки крайніх соціальних тенденцій, розкриває жорстокі механізми революційних потрясінь та їхні катастрофічні наслідки. Артур, як представник наймолодшої генерації, намагається протистояти тотальному безладу сьогодення, породженому, на його думку, абсурдним бунтом попереднього покоління проти всього й відразу. І якщо батьки радіють, що вже немає «усіх пут, зашкарублених рамок релігії, моральності, суспільства, мистецтва» попередніх епох, то Артур навпаки зітхає: «немає, на жаль»¹ [17, с. 28]. Особливо контрастно виглядає позиція Стоміля, авангардного митця-експериментатора, основою творчості якого апріорі є бунт проти традиції. Проте, у сучасному світі навіть змагання з традиційними уявленнями видається позбавленими будь-якого сенсу. «Стоміль: На жаль? Ти не знаєш, про що говориш! Якби ти жив у ті часи, ти б знали, як багато ми для тебе зробили. Ти навіть не уявляєш, як тоді виглядало життя. Чи знаєш ти, скільки треба було мати сміливості, щоб почати танцювати танго? Чи знаєш ти, що тоді лише деякі жінки були аморальними? Що люди тоді захоплювалися натуралістичним живописом? Міщанським театром? Міщанським! Огида! А під час їжі не дозволялося тримати лікті на столі. Я пам'ятаю маніфестації молоді. Тільки в тисяча дев'ятсот якомусь там році лише найсміливіші почали не поступатися місцем особам старшим. Ми твердо виборювали свої права <...>. Ти навіть не усвідомлюєш, наскільки нам зобов'язаний. Ми боролися за вільне майбутнє, яким ти зараз так нехтуєш» [17, с. 28]. Але

¹ Тут і надалі всі цитати з драми «Танго» С. Мрожка подаються у власному перекладі.

виборений батьками світ Артура не задовольняє, він вирішує, не зважаючи на думку та протести членів родини, встановити новий лише йому одному зрозумілий порядок, який дозволить забезпечити світле майбутнє всім. На його думку, саме повернення до класичної впорядкованості попередніх епох, яку знищили батьки своєю жагою цілковитої свободи, може стати основою майбутнього. «*Артур*: І що ви створили? Цей балаган, де нічого не функціонує, бо все дозволено, де немає ані правил, ані винятків? *Стоміль*: Є тільки одне правило: не соромитися й робити те, чого бажаєш. Кожен має право на щастя. <...> *Артур*: Отруїли цією своєю свободою цілі покоління вздовж і впоперек. <...> *Стоміль*: Кожен має право вибору. *Артур*: Це не право. Це моральний примус до аморальності. <...> Я лише входжу в життя. Але в яке життя маю увійти? Я маю його спочатку створити, щоб потім мати в що увійти» [17, с. 26]. Так починається шлях диктатора-початківця, який відчув силу й прагнення деміурга.

Артур знаходить помічника в побудові нового світу в особі дядька Євгенія. На думку Артура, підґрунтям нового світопорядку має бути відновлення колишніх «правильних» норм, які були безповоротно «зіпсовані» попередніми поколіннями. Їхнім уособленням повинно стати весілля. Тому не випадково, що однією з версій назви, над якими розмірковував С. Мрожек, було «Весілля», що вписало б твір у загально польський контекст, вибудовуючи паралелі з однойменним твором С. Висп'яньського. Наступним кроком мало би бути відновлення моральності у власній родині. Артур переконує батька вбити Едка, коханця Елеонори. Проте Стоміль не прагне до звершення задуманої сином трагедії.

При досягненні абсолютного порядку диктатура як абсолютне вираження влади розцінюється як щось цілком неминуче та конче необхідне: «Якщо немає нічого, і навіть бунт неможливий, то що можна створити з нічого, щоб воно було? <...> Можливою є лише влада. Тільки владу можна створити з нічого. Тільки влада є, навіть якщо нічого іншого немає. <...> Треба лише бути сильним та рішучим. Подивіться на мене. Я вінець ваших мрій. Чи влада також не є бунтом? Бунт у формі порядку, бунтом гори проти низу, вищості проти нижчості. Вершина потребує низини, низина – вершини, щоб продовжувати бути собою. У владі зникає суперечність поміж протилежностями <...>. Врешті я – сила! Я знаходжуся понад, всередині та коло всього. Дякуйте мені, я повернув вашу молодість. Це все для вас! Усе є в мені, тут! (б'є себе в груди). Межі можна перетинати. Влада над життям та смертю, що ще може дати більше панування? Відкриття просте та геніальне» [17, с. 104].

Він упивається вседозволеністю перетнутої межі: «Смерть є у вас, як соловей у клітці, від мене лише залежить, чи його випустити» [17, с. 107]. Проте у фіналі головний герой терпить поразку, сам стає жертвою системи, якій поклав початок, проголосивши ідею, в основі якої смерть та насильство. Едек, будучи втіленням перемоги грубої фізичної сили, убиває Артура – уособлення інтелігенції, а драма закінчується символічним танго «*La Cumparsita*» у виконанні Едка та Євгенія, який за логікою танцю цілком підпорядковується останньому. С. Мрожек украй критично ставиться до інтелігенції, негативно оцінюючи за те, що вона занадто піддається ідеям, моді, міфам. На прикладі родини Стоміля автор показує відсутність єдності, спільних переконань і принципів, зосередженість на другорядних справах, що призвело до програшу родини (суспільства) одному Едку, до його подальшого торжества.

Висновки. В. Гомбрович, який тяжіє до представлення масштабної драми людства на тлі соціальних катастроф ХХ століття, іде від конкретного до універсального, тоді як С. Мрожек обирає інший шлях – об'єктом дослідження стає сучасне авторові суспільство, схематично стиснуте до розмірів умовної родини, члени якої, обираючи легкий і безвідповідальний шлях пристосовництва, безвладдя та формалізму, стають жертвами влади, замість вседозволеності отримують тоталітаризм та диктатуру, а на прикладі Артура, демонструється психологія влади. В «Опереті» В. Гомбровича герої захоплені пошуком нових форм, а в С. Мрожка – нових ідей, покликаних змінити світ, які натомість призводять до катастрофи.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондар А. Цей незнищений Гомбрович. *Дзеркало тижня*. 2002. № 42 (417). 2–8 листопада.
2. Гірняк М. Між Сциллою і Харибдою власної ідентичності (за романом Вітольда Гомбровича «Фердидурке»). *Парадигма : зб. наук. праць*. Вип. 4. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 189–209.
3. Гомбрович В. Івона, принцеса бургундського. Шлюб. Оперета : пер. з пол. Л. Андрієвської. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 288 с.
4. Капелюх Д. Функціональні особливості вступної ремарки в драматичному творі. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2018. № 3. С. 26–35.
5. Кемпбелл Дж. Тисячоликий герой. Львів : Видавництво «Terra Incognita», 2021. 416 с.
6. Кіяновська М. У що перетворюється істина. *Книжковий поступ*. 2000. № 46 (490). С. 24–26.
7. Комінярський І. Джордж Рига та Славомір Мрожек: спільне і відмінне. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2014. № 9. С. 70–73.
8. Нахлік О. Некласичний класик. Твори Вітольда Гомбровича в Україні. *Літературознавчі обрії : праці молодих учених*. 2010. № 16. С. 121–126.
9. Тичиніна А. Функціональність передмови в цілісному сприйнятті тексту (Вітольд Гомбрович «Транс-Атлантик»). *Питання літературознавства*. 2017. № 95. С. 200–206.
10. Хожевські К. Антропологічні виміри прози Вітольда Гомбровича : дис. ... доктора філос. з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія». Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. 200 с.
11. Baluch W. Pe absurdu w postkomunizmie? Najnowszy polski dramat a twórczość Mrożka. *Teatr absurdu. Nowy czy stary teatr?* / red. M. Borowski, M. Sugiera. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2009. S. 207–219.
12. Błoński J. Forma, śmiech i rzeczy ostateczne: studia o Gombrowiczu. Kraków, 1994. 284 s.
13. Błoński J. Wszystkie sztuki Sławomira Mrożka. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2002. 274 s.
14. Delaperrière M. Kościół międzyludzki i absurd totalitarny w teatrze Gombrowicza. *Teksty Drugie*. 2002. Nr. 3. S. 22–34.
15. Lehmann H.-T. Tragedy and Dramatic Theatre. London and New York : Routledge, 2016. 468 p.
16. Mazurkiewicz F. Niewidzialna *Operetka* Witolda Gombrowicza. Od męskości hegemonicznej ku męskości atopicznej. *Pamiętnik Literacki CVII*. 2016. Z. 2. S. 113–136.
17. Mrozek S. Tango. *Utwory sceniczne*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1973. T. 2. S. 10–115.
18. Munteanu A. Różnice i podobieństwa koncepcji światopoglądowych w sztukach Eugène'a Ionesco i Sławomira Mrożka. *Zarządzanie w Kulturze*. 2014. T. 15. Nr. 4. S. 385–390.
19. Wróbel Cz. Katastrofizm – filozofia końca czy sposób diagnozy rzeczywistości? *Historyka*. 2005. T. XXXV. S. 69–78.

References (translated & transliterated)

1. Bondar, A. (2002). Tsei neznyshchennyi Gombrovych [This indestructible Gombrowicz]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, 42 (417) [in Ukrainian].
2. Hirniak, M. (2009). Mizh Stsyloiu i Kharybdoiu vlasnoi identychnosti (za romanom Vitolda Gombrovycha "Ferdydurke") [Between Scylla and Charybdis of Own Identity (based on Witold Gombrowicz's novel "Ferdydurke")]. *Paradyhma – Paradigm*, (issue 4), (pp. 189–209). Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Gombrovych, V. (2021). Ivona, pryntsesa burhundsokoho. Shliub. Opereta [Ivona, Princess of Burgundy. Marriage. Operetta]. (L. Andrievska, Trans.). Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko [in Ukrainian].
4. Kapeliukh, D. (2018). Funktsionalni osoblyvosti vstupnoi remarky v dramatychnomu tvori [Functional features of the introductory remark in a dramatic work]. *Synopsys: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media*, 3, 26–35 [in Ukrainian].
5. Kempbell, Dzh. (2021). *Tysiacholykyi heroi [A thousand-faced hero]*. Lviv: Vydavnytstvo "Terra Incognita" [in Ukrainian].
6. Kiiianovska, M. (2000). U shcho peretvoriuietsia istyna [What the truth is turning into]. *Knyzhkovyi postup – Book progress*, 46 (490), 24–26 [in Ukrainian].
7. Kominiarskyi, I. (2014). Dzhordzh Ryha ta Slavomir Mrozhek: spilne i vidminne [George Riga and Sławomir Mrozek: Common and Different]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturyznavstvo – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Philological Sciences. Literary Studies*, 9, 70–73 [in Ukrainian].

8. Nakhlik, O. (2010). Neklasyczne klasyki. Twory Witolda Gombrowicza w Ukrainie [Non-classical classic. Works of Witold Gombrowicz in Ukraine]. *Literaturoznawchi obrii: pratsi molodykh uchenykh – Literary Horizons: works of Young Scholars*, 16, 121–126 [in Ukrainian].
9. Tychynina, A. (2017). Funkcjonalist przedmowy w tślisnomu spryiniatti tekstu (Witold Gombrowicz "Trans-Atlantyk") [Functionality of the preface in the integral perception of the text (Witold Gombrowicz, "Trans-Atlantic")]. *Pytannia literaturoznawstwa – Issues of Literary Studies*, 95, 200–206 [in Ukrainian].
10. Khozhevski, K. (2002). Antropolohichni vymiry prozy Witolda Gombrowycha [Anthropological Dimensions of Witold Gombrowicz's Prose]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
11. Baluch, W. (2009). Ile absurdu w postkomunizmie? Najnowszy polski dramat a twórczość Mrożka [How much absurdity is there in post-communism? The latest Polish drama and Mrozek's work]. *Teatr absurdu. Nowy czy stary teatr? – Theater of the absurd. New or old theater?* (pp. 207–219). M. Borowski, & M. Sugiera (Eds.). Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
12. Błoński, J. (1994). *Forma, śmiech i rzeczy ostateczne: studia o Gombrowiczu [Form, Laughter and the Ultimate Things: Studies on Gombrowicz]*. Kraków [in Polish].
13. Błoński, J. (2002). *Wszystkie sztuki Sławomira Mrożka [All works by Sławomir Mrozek]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
14. Delaperrière, M. (2002). Kościół międzyludzki i absurd totalitarny w teatrze Gombrowicza. [The Interpersonal Church and the Totalitarian Absurdity in Gombrowicz's Theatre]. *Teksty Drugie – Second Texts*, 3, 22–34. [in Polish].
15. Lehmann, H.-T. (2016). *Tragedy and Dramatic Theatre*. London and New York: Routledge [in English].
16. Mazurkiewicz, F. (2016). Niewidzialna *Operetka* Witolda Gombrowicza. Od męskości hegemonicznej ku męskości atopicznej [The invisible "Operetta" by Witold Gombrowicz. From hegemonic masculinity to atopic masculinity]. *Pamiętnik Literacki – Literary Diary*. Vol. CVII, nr 2, pp. 113–136 [in Polish].
17. Mrozek, S. (1973). Tango [Tango]. *Utwory sceniczne – Stage works*. (Vol. 2), pp. 10–115. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
18. Munteanu, A. (2014). Różnice i podobieństwa koncepcji światopoglądowych w sztukach Eugène'a Ionesco i Sławomira Mrożka. [Differences and similarities of worldview concepts in the plays of Eugène Ionesco and Sławomir Mrozek]. *Zarządzanie w Kulturze – Management in Culture*. Vol. 15, nr 4, pp. 385–390 [in Polish].
19. Wróbel, Cz. (2005). Katastrofizm – filozofia końca czy sposób diagnozy rzeczywistości? [Catastrophism – the philosophy of the end or a way of diagnosing reality?]. *Historyka – Historian*. Vol. XXXV, pp. 69–78 [in Polish].

Статтю отримано: 28.06.2024 року.

Прийнято до друку: 02.08.2024 року.

Оксана Зелінська,
доктор філологічних наук, професор
кафедри української мови
Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7965-428X>
zelinska67@ukr.net
Василь Денисюк,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
ORCID: 0000-0002-6773-1380
dvv2812@ukr.net

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАСТАНОВ У ТВОРАХ ТОМАША МЛОДЗЯНОВСЬКОГО

Матеріалом дослідження для цієї статті слугували твори польського проповідника епохи Бароко Томаша Млодзяновського. Інтерес до творчості Млодзяновського зумовлено передусім тим, що з його доробком були знайомі українські барокові митці, які, за припущенням дослідників, використовували польські тексти як взірці для побудови власних проповідницьких творів.

У статті описано засоби вираження настанов, повчань про те, як християнин має будувати своє життя, які моральні принципи сповідувати, як правдиво вірити в Бога. У текстах проповідей засвідчено настанови, дотичні до загальних світоглядних позицій людини, її переконань, поглядів, а також настанови, що стосуються конкретних учинків, моделей поведінки.

Для формулювання настанов автор продуктивно використовує директивні висловлювання, у яких послуговується формами дієслів у наказовому способі.

Чимало настанов містять аксіологічну аргументацію, що спонукає адресата зайняти позицію на стороні конкретних цінностей, прийняти поведінку, яка сприятиме посиленню духовності.

Специфічними для релігійного дискурсу є настанови, виражені як звернення до Ісуса Христа, Богородиці. У таких випадках спостерігаємо синкретизацію промовця та адресата в одній особі, яка апелює до найвищих святих осіб, аби допомогли у виконанні настанов.

Досягненню переконувального ефекту сприяють різні мовні прийоми і засоби. Переконувальний вплив посилюють зіставлення, порівняння. Формою втілення настанов є різноманітні сентенції, приповідки, лейтмотиви. Такі вислови є моральними константами, які акумулюють відносно стійкі уявлення про моральні норми й маркують аксіологічні орієнтири.

Настанова може поставати як висновок із повчального прикладу, що розгортається в невелике оповідання. Автор залучає адресатів до розмірковувань, пошуків аргументів, що сприяє спільному формулюванню настанови.

Ключові слова: проповідь, бароко, настанови, директиви, адресат, релігійний дискурс.

Oksana Zelińska, Wasyl Denysiuk. Językowe środki wyrażania wskazań w twórczości Tomasza Młodzianowskiego

Materiałem badawczym niniejszego artykułu jest twórczość polskiego kaznodziei barokowego Tomasza Młodzianowskiego. Zainteresowanie twórczością Młodzianowskiego wynika przede

wszystkim z faktu, że ukraińscy artyści barokowi znali jego twórczość i, zdaniem badaczy, wykorzystywali polskie teksty jako wzorce dla własnych dzieł kaznodziejskich.

W artykule opisano sposoby wyrażania wskazań, pouczeń o tym, jak chrześcijanin powinien budować swoje życie, jakie zasady moralne wyznawać i jak prawdziwie wierzyć w Boga. Teksty kazań zawierają wskazania dotyczące ogólnego światopoglądu człowieka, jego przekonań i poglądów, a także instrukcje dotyczące konkretnych działań i wzorców zachowania.

Aby sformułować wskazania, autor produktywnie używa stwierdzeń dyrektywnych, w których używa form czasownikowych w trybie rozkazującym.

Wiele wskazówek zawiera argumenty aksjologiczne, zachęcające adresata do zajęcia pozycji po stronie określonych wartości, do podjęcia zachowań, sprzyjające wzmocnieniu duchowości.

Wskazówki wyrażone jako apel do Jezusa Chrystusa, Bogurodzicy, są specyficzne dla dyskursu religijnego. Obserwujemy wówczas synkretyzację mówiącego i adresata w jednej osobie, odwołującej się do najwyższych świętych osób o pomoc w wykonywaniu wskazań.

Osiągnięcie efektu perswazji ułatwiają różne techniki i środki językowe. Efekt perswazji wzmacniają zestawienia i porównania. Formą realizacji wskazówek są rozmaite sentencje, przysłowia, motywy przewodnie. Stwierdzenia takie są konstantami moralnymi, akumulującymi stosunkowo trwale wyobrażenia o normach moralnych i wyznaczają wskazówki aksjologiczne.

Wskazanie może pojawić się jako wniosek z pouczającego przykładu, który rozwija się w krótkie opowiadanie. Autor angażuje adresatów do rozmyślenia, poszukiwania argumentów, co sprzyca wspólnemu formułowaniu wskazania.

Słowa kluczowe: kazanie, barok, wskazania, dyrektywy, adresat, dyskurs religijny.

Oksana Zelinska, Vasyl Denysiuk. Linguistic means of expressing advice in the works of Tomash Młodzianovskiy

The research material for this article is the works of Tomash Młodzianovskiy, a Polish Baroque preacher. The interest in Młodzianovskiy's work is primarily due to the fact that Ukrainian baroque artists were familiar with it, and, according to researchers, they used Polish texts as models for their own sermons.

The article describes the linguistic means used to convey instructions and advice about how a Christian should live their life, what moral principles to uphold, and how to genuinely believe in God. The texts of the sermons contain advice concerning a person's general worldview, beliefs, and attitudes, as well as instructions related to specific actions and patterns of behavior.

The author leverages imperative verbs as a key linguistic tool to deliver directives.

Many pieces of advice include axiological arguments that encourage the addressee to adopt a position aligned with specific values and to embrace behaviors that will foster spirituality.

A characteristic of religious discourse is the use of direct address to Jesus Christ and the Virgin Mary within directives. In such cases, we observe a syncretism of the speaker and the addressee in one person, who appeals to the highest holy figures for assistance in carrying out the advice.

Various linguistic techniques and means contribute to the achievement of a persuasive effect. Comparisons and similes enhance persuasion. Maxims, proverbs, and leitmotifs serve as forms of instruction. Such expressions serve as moral constants that accumulate relatively stable notions of moral norms and mark axiological orientations.

An advice can be presented as a conclusion drawn from a didactic narrative, unfolding into a short story. By engaging the audience in reflection and argumentation, the author facilitates a collaborative formulation of the instruction.

Key words: sermon, baroque, instructions, directives, addressee, religious discourse.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Томаш Млодзяновський – визначний польський проповідник епохи Бароко. Проповідуючи, священник шляхом словесного переконування прагне змінити або утвердити, згідно з релігійним світоглядом, моральні ціннісні орієнтири адресатів, а також

застерегти від гріховних учинків, неправильного життєвого вибору, всього, що може мати для вірянина негативні наслідки.

Проповідь належить до різновидів релігійного дискурсу, який кваліфікують як сукупність комунікаційних практик, що впливають із конкретних переконань та інституційно встановлених. Це своєрідний порівняно з іншими дискурсами передусім завдяки розширенню дискурсивного простору сферою трансцендентності, тобто перетину межі між світом людини та надприродним [12, с. 116]. Релігійний дискурс можна розглядати як феномен використання мови у формі соціально визначеної практики, завдяки якій Церква (священники) організовано взаємодіють з аудиторією [5, с. 83], пропагуючи конкретні поняття, вірування, ідеї.

Мета статті – дослідити специфіку вираження настанов у творах Томаша Млодзяновського.

Виклад основного матеріалу. Проповіді (гомелії, казання) стають дедалі більше об'єктом дослідницьких інтересів в аспекті вивчення засобів мовного впливу на адресатів Як приклад, назвемо публікацію І. Кемпки, у якій авторка описала засоби переконування на матеріалі польських проповідей від Просвітництва до Нового часу. Досліджуючи лінгвопростір польських проповідей, І. Кемпка зазначає, що мова реалізує в проповідницьких текстах спонукальну функцію. Авторка показує, як мовні засоби впливають на функцію переконання в гомеліях і, порівнюючи тексти, указує на постійні та мінливі елементи в окремі епохи. Узагальнюючи напрацювання дослідників, авторка резюмує, що основне призначення проповіді – щоб «із мови поставали дії», тому передусім мова виконує спонукальну функцію [9, с. 152].

На історичному матеріалі, зокрема на проповідях П. Скарги, комунікаційні стратегії проповідництва вивчала Д. Гресяк-Вітек [6; 7]. Засоби персвазії описує К. Kaczor-Scheitler. Предметом її вивчення стала перекладена польською мовою пам'ятка, текст якої наповнений настановами, рекомендаціями і застереженнями, мета яких, як зазначає дослідниця, – змінити або зміцнити переконання реципієнтів та спонукати їх до певної поведінки. У статті проаналізовано вербальні форми впливу на адресата, переконання його [8, с. 126].

Прагматичний аспект у вивченні проповідей у діахронії презентує Р. Бізіор у монографії «Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku», де авторка характеризує проповідницький дискурс як інституційний, докладно описує різні комунікаційні ролі, у яких виступає проповідник, стратегію диференціації комунікативних ролей [4].

Проповідницька спадщина Томаша Млодзяновського викликає постійне зацікавлення в дослідників, бо, на думку І. Щуковського, є не тільки великою за обсягом, але й різноманітною. Дослідник зазначив, що проповіді та гомелії Т. Млодзяновського написані надзвичайно колоритною та живою рідною мовою, у текстах перетинаються коди вираження, риторичний порядок церковних промов поєднується з мовою теологічних концепцій, герменевтика біблійних текстів переплітається з моральними та соціально-політичними реаліями, моральні застереження супроводжуються численними прикладами [11, с. 241].

Звернення до проповідей Томаша Млодзяновського в цій статті зумовлено тим, що українські дослідники, вивчаючи специфіку польського впливу на творчість українських письменників бароко, констатують, що спадщина Млодзяновського була відома українським письменникам [2, с. 369], а тому існує висока ймовірність її осмислення та творчого впровадження на українському ґрунті.

Актуальність статті зумовлена як потребою вивчення специфіки мовного вираження настанов у проповідницькому дискурсі, так і подальшою перспективою з'ясування специфіки українсько-польських взаємозв'язків на культурних теренах.

Матеріалом дослідження слугували проповіді Т. Млодзяновського, опубліковані у виданні: Młodzianowski T. (1935). Wybór kazań. T. 1–2: T. 1. Kazania niedzielne. T. 2: Kazania świąteczne, pasyjne i roratne. Z przedmową prof. St. Windakiewicza. Warszawa, 1935.

Як уже було зауважено, визначальним для релігійного тексту є вираження моральних настанов, повчань, як будувати життя, які моральні принципи сповідувати, як правдиво вірити в Бога. Намір проповідника здійснити вплив на адресата є усвідомленим. Проповіді насичені настановами і застереженнями, порадами, які мають на меті викликати зміни або зміцнити переконання одержувачів, допомогти їм зайняти правильну позицію, спонукати їх до певної поведінки та чинити конкретні дії. Відповідно їй цілеспрямованим є використання мовних одиниць для впливу на адресата. Як зауважила І. Кемпка, переконувальна функція є визначальною для проповідницького тексту [9, с. 152].

У текстах досліджуваних проповідей засвідчено значну кількість настанов, які висловлює проповідник вірянам. Настанови стосуються загальних світоглядних позицій людини, її переконань, поглядів, а також конкретних учинків, моделей поведінки в повсякденному житті. До прикладу порівняймо: *Chrześcijanie katolicy! Pamiętajcie, że każdy kościół, to dom Boży, to dom modlitwy, to dom Samego Pana Jezusa, który tam mieszka osobiście* [10, I, с. 128]. У цьому контексті проповідник дає настанови про те, як залагодити духовну сферу свого життя, в іншому дає узагальнену пораду, яка стане в нагоді в різних ситуаціях повсякдення, напр.: *Wpród trzeba słuchać i nauczyć się dobrze słuchać, a nie odrazu się brać do rozprawy, i pchać się na urząd, i dekretować* [10, I, с. 135], в іншому дає пораду про спосіб поведінки під час конкретної побутової події, проте її можна тлумачити й метафорично, напр.: *Człowiecze chrześcijański! Kiedy zaproszony będziesz na goody, kiedy pójdziesz pomiędzy ludzi, nie siadajże na pierwszym miejscu, siadź na ostatnim, i staraj się, abyś pokornie o sobie rozumiał* [10, I, с. 158].

Проповідник схиляє вірян до того, аби вони піклувалися про бідних людей, напр.: *Nie żałuj, człowiecze, chleba ubogim, w imię Maryi Bogarodzicy cię proszącym, a i tobie go odda Najświętsza Panna z pomnożeniem ci go na ziemi i z nadatkiem wiekuistego żywota w niebie* [10, I, с. 11], навчає організовувати свій час, напр.: *I my czynimy wszystko zawsze w swoim czasie. Niechaj praca po pracy następuje w ładzie, w porządku. Jest czas na wszystko odpowiedni i właściwy. Zamieszanie sprawia każdy pośpiech, jak słusznie mówi św. Jan Chryzostom* [10, I, с. 13].

Зауважимо, що поради можуть бути виражені безпосередньо й стосуватися конкретних дій або ж образно, метафорично. Наприклад, пораду виконувати Христову науку проповідник передає словосполученням *weźmy do serca: Weźmy do serca tę naukę Pana Jezusa...* [10, I, с. 139]. Джерелом образності стають євангельські притчі, наприклад, автор висловлює пораду, звертаючись до персоніфікованого образу пшениці, яка уособлює праведних людей: *Żyj, kochana pszeniczko, żyj w miłości Bożej aż do śmierci i nie oglądaj się na nikogo, tylko na Boga. Przystępuj sobie często do Komunii św., a tak pobożnie, jakby całe uczczenie Najświętszego Sakramentu na tobie tylko wyłącznie zależało. Chodź na mszę św. i pamiętaj tylko o Bogu* [10, I, с. 32].

Проповідник звертається до колективного адресата – слухачів або читачів, у звертальних конструкціях використовує форми однини і множини, напр. *człowiecze grzeszny, ludzie chrześcijańscy: Człowiecze grzeszny! Toć się opatrz i zastanów, czem się to skończy!* [10, I, с. 48]; *Ludzie chrześcijańscy, opatrzcie się, a czy niema tu kogo pomiędzy nami, co już jest przez Boga tak ukarany?* [10, I, с. 53]. Здебільшого в структурі звертання проповідник уживає означення *grzeszny*, яким констатує людську недосконалість та потребу постійного вдосконалення і духовної праці. Однак, щоб висловити прихильність до адресатів промови, автор зрідка послуговується звертанням з атрибутивом *mily*, напр.: *Mily człowiecze! Nie dawaj! Uprzedzono cię już! Uprzedzono!* [10, I, с. 107].

Зміст кожної проповіді насичений різними настановами, покликаними покращити людську природу. Досягти переконувального ефекту проповідник прагне за допомогою різноманітних мовних прийомів і засобів.

Продуктивним засобом вираження настанов є **директиви**. Визначаючи сутність директив, І. Волощук та Г. Усик зазначають, що вони «мають на меті спонукати адресата робити / не робити що-небудь, припускають наявність у мовця відповідного бажання, а їх

пропозиціональний зміст завжди полягає в тому, що адресат зробить / не зробить певну дію в майбутньому. Іллукутивна мета акту – змусити адресата дещо зробити» [1, с. 251].

На матеріалі досліджуваних проповідей спостерігаємо, що виразниками настанов у директивних висловлюваннях є лексичні одиниці зі значенням «пам'ятати», напр.: *Ludzie pobożni, w miłości Bożej udoskonalić się pragnący! Pamiętajcie o trzech rzeczach, pamiętajcie, po pierwsze, o milczeniu i samotności. Rzecz niepodobna przy świegotliwości języka, przy rozmowach niepotrzebnych zostać świętym. Pamiętajcie, powtóre, o ćwiczeniu się w pamięci na obecność Bożą zawsze i wszędzie. O, jakże łatwo pamiętać się o tem będzie, jeżeli częstokroć myślą i sercem stanie się tylko pod krzyżem Pana Jezusa!* [10, I, с. 32]; *Przypomnijmy sobie ten obowiązek ...* [10, I, с. 43]; *Pamiętaj, człowiecze, że masz jedną tylko duszę* [10, I, с. 64]; *Trzeba nam, ludziom, o tem słowie Pańskiem zawsze pamiętać* [10, I, с. 101].

Директиви, у яких дієслова вжито у **формі другої особи однини**, мають більш підкреслений спонукальний зміст, напр.: *Człowiecze grzeszny! Zauważ sobie i zastanów się: mogłeś umrzeć w żywocie matki, mogłeś do chrztu nie dożyć, mogłeś nie przyjść do rozumu. Dożyłeś jednak, ochrzczony jesteś i do rozumu jednakeś przyszedł, ale jakżeś ty za to wdzięczność Panu Bogu swemu okazał?* [10, I, с. 47]. Настанови можуть бути вираженими дієсловами з переносним значенням, наприклад *pobudźcie się... do miłosierdzia i jałmużny: Przyjrzyjcie się temu dobrze, chrześcijanie katolicy, i pobudźcie się i wy również do miłosierdzia i jałmużny* [10, I, с. 110].

У текстах проповідей трапляються й **дієслова в першій особі множини**, що є засобом вираження солідаризації з адресатом, підключення й промовця до спільної дії, напр.: *Bierzmy naukę, bierzmy pożytek z tego «maluczko». Wielki pożytek odnieślibyśmy, gdybyśmy to słowo sobie na sercu wszyscy wyruli* [10, I, с. 72]; *Zmieńmy swą wolę ze złej na dobrą* [10, II, с. 14]. Такі форми нівелюють дистанцію між проповідником і вірянами, це також сприяє переконливості в необхідності виконання настанов.

За допомогою **імперативних форм із заперечною часткою** проповідник виразно акцентує на тому, яких учинків не потрібно робити, напр.: *Nie żałuj, człowiecze, chleba ubogim, w imię Maryi Bogarodzicy cię proszącym, a i tobie go odda Najświętsza Panna z pomnożeniem ci go na ziemi i z naddatkiem wiekuistego żywota w niebie* [10, I, с. 11]; *Nie odkładajmy więc pokuty swej wciąż na jutro* [10, I, с. 22]. Спостерігаємо випадки, коли заперечення є заборороною, яке поєднується з настановою до подальших дій, напр.: *Nie wolno ci serca dzielić pomiędzy ciało, i świat i czarta; wyrzuć to wszystko ze swego serca, niech ono całe Boga miłuje i tylko Boga* [10, I, с. 163].

Необхідність виконання настанов автор передає за допомогою **предикатів із компонентами треба, повинен**, напр.: *Przestrzegać też trzeba dobrze, aby młodzież nie przestawała bez starszych na osobności, bo ta osobność często bywa matką niewstydu* [10, I, с. 5]; *A po trzecie, trzeba pamiętać o wzbudzaniu w sobie dobrej intencji. Wszelkie sprawy swoje i czyny trzeba ozdobić zawsze dobrą intencją, aby rosła miłość Boża i chwała Boża. To są wskazówki dla ludzi, w miłości Bożej pozostających* [10, I, с. 32]; *Trzeba nam, ludziom, o tem słowie Pańskiem zawsze pamiętać, trzeba nie szukać we wszystkich swoich przedsięwzięciach własnej woli swojej i swych pożytków, ale chwały Bożej i woli Bożej, a i nas wtedy nadzieje nie omylą* [10, I, с. 101]; *O, jak powinien i nasz naród polski uważać, aby niewdzięcznością taką za dobrodziejstwa Panu Bogu się nie odpłacać i na karę taką czasem i dla siebie nie zasłużyć! Niech rozpamiętywa naród polski w gorliwości duszy swojej i swoją również niewdzięczność Bogu za dobrodziejstwa, któremi Pan Bóg Polskę opatrzył* [10, I, с. 46].

Наставляючи вірян, Т. Млодзяновський удається до різних мовних тактик, якими прагне посилити переконувальний вплив, з-поміж них засвідчено **тактику апеляції до авторитету**. Найвищим авторитетом для християн є Святе Письмо. Чимало настанов проповідник бере безпосередньо з нього і в різний спосіб доносить зміст до реципієнтів. Актуалізуючи євангельські настанови, проповідник робить покликання, уживає маркери *uczy Pan Jezus, Pan Jezus... to zaleca* тощо: *Ludzie w chorobie radzi do Boga się uciekają, ale kiedy wyzdrowieją, już o Bogu zapominają. Uczy nas tu Pan Jezus, jak potrzeba być wdzięcznym Bogu po chorobie w dobrem*

zdrowiu [10, I, с. 19]; *Przestrzega nas sam Król nad królami. Pan nad panami, Jezus Chrystus: Wszelkie królestwo, w sobie rozdzielone, będzie spustoszone* [10, I, с. 73]; *Najlepiej widać ten zbiera, najlepiej się ten bogaci, kto drugim daje. Sam Pan Jezus nam to zaleca i każe czynić sobie przyjaciół z mamony niesprawiedliwości, dając jałmużnę* [10, I, с. 119].

Висловлюючи настанови, проповідник удається до тактики порівнянь і зіставлень, наводить різні моделі поведінки й пропонує правильний вибір, без безпосередньої вказівки на нього. У наведеному фрагменті автор ставить за взірць Богородицю, що, природно, не вимагає імператива, напр.: *Ludzie zwykle na weselu najedzą się, napiją, i jeszcze oblubieńca i oblubienicę potem obmówią. Nie tak czyni Najświętsza Panna. Dobro za dobro oddaje z wielkim naddatkiem* [10, I, с. 10].

Висловлюючи настанови про виховання, Т. Млодзяновський як засіб аргументації використовує зіставні конструкції, напр.: *I synowie wasi, potomstwo wasze, o rodzice chrześcijańscy! jest obrazem również waszym. Pan ojciec gniewliwy, i pan syn również gniewliwy. Pan ojciec obżarty, i pan syn również obżarty. Pani matka niewstydliva, i pani córka również niewstydliva. Dzieci obrazem są swych rodziców. Syn Boży jest Słowem mówiącego Boga Ojca. I wśród ludzi tak samo* [10, I, с. 3].

Численні фрагменти проповідей містять авторську інтенцію оцінки. І. Кемпка зазначає, що аксіологічна аргументація вимагає зайняти позицію на стороні конкретних цінностей, вимагає звернення до адресата, спрямовані на те, аби переконати його прийняти перевагу тієї поведінки, яка сприятиме посиленню духовності людини [9, с. 132].

Універсальним засобом вираження позитивної оцінки є слова із семантичним компонентом *dobry*, напр.: *Trzeba dać **dobry** przykład, trzeba być **dobrym** ojcem i **dobrą** matką, aby i dzieci mieć również **dobrze*** [10, I, с. 4]; *A po trzecie, trzeba pamiętać o wzbudzaniu w sobie **dobrej** intencji. Wszelkie sprawy swoje i czyny trzeba ozdobić zawsze **dobrą** intencją, aby rosła miłość Boża i chwała Boża. To są wskazówki dla ludzi, w miłości Bożej pozostających* [10, I, с. 32]; позитивну оцінку виражають також означення *świętobliwe*, *pobożne*, напр.: *Świętobliwe i pobożne wychowanie dała mi Bogarodzica Panna, świętobliwie i pobożnie od małości zaprawiała Go do uczęszczania na nabożeństwo do kościoła* [10, I, с. 1]. Оціним словом *głupstwo* автор висловлює настанови про те, чого потрібно уникати, що є неправильним, напр.: *Mówi znów drugi: jeszcze lata mi służą; jak dopiero się zestarzeję, to się poprawię. **Głupstwo!** A jeżeli się właśnie nie zestarzejesz?* [10, I, с. 22]; *Głupstwem jest wierzyć w czary i gusta* [10, I, с. 62].

Настанови передбачають добровільний вибір людини, тому автор звертається до розмірковувань, аргументів, побудови логічного ланцюжка, який має привести до потрібного висновку. Щоб розтлумачити зміст повчань, проповідник удавався до тактики пояснення: наприклад, дає настанову, щоб віряни не говорили про те, що в них на серці, напр.: *Tylko mądry człowiek rozumie, że jak daleko jest serce w ciele ludzkim od języka, tak nie odrazu to, co na sercu, powinno być i na języku. Samo przyrodzenie już zamknęło język za zębami i schowało hen w ustach za wargami, aby się snadnie i lekkomyślnie nie wychylał* [10, I, с. 78]; у наступному фрагменті тактику пояснення реалізовано за допомогою риторичного питання, яке змушує правильно розставити акценти, напр.: *Strzećcie się... badajcie pilne, i już zdaleka, i zawczasu bądźcie ostrożni i wystrzegajcie się. Kogo Pan Jezus tak nakazuje nam się wystrzegać? Strzećcie się fałszywych proroków...* [10, I, с. 114].

Аби переконати вірян дотримуватися настанов, проповідник попереджав про наслідки їхнього невиконання, напр.: *Kto nie jest wdzięczny, ten nie tylko nie otrzyma już nie więcej, ale i to, co już otrzymał, to wnet utraci* [10, I, с. 45], або пояснював причини, чому треба робити саме так, як він радить, напр.: *Niezgoda jest, jak ogień; trzeba odrazu ją zagasić, aby drugich nie zapaliła* [10, I, с. 105]; *Człowiecze grzeszny, teraz zapłac nad grzechami swymi i do stóp miłosierdzia Pana Jezusa zaraz przypadnij, bo jeżeli tego omieszkasz, to może wkrótce opuści cię Pan Jezus, zaprze się ciebie Boskie Jego miłosierdzie i odda cię w ręce Boskiej sprawiedliwości, która ci każe iść precz od Niego na potępienie wieczne w piekle* [10, I, с. 111]. Можливість людини за власною волею виконати настанову презентовано заувагою автора *jeśli chcesz: Człowiecze grzeszny, jeśli chcesz*

się uratować, zerwij z tym grzechem, na miły Bóg, natychmiast. Grzech nałogowy to furman, który wiezie prostą drogą do piekła. Grzech nałogowy to ściana gruba i ciężka, która do duszy nie dopuszcza, by i promienia łaski Bożej. Grzech nałogowy to kamień młyński, który zanurza duszę dno piekła [10, I, с. 35]. Переконливість порад посилює аргументація, напр.: *Tak to sam rozum dyktuje nam i za łaską Bożą nas poucza, że tylko święta wiara nasza katolicka jest wiarą dobrą, wiarą prawdziwą, wiarą, zaczęta od Chrystusa Pana i Apostołów, i aż dotąd stale trwającą* [10, I, с. 42].

Формою втілення настанов є різноманітні сентенції, приповідки. Т. Млодзяновський сам обґрунтовує їхню роль як засобу переконування, повідомляє, що вони є кращими для розуміння простих людей, приповіді дають змогу запам'ятати й зрозуміти правди віри, напр.: *Dlaczego Pan Jezus opowiadał rzeszom przypowieści? Dlatego, że ludzie prości, nieuczzeni, nauki górnej o tajemnicach Boskich nie rozumieliby, trzeba im było prawdy wiary, jakby ocukrzyć, podać w mowie, dla nich przystępnej. Ludzie lubią przypowieści, łatwiej sobie je spamiętają, jak orzechem się bawią, rozgryzają go, dociekając, co się w środku w nim znajduje* [10, I, с. 50]; *Prorocy Pańscy starego Testamentu, a i w nowym Testamencie sam Pan Jezus nauczał nieraz przez zagadki i przypowieści* [10, I, с. 76]. Вислови є моральними константами, які акумулюють відносно стійкі уявлення про норми й маркують аксіологічні орієнтири, напр.: *Glupi, gdy milczeć będzie, za mądrego będzie poczytan, mówi Salomon* (Przyp. XVII, 28); *ale, niestety, już mędrzec pogański, Solon, stwierdził to i powiedział, że żaden głupiec nie może milczeć* [10, I, с. 78].

Т. Млодзяновський уміщує до тексту проповідей невеликі оповідання з повчальним змістом. Висновок, який впливає зі змісту оповідання, стає настановою, напр.: *Tyle mówi ta powiastka. Chcemy i my być królami, bierzmy przykład z tej powiastki. Nauczmy się trzymać na wodzy zawsze swój język w ustach, a królować będziemy nie nad światem wprawdzie, ale nad sobą, co jest ważniejsze i co prowadzi do królowania z Bogiem w niebie* [10, I, с. 80].

Використання повчальних оповідних текстів було звичним для проповідників епохи Бароко [3, с. 44]. Оповідання посилювали впливовість, доказовість, переконливість проповіді, робили її цікавою. Завершивши переказ оповідання, проповідник спонукає слухачів віднайти паралелі в сучасному їм житті.

Специфічним для релігійного дискурсу є настанови, виражені як звернення до Ісуса Христа, Богородиці; у таких контекстах промовець і адресат утілюються в одній особі та апелюють до найвищих святих осіб, аби допомогли їм уникнути чогось чи, навпаки, допомогли здійснити, маркером бажаної дії стає імператив *daj*, напр.: *O Panie Jezu! **Daj nam** się szczerze z grzechów **naszych** już wyspowiadać, **daj** nam się już poprawić, abyśmy, z trądu grzechowego oczyszczeni, służyli Ci w posłuszeństwie i w wierze św. na wzór setnika aż do śmierci. Amen* [10, I, с. 19]; *Bogorodzico Panno! Uproś **nam** łaskę, abyśmy już Pana Boga niewdzięcznością **naszą** nie obrażali, ale czcili Go i chwaili teraz i zawsze i na wieki wieków* [10, I, с. 48]; ***Daj nam**, o Panie Jezu, miłosiernymi być za życia, ażebyśmy miłosierdzia dostąpili po śmierci... Amen* [10, I, с. 123].

У текстах Т. Млодзяновського наявні імпліцитні настанови. Імпліцитними настановами вважаємо такі формулювання, коли автор не називає конкретної дії, яку рекомендує / не рекомендує виконати, але подає такий опис чи визначення її якості, що спонукає уникнути її або дотримуватися: наприклад, настанова бути покірним не містить безпосередньої вказівки, але позитивно оцінений опис цієї християнської цноти переконує в потребі бути таким: *Nic nie jest wyższe ponad pokorę, bo otacza ona nimbem światłości, która uświęca, która oświeca, choć w swej skromności człowiek pokoroy o tem i nie wie* [10, II, с. 25].

Наступні фрагменти не містять оприявленої настанови берегтися гріха, проте його образні дефініції переконують у тому: *Grzech nałogowy to furman, który wiezie prostą drogą do piekła. Grzech nałogowy to ściana gruba i ciężka, która do duszy nie dopuszcza, by i promienia łaski Bożej. Grzech nałogowy to kamień młyński, który zanurza duszę dno piekła* [10, II, с. 35].

Висновки. Досліджувані проповіді засвідчують, що Т. Млодзяновський майстерно використовував мовний ресурс для того, аби висловити настанови вірянам, спонукати їх дотримуватися моделей поведінки, які узгоджуються з християнськими моральними нормами. Автор володів комунікативними мовними тактиками впливу на адресатів, застосовував їх

водночас із виражальними засобами мови. Назви дій, до яких закликав проповідник, виражено дієсловами як із прямим, так і з переносним значенням.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в докладному вивченні особливостей проповідей Т. Млодзяновського, специфіки використання мовних засобів впливу на адресата та порівняння із творами українських проповідників – сучасників Т. Млодзяновського.

Список використаних джерел та літератури

1. Волощук І., Усик Г. Актуалізація іллокутивних актів у текстах англійськомовних політичних промов. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 4. С. 250–255.
2. Дзюба О. Польська книга у бібліотеках України XVIII ст. (до історії українсько-польських культурних взаємин). *«Істину встановлює суд історії»: збірник на пошану Федора Павловича Шевченка* / відп. ред. В. Смолій. Київ, 2004. Т. 2: Наукові студії. С. 364–371.
3. Кречотень В. І. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення // Кречотень В. І. *Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст.* Київ : Наукова думка, 1983. С. 11–207.
4. Bizior R. Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku. *Częstochowa : Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie*, 2018. 344 s.
5. Chruszczewski P. Aspekty dyskursu religijnego. *Język trzeciego tysiąclecia* / red. G. Szpila. Kraków : Krakowskie Tow. Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej "Tertium", 2000. S. 81–94.
6. Grzesiak-Witek D. Sposoby argumentacji prawd wiary w Kazaniach na niedziele i święta całego roku Piotra Skargi. *Język religii: Konstrukcje i dekonstrukcje* / pod redakcją i ze wstępem L. Rożek. Częstohowa : AJD, 2006. S. 327–345.
7. Grzesiak-Witek D. *Strategie komunikacyjne w "Kazaniach na niedziele i święta całego roku" Piotra Skargi*. Stalowa Wola ; Sandomierz : Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, 2008. 397 s.
8. Kaczor-Scheitler K. Realizacja funkcji perswazyjnej w Palmie panińskiej benedyktyna Basilia Gradięgo w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego. *Załącznik Kulturoznawczy*. 2018. № 5. S. 125–142.
9. Kępką I. Językowe środki perswazji w polskich kazaniach katolickich od oświecenia do czasów współczesnych: na wybranych przykładach. *Język – Szkoła – Religia*. 2009. № 4. S. 152–161.
10. Млодзяновський Т. Вибір казань. Warszawa, 1935. Т. 1–2. Т. 1: Kazania niedzielne. Т. 2: Kazania świąteczne, pasyjne i oratne.
11. Szczukowski I. "Ćwiczcie się nabożeństwie". Ignacjański modus vivendi w kazaniach Tomasza Млодзяновського. *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej* / pod red. Bernadetty M. Puchalskiej-Dąbrowskiej i Elżbiety A. Jurkowskiej. Białystok, 2018. S. 251–255.
12. Wojtak M. Polimorficzność stylu religijnego we współczesnej polszczyźnie. *Język religijny dawniej i dziś* / red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka. Poznań, 2009. Т. 5. S. 115–125.

References (translated & transliterated)

1. Voloshchuk, I., & Usyk, H. (2015). Aktualizatsiia illokutyvnykh aktiv u tekstakh anhlomovnykh politychnykh promov [Actualization of illocutionary acts in the texts of English-language political speeches]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University*, issue 4, pp. 250–255 [in Ukrainian].
2. Dziuba, O. (2004). Polska knyha u bibliotekakh Ukrainy XVIII st. (do istorii ukrainsko-polskykh kulturnykh vzaiemyn) [Polish book in the libraries of Ukraine in the 18th c. (to the history of Ukrainian-Polish cultural relations)]. *"Istynu vstanovliuie sud istorii": zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka*] "Truth is established by the court of history": collection in honor of Fyodor Pavlovich Shevchenko. (Vol. 2: Naukovi studii), (pp. 364–371). V. Smolii (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
3. Krechoten, V. I. (1983). Ukrainska oratorska proza druhoi polovyny XVII st. yak obiekht literaturoznavchoho vyvchennia [Ukrainian oratorical prose of the second half of the 17th century. as an object of literary study]. *Krechoten, V. I. Opovidannia Antonii Radyvylovskoho. Z istorii ukrainskoi novelistyky XVII st. – Stories by Antony Radyvylovsky. From the history of Ukrainian short stories of the 17th century.* (pp. 11–207). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Bizior, R. (2018). *Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku [The sermon as a community-creating genre of expression in the second half of the 19th century]*. Częstochowa: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie [in Polish].
5. Chruszczewski P. (2000). Aspekty dyskursu religijnego [Aspects of religious discourse]. *Język trzeciego tysiąclecia – The language of the third millennium*. (pp. 81–94). G. Szpila (Ed.). Kraków: Krakowskie Tow. Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej "Tertium" [in Polish].
6. Grzesiak-Witek, D. (2006). Sposoby argumentacji prawd wiary w Kazaniach na niedziele i święta całego roku Piotra Skargi [Ways of arguing the truths of faith in Sermons for Sundays and holidays throughout the year by Piotr Skarga]. *Język religii: Konstrukcje i dekonstrukcje – The language of religion: Constructions and deconstructions*. (pp. 327–345). L. Rożek (Ed.). Częstochowa [in Polish].
7. Grzesiak-Witek, D. (2008). *Strategie komunikacyjne w "Kazaniach na niedziele i święta całego roku" Piotra Skargi [Communication strategies in "Sermons for Sundays and holidays throughout the year" by Piotr Skarga]*. Stalowa Wola; Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia [in Polish].
8. Kaczor-Scheitler, K. (2018). Realizacja funkcji perswazyjnej w Palmie panieńskiej benedyktyna Basilia Gradiego w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego [The implementation of the persuasive function in The Maidens Palm by the Benedictine monk Basilio Gradi, translated by the Jesuit Szymon Wysocki]. *Załącznik Kulturoznawczy – Cultural Annex*, 5, 125–142 [in Polish].
9. Kępką, I. (2009). Językowe środki perswazji w polskich kazaniach katolickich od oświecenia do czasów współczesnych: na wybranych przykładach [Linguistic means of persuasion in Polish Catholic sermons from the Enlightenment to modern times: selected examples]. *Język – Szkoła – Religia – Language – School – Religion*, 4, 152–161 [in Polish].
10. Młodzianowski, T. (1935). *Wybór kazań [A selection of sermons]*. (Vol. 1–2). Vol. 1: *Kazania niedzielne – Sunday sermons*. Vol. 2: *Kazania świąteczne, pasyjne i roratne – Christmas, Passion and Rorate sermons*. Warszawa [in Polish].
11. Szczukowski, I. (2018). "Ćwiczcie się nabożeństwie". Ignacjański modus vivendi w kazaniach Tomasza Młodzianowskiego ["Practice yourselves in devotion". Ignatian modus vivendi in the sermons of Tomasz Młodzianowski]. *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej – Role models in ancient Polish literature and culture*. (pp. 251–255). Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska & Elżbieta A. Jurkowska (Eds.). Białystok [in Polish].
12. Wojtak, M. (2009). Polimorficzność stylu religijnego we współczesnej polszczyźnie [Polymorphism of religious style in contemporary Polish]. *Język religijny dawniej i dziś – Religious language in the past and today*. (Vol. 5), (pp. 115–125). ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak & M. Rybka (Eds.). Poznań [in Polish].

Статтю отримано 25.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Тетяна Тищенко,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови
та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0003-1601-2543
ttm1609@ukr.net

АНТРОПОНІМИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ДІАЛЕКТНІЙ КАРТІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Статтю присвячено дослідженню семантико-словотвірної структури прізвищ польського походження в говірках Східного Поділля на матеріалі списків прізвищ студентів та викладачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, які переважно є вихідцями із населених пунктів Вінницької області, півночі Одеської області, західної Черкащини, північно-західної Кіровоградщини, які територіально належать до східноподільських говірок, а також реєстрів телефонних довідників районних центрів і сіл районів – Умані, Тального, Монастирища, Христинівки Черкаської області та Гайсина і Бершаді Вінницької області.

Зауважено, що полонізми в говірках Східного Поділля проявляють активність як основи для утворення прізвищевих назв, що підтверджено їх фонетичною та словотвірною структурами. Зокрема, на польське походження досліджуваних прізвищ вказують такі явища їх фонетичної структури, як відсутність повноголосся на місці давніх сполук -tort-, -tolt-, -tert-, -telt-, звукосполучення приголосних [дж], [дз], звукосполучення приголосних [рж], [ки], [пи], звукосполучення [дл] на місці українського [л]; звукосполучення [ом] у закритому складі, [ф] на місці українського [п], звук [у] на місці етимологічного [о].

Виявлено, що більшість прізвищ утворено морфологічним способом, зокрема суфіксальним, за допомогою поліфункційних формантів -ськ-, -цьк-, -ик-, -ань, формантів із патроніміїмним значенням -енко, -єнко, -ук, -юк, -евич, -овець, зі значенням посесивності -ов тощо. Найбільш продуктивними в утворенні прізвищ східних подоляків є такі твірні основи польського походження: пан-, мазур-, лех- / лях-, луп-, маця, бриж-, гонт-, стельмах.

Значна частина прізвищ утворена лексико-семантичним способом, зокрема шляхом трансантропонімізації (особова власна назва → прізвище: Войцех, Стефан, Казимір, Лех та ін.) та антропонімізації (загальна назва → прізвище: Брода, Брель, Мандрика, Партика та ін.).

Установлено домінування певних лексико-семантичних груп полонізмів, від яких походять прізвища східних подоляків, зокрема зафіксовано 18 прізвищ, похідних від полонізмів на позначення професій, 16 – від власного імені польського походження, 19 – від апелятивів на позначення рис людини за зовнішніми та внутрішніми ознаками, 27 – від етнонімів, 58 – від апелятивів різних тематичних груп лексики.

Прізвища східних подолян польського походження відзначаються фонетичною варіативністю (Лупа – Луппа, Гловацький – Глевацький, Ободзинський – Ободзінський, Партика – Партека, Стельмах – Штельмах), що часто може бути зумовлено екстралінгвальними чинниками.

Зауважено, що подібні дослідження увиразнюють етнокультурну та полікультурну специфіку антропонімії системи окремого ареалу зокрема й України взагалі.

Ключові слова: антропонійна система, антропонім, антропонімізація,

Tetiana Tyszczenko. Antroponimy pochodzenia polskiego na mapie dialektów Podola Wschodniego

Artykuł poświęcony jest badaniom struktury semantycznej i słowotwórczej nazwisk pochodzenia polskiego w dialektach Podola Wschodniego na materiale list nazwisk studentów i nauczycieli akademickich Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Pawła Tyuczyny, pochodzących z różnych miejscowości obwodu winnickiego, północy obwodu odeskiego, zachodu obwodu czerkaskiego, północnego zachodu obwodu kirowohradzkiego, które terytorialnie należą do dialektów wschodniego Podola, a także rejestrów księzek telefonicznych miast i wiosek, w tym Humania, Talnego, Monastyrysycz, Chrystyniwki obwodu czerkaskiego oraz Hajsyna i Berszadzi obwodu winnickiego.

Zwraca się uwagę, że polonizmy w dialektach Podola Wschodniego działają jako podstawa do tworzenia nazwisk. To potwierdzają ich struktury fonetyczne i słowotwórcze. W szczególności na polskie pochodzenie badanych nazwisk wskazują takie zjawiska ich budowy fonetycznej, jak brak pełnogłosu w miejscu dawnych związków -tort-, -tolt-, -tert-, -telt-, dźwiękowa kombinacja spółgłosek [дж], [дз], dźwiękowa kombinacja spółgłosek [рж], [ку], [ну], kombinacja dźwiękowa [дл] w miejscu ukraińskiego [л]; kombinacja dźwiękowa [ом] w sylabie zamkniętej, [ф] zamiast ukraińskiego [н], dźwięk [y] w miejscu etymologicznego [о].

Większość nazwisk jest tworzona w sposób morfologiczny, w szczególności przez przyrostek, za pomocą wielofunkcyjnych formantów -ськ-, -цьк-, -ук-, -ань, formantów o znaczeniu pantronymicznym -енко, -єнко, -ук, -юк, -евич, -овець, o znaczeniu dzierżawczości -ов itp. Najbardziej produktywne w tworzeniu nazwisk Podoljaków Wschodnich są następujące rdzenie pochodzenia polskiego: пан-, мазур-, лех- / лях-, лун-, маця, бриж-, гонт-, стельмах. Znaczna część nazwisk kształtowana jest w sposób leksykalny i semantyczny, w szczególności poprzez transantroponimizację czyli przejście jednej kategorii antroponimicznej do innej (imię → nazwisko: Войцех, Стефан, Казимир, Лех itp.) oraz antroponimizację (nazwa pospolita → nazwisko: Брода, Брель, Мандрика, Партика itp.).

Ustalono dominację pewnych grup leksykalnych i semantycznych polonizmów, z których wywodzą się nazwiska Podoliaków Wschodnich, w szczególności 18 nazwisk wywodzących się z polonizmów na oznaczenie zawodów, 16 – od imienia pochodzenia polskiego, 19 – od apelatywów oznaczających cechy ludzkie według cech zewnętrznych i wewnętrznych, 27 – od etnonimów, 58 – od apelatywów różnych grup tematycznych słownictwa.

Nazwiska mieszkańców Podola Wschodniego pochodzenia polskiego charakteryzują się zmiennością fonetyczną (Луна – Лупна, Гловацький – Глевацький, Ободзинський – Ободзінський, Партика – Партека, Стельмах – Штельмах), która często może wynikać z czynników pozajęzykowych.

Takie badania podkreślają etnokulturową i wielokulturową specyfikę zarówno systemu antroponimicznego danego obszaru, jak i Ukrainy.

Słowa kluczowe: system antroponimiczny, antroponim, antroponimizacja, transantroponimizacja, nazwiska, polonizmy, onomastyka, nazwy własne

Tetiana Tyshchenko. Anthroponyms of polish origin on the Eastern Podillia dialect map

The article is devoted to the study of the semantic and word-formation structure of surnames of Polish origin in the dialects of Eastern Podillia on the basis of the lists of surnames of students and teachers of Pavlo Tyuczyna Uman State Pedagogical University, who mostly come from the settlements of Vinnytsia region, northern Odesa region, western Cherkasy region, northwestern Kirovohrad region, which geographically belong to the East Podillia dialects, as well as telephone registers in towns and villages of Uman, Talne, Monastyryshche, Khrystynivka regions in Cherkasy oblast and Haisyn and Bershad regions in Vinnytsia oblast.

It is noted that Polonisms in the dialects of Eastern Podillia are active as the basis for the formation of surnames, which is confirmed by their phonetic and word-formation structures. In particular, the Polish origin of the studied surnames is indicated by such phenomena of their

phonetic structure as the absence of full voices in place of the ancient compounds -tort-, -tolt-, -tert-, -telt-, the sound combination [дж], [дз], the sound combination of consonants [рж], [ку], [ну], the sound combination [дл] in place of Ukrainian [л]; sound combination [ом] in a closed syllable, [ф] in place of Ukrainian [н], sound [y] in place of etymological [o].

It is found that most surnames are formed by morphological means, such as suffixation, with the help of polyfunctional formants -ськ-, -ук-, -ик-, -ань, formants with pantronymic meaning -енко, -енко, -ук, -юк, -евич, -овець, with the meaning of possessivity -ов, etc. The most productive in the formation of Eastern Podolia surnames are the following constituent bases of Polish origin: pan-, mazur-, lech-/lyakh, lup-, matzia, bryzh-, hont, stelmakh.

A significant number of surnames were formed by lexical and semantic means, specifically by transanthroponymisation (personal name → surname: Wojciech, Stefan, Kazimierz, Lech, etc.) and anthroponymisation (common name → surname: Broda, Brel, Mandryka, Partyka, etc.).

The dominance of certain lexical and semantic groups of Polonisms from which the surnames of Eastern Podolia are derived has been established, namely, 18 surnames derived from Polonisms for professions, 16 from proper names of Polish origin, 19 from appellations for external and internal human traits, 27 from ethnonyms, 58 from appellations of various thematic groups of vocabulary.

The surnames of Eastern Podolia of Polish origin are marked by phonetic variation (Lupa – Lупpa, Hlovatskyi – Hлевatskyi, Obodzynskyi – Obodzinskyi), which can often be caused by extralinguistic factors.

It is noted that such studies emphasise the ethnocultural and multicultural specificity of the anthroponomic system of a particular area in particular and Ukraine in general.

Key words: *anthroponymic system, anthroponym, anthroponymisation, transanthroponymisation, surnames, Polonisms, onomastics, proper names.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Історія антропонімікону окремого народу тісно пов'язана з його культурою, історією та ідеологією, відображає «життєвий досвід певного етносу в процесі вибору імен, що дозволяє провести реконструкцію картини світу певного історичного періоду та глибше осягнути сучасність» [7, с. 132]. Незважаючи на стрімкий розвиток ономастики на початку цього століття, актуальним залишається вивчення проблем становлення прізвищевої системи, відсутності єдиної лексико-семантичної класифікації прізвищ, семантичних та словотвірних особливостей прізвищ різних регіонів, варіативності прізвищ, співвідношення своє / чуже стосовно прізвищ в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Загальнотеоретичні положення української антропоніміки, закладені в дослідженнях М. Л. Худаша, Д. Г. Бучка, Ю. К. Редька, П. П. Чучки, І. М. Железняк, С. О. Вербича, знайшли своє продовження в діахронних дослідженнях В. В. Денисюка, Р. Й. Керсти, Р. І. Осташа, С. М. Пахомової, регіональних дослідженнях із антропоніміки Закарпаття (П. П. Чучка), Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон), Опілля (Г. Д. Панчук), Лемківщини (С. Є. Панцьо), Волині (Л. О. Лісова, І. Д. Скорук, О. В. Хвіщук, В. П. Шульгач), Середньої Наддніпрянщини (Ю. К. Бабій), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Дніпровського Припоріжжя (І. А. Корнієнко, В. О. Горпинич), Центральної та Східної Донеччини (Ю. М. Новикова), Північного Степу України (Т. В. Маргалога) та інших мовно-територіальних утворень.

Ономасти зауважують, що систему прізвищевих назв варто досліджувати на тлі історії окремих етнографічних регіонів та мовно-територіальних утворень, оскільки «у кожного народу склалася специфічна, історично, соціально й культурно зумовлена система особових імен (антропонімікон), що постійно змінюється вслід за еволюцією мови й суспільства в ході різних геополітичних процесів і контактів з іншими етносами» [6, с. 102]. На антропонімікон Поділля суттєво вплинули екстралінгвальні чинники: перебування подільських земель у складі Речі Посполитої та інші позамовні чинники спричинили значну кількість іншомовних

елементів у прізвищевій системі українців, на що звертають увагу дослідники антропонімікону Поділля.

Антропонімію Західного Поділля XVIII–XX ст. проаналізувала Н. І. Рульова в кандидатській дисертації, зокрема лексичну базу й словотвірну будову прізвищ кінця XVIII–XX ст., визначила обсяг онімної та апелятивної лексики, що відображена в основах прізвищ мешканців Західного Поділля, проаналізувала всі структурні варіанти церковно-християнських, давньослов'янських (комполітичних та відкомполітичних), відапелятивних імен чи пізніших прізвищ, а також апелятивних означень особи, які мотивували основу досліджуваних нею антропонімів [10]. Центральне Поділля представлене в окремих розвідках К. О. Фатрушняк [12], а антропонімікон частини Східного Поділля в дисертації «Антропонімія Уманщини XII – початку XXI ст.» [12] описала Ю. І. Блажчук (Фернос) за укладеною відповідно до особливостей регіонального матеріалу усталеною в ономастиці класифікацією власних особових назв за семантикою твірних основ, проаналізувала мотиваційні відношення та словотвірні особливості прізвищ та прізвищевих назв Уманщини. Дослідниця звернула також увагу, що найбільше запозичень в антропоніміконі Уманщини з польської мови, хоча й обмежила десятками прикладами. У пізнішій розвідці «Польський елемент в антропоніміконі Уманщини» авторка розширює реєстр таких прізвищ, особливу увагу звертаючи на динаміку прізвищ із словотвірним формантом *-ськ-* [13, с. 56], і приходять до висновку, що це найбільш продуктивний афікс в утворенні прізвищ на Уманщині на всіх хронологічних зрізах, умотивовуючи це активними міжетнічними зв'язками краю.

Дослідники діалектної лексики у східноподільських говірках фіксують у різних тематичних групах значну кількість полонізмів і принагідно звертають увагу, що апелятиви стають твірною базою для прізвищ цього ареалу. Зокрема, досліджуючи говірку с. Текуча Уманського району Черкаської області, Л. В. Дика звернула увагу, що за фонетичними і морфологічними ознаками говірка с. Текуча належить до східноподільських говірок, а про давніші контакти говірки з польською мовою свідчить наявність у селі значної кількості типових для польської, а пізніше й української шляхти прізвищ на *-ський*: *Сітковський, Лютинський, Розборський, Вігурський, Поплавський, Надольський, Ящуринський, Кулаківський, Ковалевський, Олішевський, Горбачевський, Томашівський, Войцехівський, Василівський, Крижанівський, Коржовський, Барановський, Юзеф Соболевський*, а також *Мазур* [4, с. 225].

Локалізацію полонізмів, їх максимальну концентрацію в лексико-семантичній системі центральноподільських говірок спостерегла І. В. Гороф'янюк [3, с. 84], а ми – їх активність у західних східноподільських говірках і затухання в говірках східніше басейну річки Гірський Тікич, проте активне функціонування в антропонійній системі в цілому в східноподільських говірках [11].

Відсутність комплексного дослідження антропонімів, мотивованих польськими основами або утворених за допомогою польських афіксів, у говірках Східного Поділля зумовлює **актуальність** теми цієї статті.

Мета статті – дослідити семантико-словотвірну структуру прізвищ польського походження в говірках Східного Поділля.

Джерелом дослідження ми обрали списки прізвищ студентів та викладачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, які переважно є вихідцями із населених пунктів Вінницької області, півночі Одеської області, західної Черкащини, північно-західної Кіровоградщини, тобто із тих, які територіально належать до східноподільських говірок. Також джерелом дослідження стали телефонні довідники районних центрів і сіл районів – Умані, Тального, Монастирища, Христинівки Черкаської області та Гайсина й Бершаді Вінницької області.

Виклад основного матеріалу.

Ономасти до прізвищ іншомовного походження відносять такі, що повністю зберігають риси іншої мови або не функціонують як апелятиви в лексичній системі нашої мови [13, с. 57].

Наші попередні дослідження про те, що полонізми в говірках Східного Поділля проявляють активність як основи для утворення прізвищевих назв, підтверджуються на фонетичному та словотвірному рівнях.

На західнослов'янське, зокрема польське, походження прізвищ указує їх фонетична структура, зокрема:

- відсутність повноголосся: *Гловацький, Глевацький, Глодовський, Гродський, Грохольський, Гродзієвський, Заблоцький, Бродецький, Брода, Бродовський, Млечко;*

- звукосполучення приголосних [дж], [дз]: *Гандзич, Годзинський, Гродзієвський, Гудзь, Відзівац, Дзисюк, Мандзюк, Мандзій, Радзівіл, Радзівілов, Ободзинський, Ободзінський, Радзієвський, Подзігун, Подзерей, Пуздрань;*

- звукосполучення приголосних [рж], [дж], [кш], [пш]: *Вержбицький, Вржещ, Кржевецький, Гіджеліцький, Бжезинський, Добжанський, Бержезінський, Кшевицький, Пшебильський, Невмержицький, Збожимський;*

- звукосполука [дл] на місці українського [л]: *Шидловський, Годлевський;*

- звукосполука [ом] у закритому складі: *Домбровський;*

- субституція [ф] – [п]: *Стефанович, Стефановський, Стефанчук, Стефанюк,*

- [у] на місці етимологічного [о]: *Гурський, Подгурський.*

Дослідники українського антропонімікону виокремлюють лексико-семантичний та морфологічний способи творення прізвищ, відповідно – первинні та вторинні словотвірні структурні типи прізвищ.

Лексико-семантичний спосіб творення прізвищ полягає в зміні функції базової назви – особове ім'я, прізвисько або апелятивне означення особи, не зазнаючи жодних формально структурних змін, ставало спадковим іменуванням [1]. Саме в такий спосіб шляхом трансантропонімізації з'явилися прізвища *Войцех, Казимір, Лех*; антропонімізації – *Бурмістр* (п. burmistrz «начальник городян, найвищий міський уряд у містах із магдебурзьким правом»), *Гарбар* (п. grabarz «землекоп»), *Снісар, Сніцар* (п. snycerz «майстер з різьблення по дереву, слоновій кістці, різьбяр»), *Стельмах, Штельмах* (п. stelmach «колісник, каретник»), *Трач* (п. tracz «розпилювач, лісопильня»), *Партика, Партека* (п. partyka «скиба, шматок хліба»), *Муц* (п. тис «малорослий кінь, малоросла собака»), *Мандрика* (п. maldrzyka «коржик із сиром, міра збіжжя»), *Ковдра* (п. kołdra «покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу, вид плаща, паперові шпалери»), *Кольба* (п. kolba «приклад ручної вогнепальної зброї; ручка, рукоятка, корба, коловорот»), *Дека* (п. deka «лист із бляхи, на якому печуть пиріжки»), *Брель* (п. brył «капелюх, солом'яний капелюх, козинок»), *Альмужна* (п. jałmużna «милостиня»), *Лень* (п. leń «ледар»), *Легейда* (п. legiejda «ледар, незграбна людина, нездара, недотепа, волоцюга»), *Лейба* (п. lejba «мява, вайлувата людина, дурень, розтелепа, людина в завеликому одязі, великий одяг»), *Мазур* (п. mazur «житель Mazowsze»), *Возний* (п. woźny «офіційний урядовець, що оголошував судові вироки»), *Жвавий* (п. żwawy «швидкий, зубатий, до XVII ст. / наклепник, обмовник») та ін.

У говірках Східного Поділля переважає вторинний словотвірний тип прізвищ (утворені морфологічним, зокрема афіксальним, способом). Услід за відомими в антропоніміці класифікаціями за словотвірними формантами виокремлюємо 1) прізвища з патронімічними формантами; 2) прізвища з посесивними формантами; 3) прізвища з поліфункційними формантами.

Найбільше зафіксовано прізвищ, утворених за допомогою поліфункційних формантів *-ськ-* (96), *-цьк-* (29), *-ик* (8), *-ань* (2). Значна частина прізвищ, укладеного нами реєстру, має типові для польської, а пізніше й української шляхти форманти *-ськ-* / *-цьк-*: *Гловацький, Глодовський, Гродський, Грохольський, Гродзієвський, Заблоцький, Бродецький, Годзинський, Вержбицький, Вржещ, Кржевецький, Гіджеліцький, Бжезинський, Добжанський, Бержезінський, Кшевицька, Пшебильська, Ободзинський, Радзієвський; Розборський, Винярський, Винарський, Пакліковський, Розлуцький, Зелінський, Пословський, Постоловський, Ліпчевський, Сігнаєвський, Гайсинський, Глевацький, Вельшинський, Тацієвський, Ринковський,*

Ольховецький, Слупіцький, Стефановський, Партицький, Мацієвський, Маєвський, Крамський, Годлевський, Блонський, Лепський, Полонський, Базилевський, Приленський, Кропольницький, Панський, Мачуський, Пацальський та інші.

Значна частина таких пропріативів засвідчує їх приналежність до польських за поєднанням або фонетичних ознак і словотвірних афіксів, наприклад, *Гловацький, Глодовський, Гродський, Грохольський, Гродзієвський* тощо, або фонетичних ознак та основи польського походження, наприклад, *Партицький, Мацієвський, Тацієвський, Ринковський* та ін.

Дещо менше зареєстровано прізвищ із формантами з патроніміїним значенням *-енко* (21), *-єнко* (1), *-ук* (12), *-юк* (11), *-евич* (8), *-овець* (2) та зі значенням посесивності *-ов* (10) тощо.

Найбільш продуктивними в утворенні прізвищ східних подоляків є такі основи польського походження: *пан-* (14 прізвищ), *мазур-* (8), *лех-* / *лях-* (7), *луп-* (6), *маця* (6), *бриж-* (5), *війт* (5), *гонт-* (5), *стельмах* (5), *базиль* (4), *крам* (4), *леп-* / *ліп-* (4), *пац* (4), *стефан* (4), *возний* (3), *войцех* (3), *гут* (3), *дека* (3), *казимір* (3), *лейба* (3), *лут* (3), *мандрик* (3), *партика* (3), *сніцар* (3), *трач* (3), *таця* (3). Від решти основ утворено по одному-два прізвища.

Усталена в українській ономастиці класифікація антропонімів за семантикою основ сприяє «виокремленню ядерних і периферійних прізвищевих найменувань, установленню домінування певних лексико-семантичних груп, виявленню кореляційних зв'язків між ментальними константами й антропоосновами [8, с. 278–279]», а також увиразнює полікультурну та етнокультурну специфіку антропонімної організації України.

В антропоніміконі Східного Поділля виокремлюємо лексико-семантичні групи прізвищ, де мотиваційними основами є особові імена та апелятиви різних лексико-семантичних груп. Зокрема, від власного імені лексико-семантичним та морфологічним способами утворені такі прізвища:

Магдич ← *Magda*; *Войцех, Войцехівський, Войцеховський* ← *Wojciech*; *Рафалович* ← *Rafał*; *Томашкевич* ← *Tomasz*, *Казимір, Казмірук, Казімірук, Казьміренко* ← *Kazimierz*; *Стефанюк, Стефанчук, Стефановський, Стефанович* ← *Stefan*; *Базильчук, Базиленко, Базилюк, Базилевський* ← *Bazyli* (5, I, с. 114); *Бенедь, Бенедисюк* ← *Benedykt*, через польську з латинської, *Benedictus* «благословенний» (5, I, с. 167). Зауважимо, що зафіксовано лише одне прізвище *Магдич*, похідне від жіночого особового імені. Наші спостереження про функціонування названих антропонімів підтверджують дані сайту <https://ridni.org/karta>, відповідно до якого таке прізвище на території України носять 1188 жителів, компактно на території Вінниці й області. Найменш поширеним серед названих відпропріативних прізвищ є прізвище *Рафалович*, зафіксоване 113 разів, зокрема на півночі Миколаївської області, що можна умовно віднести до досліджуваного нами ареалу. Фонетичні варіанти *Войцехівський, Войцеховський* зумовлені швидше позамовними чинниками: коли після двомовного паспорта українці переходили на українськомовний, носії самі диктували, яку форму вони обирають. Проте таке явище характерне для всієї України. Відповідно до сайту «Рідні» в межах України зафіксовано майже однакову кількість прізвищ – *Войцехівський* – 1017 і *Войцеховський* – 1324. Форма із афіксом *-ов-* характерна для жителів міст Києва, Одеси та Львова, а з афіксом *-ів-* для Житомира, Києва, Смотрича <https://ridni.org/karta>.

Антропоніми, утворені від апелятивів, мотивовані

1) назвами професій:

Базга ← п. *bazgrać* «мазій» (5, I, с. 114);

Бурмістр, Бурмістров ← п. *burmistrz* «начальник городян, найвищий міський уряд у містах із магдебурзьким правом» (5, I, с. 303);

Войтко, Войтик, Войтенко, Войтюк ← п. *wójt* через польське посередництво з нім. «наглядач, правитель», «сільський староста» (5, I, с. 397);

Возний, Вознюк, Возненко ← п. *woźny* «офіційний урядовець, що оголошував судові вироки» (5, I, с. 416);

Гарбар, Гарбарець ← п. *grabarz* «землекоп» (5, I, с. 579);

Господаренко ← п. *gospoda* «господа» (5, I, с. 574);

Гуральник ← п. gorzelnia «винокурня» (5, I, с. 622);

Снісар, Снісарчук, Сніцар ← п. snycerz «майстер з різьблення по дереву, слоновій кістці, різьбяр» (5, V, с. 334);

Солтусенко ← п. sołtys «сільський староста; представник селян у народній раді» (5, V, с. 350). Таке прізвище на теренах України згідно із сайтом «Рідні» мають лише 25 носіїв, майже всі вони проживають у населених пунктах західної Черкащини.

Стельмах, Стельмашенко, Стельмахівський, Штельмах, Штельмашенко ← п. stelmach «колісник, каретник» (5, V, с. 407).

2) етнонімами:

Мазур, Мазуренко, Мазурик, Мазурець, Мазуркевич, Мазурок, Мазура, Мазурак ← п. mazur пов'язане з географічною назвою Mazowsze «Мазовія» (5, III, с. 360). Прізвище *Мазур* є одним із найпоширеніших в Україні, оскільки зареєстровано майже 30 тисяч його носіїв.

Лех, Полулях, Лехкун, Лехцієв, Ляховський, Ляшенко, Ляшко ← лях (етнонім) ← Лех (особова назва);

Поляков, Полонський ← п. polak (5, IV, с. 507);

Пан, Панич, Панчук, Паніотов, Панішко, Панкєєв, Панков, Панов, Панський, Панченко, Панюков ← п. pan (5, IV, с. 273);

Мостіпан, Моспан, Моспанок ← п. mości «милості» (5, III, с. 520) + п. pan (5, IV, с. 273);

Мандибуря ← п. mandyburka «сорт картоплі», що пов'язане з назвою міста Магдебург, звідки походить цей сорт картоплі (5, III, с. 379).

3) лексемами на позначення людини за її внутрішніми та зовнішніми рисами:

Варго ← п. warga «губа» (5, I, с. 331);

Лейба, Лейбенко, Лейбович ← п. łejba «млява, вайлувата людина, дурень, розтелєпа, людина в завеликому одязі, великий одяг» (5, III, с. 214);

Легейда ← п. legiejda «ледар, незграбна людина, нездара, недотєпа, волоцюга» (5, III, с. 208);

Лень, Ленчук, Приленський ← п. leń «ледар» (5, III, с. 222);

Лєпський, Липченко, Липчевський ← п. łebski «розумний, чималий, хвацький, гарний, лєпський» (5, III, с. 223);

Гємбарук ← п. gęba «губа» (5, I, с. 492);

Жвавий ← п. żwawy «швидкий, зубатий, до XVII ст. / наклепник, обмовник» (5, II, с. 189);

Зиза ← п. zyz, zez «косоокість» (5, II, с. 261);

Зарємба ← п. zarębacz «забіяка, заводіяка, дроворуб» (5, II, с. 238);

Пацалюк, Пацуля, Пацелюк, Пацальський ← п. pacałowaty «товстоцокий, товстогубий» (5, I, с. 321);

Моцний ← п. moc «сила, міць» (5, III, с. 487).

4) апелєтивами різних лексико-семантичних груп:

Альмужна ← п. jałmużna «милостиня» (5, I, с. 64);

Бєзніцький ← п. ніс «ніщо, нічого» (5, IV, с. 104);

Блонський ← п. błoń «частина поля, громадський випас, долина, лука» (5, I, с. 211);

Брель ← п. brył «капелюх, солом'яний капелюх, козирок» (5, I, с. 257);

Брижань, Брижатий, Брижик, Брижко, Брежицький ← п. bryżu «складка, зборка, зморшка, грубе сукно» (5, I, с. 255);

Бродовський, Бродецький, Брода ← п. broda «борода»;

Будченко ← через п. з сн. buda «курінь, хата» (5, I, с. 277);

Габєлок ← п. habel «теля, відлучене від корови» (5, I, с. 445);

Годлевський ← п. godło «умовний знак, символ, гасло, родовє гасло в українській рід, плем'я, поріддя, кодло» (5, I, с. 545);

Гонта, Гонтар, Гонтарук, Гонтаренко, Гонтюк ← п. gont «покрівельний матеріал у вигляді дощечок, балочне покриття» (5, I, с. 561);

Гут, Гутєвич, Гутєнко ← п. guta «скляний або металургійний завод» (5, II, с. 628);

Дека, Декар, Декарчук ← п. deka «лист із бляхи, на якому печуть пиріжки» (5, I, с. 25);

Капелюшний ← п. kapeluch «головний убір» (5, II, с. 370);

Ковдра ← п. kołdra «покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу, вид плаща, паперові шпалери» (5, II, с. 482);

Кольба ← п. kolba «приклад ручної вогнепальної зброї; ручка, рукоятка, корба, коловорот» (5, II, с. 527);

Луна, Лунан, Лунанова, Лунач, Лупова, Луппа ← очевидно, правильніше було б виводити це прізвище від українського дієслова лупити (5, III, с. 307), проте може мати право на існування й версія про походження цього прізвища від польського lup «воєнна здобич» (5, III, с. 307).

Лут, Лутай ← п. lut. Етимологічний словник української мови подає два значення лексеми і, відповідно, два шляхи проникнення в українську мову, зокрема із семантикою «лико з липи» назва відома ще з праслов'янської доби; зі значенням «давня одиниця ваги» лексема відома в польській мові (5, III, с. 312).

Мандрик, Мандрика, Мандриченко ← п. maldrzyka «коржик із сиром, міра збіжжя» (5, III, с. 381);

Маціця, Мацібор, Мацієвський, Мацьоха, Мацулевич, Мацюк ← п. macica «гайка», пов'язане з п. має «мати» (5, III, с. 421);

Мачулка, Мачуський ← п. mazulec «риштування» (5, III, с. 423);

Муц ← п. тис «малорослий кінь, малоросла собака» (5, III, с. 543);

Марцевич, Марценюк ← п. marzec (5, III, с. 204);

Партика, Партека, Партицька ← п. partyka «скиба, шматок хліба» (5, IV, с. 299);

Паршуков, Пархета ← п. «парші, пархи; хвороба» (5, IV, с. 301);

Рега ← п. regacz «віл, не позбавлений повністю статевої сили, дуже буйний» (5, V, с. 41);

Ринковський ← п. гупка «каструля» (5, V, с. 78);

Слупіцький ← п. słup «стовп» (5, V, с. 310);

Тандитний ← п. tandeta «поганий, недоброякісний товар, дрантя, халтура, барахолка» (5, V, с. 514);

Тацюк, Тацієнко, Тацієвський ← п. taca «піднос» (5, V, с. 529);

Трач, Трачук, Траченко ← п. tracz «розпилювач, лісопильня» (5, V, с. 625).

Ця група є найбільш репрезентативна й за мотиваційними основами, і за словотвірними афіксами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Полонізми в говірках Східного Поділля проявляють активність як основи для утворення прізвищ, що підтверджено їх фонетичною та словотвірною структурами. Зокрема, на польське походження досліджуваних прізвищ указують такі явища їх фонетичної структури, як відсутність повноголосся на місці давніх сполук -tort-, -tolt-, -tert-, -telt-, звукосполучення приголосних [дж], [дз], звукосполучення приголосних [рж], [кш], [пш], звукосполучення [дл] на місці українського [л]; звукосполучення [ом] у закритому складі, субституція [ф] – [п], звук [у] на місці етимологічного [о].

Виявлено, що більшість прізвищ утворено морфологічним способом, зокрема суфіксальним, за допомогою поліфункційних формантів -ськ- (96), -цьк- (29), -ик (8), -ань (2), формантів із патронімічним значенням -енко (21), -єнко (1), -ук (12), -юк (11), -евич (8), -овець (2), зі значенням посесивності -ов (10) тощо. Найбільш продуктивними в утворенні прізвищ східних подоляків є такі твірні основи польського походження: пан- (14 прізвищ), мазур- (8), лех- / лях- (7), луп- (6), маця (6), бриж- (5), гонт (5), стельмах (5).

Значна частина прізвищ утворена лексико-семантичним способом, зокрема шляхом трансантропонімізації (особова власна назва → прізвище: *Войцех, Стефан, Казимір, Лех* та інші) та антропонімізації (загальна назва → прізвище: *Брода, Брель, Мандрика, Партика* та ін.).

Установлено домінування певних лексико-семантичних груп полонізмів, від яких утворені прізвища східних подоляків, зокрема зафіксовано 18 прізвищ, похідних від полонізмів на позначення професій, 16 – від власного імені польського походження, 19 – від апелятивів на позначення рис людини за зовнішніми та внутрішніми ознаками, 27 – від етнонімів, 58 – від апелятивів різних тематичних груп лексики.

Прізвища східних подолян польського походження відзначаються фонетичною варіативністю (*Луна – Луппа, Гловацький – Глевацький, Ободзинський – Ободзінський, Партика – Партека, Стельмах – Штельмах, Войцехівський – Войцеховський*), що часто може бути зумовлено екстралінгвальними чинниками або засвідчувати адаптацію іншомовної лексеми до говіркової системи.

Сайт <https://ridni.org/> дає змогу прослідкувати географічну поведінку сучасних антропонімів, зокрема польського походження, і підтвердити наші спостереження над антропонімійною системою на Східному Поділлі, наприклад, антропонім *Базга* відповідно до сайту зафіксовано переважно в населених пунктах півночі Одеської області, із 62 випадків фіксації прізвища *Гембарук* 9 зафіксовано в Умані, 15 – у селі Серединка та 9 – Джулинка Бершадського району Вінницької області.

Така значна кількість прізвищ із польською основою в говірках засвідчує тісні українсько-польські взаємини, соціальні та мовні. Подібні дослідження увиразнюють етнокультурну та полікультурну специфіку антропонімійної системи окремого ареалу зокрема й України взагалі.

Список використаних джерел та літератури

1. Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2001. 19 с.
2. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини ХІІ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
3. Гороф'янюк І. В. Іншомовні запозичення в говірках Центрального Поділля. *Два десятиліття від заснування Відділу української мови та літератури Філологічного факультету Університету ім. Бабеша-Бойої, м. Клуж-Напока*. Бухарест, 2020. С. 78–95.
4. Дика Л. В. *До проблеми польських запозичень в українських говірках*. *Studia nad polszczyzną kresową*. Т. ХІІ. Warszawa, 2010. S. 251–258.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982 – 2012.
6. Петрова Озель Л. П., Скразловська І. А. Антропоніми як лінгвокультурне явище (на матеріалі української і турецької мов). *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 10, 2021. С. 102–108.
7. Пишньоха О. А., Покровська І. Л. Антропоніми як вагомні кванти етнокультурної інформації (на матеріалі турецької мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 39. Т. 2. С. 132–135.
8. Поповський А. Дециця про українські прізвища : монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 300 с.
9. Рідні. Генеалогічне товариство. URL : <https://ridni.org/> (дата звернення: 10.04.2024).
10. Рульова Н. І. Антропонімія Західного Поділля кінця ХVІІІ–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2004. 24 с.
11. Тищенко Т. М. Полонізми у структурі східноподільських говірок. *Лінгвістика*. 2010. № 3 (21). Ч. І. С. 136–141.
12. Фартушняк К. О. Назви тварин як лексична база творення українських прізвищ (на матеріалі прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області). *Слов'янський збірник*. 2015. Вип. 19. С. 320–326.
13. Фернос Ю. Польський елемент в антропоніміконі Уманщини. *Zeszyt naukowy Prac Ukrainoznawczych*. GorzówWielkopolski, 2016. P. 55–59.
14. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

References (translated & transliterated)

1. Bachynska, H. V. (2001). *Antroponimikon pereselentsiv z Polshchi na Ternopilshchynu* [Anthroponymicon of emigrants from Poland to Ternopil Oblast]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-

- Frankivsk [in Ukrainian].
2. Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XII – pochatku XXI st. [Anthroponymy of the Uman region of the 12th – early 21st centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
  3. Horofianiuk, I. V. (2020). Inshomovni zapozychennia v hovirkakh Tsentralnoho Podillia [Foreign loanwords in the dialects of Central Podillia]. *Dva desiatylittia vid zasnuvannia Viddilu ukrainskoi movy ta literatury Filolohichnoho fakultetu Universytetu im. Babesha-Boioi, m. Kluzh-Napoka*. Yuvileinyi zbirnyk. *Hanoka – Two decades since the establishment of the Department of Ukrainian Language and Literature of the Faculty of Philology of the University named after Babesha-Boioi, Cluj-Napoca*. (pp. 78–95). Bukharest [in Ukrainian].
  4. Dyka, L. V. (2010). Do problemy polskykh zapozychen v ukrainskykh hovirkakh [To the problem of Polish borrowings in Ukrainian dialects]. *Studia nad polszczyzną kresową – Studies on the borderland Polish language*. (Vol. XII), (pp. 251–258). Warszawa [in Polish].
  5. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]*. (Vol. 1–6). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
  6. Petrova Ozel, L. P., & Skrazlovska, I. A. (2021). Antroponimy yak linhvokulturne yavyshe (na materialy ukrainskoi i turetskoi mov) [Anthroponyms as a linguistic and cultural phenomenon (based on the material of the Ukrainian and Turkish languages)]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti "Lvivskiy filolohichnyi chasopys" – Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety "Lviv Philological Journal"*, 10, 102–108 [in Ukrainian].
  7. Pyshnokha, O. A., & Pokrovska, I. L. (2019). Antroponimy yak vahomi kvanty etnokulturnoi informatsii (na materialy turetskoi movy) [Anthroponyms as significant quantities of ethnocultural information (based on the material of the Turkish language)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 39. Vol. 2, pp. 132–135 [in Ukrainian].
  8. Popovskiy, A. (2020). *Deshchytisia pro ukrainski prizvyshcha [A little about Ukrainian surnames]*. Dnipro: Lira [in Ukrainian].
  9. Ridni. Henealohichne tovarystvo [Relatives. Genealogical Society]. Retrieved from <https://ridni.org/> [in Ukrainian].
  10. Rulova, N. I. (2004). Antroponimiia Zakhidnoho Podillia kintsia XVIII–XX st. [Anthroponymy of Western Podillia at the end of the 18th–20th centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
  11. Tyshchenko, T. M. (2010). Polonizmy u strukturi skhidnopodilskykh hovirok [Polonisms in the structure of Eastern Podolian dialects]. *Linhvistyka – Linguistics*, 3 (21), part I, pp. 136–141 [in Ukrainian].
  12. Fartushniak, K. O. (2015). Nazvy tvaryn yak leksychna baza tvorennia ukrainskykh prizvyshch (na materialy prizvyshch meshkantsiv Trostianetskoho raionu Vinnytskoi oblasti) [Animal names as a lexical base for the creation of Ukrainian surnames (based on the surnames of residents of the Trostyanets district of the Vinnytsia region)]. *Slovianskyi zbirnyk – Slavic collection*, issue 19, pp. 320–326 [in Ukrainian].
  13. Fernos, Yu. (2016). Polskiy element v antroponimikoni Umanshchyny [The Polish element in the anthroponymicon of Umanshchyna]. *Zeszyt naukowy Prac Ukrainoznawczych – Scientific notebook of Ukrainian Studies*. (pp. 55–59). Gorzów Wielkopolski [in Polish].
  14. Khudash, M. L. (1977). *Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]*. Kyiv: Naykova dumka [in Ukrainian].

Статтю отримано 23.05.2024 року.

Прийнято до друку 28.06.2024 року

Наталя Шарманова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету.
ORCID: 0000-0003-4820-3619
nmsharm@gmail.com

АФОРИЗМ У ЗНАКОВІЙ ПАРАДИГМІ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

Протягом століть афоризми привертали увагу лінгвістів, літературознавців, філософів і не раз ставали предметом спеціального дослідження. Упродовж ХХ – початку ХХІ ст. інтерес до прикладного вивчення афористичного мовного корпусу зростає.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики залишається проблема поліпарадигмального статусу афоризму, визначення його місця серед інших лінгвістичних категорій у загальній ієрархії мовних одиниць. Вирішення цих питань сприяє осмисленню різних векторів у вивченні онтологічного, структурно-семантичного й комунікативного аспектів афористичного корпусу.

У статті репрезентовано лінгвальний статус афоризмів у знаковій парадигмі польської лінгвокультури. Обґрунтовано мовний і лінгвокультурний потенціал афоризмів; окреслено зміст поняття афоризм, виявлено його обсяг і диференційні ознаки; з'ясовано основні підходи до прикладного опису польських афоризмів.

Акцентовано на тому, що аксіологічним вектором у новітніх дослідженнях з афористики є її осмислення на основі здобутків з лінгвокультурології, етнолінгвістики, пареміології, комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики. Універсальністю інтелектуального освоєння світобудови є афористичний корпус, який об'єктивує в мовно-естетичних знаках фрагменти мовної та концептуальної картин світу.

У польській лінгвістичній традиції утвердився підхід, за якого афоризми інтерпретуються у світлі етнолінгвістичних ідей. Афоризми як вияви інтертекстуальності, парадоксальності формують сферу інтелектуальності кожної національної мови й виступають трансляторами концептосфери польської лінгвокультури.

Ключові слова: афоризм, афористика, лінгвокультура, польська афористика, польська лінгвокультура, поліпарадигмальний аспект, універсальність, інтертекстуальність, парадоксальність, експресивність, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Natalia Szarmanowa. Aforyzm w paradygmacie znakowym polskiej kultury językowej

Na przestrzeni wieków aforyzmy przyciągały uwagę językoznawców, krytyków literackich i filozofów oraz wielokrotnie pozostawały przedmiotem badań naukowych. Na przełomie XX i XXI wieku rośnie zainteresowanie badaniami prowadzonymi nad korpusem języka aforystycznego.

Jednym z palących problemów współczesnego językoznawstwa pozostaje problem poliparadygmatycznego statusu aforyzmu, wyznaczającego jego miejsce wśród innych kategorii językowych w ogólnej hierarchii jednostek językowych. Rozwiązanie tych zagadnień przyczynia się do zrozumienia różnych wektorów w badaniu aspektów ontologicznych, strukturalno-semantycznych i komunikacyjnych korpusu aforystycznego.

W artykule przedstawiono status językowy aforyzmów w paradygmacie znakowym lingwokultury polskiej. Uzasadniony jest potencjał językowy i językowo-kulturowy aforyzmów; nakreślono znaczenie terminu „aforyzm”, wyjaśniono główne poglądy naukowe na temat stosowanego opisu polskich aforyzmów.

Podkreślono, że wektorem aksjologicznym w najnowszych badaniach nad aforyzmami jest jego rozumienie na gruncie osiągnięć lingwokulturologii, etnolingwistyki, paremiologii, lingwistyki

komunikacyjnej i pragmatyki językowej. Uniwersalność intelektualnego rozwoju struktury świata stanowi korpus aforystyczny, który obiektywizuje w znakach językowych i estetycznych fragmenty językowych i koncepcyjnych obrazów świata.

W polskiej tradycji lingwistycznej utrwaliło się podejście, zgodnie z którym aforyzmy interpretuje się w świetle idei etnolingwistycznych. Aforyzmy, jako przejawy intertekstualności, paradoksalności, tworzą sferę intelektualności każdego języka narodowego i profilują sferę polskiej kultury językowej.

Słowa kluczowe: aforyzm, aforystyka, kultura językowa, aforystyka polska, lingwokultura polska, aspekt poliparadygmatyczny, uniwersalność, intertekstualność, paradoksalność, wyrazistość, językowy obraz świata, koncepcyjny obraz świata.

Natalia Sharmanova. Aphorism in the symbolic paradigm of Polish linguistic culture

For centuries, aphorisms have attracted the attention of linguists, literary critics, and philosophers and have repeatedly been the subject of special research. During the XX – early XXI century, interest in the applied study of the aphoristic language corpus has been growing.

One of the topical problems in modern linguistics is the issue of the aphorisms' polyparadigmatic status, determining its place among other linguistic categories in the general linguistic unit hierarchy. The solution to these issues contributes to the various vectors of comprehension in the study of the ontological, structural-semantic, and communicative aspects of the aphoristic corpus.

The article presents the linguistic status of aphorisms in the symbolic paradigm of Polish linguistic culture. The linguistic and linguistic-cultural aphorisms potential is substantiated; the content of the concept "aphorism" is outlined; its scope and differential features are revealed; and the main approaches to the applied description of Polish aphorisms are clarified.

It is emphasised that the axiological vector in the latest aphoristics research is its comprehension on the basis of the achievements in linguistic and cultural studies, ethnolinguistics, paremiology, communicative linguistics, and linguopragmatics. It is substantiated that the aphoristic corpus, which objectifies fragments of the linguistic and conceptual world pictures in linguistic and aesthetic signs, is the universal intellectual mastery of the universe.

In the Polish linguistic tradition, an approach has been established, according to which aphorisms are interpreted in the light of ethnolinguistic ideas. Aphorisms, as intertextuality and paradox manifestations, form the intellectual sphere of each national language and act as translators of the Polish linguistic culture conceptual sphere.

Key words: aphorism, aphoristics, linguistic culture, Polish aphoristics, Polish linguistic culture, polyparadigmatic aspect, universality, intertextuality, paradoxicality, expressiveness, linguistic world picture, conceptual world picture.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Національна мова є узагальненням колективного досвіду кожного етносу, що може бути окреслена як національно-когнітивний простір, де виявляється самобутність народу, його дух (В. фон Гумбольдт) і лінгвальна складова. Особливу роль у передаванні колективної та індивідуальної мудрості від покоління до покоління відіграють афоризми.

Афористика є однією з найстаріших форм філософського осмислення світу. Великий словник польської мови пропонує такі три визначення терміна *aforystyka*: по-перше, це мистецтво продукування афоризмів; по-друге, зібрання афористичних творів і, по-третє, на позначення відповідного для афоризмів стилю викладу [13].

До афоризмів відносять короткі, зате глибокі за своєю семантикою, завершені індивідуально-авторські вислови, які мають своєрідне лексико-семантичне обрамлення й наповнення. У лаконічних за формою, але глибоких за змістом фразах проаналізовано сутність людини та її буття. Завдяки вище окресленому, афоризми неодноразово ставали об'єктом дослідження філософів, літературознавців, мовознавців.

Дефініція «афоризм» бере свій початок від грецького слова *aphorismos*, що номінує визначення, розмежування. Саме цим словом і назвав свій медичний трактат про мистецтво лікування старогрецький учений Гіппократ (IV ст. до н. е.), перша сторінка якого починається з афоризму [10; 14]. Лексема *афоризм* означала мудрий вислів, стислий стиль викладення. Від того часу з'явилися десятки визначень афоризму, які змінюються залежно від епохи, країни, поглядів конкретного дослідника.

Афоризм постає оригінальною завершеною думкою, репрезентованою в лаконічній формі, що є оптимальною для запам'ятовування та часто актуалізованою людьми в процесі спілкування чи цитування [2, с. 48].

У лінгвофілософському розумінні афоризм розглядають як лаконічну вербальну форму умови ведення або як універсальну форму пізнання, що відображає об'єктивну реальність у метафоричній, образній формі. Так, W. Wiercioch і J. Szymaska-Wiercioch, акцентуючи на вишуканості афористичної форми за основною лінгвокогнітивною тенденцією «Minimum słów – maksimum sensu», зазначають: «Aforyzm jest wyłącznie drogowskazem... dlatego jest bardzo wymagającym gatunkiem literackim» [25, с. 23–24].

Заглиблюючись в онтологію афоризму, можемо зробити акцент на тому, що філософи вважають афоризм частиною філософської царини, логіки, естетики, отже, особливим жанром філософського дискурсу, оригінальним способом виразити думку незвичайним шляхом.

Афористика є об'єктом дослідження в літературознавстві, де в центрі уваги винесено проблеми розмежування літературних і нелітературних афоризмів. Зазвичай у зв'язку з аналізом творчості певної епохи чи письменника або ж у зіставному аспекті вказується на те, що афоризми можуть бути представлені або як самостійний літературний жанр, або створені в межах окремої дискурсивної практики – мовотворчості того чи того митця.

Майстрами афористики вважаються пророки Старого Заповіту, учені, поети Старого Заповіту, полководці, європейські діячі епохи Просвітництва, мислителі й митці наступних століть. Із винаходом писемності й книгодрукування афоризм оформлюють в тематичні й авторські збірки. Їх випуск ставав традиційним від часу виходу у світ твору «Collectanea Adagiorum» Еразма Роттердамського. З наукових досліджень особливої популярності афоризми набули в епоху Відродження. У давній українській літературі варто відзначити «Слово о полку Ігоревім», «Моління Даниїла Заточника», які дійсно були багатими на влучні індивідуально-авторські вислови [9; 12].

Відповідно афоризм як літературознавчий феномен вивчено дослідниками з давніх часів. Переважно його кваліфікують як коротку генералізовану фразу, що в стислій, зручній для запам'ятовування формі подає якусь певну думку чи узагальнення тощо. Так, В. Лесин і О. Пулинець визначають афоризм як коротке, лаконічне судження, яке містить у стислій, зручній для запам'ятовування формі глибоку думку [8, с. 39]. Зазначимо, що стислість як стильова ознака афоризмів має два основні взаємопов'язаних компоненти – лаконічність формулювання й семантичну місткість лексичного наповнення. Афористичний стиль викладу означає стислий, компресійний спосіб умовиведення, резюмованого за формульним типом вираження думок.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Афоризм як мовностилістичне явище має специфічні ознаки, адже науковці наголошують на додаткових ритміко-мелодійних ознаках афористичного вислову (K. Szymborski), а тому маємо пояснення того, чому афоризми так легко актуалізуються й запам'ятовуються, що є дуже важливим у використанні комунікантами в сучасних соціальних практиках.

Найбільш стійкий інтерес до афористичного масиву виявляють мовознавці. У працях І. Білодіда, Л. Булаховського, В. Калашника, Л. Скрипник, Г. Удовиченка розроблено теоретичне підґрунтя вивчення цього мовного феномену. Щоправда, на сьогодні афористичні вислови розглядаються як у межах фразеологічної підсистеми мови, так і поза нею.

Проблеми світової афористики в теоретичному і прикладному висвітленні стали предметом дослідження в працях багатьох зарубіжних мовознавців: J. Geary, B. Grant [17], D. Kin, H. Барлі,

Е. Кокаре та ін. Знакова природа відображення висловів є об'єктом наукового зацікавлення в роботах таких полоністів, як М. Алексеевко, А. Jarzyna [14], G. Laub [18], K. Orzechowski [20], A. Trębska-Kerntopf [21], S. Wasiuta [22], K. Wichary [23]; українців – В. Калашника [5], Ж. Колоїз [6], Т. Манякіної, М. Пазяка, Т. Радзієвської, Н. Шарманової [11] та ін.

Ураховуючи активізацію афористичних студій в останнє десятиліття в дослідженнях Ю. Абрамової, О. Анастасєвої, О. Бабенко, І. Бабій, Н. Баракатової, А. Смерчка, Г. Сюті та заглиблення в прикладні аспекти афористики (К. Глуховцева, І. Глуховцева, Ю. Калашник, Л. Козуб, Г. Крайчинська [7], Е. Куц, Д. Занькова, В. Лавренчук, Н. Лисенко, Л. Прокопович, Т. Франчук), зазначимо, що й донині немає одностайної позиції мовознавців щодо лінгвального статусу афоризму як мовного знака.

З погляду широкого розуміння об'єкта фразеології афористика є її складовою частиною (W. Chlebda, M. Hordy, N. Венжинович, В. Виноградов, Л. Даниленко, Ю. Прадід, Л. Скрипник О. Селіванова та ін.). Такому підходу протиставлено позицію мовознавців, які виносять афоризми за межі фразеологічної проблематики (Л. Авксентьев, Н. Барлі, В. Калашник, А. Тейлор та ін.). Дослідження з проблем афористики проводяться в аспекті теорії крилатих слів (В. Гончаренко, Л. Дядечко) та паремійної фразеології (І. Голубовська, Л. Даниленко, В. Пирогов, О. Селіванова та ін.).

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Відповідно до широкого й вузького розуміння меж фразеології в сучасній лінгвістичній науці відсутній єдиний погляд на статус афоризму. Афористичний вислів, відповідно до традиційного підходу, розглядається як одиниця фразеології. Такої думки дотримуються мовознавці W. Chlebda, A. Pajdzińska, Л. Булаховський, Р. Еккерт, Л. Скрипник та ін. За нетрадиційним підходом не всі усталені мовні одиниці можуть посідати однакове місце із фразеологізмами. Таку позицію відстоюють, В. Калашник, Т. Манякіна, досліджувати афоризми в контексті пареміології запропоновано в працях А. Архангельської, В. Калашника, Ж. Колоїз, М. Пазяка, Н. Шарманової та ін.

У різні часи вчені трактували афоризм неоднаково. Термін *афоризм* у мовознавчому аспекті подано з урахуванням його лінгвосеміотичної природи в таких двох опозиційних потрактуваннях, як-от: 1) у межах обсягу фразеологічної системи; 2) як одиниці пареміології, де афоризм наділений низкою диференційних ознак [12, с. 5].

Ураховуючи своєрідну специфіку досліджуваних мовних явищ, різні мовознавці використовують для позначення одиниць афористики специфічну термінологію, що є відображенням позиції того чи того вченого стосовно лінгвальної природи афоризму: крилаті вислови замкненого типу (Л. Скрипник), фразеологічні одиниці-цитації (Л. Булаховський); фразеологізовані речення, фразеологізми комунікативного типу, афористичні фразеологізми, актуалізовані фрази (В. Калашник) тощо. Вочевидь, що запропоновані назви для найменування афористичних одиниць ще раз розкривають дискусійність досліджуваної мовознавчої проблеми.

Формулювання мети та завдань. Мета наукової розвідки полягає в описі онтологічних особливостей польської афористики в знаковій парадигмі лінгвокультури.

Досягнення мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) обґрунтувати мовний статус афоризмів з урахуванням досягнень сучасної лінгвістичної думки; 2) з'ясувати зміст поняття *афоризм*, виявити його обсяг і диференційні ознаки; 3) окреслити основні підходи до репрезентації польської афористики в знаковій парадигмі лінгвокультури на підставі етнолінгвістичного вектору.

Джерельною базою послуговували афористичні вислови зі збірника польських афоризмів [25].

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Wielki słownik języka polskiego PAN інтерпретує дефініцію «*aforyzm*» як «*sformułowanie ujmujące jakąś prawdę ogólną w sposób zwięzły i błyskotliwy*» [24].

За енциклопедією «Українська мова», афоризм – це короткий влучний вислів, що передає узагальнену думку повчальної або пізнавальної семантики в лаконічній увиразненій формі [10,

с. 35]. Наприклад: *Słowo – jest czynu testamentem; Niewola – jest to formy postawienie na miejsce celu* (Сурпан Кamil Norwid). Задля стислої й вишуканої номінації певної загальної істини знаходимо в польській афористиці й інші виразні афористичні зразки: *Cnota ma swoje góry i otchłanie, ale ma także swoje płaszczyzny* (Henryk Sienkiewicz); *Prawdziwa cnota krytyk się nie boi* (Ignacy Krasicki) тощо.

На думку дослідників афористики, успішності в цій мовотворчості досягають митці, наділені філософськими орієнтирами й глибоким поглядом на життя. Композиційну і смислову досконалість у кращих зразках афоризмів досягнуто за допомогою продукування нетривіального, виразного образу. В. Калашник у роботах, присвячених опису української афористики в контексті поетичного мовлення [5], звертає особливу увагу на художній та експресивний потенціал й аксіологічну цінність авторського вислову, зважаючи на оригінальність афористичних мікротекстів, індивідуальні риси, яких ці тексти набувають на етно- й лінгвокультурному тлі.

Афоризм має низку джерел походження, основними з яких є такі:

- **народнорозмовне** (короткі народні узагальнювальні висловлення, зокрема паремії – прислів'я, приказки, інші зразки паремій);
- **літературно-книжне** (вислови з творів відомих державних, релігійних діячів, учених, філософів);
- **масмедійне** (засоби масової інформації набули особливого значення на сучасному етапі розвитку мови, адже саме за їх посередництва твориться і функціонує не тільки велика кількість медіатекстів, а й публіцистична та політична афористика);
- **інтернет-комунікація** (мережеві тексти, публічні виступи й блоги світових громадських діячів, представників культури, науки, політичному, спорту тощо).

Особливість афоризму полягає в тому, що він є гранично акумульованим і водночас вичерпним визначенням предмета чи ситуації, яке конденсує, узагальнює набутий досвід у різноаспектній суспільній життєдіяльності та віддзеркалює довкілля людині реальність.

Під афоризмом розуміють також лаконічний художній витвір, що виражає окрему думку, представлену як загальнозначущу й оригінальну за формою та змістом (Т. Манякіна). Тому, дослідники афористичного жанру виокремлюють завершений автосемантичний вислів серед інших малих текстів з огляду на наявність у ньому авторської позиції та вираження індивідуальності. Попри малу форму афоризмів, цим текстам притаманна висока образність.

Ми розглядаємо афоризм в поліпарадигмальному аспекті й визначаємо як мовний засіб репрезентації етномовної картини світобудови, що вражає реципієнта філософським її осмисленням [11, с. 259]. Афористичний вислів співвідноситься з реальністю, але його логіко-семіотична сутність розкривається завдяки семантичній місткості та формульному характеру. Семантична структура афоризму розкриває взаємозв'язок лінгвальних і ментальних процесів, спрямованих на вияв світоглядних засад, пов'язаних із номінацією позамовної дійсності. Вважаємо: афоризм, як і будь-яка інша лінгвальна одиниця, має ряд диференційних ознак, що вказують на його самостійний статус у системі мови.

Ураховуючи напрацювання із сучасної афористики, І. Гулідова виокремлює такі специфічні риси афоризмів, як-от: наявність авторства, стислість і лаконізм, смислова завершеність, узагальненість, загальнозначущість, експресивність судження, дидактичність [3, с. 134].

На нашу думку, вдалою є пропозиція О. Анастасьєвої [1], яка виділяє й дає пояснення таким ознакам афоризму, як експресивність, загальнозначущість, комунікативна чіткість, оригінальність.

Загальнозначущість афоризмів розглядається як стильова риса, що розкриває можливість вислову містити інформацію для досить широкого кола людей. Дидактичний характер афоризму загалом і базується на загальнозначущості.

Експресивність афоризмів виявляється в посиленій виразності, особливо яскравій, оригінальній мовній формі витвору. Експресивність реалізується через образність та емоційність: *Życie ludzkie przebiega między wspomnieniem a nadzieją* (Ignacy Chodźko).

Оригінальність – це підкреслена незвичність афоризму в семантичному й мовному вияві, що суперечить позамовному досвіду читача чи мовній традиції. Афоризм здебільшого впливає на реципієнта оригінальністю формулювання думки у своєрідній, несподіваній, подекуди парадоксальній формі [10, с. 35]: *Klucz sytuacji często tkwi w zamku sąsiada* (Stanisław Jerzy Lec); *Nienawiść do siebie daje daleko większą siłę niż zwykły egoizm* (Stanisław Wietkiewicz ojciec).

Оригінальність реалізується за допомогою алогізму – семантико-мовного прийому, в основі якого лежить структурно-логічний принцип несподіваного поєднання віддалених явищ. На відміну від текстів великих форм, алогізм у афоризмах постає не допоміжним мовностилістичним ресурсом, а репрезентантом загальної семантики й стилістичного спрямування тексту, який декодує національно-культурну інформацію: *Są ludzie, w których żyje nie jakiś osobliwy gatunek zwierzęcia, ale cały zwierzyńiec* (Aleksander Świętochowski); *Głupstwo jest wielkie jak morze, wszystko w sobie pomieści* (Bolesław Prus).

Варто зазначити з цього приводу, що науковці виокремлюють два різновиди алогізму:

1) алогізм як семантико-стилістичний засіб досягнення оригінальності (несподіване формулювання думки, парадокс, іронія, гротеск);

2) алогізм як мовностилістичний засіб оригінальності (антиномія понять, форми й змісту, каламбур як вияв подвійного сенсу, гра слів) [1, с. 163].

Подекуди такі ознаки, як приналежність автору, парадоксальність, бездоказовість, необхідність домислу, – вважають найголовнішими рисами афоризму. Серед решти називають і наявність переносного смислу, здатність до представлення універсальних істин, несподіваність у формулюванні думки, суб'єктивність тощо. Наприклад, звернімося до таких афористичних зразків: *Biada narodom, które kochają więcej wolność niż ojczyznę!* (Henryk Sienkiewicz); *Gdzie się zaczyna dogmat, tam się kończą rozumowania* (Henryk Sienkiewicz).

Парадоксальність є внутрішньою ознакою афоризму й закономірним виявом філософсько-афористичного світобачення. Саме поняття *парадоксальність* тісно пов'язане з поняттям *парадокс* (з грецької мови – несподіваний, дивний). Ми поділяємо думку дослідників, які під парадоксом розуміють твердження, що містить у собі логічну несполучність і внутрішню суперечність, адже подібна лексико-семантична комбінація найчастіше суперечить тверезому глузду. Парадокси, і зокрема мовні, ґрунтуються на алогічності й семантичних антиноміях. Наприклад: *Dowcip musi być jak nabój prochu, w jednej chwili wystrzelić* (25, с. 366); *3 рук śmierci люди distaють bezśmierci* (9, с. 2).

Г. Денискіна вважає, що семантична місткість парадокса пов'язана з його онтологією та виявом гносеологічної (пізнавальної) сутності, тобто з ментальними процесами переходу на вищий рівень абстрагування, який дає змогу розкрити діалектичність предметів, явищ тощо. Парадокс може бути визначений кінцевим результатом складного ланцюжка асоціацій та узагальнень, проміжні ланки якого залишаються за межами тексту. Асоціації становлять логічний контекст афоризму, що подумки відновлюється читачем [4, с. 49].

На противагу окресленим вище поглядам, І. Гулідова зараховує парадокс до афоризму. Афоризм, в основі якого лежить парадокс, становить судження, протилежне загальноновизнаним у людському суспільстві поняттям або здоровому глузду. Основним чинником виявлення парадоксу в афористичному вислові є смисловий аспект [3, с. 10].

Узагальнюючи розглянуті вище погляди, можемо представити низку чітко окреслених визначальних рис афористичного вислову, які відрізняють його від інших одиниць мовної системи.

Афоризм як мовна одиниця характеризується такими особливостями: експресивність, загальнозначущість, особливий ступінь відтворюваності, емотивність, інтертекстуальність, парадоксальність, комунікативна чіткість, оригінальність. Ці ознаки є базовими задля аналізу інтелектуальності як визначальної риси польської афористики та опису її онтологічних і когнітивно-культурних векторів.

Зауважимо також, що Г. Денискіна аналізує структурно-функціональні різновиди

афоризмів, спираючись на дослідження Х. Фріке, і пропонує вирізняти обов'язкові й факультативні ознаки афоризмів. До першої групи ознак дослідниця відносить контекстуальну ізолюваність (тобто відсутність між окремими афоризмами засобів текстового зв'язку) та нехудожність. Серед факультативних називає втілення в одному реченні, стислість [4, с. 47].

Ураховуючи наявні в польському й слов'янському мовознавстві характеристики, афоризмом дослідники номінують короткий влучний вислів, що передає узагальнену завершену думку повчального або пізнавального змісту в увиразненій формі.

Оскільки нині особлива увага дослідників мови зосереджена на національно-культурній специфіці, що разом з особливостями етнічних картин світу, стереотипів, звичаїв і ритуалів, замовлянь, табу, а також поведінкою того чи того етносу трансформується на вербальному рівні не просто як певний елемент, а як передовсім транслятор концептосфери кожної лінгвокультури, закованої в мові, і зокрема в афористиці.

У польській мовознавчій традиції утвердився підхід, за якого афористичні вислови інтерпретовано у світлі етнолінгвістичних ідей. Осмислюючи антропологічно-культурний і когнітивний характер та враховуючи розбудовані в Люблінській етнолінгвістичній школі теоретико-методологічні засади, Є. Бартмінський звертається до опису афоризмів у контексті становлення поняття стереотипу [15; 16]. Тому, у польській когнітивній етнолінгвістиці відзначаємо екстраполяцію в афоризмах стереотипів, що постають елементами мовної картини світу. Поняття мовної картини світу є одним із найважливіших у польських лінгвістичних студіях, йому присвячені праці, у яких мовну картину світу потрактовано на засадах принципів когнітивізму [19] та аксіологічними студіями. Мовну картину світу декодовано як специфічний набір суджень, закріплених певною мірою в національній мові та вкладених у значення афористичних висловів або ж цими значеннями імплікованих їх компонентів, який інформує про риси й способи існування об'єктів позамовної реальності (Є. Бартмінський, Р. Токарський).

Отже, польська афористика – це джерело вивчення польської ментальності, яке концентрує в собі значний потенціал знань про світоглядні засади, концептосферу, етнокультурну символіку, когнітивні механізми стереотипізації мовної поведінки представників польської національної лінгвокультури, що має репрезентацію та профілювання в етнічно маркованих образах.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Афористика вивчає весь спектр відтворюваних культурно маркованих мовних одиниць. Ця лінгвістична галузь розглядається в аспекті суміжних із нею суспільно-гуманітарних царин і пов'язана з наявністю різних підходів до визначення меж та об'єкта фразеології – широкого й вузького. Спираючись на погляди вітчизняних і зарубіжних мовознавців, під афоризмом розуміємо індивідуально-авторський образний вислів, який подає систему філософських, морально-етичних, естетичних узагальнень і функціонує на базі синтаксичної одиниці. Задля комплексного розуміння лінгвокультурної специфіки польського афоризму обрано втілення в мовній і концептуальній картинах світу комплексу ціннісних вербально-ментальних відношень, що містяться в мовному оформленні афористичної одиниці та корелюють з аксіологічними орієнтирами.

Список використаних джерел та літератури

1. Анастасьєва О. А. Англомовний афоризм: прагмастистичний та когнітивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 237 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гулідова І. С. Структурно-семантичні особливості афоризмів американських поетичних текстів ХХ століття. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки.* 2013. № 14. С. 133–139.
4. Денискіна Г. О. Структурно-функціональні різновиди афоризмів. *Дивослово.* 2006. № 11. С. 46–49.
5. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011.

368 с.

6. Колоїз Ж. Комунікативні стратегії і тактики створення вербальної іронії в афористичному тексті. *Полігранна філологія без кордонів (до 65-літнього ювілею професора Тетяни Анатоліївни Космеди)*: колективна монографія. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 345–359.

7. Крайчинська Г. Фразеологія у польських пареміологічних та лексикографічних джерелах. *Проблеми слов'янознавства*. 2002. Вип. 52. С. 168–178.

8. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. Київ, 1971. 432 с.

9. Українська афористика Х–XX ст. / за заг. ред. І. Драча, В. Черняка. Київ: Просвіта, 2001. URL: http://www.ukrlife.org/main/afor/zmist_af.html (дата звернення: 29.11.2023).

10. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 4-е вид. випр. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2013. 824 с.

11. Шарманова Н. М. Афоризм у поліпарадигмальному аспекті. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри»*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. С. 258–264.

12. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. URL: <http://www.disslib.org/ukrayinska-aforystyka-strukturno-semantychnyi-ta-funktsionalnyi-aspekty.html> (дата звернення: 28.09.2024).

13. Aforystyka. *Wielki słownik języka polskiego* / PAN; Komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek; red. P. Żmigrodzki. URL: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48276/aforystyka> (дата звернення: 18.05.2024).

14. Aforyzm europejski: studia i szkice / red. A. Jarzyna. Kraków: Wydawnictwo Pasaże, 2015. 273 s.

15. Bartmiński J. Ludowe parateksty w kulturze pogranicza polsko-ukraińskiego. *Spotkania polsko-ukraińskie. Język – Kultura – Literatura* / red. H. Pelcowa. Chełm, 2006. S. 13–40.

16. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (cz. 1). *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III* / red. M. Basaj, D. Rytel. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985. S. 25–53.

17. Grant B. The Aphorism and Other Short Forms (The New Critical Idiom). London: Routledge, 2016. 161 p.

18. Laub G. Mały traktat o aforyzmach. / przesł. E. Witwicka. *Świat*. 1966. № 10 (763). S. 13.

19. Npop-Ajdaczyć L. Polska etnolingwistyka kognitywna: Pomoc dydaktyczna. Kijów: Centrum wydawniczo-poligraficzne "Uniwersytet Kijowski", 2007. S. 8–21.

20. Orzechowski K. Dysertacja o polskiej aforystyce w RFN. *Odra*. 1980. № 6. S. 106–109.

21. Trębska-Kerntopf A. Aforyzm w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. 465 s.

22. Wasiuta S. Przysłowie jako tekst minimalny. / red. Monika Łaszkiwicz. Lublin: Polihymnia, 2021. 200 s.

23. Wichary K. Ekspresja aforyzmu. *Litteraria*. 1980. T. 12. S. 87–101.

24. Wielki słownik języka polskiego / PAN; Komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek; red. P. Żmigrodzki. URL: <https://wsjp.pl/> (дата звернення: 18.05.2024).

25. Wiercioch W., Szyska-Wiercioch J. Dowcip i mądrość. Cytaty, paradoksy i aforyzmy. Kraków: Wydawnictwo MG, 2022. 394 s.

References (translated & transliterated)

1. Anastasieva, O. A. (2017). Anhlomovnyi aforyzm: prahmastylistychnyi ta kohnityvnyi aspekty [English-language aphorism: pragmatic and cognitive aspects]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

2. Busel, V. T. (Ed.). (2004). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv–Irpın: VTF "Perun" [in Ukrainian].

3. Hulidova, I. S. (2013). Strukturno-semantychni osoblyvosti aforyzmv amerykanskyykh poetychnykh tekstiv XX stolittia [Structural and semantic features of aphorisms of American poetic texts of the 20th century]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia: Filolohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Series: Philological sciences, 14*, 133–139 [in Ukrainian].

4. Denyskina, H. O. (2006). Strukturno-funktsionalni riznovydy aforyzmv [Structural and functional varieties of aphorisms]. *Dyvoslovo – Miraculous, 11*, 46–49 [in Ukrainian].

5. Kalashnyk, V. S. (2011). *Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statii* [Person and image in the world of language]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

6. Koloiz, Zh. (2022). Komunikatyvni stratehii i taktyky stvorennia verbalnoi ironii v aforystychnomu teksti [Communicative strategies and tactics of creating verbal irony in an aphoristic text]. *Polihhranna filolohiia bez kordoniv (do 65-litnoho yuvileiu profesora Tetiany Anatoliivny Kosmedy): kolektyvna monohrafiia – Multifaceted philology without borders (to the 65th anniversary of Professor Tetyana Anatoliivna Kosmeda)*. (pp. 345–359).

- Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
7. Kraichynska, H. (2002). Frazeolohiia u polskykh paremiolohichnykh ta leksykohrafichnykh dzherelakh. [Phraseology in Polish paremiological and lexicographic sources]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic studies*, (issue 52), (pp. 168–178) [in Ukrainian].
  8. Lesyn, V., & Pulynets, O. (1971). *Slovnnyk literaturoznavchykh terminiv [Dictionary of literary terms]*. Kyiv [in Ukrainian].
  9. Drach, I., & Cherniak, V. (Eds.). (2001). *Ukrainska aforystyka X–XXI st. [Ukrainian aphorism of the 10–21 centuries]*. Kyiv: Prosvita. Retrieved from http://www.ukrlife.org/main/afor/zmist_afo.html [in Ukrainian].
  10. Rusanivskiy, V. M., & Taranenko, O. O. (Eds.) [et al.]. (2013). *Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]*. 4-e vyd. vypr. i dop. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
  11. Sharmanova, N. M. (2009). Aforyzm u poliparadyhmalnomu aspekti [The aphorism in the polyparadigmatic aspect]. *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii "Ukrainska mova sered inshykh slovianskykh: etnolohichni ta hramatychni parametry" – Materials of the international scientific conference "The Ukrainian language among other Slavic languages: ethnological and grammatical parameters"*. (pp. 258–264). Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim [in Ukrainian].
  12. Sharmanova, N. M. (2005). Ukrainska aforystyka: strukturno-semantychnyi ta funktsionalnyi aspekty [Ukrainian aphorism: structural-semantic and functional aspects]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. Retrieved from <http://www.disslib.org/ukrayinska-aforystyka-strukturno-semantychnyi-ta-funktsionalnyi-aspekty.html> [in Ukrainian].
  13. Aforystyka [Aphoristics]. *Wielki słownik języka polskiego – The great dictionary of the Polish language / PAN*; Komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek; red. P. Żmigrodzki. Retrieved from <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48276/aforystyka> [in Polish].
  14. Jarzyna, A. (Ed.). (2015). *Aforyzm europejski: studia i szkice [European aphorism: studies and sketches]*. Kraków: Wydawnictwo Pasaże [in Polish].
  15. Bartmiński, J. (2006). Ludowe parateksty w kulturze pogranicza polsko-ukraińskiego [Folk parateksts in the culture of the Polish-Ukrainian borderland]. *Spotkania polsko-ukraińskie. Język – Kultura – Literatura – Polish-Ukrainian meetings. Language – Culture – Literature*. (pp. 13–40). H. Pelcowa (Ed.). Chełm [in Polish].
  16. Bartmiński, J. (1985). Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (cz. 1.) [Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (part 1)]. *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III – From the problems of Polish and Slavic phraseology III*. (pp. 25–53). M. Basaj & D. Rytel (Eds.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
  17. Grant, B. (2016). *The Aphorism and Other Short Forms (The New Critical Idiom)*. London: Routledge [in English].
  18. Laub, G. (1966). Mały traktat o aforyzmach [A small treatise on aphorisms]. *Świat – World*, 10 (763), 13 [in Polish].
  19. Nepop-Ajdaczyć, L. (2007). *Polska etnolingwistyka kognitywna: Pomoc dydaktyczna [Polish cognitive ethnolinguistics: A teaching aid]*. (pp. 8–21). Kijów: Centrum wydawniczo-poligraficzne "Uniwersytet Kijowski" [in Polish].
  20. Orzechowski, K. (1980). Dysertacja o polskiej aforystyce w RFN [Dissertation on Polish aphoristics in Germany]. *Odra – Measles*, 6, 106–109 [in Polish].
  21. Trębska-Kerntopf, A. (2015). *Aforyzm w nauczaniu języka polskiego jako obcego [Aphorism in teaching Polish as a foreign language]*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
  22. Wasiuta, S. (2021). *Przysłowie jako tekst minimalny [Proverb as a minimal text]*. M. Łaszkiwicz (Ed.). Lublin: Polihymnia [in Polish].
  23. Wichary, K. (1980). Ekspresja aforyzmu [Expression of an aphorism]. *Litteraria*. (Vol. 12), (pp. 87–101) [in Polish].
  24. *Wielki słownik języka polskiego PAN [The Great Dictionary of the Polish Language of the Polish Academy of Sciences]* / PAN; Komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek; red. P. Żmigrodzki. Retrieved from <https://wsjp.pl/> [in Polish].
  25. Wiercioch, W., & Szymaska-Wiercioch, J. (2022). *Dowcip i mądrość. Cytaty, paradoksy i aforyzmy [Wit and Wisdom. Quotes, paradoxes and aphorisms]*. Kraków: Wydawnictwo MG [in Polish].

Статтю отримано 26.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року

ВПЛИВ ЕНЦИКЛІК ІВАНА ПАВЛА II НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПОЛЬЩІ

*Досліджується вплив енциклік Папи Івана Павла II на соціально-політичні процеси в Польщі у 80-х роках XX століття. Католицька церква опинилася в епіцентрі секуляризованого світу, що динамічно змінювався під тиском науково-технічного прогресу та соціальних викликів. Гострі проблеми, які турбували суспільство, безпосередньо зачепили й католицький світогляд. Матеріалом дослідження є тексти соціально-економічних енциклік Івана Павла II «*Laborem exercens*» та «*Dive in Misericordia*», а також історичні документи та свідчення щодо діяльності Папи стосовно Польщі. Методами дослідження є контент-аналіз текстів енциклік, історичний аналіз подій та явищ, пов'язаних із діяльністю Івана Павла II та її впливом на суспільно-політичні процеси в Польщі. У результаті дослідження встановлено: енцикліки Івана Павла II значно вплинули на піднесення профспілкового руху «Солідарність» та падіння комуністичного режиму в Польщі. Ці документи наголошували на гідності людини праці, пріоритеті праці над капіталом, правах робітників і важливості солідарності. Папа підтримував діяльність профспілок і надихав їх на мирну боротьбу за свободу. Моральний авторитет та активна позиція Понтифіка, його візити до Польщі відіграли ключову роль в об'єднанні польського суспільства в його спротиві тоталітарній системі. Католицизм у Польщі став не лише духовною опорою, а й потужним чинником політичних змін, які привели до падіння комунізму. Постать Івана Павла II та його діяльність сприяли трансформації Польщі наприкінці XX століття. Цей приклад демонструє вплив релігії через ідеологію та лідерство на національну стійкість в умовах авторитарних режимів.*

Ключові слова: католицизм, соціальна доктрина, енцикліка, понтифік, Іван Павло II, Польща, профспілки, національна стійкість.

Kostiuk Oleksandr. Wpływ encyklik Jana Pawła II na procesy społeczne i polityczne w Polsce

Encykliki papieża Jana Pawła II wywarły znaczący wpływ na procesy społeczno-polityczne w Polsce lat 80. XX wieku. W obliczu dynamicznych z mian zachodzących w zsekularyzowanym świecie, Kościół katolicki stanął przed wyzwaniem postępu naukowo-technicznego i problemami społecznymi, które bezpośrednio oddziaływały na światopogląd katolików.

*Analizie poddano teksty encyklik społeczno-gospodarczych „*Laborem exercens*” i „*Dives in misericordia*” oraz dokumenty historyczne i świadectwa związane z działalnością papieża wobec Polski. Zastosowano metody analizy treści encyklik oraz analizy historycznej wydarzeń i zjawisk powiązanych z aktywnością Jana Pawła II i ich wpływem na procesy społeczno-polityczne w kraju.*

Wyniki badań wskazują, że encykliki papieskie znacząco przyczyniły się do powstania ruchu Solidarności i upadku reżimu komunistycznego w Polsce. Dokumenty te akcentowały godność osoby ludzkiej w pracy, prymat pracy nad kapitałem, prawa pracownicze i wagę solidarności. Papież

wspierał działalność związków zawodowych, inspirując je do pokojowej walki o wolność. Moralny autorytet i aktywna postawa Jana Pawła II, w tym jego wizyty w Polsce, odegrały kluczową rolę w jednoczeniu polskiego społeczeństwa w sprzeciwie wobec systemu totalitarnego.

Katolicyzm w Polsce stał się nie tylko duchowym oparciem, ale także istotnym czynnikiem przemian politycznych, prowadzących do upadku komunizmu. Osoba i działalność Jana Pawła II przyczyniły się do transformacji Polski u schyłku XX wieku, ukazując wpływ religii, poprzez ideologię i przywództwo, na narodową odporność w kontekście reżimów autorytarnych. Dalsze badania nad rolą papieża w upadku komunizmu w Polsce powinny wpisywać się w szerszą analizę religii jako czynnika pokojowych przemian społeczno-politycznych i samostanowienia narodów w warunkach rządów autorytarnych.

Słowa kluczowe: *Katolicyzm, doktryna społeczna, encyklika, papież, Jan Paweł II, Polska, związki zawodowe, odporność narodowa.*

Kostiuk Oleksandr. The Impact of John Paul II's Encyclicals on Social and Political Processes in Poland

The impact of Pope John Paul II's encyclicals on the socio-political processes in Poland during the 1980s is the topic of the examination. The Catholic Church found itself at the epicenter of a secularized world that was dynamically changing under the pressure of scientific and technological progress and social challenges. The acute problems that troubled society directly affected the Catholic vision.

The research includes the texts of John Paul II's socio-economic encyclicals "Laborem exercens" and "Dives in Misericordia", as well as historical documents and testimonies regarding the Pope's activities in relation to Poland. The research methods involve content analysis of the encyclical texts, historical analysis of events and phenomena associated with the activities of John Paul II and their influence on the socio-political processes in Poland.

The study reveals that John Paul II's encyclicals significantly influenced the rise of the Solidarity trade union movement and the fall of the communist regime in Poland. These documents emphasized the dignity of the human being at workplace, the priority of labor over capital, workers' rights, and the importance of solidarity. The Pope supported the activities of trade unions and inspired them to peacefully fight for freedom. The moral authority and active position of the Pontiff, his visits to Poland had played a key role in uniting Polish society in its opposition to the totalitarian system.

It is concluded that Catholicism in Poland became not only a spiritual support but also a powerful factor in political changes that led to the fall of communism. The figure of John Paul II and his activities contributed to the transformation of Poland at the end of the 20th century. This example demonstrates the influence of religion, through ideology and leadership, on national resilience under authoritarian regimes.

The study of John Paul II's impact on the fall of communism in Poland should become part of a broader study into the role of religion as a factor in peaceful socio-political transformations and national self-determination in the context of authoritarian regimes.

Key words: *Catholicism, social doctrine, encyclical, pontiff, John Paul II, Poland, trade unions, national resilience.*

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття стала періодом глибинних трансформацій для Католицької церкви. Ця впливова релігійна інституція опинилася в епіцентрі секуляризованого світу, що динамічно змінювався під тиском науково-технічного прогресу та соціальних викликів. Гострі проблеми, які турбували суспільство, безпосередньо зачепили й католицький світогляд.

Розвиток антропології, а також матеріалістичне трактування людини як істоти, чия сутність визначається працею, спонукали Церкву переосмислити роль праці та ідею справедливого соціального устрою. На противагу філософським традиціям, які наполягали на недопущенні

«пекла на землі», католицизм постулював необхідність створення справедливого суспільного ладу в земному бутті.

Концентруємося на соціально-економічних питаннях в енцикліках, оскільки простежується очевидний зв'язок між колом питань, що піднімається в цій енцикліці та профспілковим рухом у Польщі 80-х років ХХ століття (профспілка «Солідарність»).

Ступінь наукової розробленості. Питання соціальної доктрини католицизму, доробок і постать Івана Павла II є предметом плідних досліджень українських науковців. Слід назвати насамперед праці С. Присухіна, який аналізує принцип солідарності та проблему релігійного виховання в спадку Івана Павла II [5]. Евристичними є праці П. Яроцького щодо еволюції соціального вчення католицизму [6]. Гендерній проблематиці в сучасній доктрині католицизму присвячені роботи Л. Погорілої [4]. Комплексне дослідження діяльності Понтифіка в контексті забезпечення прав людини І. Гнідик [1]. Окремі аспекти концепції людини в сучасній католицькій антропології в контексті науково-технічних викликів ХХІ століття дослідив І. Остащук [3]

Невирішені питання, порушені в статті. Вплив енциклік Івана Павла II на соціально-політичні процеси в Польщі залишається малодослідженою темою. Кароль Войтила був першим польським Папою і мав величезний вплив на польське суспільство. Однак більшість досліджень зосереджуються на його глобальному впливі, а не конкретно на Польщі.

Водночас необхідність подібного дослідження зумовлена тим, що воно дозволить вирішити кілька завдань. По-перше, краще зрозуміти роль католицької церкви й особисто Івана Павла II в делегітимізації комуністичного режиму в Польщі в очах суспільства через соціально-політичне вчення та активну соціальну діяльність. По-друге, оцінити ефективність соціального вчення церкви як «м'якої сили» в протистоянні авторитарним режимам на прикладі боротьби проти комунізму. По-третє, дослідити механізми мобілізації польського суспільства проти комунізму через заклики в енцикліках до свободи, прав людини, соціальної справедливості, солідарності – цінностей, альтернативних офіційній ідеології. По-четверте, проаналізувати вплив католицької соціальної доктрини, сформульованої в енцикліках Івана Павла II, на ідеологію руху «Солідарність» та програму суспільних перетворень після падіння комунізму в Польщі.

Метою статті є дослідження впливу праць Карла Войтили (Папи Івана Павла II) на суспільно-політичні процеси в Польщі.

Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) проаналізувати тексти соціально-політичних енциклік та публічні заяви Кароля Войтили;
- 2) з'ясувати вплив духовного доробку та діяльності Івана Павла II на повалення комуністичного режиму в Польщі.

Дискусія та результати. Розглядаючи постать Кароля Войтили та вплив його діяльності на трансформацію польського суспільства наприкінці ХХ століття, проаналізуємо насамперед тексти основних соціально-політичних енциклік та основні тези Папи щодо соціально-політичних питань. Основною в контексті дослідження є енцикліка Івана Павла II «*Laborem exercens*» («Працею своєю») 1981 року.

Центральною ідеєю є визначення об'єктивного та суб'єктивного вимірів праці із наголосом на пріоритеті суб'єктивного – гідності особи як творця й кінцевої мети трудової діяльності. Папа застерігає від спроб зведення праці до рівня товару в утилітаристсько-матеріалістичній світоглядній парадигмі. Наголошується, що праця має розвивати людину, а не применшувати її гідність. Підкреслюється нерозривний зв'язок праці з інститутами сім'ї, нації та суспільства.

Проводиться детальний аналіз історичного конфлікту між працею і капіталом, що виник унаслідок індустріалізації. Критикуються колективістські та ліберальні ідеології за упереджене ставлення до праці. Обґрунтовується пріоритет праці над капіталом як морально-етична максима. Обстоюється необхідність реформування інституту приватної власності задля

збалансування відносин між працею і капіталом, відкидається радикалізм, підтримується ідея помірнього розподілу власності серед працівників.

Обговорюється низка фундаментальних прав працівників: право на працю, справедливу оплату, соціальний захист. Наголошується на важливій ролі профспілок у відстоюванні цих прав. Обґрунтовується право на страйк за умови забезпечення основних суспільних потреб. Окремо розглядаються питання гідності сільськогосподарської праці та працевлаштування осіб з обмеженими можливостями.

Праця аналізується крізь призму Святого Письма та християнської традиції. Вона трактується як причетність до Божого акту творіння й пов'язується з наслідуванням Христа та Його спокутною місією. Підкреслюється духовний вимір гідної праці та необхідність формування християнської духовності трудової діяльності.

Показовою є назва одного з останніх підрозділів: «Христос, людина праці» [12, s. 26]. У ньому розглядається тісний зв'язок між Христом та феноменом повсякденної праці, який він постійно акцентував у своїй земній діяльності, наголошуючи на її суттєвості для людини.

Детальний аналіз присвячено не стільки особі Спасителя, скільки його причетності до праці. Життя Ісуса пов'язується з постійною трудовою активністю, чи то власною, чи сторонньою. Наприклад, енцикліка містить ґрунтовний перелік професій, згаданих Христом. Виголошення ним назв різних видів діяльності надає праці сакральний статус. Оскільки світ постає поєднанням цих видів, то водночас освячується і весь людський буденний простір. Праця тісно переплетена не лише з життям Христа, а й апостолів. Наводяться слова Павла про необхідність праці для благого життя, а також згадується його ремісницька професія. Утім, сакралізація праці відбувається не через причетність до неї апостолів, а саме через зв'язок зі Спасителем.

Христос трактується в метафізичному ключі як спаситель людини й людства, а його діяльність – як сам процес спасіння. Робиться традиційний для християнства наголос на стражданнях Христа. Служіння Ісуса в справі порятунку людства визнається працею, а муки на хресті – тими труднощами, які є умовою досягнення мети. У такий спосіб трудова діяльність людини уподібнюється за своєю сутністю діяльності Христа.

Отже, важка праця людини є своєрідним хрестом, який вона мусить нести протягом усього життя, подібно до Спасителя. Ця діяльність, поєднана з труднощами, наближає людину до розуміння Ісуса Христа та його сутності. Відбувається стрибок від буденної реальності до метафізичного виміру, що й завершує сакралізацію чесноти праці та сучасного світу загалом.

Іван Павло II в енцикліці «*Dives in Misericordia*» (1980) висвітлює також глибокий зв'язок між викликами та загрозами сучасності й Божим милосердям [11]. Він наголошує, що сучасна людина відчуває значні загрози, які походять від матеріалістичних тенденцій суспільства, зосередженого на речах, а не на людині. Секуляризація та відхід від Бога призводять до втрати розуміння самого поняття «милосердя». Папа безпосередньо вказує на ці загрози в такому уривку: «Технічні засоби, якими володіє сучасне суспільство, приховують у собі не лише можливість самознищення через військовий конфлікт, але й можливість „мирного” поневолення окремих осіб, середовищ, цілих суспільств і націй» [11, s. 11].

Папа вказує на велику небезпеку зла та насильства, які можуть вести до часткового самознищення людства через наявність ядерної зброї. Крім того, сьогодні людина стикається з численними формами фізичного та морального зла – війнами, катуваннями, пригнобленням свободи, знеціненням людського життя та гідності. Зокрема, Папа зазначає: «Одним з прикладів є постійне існування тортур, які систематично використовуються владою як засіб домінування та політичного гноблення» [11, s. 11].

Привертає увагу й щораз більша прірва між багатими й бідними націями, що свідчить про глибокі вади сучасної економічної системи та відсутність справжньої солідарності. Як зазначено в енцикліці, «...поруч з багатими й ситими людьми і суспільствами, які живуть у достатку, керуються консюмеризмом та насолодами, у тій самій людській родині є особи та групи, які страждають від голоду» [11, s. 11].

В енцикліці зазначено, що у відповідь на ці виклики й загрози, Церква покликана благати про Боже милосердя та проголошувати його як єдину силу, здатну протистояти злу. Лише Боже милосердя, явлене в хресній жертві та воскресінні Христа, може подолати гріх, смерть та все зло, що загрожує людству. Воно здатне відновити людську гідність, повернути грішників та принести справжній мир і справедливість у світ.

Окремо слід підкреслити розуміння Папою феномену солідарності. Іван Павло II висловлює глибоке соціально-філософське розуміння поняття «солідарності» в контексті трудових відносин і соціальної справедливості. Він розглядає солідарність як ключовий принцип, що об'єднує робітників у їхній боротьбі за гідні умови праці та справедливу винагороду. Слід зазначити певну еволюційність цього поняття в католицизмі, оскільки воно співголосне з поняттям *concordia*, яке пов'язане з досягнення суспільної злагоди та подоланням вад хибної держави, базоване на насильстві в ученні св. Августина, що досліджували М. Козловець та О. Туренко [2, с. 53, 57].

За переконаннями Папи, солідарність виникла як «реакція проти приниження людини як суб'єкта праці та проти нечуваної експлуатації в сфері заробітної плати, умов праці та соціального забезпечення робітника» під час швидкої індустріалізації [12, s. 8]. Ця солідарність об'єднала робітників у спільноту, сповнену взаємної підтримки та розуміння своїх прав. Завдяки солідарності та усвідомленню прав робітників відбулися глибокі зміни в трудових відносинах, а саме: участь робітників в управлінні підприємствами та контролі над продуктивністю.

Однак Папа зазначає, що, незважаючи на ці досягнення, у світі все ще існують різні форми несправедливості та експлуатації. Тому солідарність повинна поширюватися не лише на традиційних промислових робітників, а й на інші групи, які зазнають «пролетаризації», наприклад, інтелігенцію, котра стикається з безробіттям або недооцінкою своєї праці.

Папа наголошує, що солідарність має бути присутня скрізь, де відбувається соціальна деградація суб'єкта праці, експлуатація робітників і зростання бідності. Церква твердо віддана цій справі, уважаючи її своєю місією та доказом вірності Христу.

Отже, у розумінні Папи Івана Павла II, солідарність – це потужна сила, яка об'єднує робітників у боротьбі за свої права, гідність і справедливість. Це постійний рух підтримки та співпраці, спрямований на подолання експлуатації, бідності та відновлення гідності людської праці в усіх її проявах.

Папа робить головні акценти на гідності людини праці, пріоритеті праці над капіталом, правах робітників і солідарності. Він критикує матеріалістичні тенденції, що призводять до знецінення людського життя, та наголошує на загрозах сучасного світу – війнах, тортурах, несправедливості. У відповідь на ці виклики Церква покликана сповідувати Боже милосердя як єдину силу, здатну подолати зло та відновити людську гідність. І саме в цьому контексті солідарність трактується як потужний рух, спрямований на захист прав робітників та утвердження соціальної справедливості.

Далі з'ясуємо як духовний доробок та діяльність Івана Павла II вплинули на соціально-політичні процеси в Польщі: становлення та діяльність польського незалежного профспілкового руху «Солідарність» та повалення комуністичного режиму у 80-х роках ХХ століття.

У цьому контексті передусім зазначимо, що Іван Павло II розглядав профспілки як важливі інституції, котрі відіграють ключову роль у захисті прав та інтересів трудящих. У своїй енцикліці «*Laborem exercens*» він наголошував на необхідності створення структур, які дозволяли б працівникам брати активну участь у житті підприємства, оскільки це є ключем до подолання відчуження працівників. Коментуючи цю енцикліку, Патриція Ламуре зазначає, що на думку Папи Івана Павла II праця стає відчуженою, коли працівникам не дозволяється брати участь у роботі підприємства [13, s. 389, 396].

Папа Іван Павло II розглядав профспілки не лише як інструменти для просування інтересів своїх членів, а як моральних суб'єктів у суспільстві. Він наголошував, що профспілки

борються за соціальну справедливість та права трудящих та є глибоко моральними інституціями, а не просто представниками особливих інтересів [12, s. 20]. Папа застерігав профспілки від розвитку класового егоїзму й закликав їх спрямовувати свої зусилля на виправлення всього, що в структурі власності та управлінні засобами виробництва не сприяє спільному благу.

Іван Павло II підкреслював етичне покликання профспілок, яке полягає в сприянні солідарності та соціальній справедливості. Як зазначає професор Ламуре, профспілки, на думку Папи, повинні «використовувати свою владу не лише для власних інтересів, а й для блага всього суспільства, особливо для найслабших і маргіналізованих» [13, s. 402–403]. Понтифік визнавав легітимність страйків як крайнього засобу захисту прав працівників, але застерігав від зловживань цим інструментом.

Отже, Папа Іван Павло II розглядав профспілки як важливі інституції, що відіграють ключову роль у захисті прав та інтересів трудящих, сприяють соціальній справедливості та солідарності в суспільстві. Водночас він застерігав від зловживання владою профспілок і закликав їх діяти в інтересах спільного блага.

Ще до обрання на папський престол Кароль Войтила, будучи архієпископом Кракова, активно протистояв комуністичній владі. Активна позиція Войтили викликала невдоволення комуністичної влади. Архівні документи КДБ свідчать, що в 1973–1974 роках польська прокуратура тричі розглядала можливість арешту краківського архієпископа за звинуваченням в антидержавній діяльності [10, s. 97].

Обрання Кароля Войтили Папою Римським під іменем Івана Павла II викликало неабияке занепокоєння комуністичної верхівки. Уже перший візит Івана Павла II на батьківщину влітку 1979 року приніс серйозне послаблення позицій правлячого режиму. Зустрічі Понтифіка з вірянами перетворювалися на багатотисячні маніфестації, які влада не наважувалася розганяти. За словами католицького інтелектуала Джорджа Вейгеля, ця подія яскраво продемонструвала істинне обличчя Польщі – не комуністичної держави, а католицької нації, що перебуває під гнітом тоталітарної влади [16, s. 295].

Під час першого паломництва Папі вдалося об'єднати різні верстви польського суспільства в їхньому спротиві правлячому режиму. Історик Е. Браун наголошує, що після візиту 1979 року вперше за всю історію комуністичних режимів склалася коаліція робітників, інтелігенції та Католицької Церкви, які виступили єдиним фронтом [9, s. 427].

Моральний авторитет Івана Павла II швидко перетворив його на ключову загрозу для радянського панування в Центрально-Східній Європі. Після першого візиту Понтифіка до Польщі та піднесення «Солідарності», Юрій Андропов (голова КДБ СРСР, який згодом став Генеральним секретарем ЦК КПРС) у листі до польського лідера В. Ярузельського прямо застерігав від поступок Католицькій Церкві та закликав до рішучих дій проти «культу Валенси» [7, s. 540].

Іван Павло II був не лише духовним лідером католиків усього світу, а й патріотом Польщі, який усіляко сприяв демократичним перетворенням на батьківщині. Особливо плідною виявилася співпраця Понтифіка з профспілковим рухом «Солідарність» – найбільш потужною опозиційною силою 1980-х років. Кожен візит Папи додавав наснаги учасникам руху, які бачили в ньому свого заступника та союзника.

Особливу роль у візитах Папи Івана Павла II до Польщі відіграв Гданськ, колиска профспілкового руху «Солідарність». Саме тут, у місті, де народився масовий спротив комуністичній системі, Понтифік неодноразово демонстрував свою підтримку демократичним прагненням поляків та надихав їх на мирну боротьбу за свободу.

Другий візит у червні 1983 року був особливо важливим з огляду на драматичні події, які відбулися в Польщі роком раніше. 13 грудня 1982 року генерал В. Ярузельський запровадив у країні воєнний стан, маючи на меті придушення «Солідарності». Близько 6 тисяч активістів профспілки опинилися за ґратами, сотні – під слідством за звинуваченням в «антидержавній

діяльності», 9 осіб загинули [8]. Незважаючи на репресії, Іван Павло II зумів провести зворушливу зустріч з ув'язненим лідером «Солідарності» Лехом Валенсою.

4 червня 1983 року Папа прибув до Гданська, де його зустрічали сотні тисяч вірян. На території Гданської корабельні, колиски «Солідарності», Іван Павло II відслужив месу для шести тисяч робітників. Під час літургії Понтифік власноруч приніс великий дерев'яний хрест до монументу загиблим під час страйку 1970 року [14, s. 105]. Цей символічний жест засвідчив солідарність Папи з робітничим рухом та його готовність розділити хрест страждань польського народу.

У проповіді Іван Павло II наголосив на важливості солідарності як цінності, «у якій особиста свобода служить спільному благу, а спільнота підтримує особистість у її зростанні до справжньої зрілості» [15, s. 176].

Моральна підтримка Понтифіка та його однозначна позиція щодо комуністичного режиму додали сміливості профспілковому руху. Менш ніж за місяць після від'їзду Папи В. Ярузельський був змушений скасувати воєнний стан. А в грудні 1983 року Лех Валенса отримав Нобелівську премію миру як лідер боротьби за права робітників. У промові лауреат прямо цитував Івана Павла II, підкреслюючи його роль в утвердженні гідності трудящих. Валенса закликав владу до діалогу з опозицією, апелюючи до слів Папи про те, що «робітник – це не просто інструмент виробництва, а суб'єкт, який у процесі праці має перевагу над капіталом» [16].

Третій візит Понтифіка у червні 1987 року проходив в атмосфері очевидного послаблення комуністичної диктатури. Під час приватної зустрічі з Папою в лютому того ж року генерал В. Ярузельський сам визнав, що «в партії та комуністичній системі Польщі немає майбутнього» [8, s. 457]. Паломництво Понтифіка в цьому контексті вже не стикалося з серйозним спротивом влади. Навпаки, Івана Павла II вітали мільйони співвітчизників, а він відкрито говорив про права людини та висловлював підтримку «Солідарності».

Кожен візит Івана Павла II до Польщі був справжнім тріумфом духу над безбожною системою. Мільйонні натовпи вірян та палкі промови Понтифіка неодноразово демонстрували справжнє обличчя країни – не покірної комуністичної сателітки, а гордої католицької нації. Папа зумів об'єднати різні верстви польського суспільства – робітників, інтелігенцію та духовенство в їхніх прагненнях до свободи та демократії.

Прибуття Понтифіка до колиски «Солідарності» мало не лише символічне, а й цілком практичне значення. Його присутність надавала легітимності демократичному рухові, захищала активістів від переслідувань та підштовхувала владу до поступок. Без молитовної та дипломатичної підтримки Івана Павла II шлях «Солідарності» до перемоги був би значно довшим і важчим. Його моральний авторитет, непохитна віра та патріотизм стали важливими чинниками піднесення профспілкового руху «Солідарність» та падіння комуністичного режиму.

Моральна підтримка профспілки «Солідарність», послідовна популяризація ідей свободи та гідності людини зробили Івана Павла II ключовою постаттю польського спротиву. Понтифік прямо апелював до самосвідомості поляків, закликаючи не миритися з принизливим статусом гвинтиків тоталітарної системи. Промови та енцикліки Папи поширювалися країною, запалюючи вогонь непокори та надихаючи на мирну боротьбу.

Падіння комуністичних режимів наприкінці 1980-х років не було спонтанною подією. У випадку Польщі цьому історичному зламу передували довгі роки протистояння суспільства та совєцької системи, нав'язаної ззовні. Роль Католицької Церкви та особисто Івана Павла II в цих процесах важко переоцінити. Без морального прикладу Понтифіка, його палких закликів та молитов, без тієї надії, яку він усеяв у серця мільйонів поляків, невідомо, чи змогла б Польща так швидко й безкровно здобути довгоочікувану свободу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Енцикліки Папи Івана Павла II, зокрема «*Laborem exercens*» та «*Dives in Misericordia*», мали значний вплив на соціально-політичні процеси в Польщі у 80-х роках ХХ століття. Ці документи наголошували на гідності

людини праці, пріоритеті праці над капіталом, правах робітників і важливості солідарності. Понтифік критикував матеріалістичні тенденції, що призводять до знецінення людського життя, та вказував на загрози сучасного світу – війни, тортури, несправедливість. Він закликав Католицьку Церкву сповідувати Боже милосердя для подолання зла та відновлення людської гідності.

Іван Павло II розглядав профспілки, зокрема «Солідарність», як важливі інституції для захисту прав трудящих та утвердження соціальної справедливості. Він підтримував їхню діяльність і надихав на мирну боротьбу за свободу. Моральний авторитет та активна позиція Папи, його візити до Польщі зіграли ключову роль у піднесенні профспілкового руху «Солідарність» та падінні комуністичного режиму. Він зумів об'єднати різні верстви польського суспільства в їхньому спротиві тоталітарній системі.

Без духовної та дипломатичної підтримки Івана Павла II, його послідовної популяризації ідей свободи та гідності людини, шлях Польщі до здобуття незалежності був би значно складнішим. Папа вселяв надію та надихав поляків на мирну боротьбу, що зрештою привело до безкровної перемоги демократії. Відтак постать Папи Римського Івана Павла II (Кароля Войтили) відіграла визначну роль у трансформації Польщі в кінці XX століття. Його діяльність сприяла піднесенню профспілкового руху «Солідарність» та падінню комуністичного режиму.

Цей приклад яскраво демонструє, як релігія через ідеологію та лідерство може впливати на національну стійкість. Католицька церква на чолі з Папою Іваном Павлом II стала потужною силою, що похитнула національну стійкість Польщі як комуністичної держави. Моральний авторитет Понтифіка, його послідовна критика тоталітарної системи та підтримка демократичних прагнень поляків були одними з важливих чинників, що підірвали легітимність правлячого режиму. Релігійні цінності та ідеали, які проповідував Папа, виявилися сильнішими за комуністичну ідеологію та згуртували польське суспільство в його спротиві. Отже, католицизм став не лише духовною опорою, а й потужним чинником політичних змін, що привели до падіння комунізму в Польщі.

Вивчення впливу діяльності Івана Павла II на повалення комунізму в Польщі має стати частиною ширшого дослідження ролі релігії як чинника мирних суспільно-політичних трансформацій та національного самовизначення в умовах авторитарних режимів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гнідик І. Діяльність св. Івана Павла II у площині захисту прав людини в історичній ретроспективі. *Historical and Cultural Studies*. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2020. С. 23–28.
2. Козловець М. А., Туренко О. С. Принципи соціально-політичної concordia у доктрині Августина Блаженного. *Українська полоністика*. 2018. № 15. С. 50–63.
3. Остащук І. Католицька антропологія: контекст третього тисячоліття. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2008. Вип. XI. С. 105–110.
4. Погоріла Л. Соціальна доктрина Римо-Католицької Церкви: творча робота жінки. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 5. С. 119–142
5. Присухін, С. І. Принцип солідарності в світлі соціального вчення Св. Івана Павла II. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2015. № 2(4). С. 58–60
6. Яроцький П. Особливості розвитку соціального вчення католицизму. *Українське релігієзнавство*. 2001. № 20. С. 55–64
7. Andrew, Christopher, and Vasili Mitrokhin. *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*. Knotting: Sceptre, 1991. 700 p.
8. Bernstein, Carl, and Marco Politi. *His Holiness*. New York: Doubleday, 1996. 582 p.
9. Brown, Archie. *The Rise and Fall of Communism*. New York: HarperCollins. 2009. 738 p.
10. Eberstadt, Mary. *The Cold War Pope*. *Policy Review*. 2010. № 164. Pp. 95–101
11. Ioannes Paulus PP. II. *Dives in Misericordia*. Режим доступу: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html#%2423 (Дата звернення: 14.04.2024)

12. Ioannes Paulus PP. II. Laborem exercens. Режим доступу: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html(Дата звернення: 14.04.2024)
13. Lamoureux, Patricia A. Commentary on Laborem exercens (On Human Work). *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations*. 2005. Pp. 389–414.
14. Pleshakov, Constantine. There is No Freedom Without Bread!: 1989 and the Civil War That Brought Down Communism. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 304 p.
15. Weigel, George. Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II. New York: HarperCollins, 1999. 1008 p.
16. Walesa, Lech. Nobel Lecture. The Nobel Foundation. University of Oslo Faculty of Law. Oslo. 11 Dec. 1983.

References (translated & transliterated)

1. Hnidyk I. (2020). Diialnist sv. Ivana Pavla II u ploshchyni zakhystu prav liudyny v istorychnii retrospektyvi [The activity of St. John Paul II in the field of human rights protection in historical retrospect]. *Historical and Cultural Studies*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. S. 23–28 [in Ukrainian].
2. Kozlovets, M. A., Turenko O. S. (2018). Pryntsypy sotsialno-politychnoi soncordia u doktryni Avhustyna Blazhennoho [The Principles of Social and Political Concordia in the Doctrine of Augustine of Hippo]. *Ukrainska polonistyka*. № 15. S. 50–63 [in Ukrainian].
3. Ostashchuk, I. (2008). Katolytska antropohiia: kontekst tretoho tysiacholittia [Catholic anthropology: the context of the third millennium]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykhohichni nauky*. Vyp. KhI. S. 105–110 [in Ukrainian].
4. Pohorila, L. (2008). Sotsialna doktryna Rymo-Katolytskoi Tserkvy: tvorchia robota zhinky [The social doctrine of the Roman Catholic Church: the creative work of a woman]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № 5. S. 119–142 [in Ukrainian].
5. Prysukhin, S. I. (2015). Pryntsyp solidarnosti v svitli sotsialnoho vchennia Sv. Ivana Pavla II [The principle of solidarity in the light of the social teaching of St. John Paul II]. *SOFIIa. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*. № 2(4). S. 58–60 [in Ukrainian].
6. Yarotskyi, P. (2001). Osoblyvosti rozvytku sotsialnoho vchennia katolytsyzmu [Features of the development of the social doctrine of Catholicism]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № 20. S. 55–64 [in Ukrainian].
7. Andrew, Christopher, and Vasili Mitrokhin. (1991). The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. Knottling: Sceptre. 700 p. [in English].
8. Bernstein, Carl, and Marco Politi. (1996). His Holiness. New York: Doubleday. 582 p. [in English].
9. Brown, Archie. (2009). The Rise and Fall of Communism. New York: HarperCollins. 738 p. [in English].
10. Eberstadt, Mary. (2010). The Cold War Pope. *Policy Review*. № 164. Pp. 95–101 [in English].
11. Ioannes Paulus PP. II. (1980). Dives in Misericordia. Retrieved from: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html#%2423 [in English].
12. Ioannes Paulus PP. II. (1981). Laborem exercens. Retrieved from: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html [in English].
13. Lamoureux, Patricia A. (2005). Commentary on Laborem exercens (On Human Work). *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations*. Pp. 389–414 [in English].
14. Pleshakov, Constantine. (2009). There is No Freedom Without Bread!: 1989 and the Civil War That Brought Down Communism. New York: Farrar, Straus and Giroux. 304 p. [in English].
15. Weigel, George. (1999). Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II. New York: HarperCollins. 1008 p. [in English].
16. Walesa, Lech. (1983). Nobel Lecture. The Nobel Foundation. University of Oslo Faculty of Law. Oslo. 11 Dec. [in English].

Статтю отримано 26.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Максим Мелnychuk,
кандыдат наук філосафічных, доцент
Народовага Універсітэту Госпадаркі Воднага і
Зарадкавання Засобамі Наатуральным
ORCID: 0000-0002-4299-968X
m.s.melnuchyk@nuwm.edu.ua

ŚWIAT WIRTUALNY I WIZJONER Z PERSPEKTYWY SZTUKI GRY GAME ART PRZESTRZENI

Artykuł poświęcony jest analizie doświadczenia zanurzenia się w wirtualnych światach współczesnej cybersztuki gamingowej, które ujawnia szereg specyficznych przejawów wizjonerstwa. Autor zauważa, że w perspektywie rzeczywistości metanowoczesności, w procesie globalnej dystrybucji i wdrażania technologii wirtualnych we wszystkich sferach życia społeczeństwa, nastąpiło ukształtowanie się jednej przestrzeni wirtualnej rzeczywistości. Teoretyczne zainteresowanie wizjonerami wiąże się z koniecznością wyjaśnienia problemu komunikacji z transcendentalnością. Należy zauważyć, że filozofia w ogóle, a kulturoznawstwo w szczególności tradycyjnie stawiają problem poznania transcendencji, analizy jego dalności człowiekowi, w niezwykle abstrakcyjnej formie. Chodzi tu o osobę w ogóle, to znaczy w kontekście abstrakcyjnej natury osoby. Ale każda kultura tworzy własną koncepcję rzeczywistości nadzmysłowej, która jest doświadczana jako świat pewnych absolutnych relacji i znaczeń. Formy kontaktu z tą rzeczywistością, sposoby jej manifestowania się u człowieka są historycznie zmienne, ze względu na podstawowe cechy różnych typów kultur. Stosunek tego, co kontemplacyjne i praktyczne, wizualne i wyobrazeniowe, zmysłowe i abstrakcyjne, zmieniał się z jednej epoki na drugą. Inteligencja naukowa podejmuje próbę wyjaśnienia ważnych znaków wizjonerskich - (reprezentacja efektu całości; wzmocniona synestezja (w tym przy pomocy nowych technologii sensorycznych, specjalnych kontrolerów); transformacja linearnego czasu i przestrzeni; doświadczenie transpersonalne (Tworzenie „swojego charakter”); doświadczenie śmierci i odrodzenia (opcja save/load); dominacja świata wirtualnego (uzależnienie); dialektyka stanów uszczęśliwiających i piekielnych; związek z kulturą artystyczną, czyli tzw. „cyfrowy romantyzm”), reprezentowane w przestrzeni cyfrowej. Pozwala to mówić o pojawieniu się nowej, cyfrowej modyfikacji wizjonera w związku z rozwojem technologii informatycznych.

Słowa kluczowe: wizjoner, sztuka, media cyfrowe, rzeczywistość wirtualna, gry komputerowe, kultura współczesna, technologia, gry RPG, strategie.

Максим Мельничук. Віртуальний світ та візіонерство в ракурсі gameart простору

Стаття присвячена аналізу досвіду занурення у віртуальні світи сучасного ігрового кібермістечтва, що виявляє низку специфічних ознак візіонерства.

Автором зазначено, що в ракурсі дійсності метамодерну, у процесі глобального поширення та впровадження віртуальних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства відбулося формування єдиного простору віртуальної реальності.

Теоретичний інтерес до візіонерства пов'язаний із необхідністю прояснення проблеми комунікації з трансцендентним. Зауважено, що філософія загалом і культурологія зокрема традиційно ставить проблему пізнання трансцендентного, аналізу його даності людині, вкрай абстрактному вигляді. Ідеться, що до людини взагалі, тобто в контексті абстрактної природи людини. Але кожна культура формує власне уявлення про надчуттєву реальність, яка переживається як світ деяких абсолютних відносин і смислів. Форми контакту з цією реальністю, способи її проявів у людини історично мінливі, зумовлені фундаментальними характеристиками різних типів культури. Співвідношення

споглядального та практичного, наочного та умоглядного, чуттєвого та абстрактного змінювалося від однієї епохи до іншої. Наукова розвідка робить спробу експлікувати важливі ознаки візіонерства – (репрезентація ефекту тотальності; посилена синестезія (зокрема й за допомогою нових сенсорних технологій, спеціальних контролерів); трансформація лінійного часу та простору; трансперсональний досвід (створення «свого персонажа»); переживання смерті та відродження (опція save / load); владність віртуального світу (адикція); діалектика беатифічних та інфернальних станів; зв'язок із художньою культурою або ж так званий «цифровий романтизм») та традиційними мистецтвами), репрезентованих у цифровому просторі. Це дозволяє говорити про появу нової, зуумовленої розвитком інформаційних технологій цифрової модифікації візіонерства.

Ключові слова: візіонерство, мистецтво, цифрові медіа, віртуальна реальність, комп'ютерні ігри, сучасна культура, технологія, рольові ігри, стратегії.

Maksym Melnychuk. Virtual World and Visionary From the Perspective of Game Art Space

The article is devoted to the analysis of the experience of immersion in the virtual worlds of modern gaming cyber art, which reveals a number of specific signs of visionary. The author notes that in the perspective of the reality of metamodernity, in the process of global distribution and implementation of virtual technologies in all spheres of life of society, the formation of a single space of virtual reality took place. Theoretical interest in visionaries is connected with the need to clarify the problem of communication with the transcendental. It is noted that philosophy in general and cultural studies in particular traditionally pose the problem of knowledge of the transcendent, analysis of its givenness to man, in an extremely abstract form. It is about a person in general, that is, in the context of the abstract nature of a person. But each culture forms its own idea of supersensible reality, which is experienced as a world of certain absolute relations and meanings. The forms of contact with this reality, the ways of its manifestations in humans are historically variable, due to the fundamental characteristics of different types of culture. The ratio of the contemplative and the practical, the visual and the imaginary, the sensual and the abstract, changed from one era to another. Scientific intelligence makes an attempt to explain the important signs of visionary – (representation of the effect of totality; enhanced synesthesia (including with the help of new sensory technologies, special controllers); transformation of linear time and space; transpersonal experience (Creating "your character"); experiencing death and rebirth (save/load option); the dominance of the virtual world (addiction); the dialectic of beatific and infernal states; the connection with artistic culture, or the so-called "digital romanticism"), represented in the digital space. This allows us to talk about the emergence of a new, digital modification of visionary due to the development of information technologies.

Key words: visionary, art, digital media, virtual reality, computer games, modern culture, technology, role-playing games, strategies.

Trafność tematu badań. We współczesności, w procesie ciągłego doskonalenia, globalnej dystrybucji i wdrażania technologii wirtualnych we wszystkich sferach życia społeczeństwa, narodziła się jedna przestrzeń komunikacyjnej rzeczywistości wirtualnej – Internet. Wirtualizacja kultury i Internetu niezwykle wczesna daje ludziom, zwłaszcza młodym, ogromne możliwości kreowania dobra lub zła w stosunku do siebie lub innych [10, s. 61]. Przestrzeń ta już dawno stała się znana, niezbędna młodemu pokoleniu, nierozzerwalnie związana z nią samą. Jednocześnie należy zaznaczyć, że istota samego procesu wirtualizacji, a także specyficzne sposoby przenoszenia obiektów kultury w przestrzeń wirtualną, nie są jeszcze dostatecznie rozwinięte we współczesnej nauce i wymagają wszechstronnej analizy. W ramach tej pracy rozważymy jeden z najbardziej widocznych sposobów wejścia w wirtualną rzeczywistość – gry komputerowe, które nie tylko odzwierciedlają pragnienie ludzi przezwyciężenia sprzeczności i nieciągłości nowego siedliska oraz osiągnięcia jego integralności i spójności, ale dają taką możliwość również w przestrzeni swoich iluzorycznych kompleksów. Nie można podkreślić, że różne przejawy wirtualności były zawsze obecne w życiu jednostek, jednak dziś przestrzeń komunikacyjnej rzeczywistości wirtualnej staje się integralną cechą, która w dużej mierze determinuje specyficzny obraz współczesnego społeczeństwa.

Według założyciela Microsoftu, Billa Gatesa, „cechą charakterystyczną naszego okresu w historii jest to, że zmieniamy i przetwarzamy informacje w zupełnie nowy sposób i znacznie szybciej” [2, c. 29]. Tym samym tak szybki rozwój technologii wirtualnych doprowadził do konieczności przejścia od realnych metod przekazywania i masteringu informacji na rzecz wirtualnych. W naszych poszukiwaniach postaramy się przeprowadzić egzegezę jednego z najciekawszych aspektów interdyscyplinarnego badania współczesnych gier komputerowych – interakcji wirtualnej rzeczywistości komputerowej i wizjonerskiej. Metodologicznie badamy tę interakcję poprzez poszukiwanie i reprezentację specyficznych znaków widzenia w cyfrowej przestrzeni wirtualnych światów współczesnych gier komputerowych. Dzięki temu będziemy mogli mówić o pojawieniu się nowej syntetycznej modyfikacji wizjonera, który umownie można nazwać wizjonerem cyfrowym. Termin „cyfrowy” odnosi się tutaj do treści medialnych (obrazów, dźwięków, tekstów), które istnieją w postaci klasycznego zbioru liczb (1 i 0) w systemie binarnym stosowanym w systemach komputerowych. Analiza wizjonerstwa jako zjawiska dzisiejszej cyfrowej kultury wirtualnej oraz jako składnika syntetyzującego zmysłowość i nadzmysłowość, wyobraźnię i rzeczywistość, działanie i kontemplację niewątpliwie pozwoli nam poszerzyć i pogłębić nasze wyobrażenia nie tylko o różnych zjawiskach kulturowych, ale także o naturze człowieka.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Teoretyczną podstawę naukową do badania tego problemu stały się prace badaczy krajowych: O. Stankiewicza, G. Sasczuka, V. Korablyovej, T. Novaka, I. Burlakovej oraz naukowców zagranicznych: O. Huxleya, S. Grofy, E. Ardevoli, T. Dawson i R. Siegel. Analiza inteligencji naukowej pozwoliła zrozumieć wizjonerstwo jako „kulturową zdolność postrzegania rzeczywistości nadzmysłowej jedynie na poziomie immanencji zmysłowej” [7]. Należy także powiedzieć o specyficznej wizjonerskiej obiektywności figuratywnej [7]. Analiza esejów filozoficznych Aldousa Huxleya (w którego twórczości wizjonerstwo po raz pierwszy zostaje przedstawione jako przedmiot refleksji filozoficznej), a także współczesnych współczesnych nauk przyrodniczo-naukowych (S. Grof) i neopozytywistów (J. D. Lewis-Williams, T. Dawson, R. Siegel) eseje, M. Jarvik, D. Dronfield itp.) badania pozwalają zidentyfikować charakterystyczne oznaki wizjonera: 1) wielokrotne wzmocnienie percepcji zmysłowej, przede wszystkim wizualnej; 2) połączenie stanów piekielnych i błogich; 3) naruszenie związków przyczynowych; 4) postrzeganie przepływu „nowych, niesamowitych informacji” [2, c. 30]; 5) postrzeganie charakterystycznych obrazów wizualnych, które dynamicznie się zmieniają – od prostych kształtów geometrycznych, jasnych i skomplikowanych wzorów, klejnotów po bardziej złożone kształty; 6) poczucie nadprzyrodzonego znaczenia, niezaprzeczalnej istotnej autentyczności; 7) transformacja liniowości czasu i przestrzeni; 8) depersonalizacja; 9) utrata woli działania, dominująca kontemplacja; 10) zwiększona atrakcyjność doświadczenia wizjonerskiego [7]. Również na podstawie szczegółowej analizy twórczości O. Huxleya oraz współczesnych badań neopozytywistycznych można zidentyfikować krótki teoretyczny model wizjonerstwa, który obejmuje następujące elementy: a) „całość: brak dystansu między wizjoner i kontemplowany przedmiot; b) integralność rzeczywistości wizyjnej, zapewniona przez synestezję sensoryczną; c) paradoksalne połączenie zrozumienia i tajemnicy, znane i zupełnie nowe; d) zwiększona wiarygodność wizjonerskich obrazów w porównaniu z codziennym postrzeganiem; e) nadwaga, atrakcyjność, siła wizjonerskiej rzeczywistości” [7]. Używamy tego modelu teoretycznego do analizy wizji w wirtualnych światach współczesnych gier.

Prezentacja głównego materiału. Współczesna cyber sztuka gier komputerowych to złożone, wieloaspektowe zjawisko współczesnej kultury, żywy przykład szybkiego rozwoju mediów cyfrowych i najnowszych informacyjnych technologii audiowizualnych. Jeśli pierwsze gry komputerowe były w większości raczej prymitywnymi salonami gier z najprostszą grafiką CGA (od angielskiego Color Graphics Adapter – kolorowa karta graficzna, pierwszy standard kolorowych monitorów do komputerów osobistych) grafiką (lub jej całkowitym brakiem, jeśli pamiętamy pierwsze tekstowe gry RPG (z angielskiego RolePlaying Game)), wówczas wiele współczesnych gier komputerowych (takich jak „Total War: Rome II” (2013), „Dragon Age 3: Inquisition” (2014) czy „Fallout 4” (2015)) staje się pełne rozwinięte wirtualne światy z tysiącami jasnych, wyrazistych

szczegółów, które stale się zmieniają, z dźwiękiem przestrzennym, interaktywną ścieżką dźwiękową i 32 000 000 kolorów, które przewyższają „wszystko widoczne w normalnym stanie” [3, c. 18]. To nietrywialne (a czasem wręcz całkowite) doświadczenie zanurzenia się w przestrzeni cyfrowej ujawnia cechy podobieństwa z doświadczeniem doświadczenia wizjonerskiego. Związek wizjonerów z grami komputerowymi jest interesujący także dlatego, że posiadając zdolność przeniesienia gracza z trudów i zmartwień dnia codziennego do świata wirtualnego, gry komputerowe mają działanie terapeutyczne, a jednocześnie zaspokajają jeden z „podstawowych apetytów” duszy”. Według O. Huxleya [7] jest to szansa „na kilka chwil przekroczenia siebie, samoświadomości siebie” [7], która pojawia się właśnie w trakcie wizjonerskiego doświadczenia. Ze względu na doskonałość techniczną, różnorodność i zróżnicowanie gatunkowe wiele współczesnych gier komputerowych wkracza na powiązane ze sobą sfery społeczne i kulturowe – sztukę, edukację, etykę, psychologię, komunikację społeczną, politykę, sport (e-sport), a nawet relacje między płciami. Dlatego z metodologicznego punktu widzenia podejście interdyscyplinarne może być najbardziej istotne dla pełnego zrozumienia wieloaspektowej natury wirtualnych światów współczesnych gier komputerowych.

W warunkach kryzysu, agresywności, napięcia współczesnego społeczeństwa coraz więcej jego członków poszukuje ucieczki od rzeczywistości, „zgiełku życia, problemów, stresu, zmęczenia” [5] w świat fikcji, marzeń, gdzie „jednostka uwaga jest całkowicie pochłonięta przez wirtualne doświadczenia, które nie pozostawiają możliwości jednoczesnego myślenia o czymś innym” [6]. W tym sensie gry komputerowe są swego rodzaju wyrazem pragnień, instynktów, aspiracji. Ale takie pragnienie rozrywki powoduje, że jednostka zdaje się przenosić w świat oferowany jej przez gry komputerowe i tylko tutaj czuje się komfortowo, bezpiecznie, swobodnie. Właściwie z biegiem czasu zaczyna być postrzegane jako niepożądane. Taka swoboda jest jednak ulotna, przypomina narkotyczny trans, daje jedynie chwilową satysfakcję. Prawdziwe relacje stają się drugorzędne, nieistotne, odgrywają rolę pomocniczą. Mimo to wirtualność raz po raz przekupuje jednostkę zestawem doświadczeń, które przeżywa podczas gry, a które towarzyszą i motywują jej aktywność, nieustannie zachęcając ją do jej dalszego kontynuowania i pogłębiania. Sam proces gry prowadzi nie tylko do chwilowego oderwania się od rzeczywistości, ale także do stopniowego naruszenia poczucia czasu, które następuje na skutek wciągnięcia w grę. Poza tym czas w grach komputerowych jest odwracalny: każdą czynność można dowolnie anulować, cofnąć się i zacząć od nowa. Taka szansa otwiera nowe możliwości, wnosi więcej wolności, ryzyka i eksperymentowania w działalności człowieka. Gracz, wcielając się w różne role i sytuacje, otrzymuje szansę przeżycia mocnych, czasem niebezpiecznych wrażeń, często niedostępnych w codziennym, realnym życiu. Tym samym świat przedstawiony w grze komputerowej, a także rzeczywistość wirtualna stają się alternatywą dla świata realnego, w którym jednostka może być naprawdę szczęśliwa.

Badając to zagadnienie, należy zająć się definicją zjawiska rzeczywistości wirtualnej jako takiej. Duża popularność tego terminu sprawiła, że „rzeczywistość wirtualna” stała się zbiorczym określeniem wielu zjawisk przełomu XX i XXI wieku: telewizji, komunikacji elektronicznej i mediów cyfrowych. W chwili obecnej nie ma spójnej koncepcji rzeczywistości wirtualnej, w szerokim znaczeniu można ją rozpatrywać jako „wszelkie odmienne stany świadomości” [1]. W węższym sensie rzeczywistość wirtualna rozumiana jest jako forma sztuki ekranowej lub jako „gotowe ucieleśnienie stylu i nastroju kultury postmodernistycznej” [1], a w węższym znaczeniu jako „rzeczywistość stworzona w wyniku bezpośredniej interakcji z komputer” (Wirtualna rzeczywistość komputerowa). Przy całej różnorodności systemów rzeczywistości wirtualnej łączy je wytwarzany efekt zanurzenia. Polega na tym, że użytkownik przestaje czuć się zewnętrznym obserwatorem i wkracza w środowisko wirtualne, zaczyna je postrzegać jako „prawdziwe” [1]. W istocie rzeczywistość wirtualna próbuje przedstawić efekt autentyczności i całości średniego wizjonerskiego doświadczenia. Nawet ekran monitora jest swego rodzaju portalem do innej rzeczywistości. To okno, które „ekranuje” wirtualną rzeczywistość... [8, p. 121]. Podobnie jak w przypadku początkowego wizjonerskiego mediumizmu w systemach religijno-mitologicznych, wirtualna rzeczywistość pobudza efekt autentyczności zmysłowej, i to nie tylko wizualnej, ale wręcz dotykowej. Realizowane

jest to na przykład poprzez wykorzystanie podczas rozgrywki specjalnych, najnowszych technologii dotykowych, takich jak słynny dotykowy kontroler gier Kinect dla konsoli Xbox360 i platformy PC (który pozwala użytkownikowi na interakcję z komputerem za pomocą poleceń werbalnych i ruch ciała); kontroler Wii Remote do konsoli gier Nintendo Wii czy złożony kontroler Hydra na platformę PC, który generuje pole elektromagnetyczne o promieniu siedmiu kroków do dotykowej manipulacji zawartością do pobrania do legendarnej gry komputerowej „Portal 2” (2011), składający się do bezpośredniego badania natury portali (natychmiastowy ruch i tym samym wizjonerska transcendencja liniowości czasu i przestrzeni). Dodatkowo, przy pomocy specjalnych technologii czujników i kontrolerów, gry komputerowe dają możliwość przeżycia (cyfrowego) tzw. „doświadczenia transpersonalnego” [2, c. 28]. Termin ten (wraz z „stanem holotropowym”) jest szeroko stosowany w jego pracach przez twórcę psychologii transpersonalnej, Stanisława Grofa, na określenie doświadczenia wizjonerskiego. W kontekście rozwijanej przez niego współczesnej zmiany paradygmatycznej nauki w kierunku „zmniejszania przepaści między nauką a mistycyzmem” [3, c. 18]. Grof w swoich pismach stara się zmienić postawę wobec wizjonerstwa ugruntowanego w codziennej świadomości i dyskursie naukowym jako jakiejś „anomalii” „lub odchylenie. Wiele współczesnych gier komputerowych (głównie ze wspomnianego wcześniej gatunku RPG, na przykład *The Elder Scrolls V: Skyrim* (2011) czy seria gier *Fallout* (1997–2016)) wiąże się z obecnością/tworzeniem alter ego (twojego „awatara”), którymi gracz będzie sterował w wirtualnym świecie. Tworzenie „awatara” w wielu komputerowych grach RPG polega na stworzeniu szczegółowej wirtualnej kopii gracza. „Wykorzystanie” stworzonego „awatara” za pomocą specjalnych kontrolerów dotykowych oraz autentycznego interaktywnego obrazu i dźwięku umożliwia w istocie „doświadczenia poza ciałem” [5] w cyfrowej przestrzeni wirtualnego świata gry komputerowej. Slava Žižek sugeruje, że w przyszłości doprowadzi to do tego, że osoba w postaci kodu „będzie mogła zmieścić się kompaktowo na jednej płycie CD” [5]. Oznacza to, że tutaj tak naprawdę mówimy o cyfrowej wersji doświadczenia transpersonalnego.

Komputerowe światy wirtualne, podobnie jak światy przeżyć wizjonerskich, posiadają własną czasowość i przyczynowość: czas w rzeczywistości wirtualnej (a także w doświadczeniu wizjonerskim według S. Grofa) ulega odwróceniu, co biorąc pod uwagę dynamikę rzeczywistości wirtualnej, może prowadzić do naruszeń skutków przyczynowości „Będąc efektem badań naukowych i rozwoju technicznego w ramach tradycji racjonalnej, technologia rzeczywistości wirtualnej ujawnia swoją negację, przeciwstawiając doświadczenie przepływu nieciągłości podmiot-przedmiot, zaufanie do danych zmysłowych – analityka, relatywizm – smukłe struktury hierarchiczne” [1]. Podobnie jak wizjonerstwo, rzeczywistość wirtualna jest z jednej strony formą percepcji, a z drugiej konstrukcją, a umiejętność ta okazuje się zdeterminowana kulturowo, pełna rozpoznawalnych obrazów tej innej tradycji kulturowej (np. komputerowych gier fantasy). Charakterystyczna dla rzeczywistości wirtualnej, jej własna czasowość w grach komputerowych, prezentowana jest w opcji zapisu/wczytania. Jest okazją do odtworzenia, „przeżycia” tej czy innej sytuacji, zjawiska niemożliwego (ale często pożądanego) w życiu codziennym, ale możliwego w doświadczeniu wizjonerskim (według S. Grofa). Dzięki temu w grach można doświadczyć wizjonerskiego doświadczenia śmierci i odrodzenia. Na przykład w serii gier *Grand Theft Auto* (1997–2013) gracz może przeżyć makabryczną śmierć w makabrycznym wypadku samochodowym na wiadukcie, a następnie jednocześnie spokojnie odrodzić się z pełnym zestawem wirtualnych punktów zdrowia. W odniesieniu do gier komputerowych można mówić o wizjonerskiej transformacji „liniowego czasu i przestrzeni” [2, c. 27], gdyż gracz może: 1) zmieniać czas w grze – pauza, ładowanie od początku, przejście od razu do końca, przyspieszać lub zwalniać czas (na przykład w gatunkach symulatorów lotu w grach z serii „Microsoft Flight Simulator” (1982–2012) lub strategiach), a także w komputerowych grach fabularnych wspomnianych wcześniej „Fallout” lub domowy „Stalker”, możesz „przewijać” czas z nocy od razu rano lub odwrotnie; 2) zmienić przestrzeń w grze, ponieważ rozmiar postrzeganych obiektów może obejmować cały możliwy zakres od zbliżenia się do najmniejszego do usunięcia do rozmiaru mapy, planety lub galaktyki (na przykład w gatunku strategii kosmicznych z serii gier „Master of Orion” (1993–2016)). Samo znaczenie czasu i przestrzeni można

znacznie zminimalizować, gdyż skupiając się na tym, co się dzieje, gracz jest w stanie całkowicie „odłączyć się” od otaczającej rzeczywistości. W tym sensie nacisk zostaje przesunięty na wizjonerską kontemplację i nieodparte pragnienie kontynuowania tego nietrywialnego doświadczenia, mocy wizjonerskiej rzeczywistości. Moment ten nie tylko bezpośrednio odsyła nas do odpowiadającego mu znaku wizjonerstwa, ale także konfrontuje się z problemami etycznymi współczesnych gier, w szczególności ze zjawiskiem uzależnienia od gier komputerowych. W najcięższych psychicznie przypadkach uzależnienie od gier komputerowych może doprowadzić do wyczerpania psychofizycznego, a nawet śmierci, jak na przykład w dobrze znanym przypadku chińskiej gracza [6] po wielodniowej sesji w grze w gatunku MMOPRPG gatunek (od angielskiego „Massively Multiplayer Online Role-Playing Game” – masowa gra RPG przeznaczona dla wielu użytkowników). W odniesieniu do tej sprawy istotna jest praca D. Halifaxa i S. Grofa „Człowiek w obliczu śmierci”, w której wskazano, że „często zdarzało się, że przeżycia wizyjne jednostek były na tyle przyjemne, że ci, którzy ich doświadczyli, odczuwali silne pragnienie śmierci i pozostania w światach pozaziemskich na zawsze” [4, c. 25].

Ponieważ wizjonerstwo nie jest jedynie statycznym zjawiskiem psychofizycznym, ale także zjawiskiem kulturowym pojawiającym się w historii w różnych, dynamicznie zmieniających się modyfikacjach kulturowo-historycznych (od najstarszych mediumistycznych form religijno-mitologicznych po współczesne), ciekawie byłoby zobaczyć, które Historyczny typ kultury jest w największym stopniu reprezentowany w przestrzeni cyfrowej współczesnych gier komputerowych. Nawet przy pierwszym pobieżnym spojrzeniu na całą różnorodność typów i gatunków współczesnych gier komputerowych, wiele popularnych gier z gatunku fantasy RPG (fantasy RPG) od razu przyciąga wzrok. Szerokie rozpowszechnienie gatunku fantasy nie tylko w literaturze, ale także w sztuce ekranowej (przypomnijmy dla przykładu nagrodzoną 12 Oscarami adaptację Władcy Pierścieni, liczne opowieści o Harrym Potterze czy niezwykle popularny serial Gra w Thrones of Thrones”) doprowadziło do masowej dystrybucji pierwszych gier RPG offline (role-playing games) na platformę PC (z angielskiego Personal Computer – komputer osobisty, PC), a następnie do niemal całkowitej dominacji nie tylko na PC, ale także na niemal wszystkich platformach mobilnych (iOS, Android, Windows Phone) licznych gier fantasy ze wspomnianego wcześniej gatunku MMORPG (takich jak słynny World of WarCraft (1994–2014)). Dziś gry tego gatunku są uznanymi liderami sprzedaży w sklepy internetowe z aplikacjami mobilnymi na smartfony i tablety na całym świecie. Sprawia to, że trudno w tych sklepach internetowych znaleźć jakąkolwiek grę z tego gatunku inną niż interaktywna ścieżka dźwiękowa do dramatu. Dlatego wiele komputerowych gier RPG (takich jak „The Elder Scrolls IV: Oblivion” (2006) czy „Dragon Age 2” (2011)) pozwala na realizację tak atrakcyjnych aspiracji romantycznych, jak „zobaczenie siebie w pięknej bajce- baśniowy świat” [6], „dotarcie do królestwa opatrności i snów” (L. Uland) [9], itp. Tak naprawdę to, o czym marzyli romantycy, a nawet niektórzy średniowieczni mistycy i z pasją chcieli zobaczyć, jest dziś reprezentowane w cyfrowej przestrzeni komputerowej rzeczywistości wirtualnej. W tym sensie możemy mówić o swoistym „cyfrowym romantyzmie” we współczesnych grach komputerowych. Jednocześnie sama komputerowa rzeczywistość wirtualna, całkowicie w duchu postmodernizmu, okazuje się przesiąknięta cytatami, nawiązującymi do innych historycznych typów kultury (na przykład kultury prymitywnej czy starożytnej w grze strategicznej „Age of Empires” (np. 1997)).

Reprezentacja romantycznych i mediumistycznych (religijno-mitologicznych) modyfikacji wzroku w wirtualnych światach współczesnych gier komputerowych ujawnia związek z artystyczną modyfikacją wzroku. Ciekawym przykładem może być legendarna gra „American McGee's Alice” (2000). Tworząc tęgrę, deweloper American McGee nie tylko tworzy wirtualną rozrywkę, ale także (co znajduje odzwierciedlenie w tytule) oferuje swoją autorską wizję twórczości L. Carrolla, przekształconą w grze w fantasmagoryczną wizjonerską rzeczywistość (i dość charakterystyczną na przykład średniowiecznego wizjonera, w piekielnej formie). Warto również zauważyć, że wiele współczesnych zachodnich publikacji poświęconych grom komputerowym określa niektóre z nich jako artystyczne i „wizjonerskie”. Na przykład magazyn PC GAMER wprost nazywa grę „Deus Ex” (2000) „dziełem wizjonerskim” [6]. Jednocześnie możemy zauważyć odwrotną tendencję –

wykorzystanie wizualnej stylistyki wizjonerskiej we współczesnym kinie (które, notabene, również początkowo było uważane jedynie za rozrywkę, atrakcję). W szczególności możemy wymienić przebojowy film D. Camerona „Avatar” (2009), który przedstawia kolorowe „bajkowe” światy w formacie 3D, co wzmacnia wizualną percepcję zmysłową, z dźwiękiem przestrzennym Dolby Digital i bogatą ścieżką dźwiękową, która zapewnia praktycznie maksimum wrażeń sensorycznych autentyczność, porównywalna z uszczęśliwiającymi (błogosławionymi) światami wizjonerskiego doświadczenia. Tutaj możemy zauważyć aktywne wykorzystanie postaci komputerowych we współczesnym kinie. Można na przykład przywołać dwuznaczną postać Ja-Ja Binksa z drugiej (chronologicznie pierwszej (1999–2005)) trylogii serii filmów Gwiezdne Wojny czy mieszkańców planety Pandora we wspomnianym filmie Avatar. Jednak w porównaniu z kinem najbardziej zauważalną różnicą gier komputerowych od medium modyfikacji wizjonerskiego jest tzw. interaktywność – nie bierna kontemplacja, bezczynność, ale aktywna interakcja gracza z komputerową wirtualną rzeczywistością. Jednocześnie pewna swoboda działania w wirtualnym świecie, którą tworzy ta interaktywność, jest w dużej mierze wyimaginowana, ponieważ tak naprawdę cała rozgrywka jest wstępnie zaprogramowana przez twórców gry. Nawet w grach RPG z maksymalnym stopniem swobody (nie tylko w serii „Fallout”, ale także w legendarnych „Planescape: Torment” (1999), „Baldur's Gate” (1998) czy w najnowszej serii gier „Dragon Age” (2009–2014) wszystkie możliwe warianty rozwoju fabuły i dialogów są szczegółowo zapisane z góry.

Wniosek. Gra zanurza jednostkę w wirtualną przestrzeń, oferuje jej wyraźniejszą rzeczywistość niż rzeczywistość jej istnienia. Gracz zostaje przeniesiony „ciałem i duszą” w wirtualność, która pozostaje konstrukcją świadomości i wysokich technologii, nie zauważając codzienności z jej wymaganiami i wartościami. Brak przedmiotów w świecie (w sensie aksjologicznym) i przeniesienie wirtualnych obrazów do świata zmienia istotę jednostki – nie jest ona związana odpowiedzialnością, troską, wymogami moralnymi itp. Jednocześnie wydaje się, że podświadomie, czasem wbrew sobie, porównuje ze sobą te dwie przestrzenie i często zaczyna wierzyć w iluzję ich tożsamości, co często prowadzi do tego, że pierwsze części zastępowane są przez symulakry drugi. W rezultacie fakt takiej substytucji nie zawsze zostaje wykryty, ponieważ świat wirtualny charakteryzuje się wysokim stopniem niezawodności. Ogólnie rzecz biorąc, wirtualne światy współczesnych gier komputerowych charakteryzują się szeregiem specyficznych cech: reprezentacją efektu totalności i autentyczności wizjonerskiej; wzmocniona synestezja sensoryczna wirtualnych światów (m.in. przy pomocy nowych technologii sensorycznych, specjalnych kontrolerów); własna czasowość i przyczynowość wirtualnej rzeczywistości; transformacja linearnego czasu i przestrzeni; percepcja przepływu nowych informacji, obrazów wizualnych podlegających dynamicznie przemianom; doświadczenie transpersonalne; doświadczenie śmierci i odrodzenia (opcja zapisu / wczytania); reprezentacja stanów uszczęśliwiających i piekielnych; zwiększona atrakcyjność, dominacja świata wirtualnego (związana z uzależnieniem od gier komputerowych); powiązanie z kulturą artystyczną (tzw. „cyfrowy romantyzm”) i sztuką tradycyjną, charakterystyczną przede wszystkim dla mediumistycznych, religijno-mitologicznych, a także artystycznych modyfikacji wizjonerskich, ale reprezentowanych w cyfrowej przestrzeni komputerowej rzeczywistości wirtualnej w perspektywie metamodernistycznej kultura. Pozwala to mówić o pojawieniu się nowej, syntetycznej modyfikacji wizjonerstwa, uwarunkowanej rozwojem technologii informatycznych, którą wstępnie można nazwać wizjonerem cyfrowym. W rezultacie możemy w pełni mówić o utrwaleniu się pojawienia się nowego kulturowo-historycznego typu wizjonera we współczesnej kulturze nieedukacji.

Список використаних джерел та літератури

1. Бурлаков І. В. Homo Gamer: Психологія комп'ютерних ігор. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Burl/index.php (дата звернення: 08.04.2024).
2. Корабльова В. М. Людина як віртуальний конструктор. *Філософська думка*. 2007. № 6. С. 25–33.
3. Новак Т. В. Інтерація в контуркультурному середовищі в інформаційну еру: автореф. дис. канд. філос. наук.: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2014. 22 с.

4. Сашук Г. М. Віртуалізація реальності як феномен культури сучасного інформаційного суспільства. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2019. Вип. 10. С. 22–20.
5. Станкевич О. Р. Віртуалізація як тенденція розвитку сучасної культури: кваліфікаційна робота бакалавра: 034 Культурологія. Київ, 2022. Режим доступу: <https://ir.library.knu.ua/500> (дата звернення: 07.05.2024).
6. Ardevol E. Cyberculture: Anthropological perspectives of the Internet. Режим доступу: https://media-anthropology.net/lboro_ardevol.pdf (дата звернення: 08.04.2024).
7. Huxley A. The Doors of Perception. Режим доступу: <http://www.maps.org/books/HuxleyA1954TheDoorsOfPerception.pdf> (дата звернення: 12.04.2024).
8. Melnychuk M. Gameplay and its semantic content in the perspective of metamodern cyberculture. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2023. Випуск 3(92). С. 119–129.
9. Melnychuk M., Zaluzhna A., Zoshchuk N., Koberska T., Kovtun O. Philosophical And Pedagogical Understanding Of Mythological 16 Approaches of Theomachia in Video Games As Liter. *Modern Science–Moderni Veda*. Praha. Ceskarepublika, Nemoros. 2022. № 3. P. 149–158.
10. Melnychuk M. Wirtualizacja kultury w perspektywie poszukiwań neoreligijnych w kontekście współczesności. *Українська полоністика*. 2021. Випуск. 18. С. 53–62.

References (translated & transliterated)

1. Burlakov, I. V. Homo Gamer: Psykholohiia kompiuternykh ihor [Homo Gamer: The Psychology of Computer Games]. Retrieved from: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Burl/index.php [in Ukrainian].
2. Korablova, V. M. (2007). Liudyna yak virtualnyi konstruktor [Humanas a Virtual Builder]. *Filosofska dumka*, 6, 25–33 [in Ukrainian].
3. Novak, T. V. (2014). Interaktsiia v konturkulturnomu seredovyshchi v informatsiinu eru. [Interaction in a Countercultural Environment in the Information Age]: avtoref. dys. kand. fi-los. nauk.: 09.00.04 – filososfska antropolohiia, filosofiiakultury. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Sashchuk, H. M. (2019). Virtualizatsiia realnosti yak fenomen kultury suchasnoho informatsiinoho suspilstva. [The Virtualization of Reality as a Phenomenon of Contemporary Information Society Culture]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: elektronnyi naukovopraktychnyi zhurnal*, 10, 22–20 [in Ukrainian].
5. Stankevych, O. R. (2022). Virtualizatsiia yak tendentsiia rozvytku suchasnoi kultury. [Virtualization as a Trend in the Development of Contemporary Culture]: kvalifikatsiina robota bakalavra: 034 Kulturolohiia. Kyiv. Retrieved from: <http://ir.library.knu.ua/500> [in Ukrainian].
6. Ardevol, E. Cyberculture: Anthropological perspectives of the Internet. Retrieved from: https://media-anthropology.net/lboro_ardevol.pdf [in English].
7. Huxley, A. The Doors of Perception. Retrieved from: <http://www.maps.org/books/HuxleyA1954TheDoorsOfPerception.pdf> [in English].
8. Melnychuk, M. (2023). Gameplay and its semantic content in the perspective of metamodern cyberculture. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filososfski nauky*, 3 (92), 119–129 [in English].
9. Melnychuk, M., Zaluzhna, A., Zoshchuk, N., Koberska, T., Kovtun, O. (2022). Philosophical and Pedagogical Understanding Of Mythological 16 Approaches Of Theomachia In Video Games As Liter. *Modern Science–Moderni Veda*, 3, 149–158 [in English].
10. Melnychuk, M. (2021). Wirtualizacja kultury w perspektywie poszukiwań neoreligijnych w kontekście współczesności [Virtualization of culture in the perspective of neo-religious searches in the contemporary context]. *Ukrainska polonistyka*, 18, 53–62 [in Polish].

Статтю отримано 21.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Ірина Рачковська,
аспірантка кафедри філософії
та культурного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»,
директор КЗ «Рівненський обласний центр
народної творчості»
Рівненської обласної ради
ORCID: 0009-0002-9528-2727
bakovetskaira@ukr.net

ІДЕЯ МЕТЕМПСИХОЗУ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

Ідея метемпсихозу стала вагомим чинником формування європейської релігійної світоглядної системи, в основі якої є змога людини змінити хід історії – власної та людства, адже передбачає людську безкінечність. Вона лягла в основу народних релігійних культів і традиційного релігійного світогляду слов'ян, зокрема, поляків та українців і знайшла своє відображення у фольклорі, обрядовості, релігійних звичаях та ритуалах народних вірувань обох народів. У XIX ст., а саме в період національного відродження обох народів та становлення нової думки з'являється активне зацікавлення дослідниками народною культурою: фольклором та віруваннями, які знаходять своє відображення в письмових текстах, зокрема й представників творчої інтелігенції – Тараса Шевченка, Юліуша Словацького, Лесі Українки. У їхніх окремих творах крізь призму фольклору мотиви реінкарнації знайшли відлуння в художніх образах, архаїчних символах, народних архетипах тощо. Дослідження спільних елементів традиційної релігійної культури цих народів крізь призму творчості яскравих представників польської та української інтелігенції можуть допомогти виявити кращі практики та сформуванати рекомендації для забезпечення ефективної культурної дипломатії.

Ключові слова: метемпсихоз, смерть, народні вірування українців та поляків, релігійні культури слов'ян, європейська інтелігенція XIX ст., Тарас Шевченко, Юліуш Словацький, Леся Українка

Raczkowska Iryna. Idea metempsychozy w twórczości Tarasa Szewczenka, Łesi Ukrainki i Juliusza Słowackiego

Idea metempsychozy stała się ważnym czynnikiem w kształtowaniu się europejskiego religijnego systemu światopoglądowego, który opiera się na możliwości zmiany przez człowieka biegu historii – swojej i człowieczeństwa, gdyż zakłada ona ludzką nieskończoność. Stanowiło ono podstawę ludowych kultów religijnych i tradycyjnego światopoglądu religijnego Słowian, zwłaszcza Polaków i Ukraińców, co znalazło swoje odzwierciedlenie w folklorze, obrzędach, zwyczajach religijnych i obrzędach wierzeń ludowych obu narodów. W XIX wieku, a więc w okresie odrodzenia narodowego obu narodów i kształtowania się nowej myśli, badacze zaczęli aktywnie interesować się kulturą ludową: folklorem i wierzeniami, co znajduje odzwierciedlenie w tekstach pisanych, m.in. przedstawicieli inteligencji twórczej – Tarasa Szewczenka, Juliusza Słowackiego, Łesi Ukrainki. W ich odrębnych dziełach, przez pryzmat folkloru, motywy reinkarnacji odnajdywały odzwierciedlenie w obrazach artystycznych, archaicznych symbolach, archetypach ludowych itp. Badanie elementów wspólnych tradycyjnej kultury religijnej tych narodów przez pryzmat twórczości wybitnych przedstawicieli polskiej i ukraińskiej inteligencji może pomóc w identyfikacji najlepszych praktyk i sformułowaniu rekomendacji dla zapewnienia skutecznej dyplomacji kulturalnej.

Słowa kluczowe: metempsychoza, śmierć, wierzenia ludowe Ukraińców i Polaków, kulty

Rachkovska Iryna. The idea of metempsychosis in the work of Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka and Yuliush Slovacky

The idea of metempsychosis became an important factor in the formation of the European religious worldview system, which is based on the possibility of a person to change the course of history - his own and humanity, because it assumes human infinity. It formed the basis of folk religious cults and the traditional religious worldview of Slavs, in particular, Poles and Ukrainians, and was reflected in the folklore, rituals, religious customs and rituals of the folk beliefs of both peoples. In the 19th century, namely during the period of the national revival of both peoples and the formation of a new thought, researchers became actively interested in folk culture: folklore and beliefs, which are reflected in written texts, including those of representatives of the creative intelligentsia – Taras Shevchenko, Yuliush Slovacky, Lesya Ukrainka. In their separate works, through the prism of folklore, the motifs of reincarnation found an echo in artistic images, archaic symbols, folk archetypes, etc. Comparative analysis of the idea of metempsychosis in the work of the Ukrainian and Polish intelligentsia of the 19th century. carried out through the analysis of the literary works of its most prominent representatives – Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka and Yulius Slovacky.

The choice of these thinkers is due to a common interest in folk culture: folklore and beliefs, which are reflected in the written texts of representatives of the creative intelligentsia of Ukraine and Poland during the period of formation of new thought. It is also important that these figures are cultural symbols of the Ukrainian and Polish peoples, who are among the closest allies in the war against Russian aggression, and therefore an effective cultural dialogue is possible with them.

The European philosophical thought of the idea of reincarnation developed as a social teaching and a separate system of knowledge thanks to Pythagoras and the Pythagorean school, which existed for almost a thousand years, leaving a considerable body of knowledge, ideas, philosophical systems for the formation of a civilized formation of humanity, therefore, a general analysis of the work of Shevchenko, Slovacky and Lesya Ukrainka carried out through the prism of studying the Pythagorean doctrine of metempsychosis. Regarding the discovery and research of the idea of metempsychosis in the folk beliefs of Eastern and partly Western Slavs (directly from the cultural and geographical area of Polissia), the works of foreign researchers Vynogradova L. and Levkivska E. are fruitful, and the author also used the materials of field studies by regional ethnographers V. Kovalchuk, Ukrainets A. and his own. In the analysis of the creative approach to highlighting the motives of reincarnation in the literary work of Lesya Ukrainka, the works of T. Skrypka and in the poems of Juliusz Slovacky – Maslyanka Y. are important. The study of the common elements of the traditional religious culture of these peoples through the prism of creativity of bright representatives of the Polish and Ukrainian intelligentsia can help identify best practices and form recommendations for ensuring effective cultural diplomacy.

Key words: *metempsychosis, death, folk beliefs of Ukrainians and Poles, religious cults of Slavs, European intelligentsia of the 19th century, Taras Shevchenko, Juliusz Slovacky, Lesya Ukrainka*

Постановка проблеми. Ідея реінкарнації в релігійному світогляді слов'ян, яка простежується від перших філософських шкіл Північного Причорномор'я, не залишилися на рівні архаїзму, міфу чи суто релігійного аспекту, а й зайняла достойну нішу в науковому аналізі та творчості європейської інтелігенції. Слов'янські народні вірування та уявлення про життя після смерті, які синтезувалися з основними засадами християнства, вплинули на формування літературно-етнографічного доробку відомих письменників – Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького, які у власній творчості достатньо апелюють до слов'янського фольклору, демонології та міфології, цим самим підсилюючи ідею глибинності народних релігійних культів, традиційної культури поляків та українців, а також їх вплив на формування багатьох соціально-культурних процесів цих народів.

Ступінь наукової розробленості. Європейська філософська думка ідеї реінкарнації розвинулася як соціальне вчення та окрема система знань завдяки Піфагору та піфагорійській школі, що проіснувала майже тисячу років, залишивши неабиякий доробок знань, ідей, філософських систем для формування цивілізованого формування людства, тому загальний аналіз творчості Т. Шевченка, Ю. Словацького та Лесі Українки здійснено крізь призму вивчення піфагорійського вчення про метемпсихоз. Щодо виявлення та дослідження ідеї метемпсихозу в народних віруваннях східних та частково західних слов'ян (безпосередньо культурно-географічного ареалу Полісся) плідними є праці зарубіжних дослідниць Л. Виноградової та Е. Левкієвської. Авторка послуговувалася також матеріалами польових досліджень регіональних етнографів В. Ковальчука, А. Українець та власними. В аналізі творчого підходу до висвітлення мотивів реінкарнації в літературному доробку Лесі Українки важливими є роботи Т. Скрипки та в поемах Юліуша Словацького – Ю. Маслянки.

Невирішені питання, порушені у статті. Важливо зосередитися саме на питанні впливу народних релігійних культур і традиційного релігійного світогляду поляків та українців на формування багатьох соціально-культурних процесів цих народів крізь призму наукового аналізу творчості таких представників європейської інтелігенції, як Юліуш Словацький Леся Українка і Тарас Шевченко, у творчому доробку яких червоною ниткою проходить ідея метемпсихозу. Варто акцентувати увагу на тому, що хибною є думка притаманності ідеї реінкарнації лише східним релігіям, адже тривалий час вона була одним із значущих аспектів релігійних вірувань всіх європейських народів: слов'ян, фінів, шведів, древніх саксонців і кельтів. Відповідно, християнство також достатньо ввібрало в себе мотивів реінкарнації, апелюючи не так до Ведичної культури, як до піфагоризму. І саме ідея метемпсихозу, яка лягла в основу релігійної свідомості слов'янських народів, цікавить європейську інтелігенцію в період становлення нової думки.

Мета статті – системно дослідити ідеї метемпсихозу у творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконати такі завдання: 1) дослідити особливості впливу слов'янського фольклору, демонології та міфології на творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького; 2) проаналізувати процес імплементації ідеї метемпсихозу в науковому аналізі та творчості європейської інтелігенції XIX ст., зокрема, на прикладі творчого доробку відомих представників польської та української інтелігенції – Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького.

Компаративний аналіз ідеї метемпсихозу у творчості української та польської інтелігенції XIX ст. здійснено в контексті аналізу літературних творів найяскравіших її представників – Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького.

Вибір цих мислителів зумовлений спільним зацікавленням народною культурою: фольклором та віруваннями, які знаходять своє відображення в письмових текстах представників творчої інтелігенції України та Польщі в період становлення нової думки. Також важливим є те, що ці постаті є культурними символами українського та польського народів, які є одними з найбільш близьких союзників у війні проти російської агресії, а отже, з ними можливий ефективний діалог культур.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час ідея реінкарнації в релігійному світогляді українського та польського народів не існувала в письмовій формі, а проявлялася тільки у фольклорі, обрядовості, релігійних звичаях та ритуалах народних вірувань. У XIX ст., а саме в період національного відродження обох народів та становленні нової думки простежується активне зацікавлення дослідниками народною культурою: фольклором та віруваннями, які знаходять своє відображення в письмових текстах, зокрема й представників творчої інтелігенції – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Юліуша Словацького. У їхніх творах крізь призму фольклору мотиви реінкарнації знайшли відлуння в окремих художніх образах, архаїчних символах, народних архетипах тощо.

Щодо українського сегменту зазначеної проблематики, то І. Огієнко констатує, що в письменстві наших українських літераторів досить часто спостерігається уявлення саме про зооморфні переродження: «...перетворення людини в дерево дуже поширене в українських віруваннях, і дуже часте воно в народних оповіданнях та в нашій старшій літературі»[6]. Як знаємо, одним із перших творів Т. Шевченка була балада «Тополя» 1839 року, як «закохана нещаслива чорнобрива...на диво серед поля тополею стала». І мавка в «Лісовій пісні» 1911 р. Лесі Українки «раптом перетворюється у вербу з сухим листям та плакучим гіллям» [6, с. 6].

Отже, мотиви реінкарнації в народному релігійному світогляді цікавили дослідників, етнографів та релігійних діячів досить давно. А якщо говорити про інші форми перевтілень, які спостерігаємо у творчості українських класиків світового рівня, що підсилює увагу світової наукової спільноти до народних першоджерел та національної свідомості українців, то можна брати до уваги й перевтілення в надприродні явища – русалок. Це тільки сприяє зацікавленості до української народної релігійної світоглядної системи.

Для прикладу проаналізуємо два твори Тараса Шевченка, які побудовані на системі уявлень про переродження душ після смерті – у надприродну сутність та зооморфну. У контексті аналізу першої категорії, згадуємо твір «Русалка», де відтворений фактично повністю процес перевтілення – від соціального аспекту, а саме, про незакононароджену дитину, ще й з порушенням усіх норм соціальних статусів – служниця народжує від пана, що вже є вироком для дитини, як соціального суб'єкта тогочасного суспільства:

*...а може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати?* [10, с. 754–756];

охоплений аспект самих дій утопленням такої дитини її рідною матір'ю:

*Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою.
Та впливи русалкою...* [10, с. 754–756].

Іншим прикладом, але вже рослинного переродження з людини у квітку ми можемо спостерігати у творі Шевченка «Лілея». За сюжетом, дівчина після смерті, спричиненої певною суспільною поведінкою її оточення щодо неї – постійним тиском, булінгом, переслідуванням, знущаннями, перетворюється у квітку-лілію. Чітко бачимо в контексті сюжету усвідомлення персонажа та пам'ять про її попереднє життя:

*Як була я людиною, /
Як я мордувалась...,*

.....

*...Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині* [10, с. 373–375],

а також про самі дії суспільства, які були спричинені її соціальним походженням, а згодом – поведінкою, що сформувала її статус у оточенні, суспільстві і, зрештою, визначила, за релігійними уявленнями того ж навколишнього середовища, її кармічну участь форми переродження – рослини [2, с. 307–311]:

*Моя мати... чого вона,
Вона все журилась...
А вона все в'яла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала
Та й умерла...
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина...* [10, с. 373–375].

Варто зазначити, що згідно з уявленнями про кармічну визначеність душі, у східних релігійно-філософських баченнях, реінкарнація душі в рослину – це є нижчим етапом колеса сансари, і таку форму втілення вона заслужила за певний спектр своїх дій при попередньому житті. У цьому випадку простежується знову соціальний «стандарт» незаконнонародженої дитини, який спровокував її кармічну визначеність за своєрідною суспільною шкалою сансари.

У своїх спогадах про минуле життя в образі людини шевченківська лілея згадує форми поведінки людей до неї:

*... Убити не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали... [10, с. 373–375].*

У XIX ст., у якому народився та ріс Тарас Шевченко, і до цього й ще тривалий час потім так поводитися з жінками-покритками, що мали особливо тяжкі моральні закономірності, у цьому випадку дівчина завагітніла від власного батька – мотиви інцесту чітко проявляються в контексті твору:

*... а мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люде,
Будинок спалили... [10, с. 373–375].*

Отже, її родовий і особистий гріх сформував уявлення тогочасного суспільства про її перевтілення в зооморфну форму певного змісту і суті. Окрім того всю цю історію вона розповідає іншій квітці, яка зазначена у творі як представник чоловічої статі – припускаємо, що цей персонаж теж має попередні життя й людське зокрема, адже відповідає лілеї і по-людськи розділяє з нею її печаль та переживання:

*– Скажи мені, мій братику,
Королевий Цвіте!
– Я не знаю, моя сестро...» [10, с. 373–375].*

Серед когорти українських класиків, у творчості яких яскраво простежуються мотиви реінкарнації, виокремлюємо Лесю Українку та її драму, яка повністю присвячена проблемі релігійних уявлень поліщуків про переродження, перевтілення, перехід душі з однієї субстанції в іншу – «Лісова пісня». Існує багато досліджень цього твору, але його аналіз крізь призму релігійних уявлень реінкарнації ми здійснимо першими. Варто зазначити, що більшість персонажів драми-феєрії – це природні та надприродні сутності, у яких, за уявленнями поліщуків, саме й перероджуються душі після смерті. Серед природних явищ у творі згадуються «той, що греблі рве», а серед надприродних – русалка, потерчата й сама Мавка.

Апелюючи до матеріалу дослідників культурного ареалу Полісся, беремо до уваги аналіз реінкарнації в явища природи, – душі померлих можуть перероджуватися у формі туману, пари, набувати інших форм природних проявів, які є небезпечними для людини. Такі перевтілення мають душі правильно померлих, але їх кармічна визначеність має саме таку форму – на відміну від русалок, за релігійними уявленнями поліщуків, усі, хто помер

природною смертю, мають потойбічне визначення Богом. Персонаж «Лісової пісні» «Той, що греблі рве», хоч і має руйнівний характер, але не входить до категорії «заложних» мерців, що підтверджується в самому тексті драми-феєрії словами міфологічного персонажа Водяного, який практично не притаманний демонології Середнього Полісся та носить характер не перевтіленого померлого, а водного божества:

*Нерідний він, хоч водяного роду...,
Ститайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем сором!* [9, с. 13],

тому припускаємо, що «Той, що греблі рве» – це вторинна матеріальна форма душі, у формі буревію, який постійно перебуває у водяному просторі.

Міфологічна суть потерчат асоціюється з дітьми, які померли нехрещеними. У віруваннях мешканців Полісся, практично не згадуються такі міфологічні створіння в значенні «родинних» померлих, швидше це романтизований образ дітей у контексті загальної слов'янської демонології. Їх можна віднести до однієї із візуалізованих форм русалок – на вигляд вони мають образ дитини, але їхня природа, що полягає в процесі їхньої смерті:

*...нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння* [9, с. 8],

а також у соціальному статусі, як передмові бачення їхньої форми перевтілення суспільством:

«...бо в нас немає татка...», [9, с. 9].

взаємовідносини зі світом живих:

*Коханий, не лови!
То Потерчата!
Вони зведуть на безвість!* [9, с. 42].

Природа Мавки має конкретну характеристику – вікову та гендерну. У таку сутність теж перероджуються душі нехрещених, але вже дівчаток-підлітків, дівчат дітородного віку, тому в міфологічних уявленнях ця істота характеризується сексуальністю, звабливістю, еротичною енергією, як зазначає В. Гнатюк, «заманивши когось своєю красою, розмовляють із ними, кокетують» [1, с. 126–131]. Така характеристика соціальної природи цієї істоти апелює до стереотипу морських сирен давньогрецької міфології, природу яких описано в Гомерівській «Одісеї Еліаді». Проте, мавка, як і русалка, має природу «заложних» мерців – тих, хто помер неприродною смертю або тих, хто вів негідне життя.

Очевидно, їх процес реінкарнації відбувається за такою схемою відповідно до уявлень поліщуків: душа виходить із мертвого тіла, що є аксіомою культури смерті всіх слов'ян, реалізовує всі дії своєї природи – перебуває з живими та в місцях свого перебування за життя, згодом повинна була би пройти митарства й отримати визначення, але формат смерті, який не передбачає християнської духовної підготовки згідно зі своєю раптовістю або відсутністю взагалі релігійної приналежності, що проводиться шляхом хрещення, повертається до свого тіла, у якому припинені всі природні процеси. Для підтвердження думки щодо таких уявлень, звертаємося до народного першоджерела, зокрема, експедиційних записів від мешканки с. Сенчиці Вараського району Рівненської області Хоружої Зофії Степанівни, 1927 р. н.: «Як вже зап'єца, заручини роблять дівчина з хлопцем, ну, да не попаде поженитиса їм, да вона вмирає, вона вже, кажуть, не йде вона до Бога, душа її, але вона в русалки попадає». Ключове – не йде до Бога [4].

У матеріалах польових розвідок багатьох дослідників Полісся досить мало натрапляємо на інформацію про Мавку, бо, по-перше, надзвичайно мало було випадків смерті нехрещених підлітків (швидше нехрещені немовлята, що природно для періоду високої смертності дітей через соціально-побутові умови), адже в обов'язковому порядку дітей хрестили ще немовлятами. Така традиція на Поліссі, особливо в провінційному середовищі, побутує й до нині. По-друге, поліщуки не розділяють сутності русалки і мавки, а асоціюють останню як

інша назва русалки [5]. Щодо наявності саме такого персонажа в сюжеті «Лісової пісні», очевидно, Лесі Українці імпонував романтизований літературний образ цієї істоти Мавки у контексті історії кохання. Дослідниця родини Косачів Т. Скрипка зазначає, що в образі Мавки Лесі Українки увага акцентується на її містичних властивостях, зовнішності, жіночій сексуальній енергії, фемінного стереотипу повної влади над чоловіком та помсти за зраду, але не на релігійній природі, соціальній функції тощо [7, с. 60–67]. Попри це присутність усіх різновидів русалки у творі формує цілісну картину уявлень полішуків про наявність цілої плеяди істот вторинного існування душі, що підсилює ідею реінкарнації в архаїчному середовищі.

Розглядаючи надбання польської творчої інтелігенції в контексті розвитку ідеї реінкарнації крізь призму релігійного народного світогляду, варто проаналізувати також літературний доробок відомого польського літератора й мислителя Юліуша Словацького. Творчість письменника багато в чому тяжіє до релігійності, не так до церковної традиційності, конфесійності чи навіть духовно-моральної складової, як до її містичного апіорі, першоджерельності та цнотливості первинних вірувань, народності, природного начала. Однозначно, що його дитяча свідомість формувалася на народному світогляді разом із притаманним йому менталітетом етнічної традиційності. Така думка підтверджується багатьма художніми образами, сформованими на основі регіонального релігійно-народного світогляду, однією із основних позицій якого є ідея реінкарнації.

У драмі «Балладина» Ю. Словацький звертається до уявлень про надприродні форми перевтілень, уже згаданих нами русалок, характеристикою яких є перебування в місцях своєї смерті або в загальних місцях смерті – у цьому випадку йдеться про персонажа Гоплану, яка до весняно-літнього періоду перебуває в озері Гопла. Власне, образ русалки Ю. Словацького теж несе літературний романтизм, адже представлений натхненною, закоханою панною, яка надихається весною та своїми почуттями до земного чоловіка. У тексті простежуємо ідею перевтілення в рослину – за зраду Гоплана перетворює того ж чоловіка у вербу:

*...człowiek stał się wierzbą
jeszcze piękniejszaniż człowiek [8].*

Гадаємо, що скориставшись своїми руйнівними властивостями та настроєм взаємин із живими людьми, які зазвичай, крізь призму психології русалок, поводяться зухвало, вона спричинила смерть своєму коханому, який, відповідно до свого кармічного призначення, отримав перевтілення в тіло рослинного походження. Хоча далі за текстом ми можемо спостерігати повернення чоловіка у своє людське тіло та продовження людського життя. Момент перевтілення в рослину означає перехід душі в іншу матерію, адже сама ідея перевтілення полягає в набутті нової форми матерії.

Іншим яскравим прикладом уявлень про життя душі в інших матеріальних формах у творчості Словацького є драма «Лілля Венеда», у якій оповідається про боротьбу двох племен, Лехитів і Венедів. У драмі неодноразово простежуються мотиви реінкарнації. У тексті зазначено про надприродне завдання відьми Рози – дати нову матерію померлому: у «Пролозі» вона пророкує вирішальний бій та загибель венедських рицарів, серед них – майбутній месник, якого вона мала відродити з праху. Бачимо християнський формат – воскресіння із мертвих із високою метою – врятувати народ. Тут Ю. Словацький апелює до основної ідеї християнства – воскресіння – життя в новому тілі після смерті: згідно з вченням, коли людина помирає, то помирає тільки її тіло, а дух повертається до Творця: «І повернувся порошок у землю, чим він і був; а дух повернувся до Бога, Який дав його» [8]. Після цього душа отримує нове, очищене та наповнене божественною енергією тіло: «А наше життя – на небесах, звідкіля ми чекаємо і Спасителя, Господа нашого Ісуса Христа, Який перемінить тіло смирення нашого так, що воно буде відповідне славному Тілу Його, силою, якою Він діє і підкоряє Собі все» [3, с. 20–21].

Варто зазначити, що християнство достатньо увібрало в себе мотивів реінкарнації, апелюючи до піфагоризму, адже європейська філософська думка ідеї метемпсихозу розвинулася як соціальне вчення та окрема система знань завдяки Піфагору та піфагорійській

школі. Тому художні образи та синтез героїв у творчості Ю. Словацького можна розглядати крізь призму історії літератури та фольклористики, указуючи на те, що месник, власне, як Попель, з'являється в іншій роботі автора «Королі–Дусі». А сам мотив месника, що повинен народитися в майбутньому, має давню, античну традицію: узяти навіть до уваги відомі слова з «Енеїди» Вергілія: «З наших кісток повстане якийсь месник» («Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor»). В українському фольклорі трапляється мотив відродження з попелу, особливо в легенді про козацького отамана Семена Палія, можливо, відомій польському автору [10, с. 247–255]. У цьому випадку простежується не лише релігійний сегмент крізь призму художніх образів Ю. Словацького, – він апелює до меседжу про відродження з попелу національного світогляду, державності й етнічного воскресіння свого народу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Ідея реінкарнації в релігійному світогляді слов'ян проявлялася тільки у фольклорі, усному вигляді, через обрядовість і прояви традиційної культури. У ХІХ ст. – у період становлення нової думки – європейська інтелігенція виявляє активне зацікавлення народною культурою: фольклором та віруваннями, які знаходять своє відображення в письмових текстах, зокрема яскравих представників творчої інтелігенції України та Польщі – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Юліуша Словацького. У їхніх творах крізь призму фольклору мотиви реінкарнації знайшли відлуння в окремих художніх образах, архаїчних символах, народних архетипах тощо. Їхні роботи мають яскраву художню парадигму історичного культурного та соціального процесу щодо формування й утвердження світоглядних позицій ідеї метемпсихозу, глибокого символізму певних сегментів релігійної філософії.

Ідея метемпсихозу стала вагомим чинником формування європейської релігійної світоглядної системи, в основі якої можливість людини змінити хід історії – власної та людства, адже передбачає людську безкінечність. У творчості української та польської інтелігенції ідея метемпсихозу стає символом всенародного переродження, утілення в нове життя, форму. Така думка знайшла місце в контексті історико-культурного періоду, коли інтерес до народної культури, як маркера державності та національної ідентичності, піднімає пласти архаїчності та першоджерел. Тому можемо говорити про вагомий внесок Тараса Шевченка, Лесі Українки, Юліуша Словацького в розвиток ідеї метемпсихозу в релігійному світогляді поляків й українців, підсилення процесу народного самоствердження через глибоку традиційну культуру обох народів.

Подальші дослідження творчості польської й української інтелігенції можуть допомогти виявити дотичні елементи традиційної культури та релігійні культи, які притаманні цим народам. У результаті наукових студій народних вірувань українців і поляків можна розробити кращі практики та рекомендації для забезпечення ефективної культурної дипломатії.

Список використаних джерел та літератури

1. Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. С. 126–131
2. Лаертський. Діоген. Про життя, вчення і вислови знаменитих філософів. Філософська спадщина. Київ: Думка, 1979. С. 307–311.
3. Маслянка Ю. «Лілля Венета» Юліуша Словацького: мотиви і образи. Ю. Маслянка. *Київські полоністичні студії*, 2013. Т. 23. С. 247–255.
4. Матеріали експедиційних досліджень Рівненського фольклорно-етнографічного товариства по Договору з Управлінням у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Рівненської облдержадміністрації № 1. 29.06.98. Фонди Лабораторії поліського фольклору Етнокультурного центру Рівненського міського Палацу дітей та молоді
5. Матеріали експедиційних досліджень робочої групи по складанню облікової карти «Традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі». № 4 від 28.03.23. Фонди архіву нематеріальної культурної спадщини Рівненської області КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» РОР
6. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Київ 1992 р. 492 с.
7. Скрипка Т. Мавка у творчості Івана Франка і Лесі Українки: типологія чи контактні зв'язки? *Українське літературознавство*. Вип. 50. Львів: Вища школа, 1988. С. 60–67

8. Słowacki J. Balladyna. Режим доступу: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/inicjatywy/narodowe-czytanie/2020-balladyna/tekst-utworu>
9. Українка Л. Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях. BookChef, 2022. 122 с.
10. Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 373–375, 754–756.

References (translated & transliterated)

1. Hnatyuk, V. (2000). Narys ukrayins'koyi mifolohiyi. [Essay on Ukrainian mythology]. L'viv: In-t narodoznavstva NAN Ukrayiny. S. 126–131. [in Ukrainian]
2. Laert-s'kyu (1979). Diohen. Pro zhyttya, vchennya i vyslovy znamenytykh filosofiv. [About the life, teachings and sayings of famous philosophers]. VIII. Kyiv: Dumka. S. 307–311. [in Ukrainian]
3. Maslyanka, Yu. (2013). "Lillya Veneda" Yuliusha Slovats'koho: motyvy i obrazy. ["Lilya Veneda" by Yulius Slovacký: motifs and images] Yu. Maslyanka. Kyiv's'ki polonistychni studiyi. T. 23. S. 247–255. [in Ukrainian]
4. Materialy` ekspedy`cijny`x doslidzhen` Rivnens`kogo fol`klorno-etnografichnogo tovary`stva po Dogovoru z Upravlinnyam u spravax zaxy`stu naseleennya vid naslidkiv avariyina Chornoby`l's`kij AES Rivnens`koyi oblderzhadministraciyi № 1 / 29.06.98. Fondy` Laboratoriyi polis`kogo fol`kloru Etnokul`turnogo centru Rivnens`kogo mis`kogo Palaczu ditej ta molodi [Materials of expeditionary research of the Rivne Folklore and Ethnographic Society under the Agreement with the Department for Protection of the Population from the Consequences of the Chernobyl Nuclear Power Plant Accident of the Rivne Regional State Administration No. 1 / 29.06.98. Funds of the Polissya Folklore Laboratory of the Ethno-Cultural Center of the Rivne City Palace of Children and Youth]. [in Ukrainian]
5. Materialy` ekspedy`cijny`x doslidzhen` robochoyi grupy` po skladannyu oblikovoyi karty` "Trady`ciya naryadzhannya mogy`l'ny`x xrestiv na Rivnens`komu Polissi". № 4 vid 28.03.23. Fondy` arxivu nematerial`noyi kul`turnoyi spadshhy`ny` Rivnens`koyi oblasti KZ "Rivnens`ky`j oblasny`j centr narodnoyi tvorchosti" ROR [Materials of the expeditionary research of the working group on the compilation of the map "Tradition of decorating grave crosses in Rivne Polissya". No. 4 of 28.03.23. Fonds of the archive of intangible cultural heritage of Rivne region of the Rivne Regional Center of Folk Art]. [in Ukrainian].
6. Ohienko, I. (1992). Doxry`sty`yans`ki viruvannya ukrayins`kogo narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Ist.-relig. Monogr. Ky`yiv: AT «Oberegy`». S. 246. [in Ukrainian]
7. Skrypka T. Mavka u tvorchosti Ivana Franka i Lesi Ukrayinky: typolohiya chy kontaktni zv'yazky? [Mavka in the works of Ivan Franko and Lesya Ukrainka: typology or contact links?] Ukrayins`ke literaturoznavstvo. Vyp. 50. L'viv: Vyshcha shkola, 1988. S. 60–67. [in Ukrainian]
8. Słowacki J. Balladyna. URL:<https://www.prezydent.pl/aktualnosci/inicjatywy/narodowe-czytanie/2020-balladyna/tekst-utworu>. [in Polish]
9. Ukrayinka, L. (2022). Lisova pisnya. [Forest song]. Drama-feyeriya v 3-kh diyakh. Book Chef. 122 c. [in Ukrainian]
10. Shevchenko, T. (2003). Zibrannya tvoriv. [Collection of works]. U 6 t. Ky`yiv. T. 1: Poeziya 1837–1847. S. 373–375, 754–756. [in Ukrainian]

Статтю отримано 17.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

INTER-ORTHODOX POLISH-UKRAINIAN RELATIONS AMID RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

The article analyzes inter-Orthodox Polish-Ukrainian relations in the conditions of Russia's war against Ukraine. It has been established that the activity of Orthodox religious organizations, as an institution of civil society that represents the interests of various social groups in Ukraine and the Republic of Poland, is regulated by legislation defining their powers and functions. In Ukraine, Orthodoxy is represented by the religious organizations of the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church, in the Republic of Poland by the Polish Autocephalous Orthodox Church. To analyze the structural components of Orthodox religious organizations of Ukraine and the Republic of Poland, to determine their essential characteristics and functionality, a structural-functional method was used, which was reflected in the process of comparing their activity and attitude to Russia's war against Ukraine in accordance with the norms of Orthodox canon law. The principles, methods and mechanisms of formation and implementation of inter-Orthodox Polish-Ukrainian relations have been established. The impact of the church on the social and political life of the Republic of Poland, which played an important role in the formation of the state and nation and the preservation of national identity, was noted. Secularization trends in Polish and Ukrainian societies are analyzed, which are manifested in a decrease in religiosity, a weakening of the influence of religion and the church on the everyday life of the population, and a loss of trust in religion and the church. Attention is focused on the content and orientation of the activity of Orthodox religious organizations, which depends on the nature of state-church and interfaith relations, the religious situation in the country and the level of religious freedom. It has been proven that inter-Orthodox Polish-Ukrainian relations in the conditions of Russia's war against Ukraine depend to a large extent on politics, the vectors of which are established by state authorities in accordance with religious, political and social demands.

Key words: religion, inter-Orthodox relations, state-church relations, religious policy, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church, Polish Autocephalous Orthodox Church.

Олег Соколовський. Міжправославні польсько-українські відносини в умовах війни Росії проти України

У статті проаналізовано міжправославні польсько-українські відносини в умовах війни Росії проти України. Установлено, що діяльність православних релігійних організацій як інституту громадянського суспільства, який представляє інтереси різних соціальних груп в Україні та Республіці Польща, регламентується національним законодавством, де визначено їхні повноваження та функції. В Україні православ'я представлено релігійними організаціями Православною церквою України та Українською православною церквою, у Республіці Польща – Польською автокефальною православною церквою. Для аналізу структурних складових православних релігійних організацій України та Республіки Польща, визначення їх сутнісних характеристик та функціональності використано структурно-функціональний метод, який знайшов відображення в процесі порівняння їх діяльності й ставлення до війни Росії проти України відповідно до норм православного канонічного права. Установлено засади, принципи, методи та механізми формування й реалізації міжправославних польсько-українських відносин. Констатовано вплив автокефальної

православної церкви на суспільне та політичне життя Республіки Польщі, вона відіграла важливу роль у становленні держави й нації, збереженні національної самобутності. Проаналізовано секуляризаційні тенденції в польському й українському суспільствах, що проявляються в зниженні релігійності, послабленні впливу релігії та церкви на повсякденне життя населення, втраті довіри до релігії й церкви. Акцентовано увагу на змісті та спрямованості діяльності православних релігійних організацій, від якої залежить характер державно-церковних та міжконфесійних відносин, релігійна ситуація в країні, рівень релігійної свободи. Доведено, що міжправославні польсько-українські відносини в умовах війни Росії проти України значною мірою залежать від політики, вектори якої встановлюються органами державної влади відповідно до релігійних, політичних і суспільних запитів.

Ключові слова: релігія, міжправославні відносини, державно-церковні відносини, релігійна політика, Православна церква України, Українська православна церква, Польська автокефальна православна церква.

Oleh Sokolovskyi. Stosunki międzyprawosławne polsko-ukraińskie w warunkach wojny Rosji przeciwko Ukrainie

W artykule przeanalizowano stosunki międzyprawosławne polsko-ukraińskie w warunkach wojny Rosji przeciwko Ukrainie. Stwierdzono, że działalność prawosławnych organizacji religijnych jako instytucji społeczeństwa obywatelskiego, reprezentującej interesy różnych grup społecznych na Ukrainie i w Rzeczypospolitej Polskiej, reguluje ustawodawstwo krajowe, które określa ich uprawnienia i funkcje. W Ukrainie prawosławie reprezentowane jest przez organizacje religijne: Kościół Prawosławny Ukrainy i Ukraiński Kościół Prawosławny, natomiast w Republice Polskiej przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Do analizy elementów strukturalnych prawosławnych organizacji wyznaniowych Ukrainy i RP, w celu określenia ich zasadniczych cech i funkcjonalności, zastosowano metodę strukturalno-funkcjonalną, co znalazło odzwierciedlenie w procesie porównania ich działalności i stosunku do wojny Rosji z Ukrainą zgodnie z normami prawosławnego prawa kanonicznego. Określono zasady, zasady, metody i mechanizmy kształtowania i realizacji stosunków międzyprawosławnych polsko-ukraińskich. Zauważono wpływ autokefalicznego Kościoła prawosławnego na życie społeczne i polityczne Rzeczypospolitej, który odegrał ważną rolę w kształtowaniu państwa i narodu oraz zachowaniu tożsamości narodowej. Zanalizowano tendencje sekularyzacyjne w społeczeństwach Polski i Ukrainy, które przejawiają się spadkiem religijności, osłabieniem wpływu religii i Kościoła na codzienne życie ludności, utratą zaufania do religii i Kościoła. Zwrócono uwagę na treść i kierunek działalności organizacji religijnych prawosławnych, od której zależy charakter stosunków państwo-kościół oraz międzywyznaniowych, sytuacja religijna w kraju i poziom wolności religijnej. Wykazano, że stosunki międzyprawosławne polsko-ukraińskie w warunkach wojny Rosji przeciwko Ukrainie w dużej mierze zależą od polityki, których wektory są ustalane przez organy władzy państwowej zgodnie z wymogami religijnymi, politycznymi i społecznymi.

Słowa kluczowe: religia, stosunki międzyprawosławne, stosunki państwo-kościół, polityka religijna, Kościół Prawosławny Ukrainy, Ukraiński Kościół Prawosławny, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny.

Formulation of the problem. The religious sphere is a social space that is formed by organizing organized relationships between people. The duty to ensure the stability of such an organization is assigned to religious institutions, which were formed during a long historical development and expressed the religious interests of certain social groups. The peculiarity of religious organizations as social institutions is their legitimacy, that is, their activities are regulated by legislation that defines their powers and functions.

Religious organizations as a structural element of the spiritual system reflect the interests and needs of various social strata of society. In our research, we will consider those religious organizations that, within the limits of their powers, influence the formation of religious policy and religious

processes in Ukraine and Poland. They primarily include Orthodox religious organizations, represented in Ukraine by the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine, and in the Republic of Poland by the Polish Autocephalous Orthodox Church. Religious organizations as an institution of civil society influence the spheres of social life and represent the interests of various social groups in the state.

Analysis of recent research and publications. The scientific analysis of the inter-Orthodox relations between Ukraine and the Republic of Poland proves the considerable attention of Ukrainian and foreign scientists to this issue and is an area of interest for many humanities and social sciences. Theological features of the studied problem were highlighted in the works of M. Babii, S. Bohdan, V. Yelenskyi, M. Palinchak, V. Patlachuk, M. Marchuk and others. However, the analysis of inter-Orthodox Polish-Ukrainian relations, relations in the conditions of Russia's war against Ukraine, was not the subject of comprehensive research. In many publications, the specifics of the state policy regarding religion and the church in the Republic of Poland and Ukraine are considered only in the context of political history, and therefore require further elaboration.

The purpose of the article is to analyze inter-Orthodox Polish-Ukrainian relations in the context of Russia's war against Ukraine.

Discussion and results. An important structural unit of the political system of Ukraine is the Verkhovna Rada of Ukraine, whose competence includes constitutional powers to regulate public relations in the religious sphere. First of all, this is expressed in the determination of the principles, principles, methods and mechanisms of formation and implementation of state-church and interfaith relations [1]. A significant regulator in the formation of religious policy lies in the authority of the parliament to listen to the annual and extraordinary messages of the President of Ukraine, where issues of state-church and inter-religious relations are raised. In addition, the Verkhovna Rada of Ukraine exercises its powers in the religious sphere through the mechanism of parliamentary hearings and inter-factional parliamentary associations on church issues.

An important instrument of the parliament in the implementation of religious relations is the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is formed from the number of people's deputies of Ukraine to carry out legislative work in separate areas, preparation and preliminary consideration of issues assigned to the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine, performance of control functions [2]. State policy in the field of freedom of conscience and religious organizations is implemented by the specialized committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on issues of culture and spirituality [3, s. 168]. The profile committee preliminarily considers proposals for holding parliamentary hearings on religious issues.

The Constitution of the Republic of Poland, in the development of the concept of separation and balancing of power, specifically introduces into the state mechanism at the same time two bodies of legislative power – the Sejm and the Senate [4, s. 47]. Provisions of the Constitution, which grant legislative functions to the Seimas and the Senate, are determined by constitutional provisions that regulate the mechanisms of creation, internal organization, rules of operation, status of deputies and senators, etc. [5, s. 142]. The Constitution does not define differences between both bodies of legislative power. In the explanation of the regulations, the equality of the chambers is noted as a legal consequence of the implementation of the bicameral structure of the parliament. From the principle of bicameralism of the parliament, it is possible to derive an interpretive norm that if there are doubts about the sphere of competence of the Seimas or the Senate, one should proceed from the assumption of equal rights of both chambers, "which successfully reflects the legislator's desire that laws be adopted by a bicameral parliament" [6, p. 253].

The legal foundations of state-confessional relations are regulated by the Laws of May 17, 1989: "On relations between the state and the Roman Catholic Church", "On guarantees of freedom of conscience and religion", "On social security of the clergy". The content of the laws was regulated with the country's international obligations in the field of human rights. The religious policy of the institution of parliamentarism is regulated by the content of the Law of the Republic of Poland "On Guarantees of Freedom of Conscience and Religion" [7].

In accordance with Article 1, the Republic of Poland provides every citizen with freedom of conscience and religion, which consists in freedom of choice of religion and religious beliefs, their expressions - individual and collective, private and public. Believing citizens of all faiths, as well as non-believers, have equal rights in state, political, economic, social and cultural life. The government supports religious denominations and does not create any obstacles for their activities.

The law gives citizens the right to create religious communities in order to recognize and spread religious faith; participate in religious activities and rites, as well as perform religious duties and celebrate religious holidays; spread their religion and beliefs, raise their children according to their own beliefs in a religious spirit; not to disclose their religious preferences; participate in the work of international religious organizations; use sources of information on the topic of religion; to produce and buy items needed for cult purposes and religious rites; become a priest or monk; to be buried according to religious ritual or belief.

However, the specified law also provides for restrictions imposed by the state during the exercise of these rights. In particular, Article 3 states that: "Individual or collective manifestation of one's religion or beliefs may be limited by law only in the interests of protecting public safety, order, health or morality of the population or the legal rights and freedoms of other persons. Freedom of conscience and religion cannot be the reason for exemption from the fulfillment of public duties provided for by law" [7].

Citizens have the right to provide material assistance to the church and other religious institutions, as well as to charitable institutions, and no one may be discriminated against or privileged on the basis of religious affiliation or religious beliefs. It is forbidden to force citizens not to participate in religious activities or rituals, as well as to force them to participate in them. Foreigners residing in the territory of the Republic of Poland have the same right to freedom of conscience and religion as Polish citizens.

The Polish state, and this also confirms its tolerant attitude towards the church, regulates at the legislative level that persons who belong to the church and other religious organizations and whose religious holidays are working days by law have the right to receive a day off on their own request, necessary for the celebration, according to the prescriptions of his religion.

The law also provides for guarantees of freedom of conscience and religion in relations between the state and the church and other religious institutions. Among them, we can name the separation of the church and other religious institutions from the state, the freedom to perform religious functions by the church and other denominations, the equality of churches and other religious organizations regardless of their charter. The Republic of Poland is a secular state, neutral in matters of religion and worldview.

According to the law, the state cooperates with churches and religious communities in maintaining peace, in determining the conditions for state development and improving the moral atmosphere in society. The Church and other religious institutions enjoy the freedom to exercise their religious activities on an equal basis. During its implementation, they have the right to recognize religious doctrine, dogmas and principles of faith, as well as liturgy; to organize and publicly send a cult; provide religious services; conduct ceremonies and religious gatherings [7].

The church and other religious institutions have the right to own, manage, establish and expand burial cemeteries; teaching religion, raising children and young people in a religious spirit, according to the choice of their parents or guardians. Moreover, religious education of children and youth is an internal matter of the church and other religious institutions. It is organized according to a program approved by the leadership of the church itself or another religious institution, in prayer houses and other appropriate premises.

In Ukraine, the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 23, 1991 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" was of decisive importance for the formation of a model of state-church relations and the determination of the foundations of religious policy in the period of democratization of Ukrainian society. One of the politically important provisions of this law was that "implementation of state policy regarding religion and the church

belongs exclusively to the jurisdiction of Ukraine" [8]. The Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" contained a definition of its key category – "freedom of conscience", which includes the right "to have, adopt and change a religion or belief of one's choice and the freedom to practice any religion or not to practice any religion, conduct religious cults, openly express and freely spread their religious or atheistic beliefs" [8]. Given that this right is one of the fundamental human rights, it was later enshrined in the Constitution of Ukraine. Unlike the Soviet legislation on religious cults, which contained a number of prohibitions on the activities of religious organizations, the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" the exercise of the right to freedom of conscience could be limited by law only in the interests of protecting public safety and order, life, health and morals, as well as the rights and freedoms of other citizens [8].

The religious policy of the legislative power is formed on the basis of the Constitution of the Republic of Poland. The main provisions determine that the government in the state maintains impartiality in matters of religious, ideological and philosophical beliefs, ensuring freedom of their expression in public life. Relations between the state and churches, as well as other religious unions, are built on the principles of respect for their autonomy, as well as mutual independence of each in their sphere, as well as interaction for the good of man and the common good [9, s. 19–20].

The main concepts of the religious sphere are determined by Articles 25 and 53 of the Constitution, the content of the Preamble and provisions of the constitutional act, which have an extended interpretation. Article 25 establishes equality of relations between the state, churches and other religious associations. They are formed on the basis of guaranteeing their autonomy, independence and cooperation for the benefit of people. The authorities do not interfere in religious matters, and ensure freedom of their expression in public life. However, the relationship between the state and the Catholic Church is determined by an international agreement (concordat) concluded between the Holy See and the Polish state.

Article 53 of the Constitution of Poland is devoted to religious issues, which guarantee the realization of the right to freedom of conscience and religion. Freedom of religion includes the freedom to practice the religion of one's choice and to worship individually or in association with others in public or private. The concept of religious freedom includes the ability to use temples and other religious buildings, which can be built according to the needs of believers, as well as the right of people to give and receive help from the church. Parents have the right to provide their children with religious upbringing and education in accordance with their beliefs. At the same time, the possibility of limiting the freedom of religion is established on the basis of the law, if it is necessary to protect the security of the state, its protection, public order, health, morals or freedoms and rights of other persons [9, s. 25–26].

At the same time, it is indicated that no one can be forced to participate or not to participate in religious rites, and state authorities have no right to oblige citizens to explain their worldviews, religious beliefs or convictions. Thus, on the one hand, associations are subjects of religious freedom along with citizens, foreigners, repatriates and children, on the other hand, religious associations are created to ensure the right of believers to practice their religion according to their beliefs, as well as to provide or receive help from the church [9, s. 25–26].

It is difficult to fully determine the extent to which the influence of the Moscow Patriarchate manifests itself in the relations between the Polish Autocephalous Orthodox Church (PAOC) and Ukrainian Orthodoxy, especially in the process of the latter's canonical autocephaly. However, the authority of the PAOC in this matter is aligned with Moscow, both before the onset of the full-scale war in 2022 and afterward. Specifically, on November 15, 2018, the Holy Synod of Bishops of the PAOC prohibited its clergy from engaging in liturgical and prayerful contacts with representatives of Ukrainian churches – the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church – which "by their current actions have caused much harm" [10]. Additionally, the Synod of Bishops of the PAOC called for a meeting of the heads of all Orthodox churches to resolve the issue of divided Orthodoxy in the Ukrainian lands.

On December 15, 2018, the Ecumenical Patriarch Bartholomew invited bishops from all Ukrainian Orthodox churches to participate in the Unification Council. However, the leadership of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate prohibited its representatives from attending. Instead, all bishops of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, and even two metropolitans of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, participated in the Council. The Council adopted a historic decision to unite the Ukrainian Orthodox churches into a single religious organization – the Orthodox Church of Ukraine. The Statute of the OCU was also approved, and its Primate – Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphanius – was elected. The Ecumenical Patriarch Bartholomew invited the head of the newly formed church to Istanbul to receive the Tomos of autocephaly. Finally, on January 5, 2019, in Istanbul, the Ecumenical Patriarch Bartholomew signed the historic document and ceremoniously presented it to Metropolitan Epiphanius [11].

In contrast, the Russian Orthodox Church (ROC) launched a broad anti-Ukrainian propaganda campaign with the involvement of Russian President V. Putin. At his initiative, the Ukrainian church issue became the subject of discussion at an operational meeting with permanent members of the Security Council of the Russian Federation. Additionally, the Kremlin leader initiated a phone call with Bartholomew, attempting to persuade him of the erroneous nature of the decision taken [12].

The absence of a universally accepted mechanism and the presence of several historical precedents facilitated the unilateral adoption of such a decision by Constantinople. Gradually, the Patriarchates of Alexandria, Greece, and Cyprus recognized the legitimacy of Patriarch Bartholomew's decision and began to include the Primate of the Orthodox Church of Ukraine in their liturgical prayers. Meanwhile, the ROC and its allies (the Serbian Orthodox Church, the Bulgarian Orthodox Church, and the Orthodox Church of the Czech Lands and Slovakia) at the universal level are actively blocking the recognition of the OCU. The ROC even severed its liturgical communion with churches that have already recognized the Ukrainian church. The Synod of Bishops of the PAOC refused to recognize the Orthodox Church of Ukraine, as reported in a communique following the synod on October 29, 2019. The document states that "the Polish Autocephalous Orthodox Church does not oppose granting autocephaly to the church in Ukraine based on the dogmatic and canonical norms of the entire church, not to a group of apostates-schismatics" [13]. The document also states that "those who deviate from the teachings of the Holy Church cannot represent a healthy church organism," which, as stated, violates the Eucharistic unity of Orthodoxy [13].

After the start of the full-scale aggression by the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, the position of the Polish Autocephalous Orthodox Church (PAOC) developed in two directions. The first of these is humanitarian and diplomatic measures aimed at aiding the refugees and attempting to influence the Moscow Patriarchate to stop the military aggression of Russian forces. The second direction is related to the relations between the hierarchy and clergy of the PAOC and the Orthodox Church of Ukraine (OCU).

In the first month of the war, on March 22, 2022, the chancellery of the Orthodox Metropolitan of Warsaw and All Poland issued a statement regarding assistance to Ukrainian refugees. It emphasizes the need for prayers for peace, lists actions and initiatives that the Polish Orthodox community and charitable institutions have already supported, and expresses gratitude to the Polish population for their Christian attitude toward people. On March 14, 2022, Metropolitan Sawa of Warsaw wrote a letter to Patriarch Kirill of Moscow, urging him to influence on stopping the war that Russia is waging in Ukraine. In the letter, this war is characterized as an internal Ukrainian military conflict, emphasizing that both Russian and Ukrainian Orthodoxy derive from "one baptism of Saint Vladimir" [14]. Separately, there was an appeal from the Holy Synod of the PAOC on March 22, 2022, to the leadership of the Russian Federation. The actions of Russian troops in Ukraine in this appeal are characterized as "un-Christian and incomprehensible" [14]. These steps, as well as the involvement of Orthodox individuals and institutions on the side of Ukraine and refugees, are one of the aforementioned directions of PAOC activity in connection with the war.

On the other hand, several months after the start of the war, problems related to the attitude of the PAOC toward the OCU became known. Evidence of this is a letter from Epiphanius, the head of the OCU, to Archbishop Sawa in August 2022. The Primate of the Orthodox Church of Ukraine said that Ukrainians are grateful for the assistance they have already received from Poland: We ask for your further assistance, as the situation, especially now, becomes increasingly complicated. We need help in very different areas. And we will need even more help in rebuilding Ukraine after the war" [15]. He also noted that Christians primarily need spiritual and prayerful support: "Our faithful who are refugees in Poland also need this spiritual support. This is because, unfortunately, the Polish Autocephalous Orthodox Church does not want to take care of our faithful and refuses to administer the sacraments. We want to engage in fraternal dialogue with them and send letters, but they remain unanswered" [15].

At the same time, the Synod of Bishops of the PAOC, held on October 25, 2022, under the leadership of Metropolitan Sawa, reaffirmed its position regarding the OCU, considering it "non-canonical" and not recognizing the dignity of Epiphanius as Primate and metropolitan [16]. The Synod of Bishops called on the faithful to continue praying for peace in Ukraine, stopping of the war, and the end of the split in the Ukrainian Orthodox Church.

The escalation of diplomatic relations was also reflected in a congratulatory letter from the head of the PAOC to the head of the ROC, Kirill, on the occasion of the 14th anniversary of his enthronement. In it, Metropolitan Sawa emphasized that "the enemy of faith does not like church stability; he seeks to destroy it"[17]. "What happened in Ukraine vividly demonstrates this. However, the power of God is great; it is invincible. We deeply believe that the evil that destroys the Divine Church organism will be destroyed by Christ – the Victor over death and hell" [17]. The Deputy Minister of Foreign Affairs of Poland, Pawel Jablonski, recognized the letter from Metropolitan Sawa to the head of the ROC as an absolutely fatal situation deserving maximum condemnation. He noted that this situation puts Polish Orthodox believers in an uncomfortable position, as they know very well the reason for Russian aggression in Ukraine: "It is not at all a struggle to protect faith, as the Russian church tries to present it, but imperial aggression" [18]. The Polish diplomat also pointed out that the head of the PAOC, Sawa, had previously cooperated with communist special services.

The head of the PAOC, Metropolitan Sawa, apologized for the form of his congratulatory letter to the head of the ROC, stating that he condemns Russian aggression in Ukraine and supports the independence of the OCU: "I condemned and condemn the criminal invasion of Russia into independent Ukraine. I expressed this position in March 2022, calling for its cessation to the Russian Federation and personally to His Holiness Patriarch Kirill" [19]. According to him, he, altogether with the episcopate, clergy, and Polish Orthodox believers support the Ukrainian people in their quest for the restoration of full freedom, sovereignty, and integrity of the country. Referring to the congratulatory letter to Kirill, Metropolitan Sawa noted that this document was formally protocolled one without considering the complex geopolitical situation [19].

Conclusions. Currently, in Polish Orthodoxy, there is a certain unanimity regarding the negative assessment of Russia's aggression against Ukraine and the need to provide assistance to refugees. However, there is a divergence in attitudes toward the OCU as the Polish bishops firmly oppose the autocephaly in the form it received from the Patriarchate of Constantinople. At the same time, among secular individuals, including experts society and even some clergy, there are sounds of often quite decisive voices in favor of adopting the position of Constantinople and promoting the process of complete alienation of Ukrainian Orthodoxy from Russian influence.

Список використаних джерел та літератури

1. Конституція України. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv> (дата звернення: 11.03.2024).
2. Закон України "Про комітети Верховної Ради України". Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> (дата звернення: 11.03.2024).

3. Соколовський О. Л. Релігійна політика інститутів парламентаризму України та республіки Польща: філософський аналіз. *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»*. 2022. Вип. 45. С. 162–178.
4. Dobrowolski M. Dwuizbowość parlamentu jako zasada Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2000. № 4. S. 47–53.
5. Sarnecki P. Problem dwuizbowości parlamentu. *Zagadnienia prawa parlamentarnego: materiały z XLVII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007. S. 142–143.
6. Dobrowolski M. Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. 304 s.
7. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Режим доступу: <https://lex.legis.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> (дата звернення: 11.03.2024).
8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
9. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О. М., 2018. 82 с.
10. Польська православна церква заборонила священикам спілкуватися з УПЦ КП і УАПЦ. *Українська правда*. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/16/7198430/> (дата звернення: 11.03.2024).
11. Вселенський патріарх підписав томос для Православної церкви України. *Радіо Свобода*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tomos-dlya-ukaine/29692753.html> (дата звернення: 11.03.2024).
12. Московський патріарх Кирило їде до Стамбула на зустріч із Варфоломієм. *BBC News Україна: Новини*. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45082707> (дата звернення: 11.03.2024).
13. Польська автокефальна церква не визнала ПЦУ. *Слово і діло*. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/31/novyna/suspilstvo/polska-avtokefalna-cerkva-ne-vyznala-pczu> (дата звернення: 11.03.2024).
14. Польська Церква просить предстоятелів всіх Церков скликати збори для обговорення ситуації. *Духовний фронт України*. Режим доступу: <https://df.news/2022/03/25/polska-tserkva-prosyt-predstoiateli-v-sikh-tserkov-sklkaty-zbory-dlia-obhovorennia-sytuatsii/> (дата звернення: 11.03.2024).
15. Митрополит Епіфаній: Польська Православна Церква не хоче піклуватися нашими вірянами. *Релігійно-інформаційна служба України*. Режим доступу: https://risu.ua/mitropolit-epifanij-polska-pravoslavna-cerkva-ne-hoche-pikluvatisya-nashimi-veryanami_n133391 (дата звернення: 11.03.2024).
16. Польська Православна Церква знову заявила про «неканонічність» ПЦУ. *Релігійна правда*. Режим доступу: <https://religionpravda.com.ua/?p=84256> (дата звернення: 11.03.2024).
17. Посол України засудив привітання глави Польської Православної Церкви Патріархові РПЦ Кирилу. *Релігійно-інформаційна служба України*. Режим доступу: https://risu.ua/posol-ukrayini-zasudiv-privitannya-glavi-polskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-patriarhovi-rpc-kirilu_n136449 (дата звернення: 11.03.2024).
18. «Є фатальним і вимагає засудження» – МЗС Польщі відреагувало на привітання кірїлу. *Укрінформ*. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3664828-e-fatalnim-i-vimagae-zasudzenna-mzs-polsi-vidreaguvalo-na-privitanna-kirilu.html> (дата звернення: 11.03.2024).
19. Глава Польської православної церкви вибачився за скандальний лист кірїлу. *Укрінформ*. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3665940-glava-polskoi-pravoslavnoi-cerkvi-vibacivsa-za-skandalnij-vitalnij-list-kirilu.html> (дата звернення: 11.03.2024).

References (translated & transliterated)

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy". [Law of Ukraine "On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> [in Ukrainian].
3. Sokolovskyi, O. L. (2022). Relihiina polityka instytutiv parlamentaryzmu Ukrainy ta respubliky Polshcha: filosofskyi analiz. [Religious policy of the institutions of parliamentarism of Ukraine and the Republic of Poland: a philosophical analysis]. *Liudynoznavchi studii. Seriiia "Filosofiiia"*, 45, 162–178 [in Ukrainian].
4. Dobrowolski, M. (2000). Dwuizbowość parlamentu jako zasada Konstytucji RP. [Bicameral parliament as a principle of the Constitution of the Republic of Poland]. *Państwo i Prawo*, 4, 47–53 [in Polish].
5. Sarnecki, P. (2007). Problem dwuizbowości parlamentu. [The problem of bicameral parliament]. *Zagadnienia prawa parlamentarnego: materiały z XLVII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 142–143 [in Polish].
6. Dobrowolski, M. (2005). Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. [The principle of bicameral parliament in Polish constitutional law]. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].

7. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. [Act on guarantees of freedom of conscience and religion]. Retrieved from: <https://lex.lego.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> [in Polish].
8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». [Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> [in Ukrainian].
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. [Constitution of the Republic of Poland]. (2018). K.: Moskalko O. M. [in Ukrainian].
10. Polska prawosławna cerkiew zabroniła księżom komunię z UOC KP i UAOC. [The Polish Orthodox Church forbade priests to communicate with the UOC KP and UAOC]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/16/7198430/> [in Ukrainian].
11. Вселенський патріарх підписав томос для Православної церкви України. [The Ecumenical Patriarch signed a tomos for the Orthodox Church of Ukraine]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tomos-dlya-ukaine/29692753.html> [in Ukrainian].
12. Московський патріарх Кирило їде до Стамбула на зустріч із Варфоломієм. [Moscow Patriarch Kirill goes to Istanbul to meet Bartholomew]. *BBC News Ukraina: Novyny*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45082707> [in Ukrainian].
13. Polska autokefalna cerkiew nie uznała POC. [The Polish Autocephalous Church did not recognize the OCU]. *Słowo i dilo*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/31/novyna/suspilstvo/polska-avtokefalna-cerkva-ne-vyznala-pczu> [in Ukrainian].
14. Polska Cerkiew prosi o spotkanie wszystkich Cerkwi. [The Polish Church asks the leaders of all Churches to convene a meeting to discuss the situation]. *Dukhovnyi front Ukrainy*. Retrieved from: <https://df.news/2022/03/25/polska-cerkiew-prosi-o-spotkanie-wszystkich-cerkwi> [in Ukrainian].
15. Metropolita Epifanii: Polska Prawosławna Cerkiew nie chce opiekować się naszymi wiernymi. [Metropolitan Epiphany: The Polish Orthodox Church does not want to take care of our believers]. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: https://risu.ua/mitropolit-epifanii-polska-pravoslavna-cerkva-ne-hoche-pikluvatysya-nashimi-viryanyami_n133391 [in Ukrainian].
16. Polska Prawosławna Cerkiew znowu ogłosiła "niekanoniczność" POC. [The Polish Orthodox Church once again declared the "non-canonicity" of the OCU]. *Relihiina pravda*. Retrieved from: <https://religionpravda.com.ua/?p=84256> [in Ukrainian].
17. Posol Ukrainy zasudiv pryvitannia hlavy Polskoi Pravoslavnoi Tserkvy Patriarkhovi RPTs Kyrylu. [The ambassador of Ukraine condemned the greetings of the head of the Polish Orthodox Church to the Patriarch of the Russian Orthodox Church Kirill]. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: https://risu.ua/posol-ukrayini-zasudiv-privitannya-glavi-polskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-patriarkhovi-rpc-kirilu_n136449 [in Ukrainian].
18. "Je fatalnym i vymahaie zasudzhennia" – MZS Polshchi vidreaguvalo na pryvitannia kirilu. ["It is fatal and requires condemnation" – the Ministry of Foreign Affairs of Poland reacted to Kirill's greetings]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3664828-e-fatalnim-i-vimagae-zasudzhenna-mzs-polsi-vidreaguvalo-na-privitanna-kirilu.html> [in Ukrainian].
19. Hlava Polskoi pravoslavnoi tserkvy vybachyvsia za skandalnyi lyst kirilu. [The head of the Polish Orthodox Church apologized for Cyril's scandalous letter]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3665940-glava-polskoi-pravoslavnoi-cerkvi-vibacivsa-za-skandalnij-vitalnij-list-kirilu.html> [in Ukrainian].

Статтю отримано 24.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року

ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 378.14(410):81

DOI 10.35433/2220-4555.22.2024.ped-1

Ігор Вербовський,
кандидат педагогічних наук, доцент
начальник навчального відділу,
доцент кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-7202-3429
super_iagrik2011@ukr.net

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ

Актуальність дослідження полягає у всебічному аналізі впливу цифрових технологій на різні аспекти життя та необхідності адаптації до нових умов. Оскільки цифрові технології все більше інтегруються в повсякденне життя, їхній вплив поширюється на комунікацію, працевлаштування, охорону здоров'я та дозвілля. Стрімкий процес цифровізації відкриває нові можливості для розвитку, освіти та економічного зростання, водночас створюючи такі виклики, як цифрова нерівність, загрози конфіденційності даних та зміни на ринку праці. Важливий внесок в інтеграцію цифрових технологій у повсякденне життя громадян мала програма «Цифрова Польща», яка дозволила зробити значні кроки до досягнення цифрової трансформації, що відповідає сучасним вимогам та викликам глобалізації.

Мета дослідження – визначити як позитивні, так і негативні наслідки цифровізації та розробити рекомендації для подолання викликів. Методи дослідження: аналіз літератури, опитування і статистичний аналіз даних. Результати показали, що цифрові технології створюють нові можливості для розвитку й освіти, але водночас поглиблюють нерівність і спричиняють нові загрози. У висновках указано про необхідність розробки програм для подолання цифрової нерівності та забезпечення рівного доступу до технологій. Ефективні освітні програми та навчальні ініціативи мають важливе значення для забезпечення робочої сили необхідними навичками для процвітання в умовах цифрової економіки. Крім того, необхідно встановити етичні стандарти й правила для захисту конфіденційності даних і боротьби з дезінформацією. Перспективи подальших досліджень уміщують вивчення ефективних підходів до освіти й етичних аспектів цифровізації. Важливо також вивчити етичні наслідки використання цифрових технологій, зокрема й питання конфіденційності даних і запобігання дезінформації. Також слід розробити стратегії для пом'якшення негативного впливу цифрових технологій на здоров'я, наприклад, ергономічні проблеми, пов'язані з віддаленою роботою і надмірним використанням цифрових пристроїв.

Ключові слова: цифрові технології, цифрова нерівність, ринок праці, конфіденційність даних, дистанційна робота, цифровізація.

Igor Verbovsky. Rola technologii cyfrowych w życiu społeczeństwa

Aktualność badań polega na wszechstronnej analizie wpływu technologii cyfrowych na różne aspekty życia oraz konieczności adaptacji do nowych warunków. W miarę jak technologie cyfrowe stają się coraz bardziej zintegrowane z codziennym życiem, ich wpływ rozciąga się na komunikację, zatrudnienie, opiekę zdrowotną i rozrywkę. Szybki proces cyfryzacji otwiera nowe możliwości rozwoju, edukacji i wzrostu gospodarczego, jednocześnie stawiając wyzwania, takie jak nierówności cyfrowe, zagrożenia dla prywatności danych i zmiany na rynku pracy. Program Polska

© Ігор Вербовський, 2024

Cyfrowa wniósł istotny wkład w integrację technologii cyfrowych z codziennym życiem obywateli, umożliwiając podjęcie znaczących kroków w kierunku osiągnięcia transformacji cyfrowej, która spełnia współczesne wymagania i wyzwania globalizacji.

Celem badania jest identyfikacja zarówno pozytywnych, jak i negatywnych skutków cyfryzacji oraz opracowanie zaleceń mających na celu przewyciężenie tych wyzwań. Metody badawcze: analiza literatury, ankiety i analiza statystyczna danych. Wyniki pokazują, że technologie cyfrowe stwarzają nowe możliwości dla rozwoju i edukacji, ale jednocześnie pogłębiają nierówności i stwarzają nowe zagrożenia. Wnioski wskazują na potrzebę opracowania programów niwelujących nierówności cyfrowe i zapewniających równy dostęp do technologii. Skuteczne programy edukacyjne i inicjatywy szkoleniowe są niezbędne, aby wyposażyć siłę roboczą w umiejętności niezbędne do rozwoju w gospodarce cyfrowej. Ponadto należy ustanowić standardy etyczne i regulacje w celu ochrony prywatności danych i zwalczania dezinformacji. Perspektywy dalszych badań obejmują badanie skutecznych podejść do edukacji i etycznych aspektów cyfryzacji. Ważne jest również zbadanie etycznych implikacji korzystania z technologii cyfrowych, w tym prywatności danych i zapobiegania dezinformacji. Ponadto należy opracować strategie łagodzące negatywny wpływ technologii cyfrowych na zdrowie, takie jak kwestie ergonomiczne związane z pracą zdalną i nadmiernym korzystaniem z urządzeń cyfrowych.

Słowa kluczowe: technologie cyfrowe, nierówności cyfrowe, rynek pracy, prywatność danych, praca zdalna, cyfryzacja.

Igor Verbovskyi. The role of digital technologies in people's lives

The relevance of this research lies in the comprehensive analysis of the impact of digital technologies on various aspects of life and the necessity of adapting to new conditions. As digital technologies become increasingly integrated into daily life, their influence extends across communication, employment, health, and leisure activities. The rapid digitalization process introduces new opportunities for development, education, and economic growth while simultaneously presenting challenges such as digital inequality, data privacy threats, and labor market changes. This study aims to identify both the positive and negative consequences of digitalization and to develop recommendations for overcoming these challenges. The Digital Poland program made an important contribution to the integration of digital technologies into the everyday life of citizens, which allowed for significant steps towards achieving a digital transformation that meets the modern requirements and challenges of globalization.

The primary objective of the research is to understand how digital technologies can democratize access to information and resources, create new business models, and improve quality of life, while also addressing the adverse effects such as deepening existing inequalities, particularly in rural and underprivileged areas. Furthermore, the research seeks to highlight the critical need for new skills and workforce adaptation due to the changing labor market dynamics caused by digital transformation.

The methodology of this research includes a thorough literature review, surveys, and statistical data analysis. The literature review encompasses recent studies and reports on the impact of digital technologies, focusing on both global trends and specific regional challenges. Surveys were conducted to gather firsthand information from various stakeholders, including individuals, businesses, and policymakers, on their experiences and perspectives regarding digitalization. Statistical data analysis was employed to interpret the survey results and identify significant patterns and correlations.

The findings of the research indicate that while digital technologies open new avenues for growth and education, they also exacerbate inequalities and introduce new threats. For instance, access to high-speed internet and advanced digital tools remains limited in many rural and economically disadvantaged areas, hindering equal participation in the digital economy.

Additionally, the proliferation of digital platforms and social networks has transformed interpersonal interactions, raising concerns about privacy and security.

The study concludes that there is an urgent need to develop and implement programs aimed at bridging the digital divide, ensuring equitable access to digital technologies for all population segments. Effective educational programs and training initiatives are essential to equip the workforce with the necessary skills to thrive in a digital economy. Moreover, ethical standards and regulations must be established to protect data privacy and combat misinformation.

Future research should focus on exploring efficient approaches to education and training that cater to the evolving needs of the digital workforce. It is also crucial to examine the ethical implications of digital technology usage, including data privacy issues and the prevention of misinformation. Additionally, strategies should be devised to mitigate the negative health impacts associated with digital technologies, such as ergonomic problems from remote work and the overuse of digital devices.

Keywords: *digital technologies, digital inequality, labor market, data privacy, remote work, digitalization.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Роль цифрових технологій у житті населення стала надзвичайно важливою, впливаючи на різноманітні аспекти діяльності й трансформуючи способи взаємодії, роботи та доступу до інформації. Інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя призвела до суттєвих змін у соціальних й економічних структурах, змінивши спосіб, у який люди спілкуються, отримують послуги та беруть участь в економічному житті. Ця трансформація відкрила нові можливості для інновацій і зростання, водночас ставлячи нові виклики, які потребують ретельного обмірковування й управління.

Одним із ключових аспектів цієї цифрової трансформації є зростання доступу до інформації та послуг. Поширення смартфонів, інтернету та різноманітних цифрових платформ демократизувало доступ до інформації, дозволяючи людям з різних верств населення отримувати знання і ресурси, які раніше були недоступними. Це не лише надало нові можливості для окремих осіб, але й сприяло розвитку нових бізнес-моделей і послуг, що призвело до економічного зростання і створення нових робочих місць. Проте швидка цифровізація також загострила наявні нерівності, оскільки не всі мають рівний доступ до цифрових технологій. Цифровий розрив залишається актуальною проблемою, особливо в сільських і недостатньо забезпечених районах, де обмежена інфраструктура та фінансові бар'єри можуть перешкоджати доступу до основних послуг і можливостей.

Ще однією важливою сферою, на яку впливають цифрові технології, є ринок праці. Автоматизація, штучний інтелект й інші цифрові інновації трансформували характер роботи, що призвело як до створення нових видів занять, так і до витіснення традиційних професій. Хоча цифрові технології мають потенціал підвищувати продуктивність й ефективність, вони також вимагають від працівників набуття нових навичок й адаптації до змінних умов праці. Ці зміни вимагають переосмислення освітніх і навчальних систем, щоб забезпечити робочу силу необхідними навичками для процвітання в цифровій економіці. Крім того, гіг-економіка, яка функціонує завдяки цифровим платформам, змінила уявлення про трудові відносини, поставивши важливі питання про забезпечення робочих місць, трудові права та соціальну безпеку.

Цифрові технології також відіграють важливу роль у соціальній взаємодії й спілкуванні. Соціальні мережі, месенджери й інші цифрові інструменти докорінно змінили спосіб, у який люди контактують й обмінюються інформацією. Хоча ці технології надають безпрецедентні можливості для соціальної взаємодії і створення спільнот, вони також викликають занепокоєння щодо конфіденційності, безпеки даних і поширення дезінформації. Етичні аспекти цифрових технологій, уключаючи питання, пов'язані з володінням даними, наглядом й іншими загрозами, потребують особливої уваги та регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі цифрових технологій у житті населення охоплюють різноманітні аспекти, уключаючи вплив цифровізації на економічні системи, соціальний розвиток, охорону здоров'я, освіту й інші сфери.

С. Квітка і М. Миргородська проаналізували фактори впливу цифрової трансформації системи охорони здоров'я на якість життя населення, підкреслюючи значення цифрових інструментів для покращення медичних послуг і загального благополуччя населення [1]. Ж. Келлі й співавтори дослідили вплив інтернету речей на надання медичних послуг, урахувавши потенціал цих технологій для покращення якості медичної допомоги [2]. О. Шпортун дослідили психологічні особливості «медіазалежності» як деструктивного чинника розвитку психічного здоров'я молоді, урахувавши необхідність балансування між цифровими інструментами та реальним життям для збереження психічного здоров'я [3]. С. Д'Альфонсо проаналізував використання штучного інтелекту у сфері психічного здоров'я з огляду на можливості штучного інтелекту для покращення діагностики та лікування психічних розладів.

О. Перепелюкова дослідила особливості цифровізації регіональних економічних систем в умовах креативної економіки, акцентувала увагу на можливостях і викликах, які постають перед регіонами в умовах цифрової епохи [5]. А. Гриценко та Т. Бурлай розглянули вплив цифровізації на соціальний розвиток, зазначаючи як позитивні, так і негативні аспекти цифрових технологій для соціальної інтеграції та розвитку суспільства [6]. А. Гавронський проаналізував вплив цифровізації на інноваційний розвиток регіонів, урахувавши значення цифрових інструментів для стимулювання інновацій та економічного зростання [7]. О. Новікова й інші оцінили якість трудового життя за умов цифровізації економіки, виділяючи основні тенденції та виклики, пов'язані з упровадженням цифрових технологій у робочий процес [8].

М. Мондехар і співавтори розглянули цифровізацію як інструмент для досягнення цілей сталого розвитку, зазначаючи кроки, необхідні для створення розумної зеленої планети [9]. С. Петькун, В. Власенко та І. Мельник розглянули світовий досвід реалізації програм цифровізації суспільства, виділяючи ключові підходи й стратегії [10]. М. Т. Хауставова дослідила вигоди, ризики та проблеми цифровізації суспільства, акцентуючи увагу на загальнотеоретичних аспектах цієї проблеми [11].

Л. Канішевська і В. Шахрай дослідили особливості виховання в школі та сім'ї в умовах цифровізації, акцентуючи увагу на змінах у методах виховання та навчання [12]. О. Башманівський дослідив використання сучасних інформаційних технологій під час навчання перекладу, урахувавши важливість цифрових інструментів для покращення якості освіти [13]. О. Черьомухіна, Ю. Чалюк і В. Кириленко проаналізували сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації, підкреслюючи зміни у вимогах до навичок і кваліфікацій працівників [14].

Ф. Аліміда, Ж. Сантос і Ж. Монтейро проаналізували виклики й можливості цифровізації компаній у пост-COVID-19 світі, з огляду на важливість адаптації до нових умов й інтеграції цифрових технологій для забезпечення стійкого розвитку [15].

Важливий внесок в інтеграцію цифрових технологій у повсякденне життя громадян мала програма «Цифрова Польща». Програма «Цифрова Польща» (Program Operacyjny Polska Cyfrowa) на 2014–2020 роки є важливим елементом стратегії цифровізації в Польщі, що спрямована на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та покращення доступу до цифрових послуг для населення. Програма фінансується з європейських фондів і має на меті забезпечення всебічного розвитку цифрової інфраструктури, підвищення цифрових компетенцій населення та вдосконалення електронних послуг. Програма «Цифрова Польща» визначає кілька ключових цілей, які відповідають стратегії «Європа 2020». Головними цілями програми є: розвиток швидкісних мереж (програма передбачає інвестиції в швидкісні широкосмугові мережі, що забезпечують доступ до інтернету для всіх громадян, зокрема в сільських та віддалених районах; це є критично важливим для зменшення цифрового розриву

між містом і селом); електронні послуги для адміністрації (важливим аспектом програми є розвиток електронних послуг, що дозволяють громадянам взаємодіяти з державними установами через інтернет, спрощуючи доступ до адміністративних послуг); підвищення цифрових компетенцій (програма націлена на підвищення цифрових навичок населення, що дозволяє громадянам ефективніше використовувати електронні послуги та інтегруватися в цифрове суспільство) [16].

Досвід Польщі демонструє, що системний підхід до діджиталізації державних послуг, підкріплений відповідною нормативно-правовою базою та фінансуванням, дозволяє досягти значного прогресу в розвитку електронного урядування. Реалізація програми «Цифрова Польща» сприяє підвищенню доступності та якості державних послуг, зростанню довіри громадян до влади та створенню сприятливих умов для ведення бізнесу [17].

Отже, дослідження підтверджують значний потенціал цифрових технологій для покращення якості життя населення, але водночас указують на необхідність подальших досліджень для оптимізації їх упровадження і використання.

Визначення невирішених питань, порушених у статті. Попри численні дослідження, низка аспектів цифровізації ще потребують детального вивчення. Слід розглянути наявні методики та підходи до використання цифрових технологій у різних сферах життя, а також основні переваги та недоліки їх упровадження порівняно з традиційними підходами. Важливо також дослідити вплив цифрових технологій на якість життя населення та їх готовність до професійної діяльності в умовах цифровізації.

Формулювання мети та завдань. Метою статті є дослідження ролі цифрових технологій у житті населення, а також визначення основних напрямів впливу цифровізації на соціальні, економічні та культурні аспекти.

Завданнями статті є:

1. Проаналізувати основні тенденції цифровізації та її вплив на повсякденне життя населення.
2. Визначити основні переваги та виклики, пов'язані з використанням цифрових технологій.
3. Дослідити вплив цифрових технологій на ринок праці, включаючи створення нових робочих місць і зміну традиційних професій.
4. Розглянути питання цифрової нерівності та фактори, що сприяють або перешкоджають доступу до цифрових технологій.
5. Оцінити роль цифрових технологій у формуванні соціальних взаємодій і комунікації.
6. Визначити основні етичні проблеми, пов'язані з використанням цифрових технологій, і запропонувати рекомендації щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація охоплює широкий спектр процесів і технологій, які впливають на різні аспекти повсякденного життя населення. Основні тенденції цифровізації включають поширення інтернету, розвиток мобільних технологій, упровадження штучного інтелекту й автоматизації, а також розширення використання соціальних мереж і цифрових платформ. Ці тенденції мають значний вплив на те, як люди працюють, навчаються, спілкуються й отримують доступ до інформації та послуг. Поширення інтернету та мобільних технологій створює нові можливості для комунікації та взаємодії. Доступ до інтернету стає все більш доступним, що дає змогу людям з різних соціальних й економічних груп отримувати доступ до інформації та послуг, які раніше були недосяжними. Наприклад, завдяки онлайн-освіті й дистанційній роботі люди можуть отримувати нові знання та навички, незалежно від місця проживання. Це зі свого боку сприяє зростанню економічної активності й створенню нових робочих місць. Автоматизація і впровадження штучного інтелекту також змінюють характер праці. У багатьох галузях виробництво стає більш ефективним завдяки використанню роботизованих систем і програмного забезпечення, що автоматизує рутинні завдання. Це призводить до підвищення продуктивності та зниження витрат, але водночас викликає занепокоєння щодо зменшення кількості робочих місць у певних секторах. Однак, автоматизація також створює нові можливості для працевлаштування у високотехнологічних

сферах, таких як розробка програмного забезпечення, кібербезпека й аналіз даних. Соціальні мережі та цифрові платформи стають важливими інструментами для спілкування й обміну інформацією. Вони дають змогу людям легко контактувати з друзями, родиною і колегами, а також брати участь у суспільному житті, обговорюючи важливі питання і висловлюючи свої думки. Однак, значне використання соціальних мереж також пов'язане з ризиками, такими як поширення дезінформації, загроза конфіденційності та кібербулінг. Як взаємодіють цифрові технології з основними аспектами повсякденного життя показано на рисунку 1.

Рис. 1. Взаємодія цифрових технологій з основними аспектами повсякденного життя

Джерело: сформовано автором

Схема відображає складну мережу взаємодії цифрових технологій з основними аспектами повсякденного життя, яка значно трансформувалася в сучасних умовах. Інтернет і мобільні технології стали базовими інструментами комунікації, надаючи можливість миттєвого обміну інформацією та забезпечуючи доступ до освітніх ресурсів з будь-якого куточка світу. Це особливо набуло актуальності в умовах пандемії COVID-19, коли дистанційне навчання стало основним форматом освіти.

Соціальні мережі сьогодні не лише слугують платформою для особистого спілкування, але й стали важливим інструментом для професійного нетворкінгу та пошуку роботи, що призводить до зростання популярності гіг-економіки та дистанційної роботи. Штучний інтелект активно використовується в медичних дослідженнях, діагностиці та лікуванні, дозволяючи значно підвищити ефективність медичних послуг і забезпечити віддалений моніторинг здоров'я пацієнтів.

Автоматизація виробничих процесів і розвиток розважальних цифрових платформ змінили спосіб споживання контенту та проведення дозвілля, розширивши можливості для споживачів через доступ до стрімінгових сервісів й онлайн-ігор. Фінансові технології, включаючи цифрові банківські послуги та мобільні платіжні системи, забезпечують безпечні та зручні способи управління фінансами, що є критично важливим у сучасній глобалізованій економіці.

Електронне урядування і цифрові платформи сприяють підвищенню громадянської активності та розвитку цифрової демократії, дозволяючи громадянам брати участь у державних процесах через електронні послуги й онлайн-ініціативи. Водночас цифрові платформи для культурних і мистецьких заходів відкривають нові можливості для самовираження та доступу до культурних надбань.

Отже, у сучасних умовах цифрові технології стали невід'ємною частиною повсякденного життя, значно впливаючи на всі його аспекти та відкриваючи нові горизонти для особистого й

суспільного розвитку. У таблиці 1 зазначено вплив цифрових технологій на різні аспекти повсякденного життя населення.

Таблиця 1

Позитивні та негативні впливи цифрових технологій на різні аспекти повсякденного життя населення

Аспект	Позитивні впливи	Негативні впливи
Комунікація	Швидка та доступна комунікація, глобальна мережа контактів, нові форми соціальної взаємодії	Зниження особистих контактів, залежність від соціальних мереж, поширення дезінформації
Освіта	Доступ до якісної освіти незалежно від місця проживання, персоналізація навчання, інтерактивні методи навчання	Залежність від технологій, нерівність у доступі до цифрових ресурсів, проблеми з концентрацією уваги
Працевлаштування	Нові робочі місця в IT-сфері, гнучкий графік роботи, можливість дистанційної роботи	Автоматизація і втрати робочих місць у традиційних секторах, зниження стабільності зайнятості, ергономічні проблеми через роботу з дому
Здоров'я	Доступ до телемедицини, моніторинг здоров'я через застосунки, поліпшення діагностики та лікування	Загроза конфіденційності даних, надмірна самодіагностика, залежність від медичних додатків
Дозвілля	Розширення можливостей для розваг, доступ до широкого спектра контенту, нові форми взаємодії (наприклад, онлайн-ігри)	Надмірне використання гаджетів, залежність від онлайн-розваг, ризик зниження фізичної активності
Фінанси	Спрощення фінансових операцій, доступ до цифрових банківських послуг, використання криптовалют і блокчейн для безпеки	Загроза кібератак, шахрайство, фінансова нерівність через обмежений доступ до нових технологій
Громадянська активність	Підвищення прозорості та доступу до державних послуг, активізація участі громадян у суспільному житті через електронні платформи	Кібербезпека, ризик маніпуляції даними, зниження реальної участі в офлайн-активностях
Культура та мистецтво	Доступ до світових культурних надбань, можливість самовираження через цифрові платформи, віртуальні тури музеями та онлайн-концерти	Загроза авторським правам, зменшення відвідуваності фізичних культурних закладів, ризик стандартизації культури

Джерело: сформовано автором

Позитивні впливи включають покращення комунікації, доступ до освіти й можливостей працевлаштування. Цифрові технології дають змогу людям з різних частин світу спілкуватися в режимі реального часу, отримувати якісну освіту незалежно від місця проживання та

працювати дистанційно. У сфері охорони здоров'я вони сприяють швидшій діагностиці та лікуванню, а у сфері фінансів полегшують здійснення транзакцій та управління активами.

Однак, поряд із цими перевагами існують і негативні аспекти. Зокрема, залежність від технологій може призвести до зниження рівня особистих контактів, проблем із психічним здоров'ям і нерівності в доступі до цифрових ресурсів. Автоматизація, хоч і підвищує ефективність виробництва, проте, може призвести до втрати робочих місць у традиційних секторах. У сфері культури та мистецтва цифровізація, з одного боку, забезпечує доступ до культурних надбань, а з іншого – ставить під загрозу авторські права та знижує відвідуваність фізичних культурних закладів.

Так, цифрові технології стали невід'ємною частиною сучасного життя, змінюючи способи взаємодії, роботи та відпочинку. Вони забезпечують численні переваги, такі як підвищення ефективності процесів і доступ до інформації, але водночас створюють певні виклики, що потребують уваги. Аналіз переваг і викликів цифрових технологій дає змогу краще розуміти їхній вплив на різні аспекти повсякденного життя і суспільства загалом (табл. 2).

Таблиця 2

Основні переваги та виклики, пов'язані з використанням цифрових технологій

Аспект	Переваги	Виклики
Продуктивність	Підвищення ефективності через автоматизацію рутинних процесів, зменшення часу на виконання завдань, підвищення точності та якості роботи	Залежність від технологій може призвести до зниження навичок і знань, які раніше набувалися вручну
Доступ до інформації	Легкий доступ до навчальних матеріалів, професійних консультацій і ресурсів завдяки інтернету й мобільним платформам	Неоднаковий доступ до цифрових ресурсів може поглибити соціальну нерівність і створити цифровий розрив
Аналіз даних	Можливість збору й аналізу великих обсягів даних для прийняття обґрунтованих рішень, прогнозування тенденцій та оптимізації процесів	Ризики кібербезпеки, включаючи можливість крадіжки даних і зловмисних атак на інформаційні системи
Здоров'я і безпека	Доступ до телемедицини, мобільних застосунків для моніторингу здоров'я, поліпшення діагностики та лікування	Потенційні загрози для конфіденційності даних, залежність від медичних додатків, проблеми з фізичним і психічним здоров'ям
Соціальна взаємодія	Розширення можливостей для комунікації, створення нових форм соціальної взаємодії та мережевих контактів	Зниження особистих контактів, потенційне поширення дезінформації та психологічний тиск від соціальних мереж
Фінансові послуги	Спрощення фінансових транзакцій, доступ до цифрових банківських послуг, безпека завдяки блокчейн і криптовалютам	Ризики фінансового шахрайства, загроза кібератак на фінансові системи, нерівність у доступі до нових технологій

Джерело: сформовано автором

До переваг належить підвищення продуктивності через автоматизацію, легкий доступ до інформації, можливість аналізу великих даних, покращення медичних послуг і нові форми соціальної взаємодії. Ці технології дають змогу швидше виконувати завдання, зменшують витрати та розширюють можливості для навчання і професійного розвитку.

Однак, ці переваги супроводжуються викликами. Кібербезпека стає критично важливою через ризики атак і крадіжки даних. Цифровий розрив посилює соціальну нерівність, оскільки не всі мають рівний доступ до нових технологій. Проблеми з конфіденційністю даних також є значними, оскільки зберігання особистої інформації в цифровому форматі вимагає ретельного захисту [18].

Цифрові технології суттєво трансформують ринок праці, стимулюючи створювати нові робочі місця і змінювати традиційні професії. У контексті глобалізації і швидкого технологічного прогресу, цифровізація стала ключовим фактором економічного розвитку та конкурентоспроможності країн.

Одним із найважливіших впливів цифрових технологій на ринок праці є автоматизація рутинних і механічних завдань. Це веде до зменшення потреби в певних професіях, які виконують однотипні функції, але водночас сприяє зростанню попиту на спеціалістів, здатних працювати з новими технологіями. Наприклад, професії в галузі штучного інтелекту, машинного навчання, аналізу даних і кібербезпеки зараз є надзвичайно затребуваними.

Водночас цифрові технології створюють нові робочі місця, які раніше не існували. Це стосується не лише високотехнологічних секторів, а й традиційних галузей, які активно використовують нові інструменти для підвищення ефективності та продуктивності. Такі галузі, як фінансові послуги, охорона здоров'я, освіта й торгівля, переживають значні зміни завдяки інтеграції цифрових рішень.

Цифровізація також сприяє розвитку нових форм зайнятості, таких як фріланс, віддалена робота та гіг-економіка. Ці форми зайнятості забезпечують гнучкість і можливість працювати з будь-якої точки світу, що особливо актуально було в умовах пандемії COVID-19. Водночас вони ставлять нові виклики перед регулюванням праці, соціальним захистом працівників і забезпеченням їхніх прав.

Зміна традиційних професій під впливом цифрових технологій вимагає постійного оновлення навичок і знань працівників. Професіонали змушені адаптуватися до нових інструментів і методів роботи, що стимулює розвиток системи безперервного навчання. Це зі свого боку вимагає нових підходів до освіти та професійної підготовки, які мають відповідати сучасним вимогам ринку праці. У таблиці 3 визначено вплив цифрових технологій на різні галузі економіки, а саме які технології використовуються і як вони змінюють робочі місця.

Штучний інтелект і блокчейн у фінансових послугах сприяють автоматизації рутинних завдань, але створюють нові робочі місця у сфері аналізу даних і кібербезпеки. Телемедицина й великі дані в охороні здоров'я дають змогу здійснювати віддалені консультації, створюючи попит на аналітиків даних й ІТ-фахівців. Онлайн-навчання й інтерактивні платформи в освіті ведуть до появи нових вакансій для розробників освітніх програм і викладачів онлайн-курсів. Електронна комерція й автоматизація процесів у торгівлі зменшують потребу в працівниках фізичних магазинів, але збільшують попит на ІТ-фахівців і логістів.

Таблиця 3

Вплив технологій на зайнятість населення

Галузь	Цифрові технології	Вплив на робочі місця
Фінансові послуги	Штучний інтелект, блокчейн	Зменшення рутинних завдань, створення робочих місць у сфері кібербезпеки й аналізу даних
Охорона здоров'я	Телемедицина, великі дані	Нові робочі місця для аналітиків даних, ІТ-фахівців, віддалені медичні консультації

Освіта	Онлайн-навчання, інтерактивні платформи	Створення робочих місць для розробників освітніх програм, викладачів онлайн-курсів
Торгівля	Електронна комерція, автоматизація процесів	Зменшення потреби в працівниках фізичних магазинів, збільшення попиту на ІТ-фахівців і логістів

Джерело: сформовано автором

Цифрові технології трансформують традиційні професії, що вимагає адаптації навичок і методів роботи. На Рисунку 2 показано цей процес, а саме, як певні професії змінюються під впливом нових технологій.

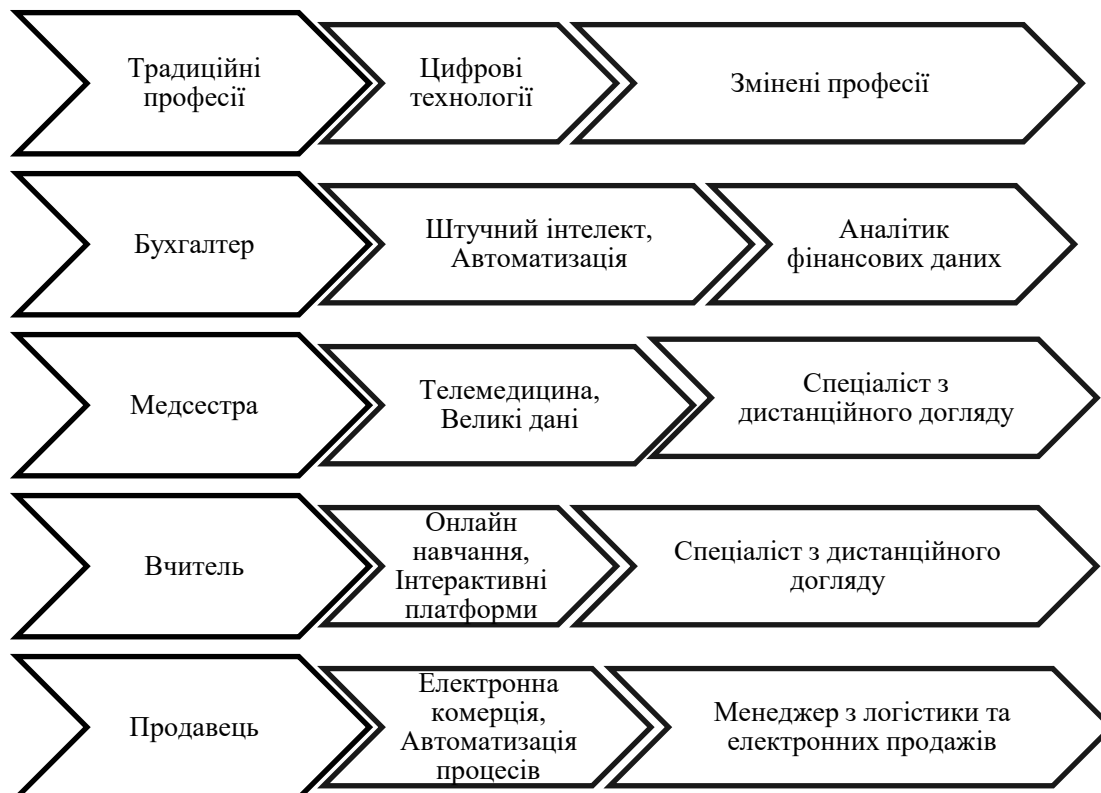

Рис. 2. Зміна традиційних професій під впливом цифрових технологій

Джерело: сформовано автором

Вплив цифрових технологій, таких як штучний інтелект, телемедицина, онлайн-навчання й електронна комерція, призводить до зміни вимог до навичок і знань працівників. Традиційні професії адаптуються до нових умов, що створює нові можливості для професійного розвитку.

Бухгалтер, завдяки автоматизації та використанню штучного інтелекту, стає аналітиком фінансових даних, що вимагає від нього глибоких знань в аналізі й інтерпретації фінансової інформації. Медсестра, працюючи з телемедициною та великими даними, перетворюється на спеціаліста з дистанційного догляду, що дає змогу надавати медичні послуги віддалено. Вчитель, використовуючи онлайн-навчання й інтерактивні платформи, стає розробником освітніх програм, що вимагає від нього навичок у створенні інтерактивних навчальних матеріалів. Продавець, завдяки електронній комерції й автоматизації процесів, стає менеджером з логістики й електронних продажів, що потребує знань в управлінні ланцюгами постачання й електронною торгівлею.

Ці зміни вказують на важливість безперервного навчання й адаптації до нових технологічних умов. Вони створюють нові можливості для розвитку й зростання в умовах цифрової економіки, одночасно викликаючи необхідність у нових підходах до освіти й

професійної підготовки. Однак, разом з позитивними змінами, ці технології також посилюють цифрову нерівність, що обмежує доступ до нових можливостей для певних груп населення.

Цифрова нерівність є важливою проблемою сучасного світу, що виникає внаслідок нерівномірного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Ця нерівність впливає на соціально-економічний розвиток і може призводити до подальшого розшарування суспільства. Рівень доступу до цифрових технологій визначають за багатьма факторами, такими як економічні умови, розвиток інфраструктури, рівень освіти, соціальні та культурні бар'єри, а також політичні чинники.

У таблиці 4 визначено основні фактори, що сприяють або перешкоджають доступу до цифрових технологій.

Таблиця 4

Фактори, що сприяють або перешкоджають доступу до цифрових технологій

Фактори	Сприяє доступу	Перешкоджає доступу
Економічні	Доступність пристроїв	Високі витрати на технології
Інфраструктурні	Розвинена інтернет-інфраструктура	Нерівномірний розподіл між регіонами
Освітні	Високий рівень цифрових навичок	Низький рівень освіти
Соціальні	Інклюзивні програми	Вікова та гендерна дискримінація
Політичні	Державна підтримка	Політична нестабільність

Джерело: сформовано автором

Доступність пристроїв і розвинена інтернет-інфраструктура сприяють рівному доступу, тоді як високі витрати на технології і нерівномірний розподіл інфраструктури створюють перешкоди. Високий рівень цифрових навичок й освітні програми забезпечують ефективне використання ІКТ, тоді як низький рівень освіти обмежує ці можливості. Інклюзивні соціальні програми сприяють залученню всіх верств населення, тоді як дискримінація за віковою і гендерною ознакою перешкоджає доступу до технологій. Державна підтримка й стабільна політична ситуація сприяють розвитку цифрової інфраструктури, а політична нестабільність обмежує ці можливості.

Особливості впливу цих факторів у сучасних умовах відображаються в різних регіонах світу по-різному. У розвинених країнах, де рівень інфраструктури високий, більшість населення має доступ до інтернету й цифрових технологій. Однак, навіть тут існують групи, що зіштовхуються із цифровою нерівністю, наприклад, старші люди, які менш адаптовані до нових технологій, або низькооплачувані працівники, які не мають фінансових ресурсів для придбання сучасних пристроїв. У країнах, що розвиваються, ситуація ускладнюється нерівномірним розвитком інфраструктури та високими витратами на доступ до технологій. Це призводить до того, що значна частина населення залишається без доступу до інтернету та цифрових інструментів, що обмежує їхні можливості для освіти, працевлаштування і соціальної інтеграції [19]. Соціальні та культурні бар'єри також відіграють важливу роль у формуванні цифрової нерівності. Гендерна нерівність, наприклад, може обмежувати доступ жінок до ІКТ, особливо в традиційних суспільствах, де роль жінок обмежується домашніми обов'язками. Вікові бар'єри можуть впливати на доступ старшого покоління до цифрових технологій, оскільки вони часто мають менше можливостей для навчання й адаптації до нових інструментів. Політичні фактори можуть як сприяти, так і перешкоджати розвитку цифрової інфраструктури. Уряди можуть стимулювати розвиток ІКТ через інвестиції в інфраструктуру, підтримку освітніх програм і створення сприятливих умов для бізнесу. Однак, політична нестабільність, корупція і недостатня державна воля можуть обмежувати ці можливості й сприяти подальшому розшаруванню суспільства.

Для оцінки рівня доступу до цифрових технологій серед різних груп населення для виявлення основних бар'єрів, що сприяють або перешкоджають використанню цифрових інструментів проведено опитування за допомогою Google Forms серед 500 респондентів з різних регіонів України, щоб отримати репрезентативну вибірку.

Опитано представників різних вікових груп, професій і регіонів. Вікові групи включали молодь (18-25 років), дорослих (26-45 років) і старших людей (46-60 років), що дало змогу охопити широкий спектр досвіду й навичок використання цифрових технологій. Респонденти з різних професій, таких як ІТ, освіта, охорона здоров'я, роздрібна торгівля й інші, включені для оцінки впливу цифрової нерівності на різні сектори економіки. Опитування охоплювало міські та сільські регіони, що дало змогу виявити різницю в доступі до технологій між цими районами (табл. 5).

Таблиця 5

Результати опитування щодо доступу до цифрових технологій

Параметр	Кількість респондентів (%)
Загальна кількість	500 (100%)
Вік: 18-25	100 (20%)
Вік: 26-45	300 (60%)
Вік: 46-60	100 (20%)
Професії: ІТ	150 (30%)
Професії: Освіта	100 (20%)
Професії: Охорона здоров'я	100 (20%)
Професії: Роздрібна торгівля	100 (20%)
Професії: інші	50 (10%)
Регіони: міські	350 (70%)
Регіони: сільські	150 (30%)
Доступ до інтернету вдома: так	425 (85%)
Доступ до інтернету вдома: ні	75 (15%)
Використання цифрових технологій на роботі чи в навчанні: так	400 (80%)
Використання цифрових технологій на роботі чи в навчанні: ні	100 (20%)
Потреба в додаткових навичках для використання цифрових технологій: так	300 (60%)
Потреба в додаткових навичках для використання цифрових технологій: ні	200 (40%)

Джерело: сформовано автором

Опитування показує, що більшість респондентів мають доступ до інтернету вдома й використовують цифрові технології на роботі чи в навчанні. Проте, значна частина опитаних указує на потребу в додаткових навичках для ефективного використання ІКТ. Це свідчить про важливість освітніх програм і тренінгів для підвищення цифрової грамотності населення. Результати також показують, що в сільських регіонах рівень доступу до інтернету нижчий, ніж у міських, що вимагає додаткових інвестицій в інфраструктуру для зменшення цифрової нерівності. Цифрові технології значною мірою вплинули на соціальні взаємодії та комунікацію, спричинивши суттєві зміни в способах обміну інформацією і формуванні спільнот. Ці зміни мають як позитивні, так і негативні наслідки. Цифрові платформи, такі як соціальні мережі, месенджери й онлайн-форуми, забезпечують миттєвий доступ до інформації

та можливість комунікації в реальному часі незалежно від географічного положення. Це значно розширило горизонти соціальних взаємодій, проте виникли нові виклики, такі як інформаційне перевантаження, поверхневі зв'язки та поляризація суспільства. Важливу роль у цьому процесі відіграє рівень цифрової грамотності населення, що підкреслює необхідність освітніх ініціатив для підвищення цифрових навичок. Аспекти соціальних взаємодій у традиційній і цифровій комунікації представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Аспекти соціальних взаємодій у традиційній і цифровій комунікації

Аспекти	Традиційна комунікація	Цифрова комунікація
Швидкість	Повільна	Миттєва
Географічні межі	Обмежені	Відсутні
Інформаційне навантаження	Низьке	Високе
Глибина стосунків	Глибокі, особисті	Поверхневі, короткострокові
Соціальна ідентичність	Відносно стабільна	Змінна

Джерело: сформовано автором

Цифрові платформи дають змогу миттєво обмінюватися повідомленнями, що значно пришвидшує комунікаційні процеси порівняно з традиційними методами, які часто є повільнішими. Відсутність географічних меж у цифровій комунікації сприяє глобалізації соціальних взаємодій, що дає змогу людям з різних куточків світу спілкуватися без перешкод. Проте надмірність інформації може призводити до інформаційного перевантаження, що негативно впливає на здатність людини до критичного мислення і прийняття рішень.

Цифрові взаємодії часто стимулюють короткострокові зв'язки, які не завжди сприяють побудові глибоких, особистих стосунків, що є характерним для традиційної комунікації. Віртуальні спільноти можуть зміцнювати соціальну ідентичність і почуття приналежності до певної групи, однак існує ризик створення інформаційних бульбашок, де люди оточують себе лише тими, хто поділяє їхні погляди, що може призвести до поляризації суспільства та зменшення міжгрупової толерантності. У сучасних умовах цифрова грамотність користувачів стає вирішальним фактором для ефективного використання цифрових технологій у комунікації, підкреслюючи важливість освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення цифрових навичок населення.

Однак разом із численними перевагами цифрові технології створюють нові етичні виклики. Серед них особливу увагу привертають питання конфіденційності, безпеки, відповідальності та дезінформації. Використання цифрових технологій вимагає ретельного аналізу й розробки етичних стандартів, що забезпечать захист прав і свобод користувачів. Забезпечення конфіденційності даних, захист від кіберзлочинності, боротьба з дезінформацією та забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів – це лише деякі з основних етичних проблем, які потребують вирішення в сучасному цифровому світі (табл. 7).

Таблиця 7

Основні етичні проблеми та рекомендації щодо їх вирішення

Етична проблема	Рішення	Пояснення
Конфіденційність даних	Суворіші регуляції та прозорість	Необхідно впровадити регуляцію для захисту даних і забезпечити прозорість у зборі й використанні інформації

Безпека інформації	Інвестування в безпеку, аудит й освіта	Інвестування в розробку систем безпеки, проведення аудитів та підвищення обізнаності користувачів щодо кібербезпеки
Поширення дезінформації	Механізми виявлення та медіаграмотність	Розробка механізмів виявлення і видалення неправдивої інформації, підвищення медіаграмотності населення

Джерело: сформовано автором

Сучасні цифрові технології створюють низку етичних викликів, які потребують комплексного підходу до їх вирішення. Насамперед конфіденційність даних залишається однією з найважливіших проблем. У сучасних умовах необхідно забезпечити суворіші регуляції, що контролюватимуть процеси збору, зберігання та використання персональної інформації. Це допоможе уникнути неправомірного використання даних і підвищить довіру користувачів до цифрових платформ. Прозорість цих процесів сприятиме більш відповідальному ставленню до приватної інформації та допоможе запобігти зловживанням.

Безпека інформації є ще однією критичною проблемою, оскільки зростання кіберзлочинності та хакерських атак загрожує як приватним даним, так і критичній інфраструктурі. Недостатній рівень безпеки цифрових систем може призвести до втрати даних, фінансових збитків і порушення функціонування ключових служб. Для забезпечення належного рівня безпеки необхідно інвестувати в розробку надійних систем захисту, проводити регулярні аудити та навчати користувачів основам кібербезпеки. Ці заходи допоможуть зменшити ризики та забезпечити цілісність і безпеку даних.

Поширення дезінформації та фейкових новин стало можливим завдяки швидкому розповсюдженню інформації в цифровому середовищі. Це явище становить серйозну загрозу для суспільної довіри та демократичних процесів. Соціальні мережі й інші цифрові платформи часто стають інструментами маніпуляції, поширення ненависті та дестабілізації суспільства. Для боротьби з дезінформацією необхідно розробити ефективні механізми виявлення та видалення неправдивої інформації. Підвищення медіаграмотності населення також є важливим кроком, що дасть змогу громадянам критично оцінювати отриману інформацію і сприятиме формуванню здорового інформаційного середовища. У сучасних умовах вирішення етичних проблем, пов'язаних з використанням цифрових технологій, вимагає комплексного підходу, що передбачає активну участь державних органів, приватних компаній і громадянського суспільства у формуванні етичних стандартів і практик у цифровому середовищі.

Рис. 3 Алгоритм комплексного підходу до вирішення етичних проблем, пов'язаних з використанням цифрових технологій

Джерело: сформовано автором

Ідентифікація проблем є першим кроком у розробці комплексного підходу, оскільки чітке розуміння специфічних етичних викликів дає змогу сфокусувати зусилля на їх вирішенні. Важливо виявити ключові проблеми, які мають найбільший вплив на суспільство.

Розробка регуляторних стандартів спрямована на створення нормативної бази, яка забезпечить захист прав користувачів. Чіткі правила збору, зберігання і використання даних сприятимуть підвищенню довіри до цифрових платформ.

Інвестиції в технологічну безпеку є критично важливими для захисту інформації від кіберзагроз. Розробка надійних систем безпеки та проведення регулярних аудитів допоможуть зменшити ризики втрати даних і кіберзлочинності.

Освітні програми допоможуть користувачам краще розуміти загрози, пов'язані з цифровими технологіями, й ефективніше захищати свої дані. Підвищення медіаграмотності сприятиме більш критичному підходу до споживання інформації та зниженню впливу дезінформації. Моніторинг і контроль забезпечать постійний нагляд за цифровим середовищем, виявлення нових загроз і оперативне реагування на них. Це дасть змогу підтримувати високий рівень безпеки та мінімізувати негативні наслідки.

Взаємодія між секторами є ключовим елементом комплексного підходу, оскільки вирішення етичних проблем вимагає координації зусиль між різними зацікавленими сторонами. Співпраця державних органів, приватного сектора та громадянського суспільства сприятиме ефективному вирішенню проблем.

Оцінка ефективності впроваджених заходів дасть змогу вчасно виявляти недоліки та вносити необхідні корективи. Регулярний аналіз результатів допоможе покращити стратегію і забезпечити її відповідність сучасним викликам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Цифрові технології значно впливають на всі аспекти повсякденного життя, від комунікації до працевлаштування, здоров'я та дозвілля. Їхній вплив двоякий: вони створюють нові можливості для розвитку, освіти й економічного зростання, але водночас спричиняють нові виклики, такі як цифрова нерівність, загроза конфіденційності даних і зміна ринку праці. Ці технології відкривають доступ до інформації та ресурсів, що раніше були недоступними, що сприяє демократизації знань і створенню нових бізнес-моделей. Проте швидка цифровізація також поглиблює наявні нерівності, особливо в сільських і недостатньо забезпечених районах. Важливим аспектом є те, що цифрові технології впливають на ринок праці, викликаючи потребу в нових навичках й адаптації працівників до змінних умов. Соціальні мережі та цифрові платформи кардинально змінили спосіб взаємодії людей, створюючи як можливості, так і виклики, пов'язані з конфіденційністю і безпекою. Рекомендується розробити та впровадити програми подолання цифрової нерівності, забезпечуючи рівний доступ до технологій для всіх верств населення, створити ефективні освітні програми й тренінги для підготовки працівників до роботи в умовах цифрової економіки, впровадити етичні стандарти та регулювання для захисту конфіденційності даних і боротьби з дезінформацією, а також розробити стратегії для мінімізації негативних впливів цифрових технологій на здоров'я, особливо в контексті дистанційної роботи та надмірного використання гаджетів.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на вивченні способів подолання цифрової нерівності та забезпечення рівного доступу до цифрових технологій для всіх верств населення. Необхідно розробити ефективні підходи до освіти та навчання, які б забезпечили працівникам необхідні навички для роботи в цифровій економіці. Важливо також дослідити етичні аспекти використання цифрових технологій, уключаючи питання конфіденційності даних і захисту від дезінформації.

Список використаних джерел та літератури

1. Квітка С., Миргородська М. Цифрова трансформація системи охорони здоров'я: фактори впливу на якість життя населення. *Аспекти публічного управління*. 2024. Т. 12, № 1. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.15421/152402>
2. The Internet of Things: Impact and Implications for Health Care Delivery / J. T. Kelly et al. *Journal of Medical Internet Research*. 2020. Vol. 22, no. 11. P. e20135. URL: <https://doi.org/10.2196/20135> (date of access: 05.06.2024).
3. Шпортун О. Психологічні особливості «медіазалежності» як деструктивного чинника розвитку психічного здоров'я молоді. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2022. № 2. С. 42–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-2.07>
4. D'Alfonso S. AI in mental health. *Current opinion in psychology*. 2020. Т. 36. С. 112–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.04.005>
5. Перепелюкова О. Особливості цифровізації регіональних економічних систем в умовах креативної економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(31). С. 80–90. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3\(31\)-80-90](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3(31)-80-90)
6. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024>
7. Гавронський А. Вплив цифровізації на інноваційний розвиток регіонів. *Economic Synergy*. 2023. Т. 4. С. 147–157. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-10>
8. Новікова О. Оцінка якості трудового життя за умов цифровізації економіки: стан та тенденції розвитку. *Журнал європейської економіки*. 2021. Т. 20. С. 387–408. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1547>
9. Mondejar M., et al. Digitalization to achieve sustainable development goals: Steps towards a Smart Green Planet. *Science of The Total Environment*. 2021. Т. 794. P. 148539. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.148539>
10. Петькун С., Власенко В., Мельник І. Світовий досвід реалізації програм цифровізації суспільства. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 6(24). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-296-303](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-296-303)
11. Хаустова М. Вигоди, ризики та проблеми цифровізації суспільства: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 753–759. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.135>
12. Канишевська Л., Шахрай В. Особливості виховання в школі і сім'ї в умовах цифровізації. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 4(9). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-144-155](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-144-155)
13. Башманівський О. Використання сучасних інформаційних технологій у процесі навчання перекладу. *Полоністика*. 2020. № 17. С. 86–93. DOI: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.17.2020.ped-1>
14. Черьомухіна О., Чалюк Ю., Кириленко В. Сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-85>
15. Almeida F., Santos J., Monteiro J. The challenges and opportunities in the digitalization of companies in a post-COVID-19 World. *IEEE Engineering Management Review*. 2020. Т. 48, № 3. С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.1109/EMR.2020.3013206>
16. Program Polska Cyfrowa 2014–2020. Електронний ресурс. URL: <https://www.gov.pl/web/cppc/program-polska-cyfrowa-2014-2020>
17. Діджиталізація державних послуг на прикладі Польщі. Електронний ресурс. URL: <https://nachasi.com/tech/2018/01/31/digital-poland/>
18. Stepnov I. Advantages and Challenges of Digital Technology. *Technology and Business Strategy: Digital Uncertainty and Digital Solutions*. 2021. P. 295–308. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-63974-7_22
19. Tsatsou P. Digital divides revisited: what is new about divides and their research? *Media, Culture & Society*. 2011. Т. 33, № 2. P. 317–331. DOI: <https://doi.org/10.1177/0163443710393865>

References (translated & transliterated)

1. Kvitka, S., Myrhorodska, M. (2024). Tsyfrova transformatsiia systemy okhorony zdorovia: factory vplyvu na yakist zhyttia naseleння [Digital transformation of the healthcare system: factors influencing the quality of life of the population]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 12(1), 14–21. DOI: <https://doi.org/10.15421/152402> [in Ukrainian].

2. Kelly, J., et al. (2020). The Internet of Things: Impact and implications for health care delivery. *Journal of Medical Internet Research*, 22(11), e20135. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20210715051426id_/https://www.jmir.org/2020/11/e20135/PDF [in English].
3. Shportun, O. (2022). Psykholohichni osoblyvosti «mediazalezhnosti» yak destruktivnoho chynnyka rozvytku psykichnoho zdorovia molodi [Psychological characteristics of "media addiction" as a destructive factor in the development of young people's mental health]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriya «Pedahohika. Psykholohiia»*, (2), 42–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/academped.psyh-2022-2.07> [in Ukrainian].
4. D'Alfonso, S. (2020). AI in mental health. *Current Opinion in Psychology*, 36, 112–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.04.005> [in English].
5. Perepeliukova, O. (2023). Osoblyvosti tsyfrovizatsii rehionalnykh ekonomichnykh system v umovakh kreatyvnoi ekonomiky [Peculiarities of the digitalization of regional economic systems in the conditions of the creative economy]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia*, (3(31)), 80–90. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3\(31\)-80-90](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3(31)-80-90) [in Ukrainian].
6. Hrytsenko, A., Burlai, T. (2020). Vplyv tsyfrovizatsii na sotsialnyi rozvytok [The impact of digitalization on social development]. *Ekonomichna teoriia*, (3), 24–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024> [in Ukrainian].
7. Havronskyi, A. (2023). Vplyv tsyfrovizatsii na innovatsiyni rozvytok rehioniv [The impact of digitalization on the innovative development of regions]. *Economic Synergy*, 4, 147–157. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-10> [in Ukrainian].
8. Novikova, O. (2021). Otsinka yakosti trudovoho zhyttia za umov tsyfrovizatsii ekonomiky: stan ta tendentsii rozvytku [Assessment of labor quality in the context of digitalization of the economy: state and trends]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, 20, 387–08. Retrieved from: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1547> [in Ukrainian].
9. Mondejar, M., et al. (2021). Digitalization to achieve sustainable development goals: Steps towards a Smart Green Planet. *Science of The Total Environment*, (794), 148539. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.148539> [in English].
10. Petkun, S., Vlasenko, V., Melnyk, I. (2024). Svitovi dosvid realizatsii prohram tsyfrovizatsii suspilstva [World experience in implementing digitalization programs]. *Aktualni pytannia u suchasni nauci*, 6(24). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-296-303](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-296-303) [in Ukrainian].
11. Khaustova, M. (2023). Vyhody, ryzyky ta problemy tsyfrovizatsii suspilstva: zahalnoteoretychnyi aspekt [Benefits, risks, and problems of digitalization of society: a general theoretical aspect]. *Analitichno-porivnialne pravo navstvo*, 5, 753–759. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.135> [in Ukrainian].
12. Kanishevskaya, L., Shakhrya, V. (2022). Osoblyvosti vykhovannia v shkoli i simi v umovakh tsyfrovizatsii [Peculiarities of education in school and family in the conditions of digitalization]. *Perspektivy ta innovatsii nauky*, 4(9). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-144-155](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-144-155) [in Ukrainian].
13. Bashmanivskiy, O. (2020). Vykorystannia suchasnykh informatsiynykh tekhnolohii u protsesi navchannia perekladu [The use of modern information technologies in the process of teaching translation]. *Polonistyka*, 17, 86–93. DOI: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.17.2020.ped-1> [in Ukrainian].
14. Cheriomukhina, O., Chaliuk, Yu., Kyrylenko, V. (2021). Suchasnyi vymir rynku pratsi v umovakh tsyfrovizatsii [The modern dimension of the labor market in the context of digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (34). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-85> [in Ukrainian].
15. Almeida, F., Santos, J., Monteiro, J. (2020). The challenges and opportunities in the digitalization of companies in a post-COVID-19 World. *IEEE Engineering Management Review*, 48(3), 97–103. DOI: <https://doi.org/10.1109/EMR.2020.3013206> [in English].
16. Program Polska Cyfrowa 2014-2020 [Digital Poland Program 2014-2020]. Retrieved from <https://www.gov.pl/web/cppc/program-polska-cyfrowa-2014-2020> [In Polish].
17. Didzhitalizacija derzhavnih poslug na prikladi Pol'shhi [Digitization of public services on the example of Poland]. Retrieved from <https://nachasi.com/tech/2018/01/31/digital-poland/> [in Ukrainian].
18. Stepnov, I. (2021). Advantages and Challenges of Digital Technology. *Technology and Business Strategy: Digital Uncertainty and Digital Solutions*, 295–308. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-63974-7_22 [in English].
19. Tsatsou, P. (2011). Digital divides revisited: what is new about divides and their research? *Media, Culture & Society*, 33(2), 317–331. DOI: <https://doi.org/10.1177/0163443710393865> [in English].

Статтю отримано 24.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Світлана Вітвицька,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-9541-2635
vitvucka.svitlana@gmail.com

ГУМАНІЗМ ЯНУША КОРЧАКА І ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано педагогічну спадщину Януша Корчака й Василя Сухомлинського в контексті гуманістичного підходу до виховання дітей та молоді в закладах освіти. Висвітлено гуманізм Януша Корчака на основі аналізу його праць («Коли я знову стану маленьким», «Як любити дитину», «Слава», «Право дитини на пошану», «Жартівлива педагогіка», «Літо в селі» та ін.) та гуманістичну концепцію Василя Сухомлинського, подану у творах («Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка», «Батьківщина в серці» та інших); узагальнено досвід гуманістичного виховання Януша Корчака, який базується на оптимістичному ставленні до дитини й Василя Сухомлинського, який створив цілісну систему гуманістичного виховання дітей та молоді, що базується на принципах народної педагогіки; виокремлено спільні підходи до виховання особистості, вибору методів, форм взаємопов'язаної діяльності вчителя-вихователя й учнів-вихованців. Визначено спільні ідеї гуманістичного виховання та гуманістичних поглядів Януша Корчака, Василя Сухомлинського, спільне й особливе в їх педагогічній діяльності, що зумовлено традиціями життя в кожній країні (у Польщі та в Україні), особливостями дитячих колективів, з якими працювали Василь Сухомлинський (середня школа), Януш Корчак (будинки для сиріт); розглянуто реалізацію принципу гуманізму у вихованні в контексті сучасних вимог до виховання духовно багатих, розвинених особистостей, здатних відстоювати ідеї ідентичності української й польської нації. Означено перспективи використання педагогічної спадщини великих гуманістів у роботі сучасної школи з дітьми та дитячими колективами.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичне виховання, спадщина Януша Корчака, спадщина Василя Сухомлинського, форми, методи виховання.

Switłana Witwycska. Humanizm Janusa Korczaka i Wasyla Sukhomłyńskiego: aspekt psychologiczno-pedagogiczny

W artykule przeanalizowano pedagogiczne dziedzictwo Janusza Korczaka i Wasyla Suchomłyńskiego w kontekście humanistycznego podejścia do wychowania dzieci i młodzieży w placówkach oświatowych. Przedstawiono humanizm Janusza Korczaka na podstawie analizy jego prac („Kiedy znów będę mały”, „Jak kochać dziecko”, „Chwała”, „Prawo dziecka do szacunku”, „Pedagogika żartu”, „Lato na wsi” i innych) oraz humanistyczną koncepcję Wasyla Suchomłyńskiego, przedstawioną w jego dziełach („Serce oddaję dzieciom”, „Szkoła w Pawliwce”, „Narodziny obywatela”, „Pedagogika rodzicielska”, „Ojczyzna w sercu” i innych); zebrano doświadczenia humanistycznego wychowania Janusza Korczaka, które opiera się na optymistycznym stosunku do dziecka, oraz Wasyla Suchomłyńskiego, który stworzył spójną systematykę humanistycznego wychowania dzieci i młodzieży, opartą na zasadach pedagogiki ludowej; wyróżniono wspólne podejścia do wychowania osobowości, wybór metod, formy

wzajemnie powiązanej działalności nauczyciela-wychowawcy i uczniów-wychowanków. Określono wspólne idee humanistycznego wychowania oraz humanistyczne poglądy Janusza Korczaka i Vasyla Suchomlińskiego, wspólne i szczególne aspekty w działalności pedagogicznej Janusza Korczaka i Vasyla Suchomlińskiego, uwarunkowane tradycjami życia w każdym kraju (w Polsce i na Ukrainie), specyfiką grup dziecięcych, z którymi pracował Vasyl Suchomliński (szkoła średnia), Janusz Korczak (dom dla sierot); rozważono realizację zasady humanizmu w wychowaniu w kontekście współczesnych wymagań wobec wychowania duchowo bogatych, rozwiniętych osobowości, zdolnych do obrony idei tożsamości narodowej Ukrainy i Polski. Określono perspektywy wykorzystania dziedzictwa pedagogicznego wielkich humanistów w pracy współczesnej szkoły z dziećmi i grupami dziecięcymi.

Słowa kluczowe: humanizm, wychowanie humanistyczne, dziedzictwo Janusza Korczaka, dziedzictwo Vasyla Suchomlińskiego, formy, metody wychowania.

Svitlana Vitvucka. Humanism of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi: A Psychological-Pedagogical Aspect

The article analyzes the pedagogical legacy of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi in the context of a humanistic approach to the education of children and youth in educational institutions.

The humanism of Janusz Korczak is highlighted based on the analysis of his works ("When I become small again", "How to love a child", "Glory", "A child's right to respect", "Humorous pedagogy", "Summer in the village", etc.) and the humanistic concept of Vasyl Sukhomlynskyi, presented on the basis of his contribution into the field ("I give my heart to children", "Pavliska secondary school", "Birth of a citizen", "Parental pedagogy", "Motherland in the heart", etc.); the experience of humanistic education of Janusz Korczyk, which is based on an optimistic attitude towards the child, and Vasyl Sukhomlynskyi, who created a holistic system of humanistic education of children and youth based on the principles of folk pedagogy, is summarized; common approaches to personality education, choice of methods, forms of interconnected activities of the teacher-educator and students-educated students are singled out. The common ideas of humanistic education and views of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi, the common and special aspects of their pedagogical activities, which are determined by the traditions of life in each country (Poland and Ukraine), are investigated; the features and characteristics of corresponding children's collectives are highlighted; the implementation of the principle of humanism in education is considered in the context of modern requirements for the education of spiritually rich, developed personalities capable of defending the ideas of the identity of the Ukrainian and Polish nation. The prospects of using the pedagogical heritage of great humanists in the work of a modern school with children and children's groups are determined.

Key words: humanism, humanistic education, the legacy of Janusz Korczak, the legacy of Vasyl Sukhomlynskyi, forms, methods of education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Побудова національної української школи неможлива без вивчення педагогічної спадщини минулого, історичного взаємозв'язку української педагогіки з педагогічним спадком інших народів, зокрема, польським, який має багато спільного з історичним життям і культурою України.

Історія української і польської педагогічної думки багата на славні імена вчених, педагогів, які зробили неоціненний внесок у розвиток педагогічної науки і практики, серед них видатні педагоги-гуманісти Януш Корчак і Василь Сухомлинський. Їх педагогічна спадщина містить багатий національний скарб. Звертаючись до спадщини цих педагогів-велетнів ми знаходимо провідні наукові ідеї сучасності щодо реалізації головного принципу побудови національної освіти й виховання – гуманізації. У сучасній українській науці лише в останні роки, роки національної незалежності, побудови демократичної держави почали з'являтися ґрунтовані дослідження, в яких аналізуються педагогічні погляди, літературна творчість Я. Корчака і В. Сухомлинського.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини Януша Корчака і Василя Сухомлинського та виокремлення основних спільних ідей гуманістичного виховання, гуманістичних поглядів Я. Корчака і В. Сухомлинського, спільного й особливого в педагогічній діяльності Я. Корчака і В. Сухомлинського, реалізації принципу гуманізму у вихованні дітей в контексті сучасних вимог до виховання духовно багатих, розвинених особистостей, здатних відстоювати ідеї ідентичності української і польської нації.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Значна частина оглянутих нами публікацій стосується опису відомих і маловідомих фактів з біографії Я. Корчака (Л. Давидюк, О. Задорожна, А. Костецький, С. Сисоєва, І. Соколова та ін.). Життя та педагогічна діяльність Я. Корчака віддзеркалено в роботах польських (Т. Левовицького, І. Неверлі, М. Якубовський та ін.) та українських учених (С. Денисюк, С. Ішук, Г. Кловак та ін.). Аналіз гуманістичних ідей у педагогічній спадщині Я. Корчака подається в роботах українських дослідників (В. Ханенко, В. Кушнір, В. Мисько, О. Сухомлинська та ін.).

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського досліджується в різних аспектах: теоретико-методологічні основи розумового розвитку наступних поколінь (М. Антонєць, Н. Безлюдна, М. Дубінка, Є. Коваленко, К. Кривошеєнко, А. Розенберг, О. Савченко, І. Слюсаренко, О. Сухомлинська та ін.); педагогічні засади естетичного виховання, як одного з дієвих чинників розвитку та формування творчої особистості школяра (Т. Будняк, С. Денисюк, М. Євтух, Л. Масол, І. Наливайко, Т. Остапйовська та ін.); гуманістичне виховання молодого покоління (А. Бучківська, В. Кузьмич, О. Лобач, Т. Поніманська, Н. Савінова, О. Смирнова, А. Федосенко та ін.). За кордоном педагогічну спадщину В. Сухомлинського досліджують: Х. Франгос, М. Ціандзі (Греція), Е. Гартман, В. Іфферт, Р. Штайник (Німеччина), М. Біблюк, С. Лашин (Польща), Л. Мілков (Болгарія), А. Кокеріль (Австралія), Бі Шуджі, Ван Ігао, Сяу Су, Тан Чіці (Китай) та ін. На велику увагу серед оглянутих нами досліджень заслуговують порівняльні (компаративістські) дослідження теоретичних пошуків і практичної педагогічної діяльності В. Сухомлинського та Я. Корчака (В. Плужник, Й. Бердінг, А. Гаратик, С. Попиченко, В. Ступак та ін.).

Виклад основного матеріалу. В умовах побудови розвиненого демократичного суспільства в Україні важливо активізувати в педагогічних системах гуманістичний потенціал педагогічної взаємодії вихователів і вихованців, всіх учасників освітнього і виховного процесів. Спрямованість взаємодії залежить від особистісних якостей вихователів, від їх духовного багатства, майстерності й професіоналізму, оскільки виховна сила впливає з живого джерела людської особистості. Такими особистостями є представники українського і польського народу, польської і української педагогічної еліти Василь Сухомлинський та Януш Корчак. Звернення сьогодні до спадщини цих видатних педагогів, письменників є конче необхідним, оскільки будується новий спільний демократичний світ Європи, виборюється демократичні принципи побудови європейського суспільства.

Небагато на землі було таких особистостей, які мали такий духовний потенціал, були подвижниками гуманізму й культури як Януш Корчак і Василь Сухомлинський. Януш Корчак належить до героїчних постатей, чиє ім'я стало символом, а життя легендою.

Теоретична, літературно-педагогічна творчість і практична діяльність видатного педагога В. Сухомлинського увійшла до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою. Його педагогічні, публіцистичні та літературні праці і педагогічний досвід значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками. Твори В. Сухомлинського відомі у виданнях різними мовами народів світу: від болгарської до японської; його спадщина вивчаються в провідних університетах і педагогічних інститутах Європи, окремі статті та уривки з фундаментальних праць друкуються у педагогічних журналах Польщі, Німеччини, Чехії, Румунії, Австрії, Іспанії, Фінляндії та інших країнах.

Спільними особистісними рисами цих видатних педагогів є широка ерудиція, сила волі, обізнаність у психології дитинства, мистецтва мови, величезна працездатність, людяність, скромність. У багатьох напрямів педагогічної науки вони випереджували свій час.

Я. Корчак був письменником, лікарем, вченим, вихователем і в усі сфери своєї діяльності вносив щось дуже своє – щось піднесено-казкове і, водночас, відчутно реальне.

Талант видатного педагога органічно злився в ньому з талантом майстра слова. Сьогодні ім'я Я. Корчака відоме в усьому світі як символ самовідданого служіння дітям, їхньому щасливому майбутньому, а отже – майбутньому людства.

Справжнє ім'я Я. Корчака – Генрік Гольдшміт. Народився він у 1878 році у Варшаві в сім'ї адвоката. Родина була інтелігентна і забезпечена. Проте коли Генрікові виповнилося одинадцять років, помер батько, і родина швидко збідніла. Хлопцеві довелося самому заробляти репетиторством на прожиток та подальше навчання.

Авторський дебют майбутнього письменника відбувся 1898 року, коли двадцятирічний студент медичного факультету університету подав на оголошений журналом «Варшавський кур'єр» літературний конкурс свою драму «Куди?», підписавши її псевдонімом Януш Корчак, узятим із книги Ю. Крашевського «Історія про Януша Корчака та прекрасну Мечнуківну», і дістав перше літературне визнання – почесну нагороду конкурсу. Це було несподівано для автора-початківця, що вибрав для себе професію медика, хоча й співробітничав з журналами «Колючки», «Педагогічні погляди» та ін.

Закінчивши університет у 1903 році Я. Корчак працює дитячим лікарем на громадських засадах – у бібліотеці Благодійного товариства, а також продовжує літературну діяльність – щотижня пише по фейлетону в журналах «Колючки», робить для журналу «Голос» огляд преси в рубриці «На горизонтах». У цьому ж журналі 1904 року з'являється перший уривок повісти Я. Корчака «Дитя салону».

Під час російсько-японської війни, коли Я. Корчак був мобілізований до російського війська і працював лікарем у госпіталі в Маньчжурії, виходить в світ книга «Билиці-небилиці», в якій зібрані наймайстерніші його журнальні публікації.

Повернувшись з війни Я. Корчак поглиблює свою медичну освіту за кордоном: в клініках Берліну, Парижу, Лондону. У ці роки Я. Корчак, лікар, письменник, педагог, остаточно визначає свій життєвий вибір: самовіддане служіння «малорослому народові – дітям». У 1907–1908 роках влітку він працює вихователем у колоніях для дітей з бідних родин Варшави.

Впродовж багатьох років він буде незмінним директором будинку сиріт, вестиме радіопередачі, відомі усій Польщі як «Бесіди Старого лікаря», організує перший у світі дитячий журнал «Малий пшенгланд», провадитиме велику громадську роботу на захист дітей та дитинства.

Літературна і науково-педагогічна спадщина Я. Корчака – вагомий внесок у світову культуру. Весь творчий доробок Я. Корчака, зібраний і виданий до сьогодні, складає близько восьми томів літературних творів та науково-педагогічних праць. Найвідоміші з них видавалося багатьма мовами світу, це такі як повісті «Коли я знову стану маленьким», «Слава», «Банкрутство малого Джека», Кайтусь-чарівник», «Літо в селі», Щоденник»; наукові праці: «Як любити дітей», «Право дитини на пошану», «Жартівлива педагогіка» та багато інших.

Рішенням ЮНЕСКО 1978 рік на відзнаку століття з дня народження Старого лікаря (так в Польщі називали Я. Корчака, бо багато років слухали по радіо його бесіди) було оголошено роком Януша Корчака.

Педагогічне кредо Я. Корчака – любов до дітей, повага до особистості дитини, обережне ставлення до її серця.

Своєю основною ідеєю він вважав – пошук прихованих зав'язків між вихованням дітей і майбутнім суспільства, між дитинством і зрілим віком. Знавці педагогічної науки звинувачували Я. Корчака, що він відмежовував дітей від реального життя, займав їх різними

іграми, створював для дітей фантастичний світ-казку, в якій вони жили. Офіційну педагогіку Януш Корчак називав диктатурою наказів і заборон.

Я. Корчак вчив ніколи не нехтувати повсякденними дрібними справами, незначними зусиллями волі і розуму, вчив прощати. Він відмічав три стадії духовного розвитку особистості: набуття віри, усвідомлення Батьківщини, виховання любові до людини – і, на його думку, при проходженні цих трьох стадій кожною людиною – це і є шлях до кращого суспільного ладу.

У педагога Януша Корчака взагалі все народжувалося з рефлексії, гарячого почуття реального життя, повної радості і болю, які забезпечували йому живий зв'язок з людьми. На його думку, теорія і практика – вільний і реальний зв'язок науки з поезією, творчої уяви з реальним життям. Я. Корчак ніколи не намагався створити закінчену теорію розвитку дитини. Він діяв в плані здійснення виховних ідеалів, розкриваючи і затверджуючи в дітях можливості саморозвитку, закладені в них природою.

Я. Корчак створював певні ідеї, які не визнавали догм. Основний зміст його вчення: виховання без краси, без любові є мертвим, і при всій своїй науковості позбавлено перспективи. Він відмовлявся ділити дітей на категорії, бо виникала стіна, яка заважала спілкуванню. Своїми методами Я. Корчак випередив епоху, в яку жив. У своїй праці він рідко використовував слово «діти», а частіше «дитина», підкреслюючи індивідуальне виховання дитини. До всіх (хворих, брудних і вередливих) підходив зі своєю педагогікою любові і співчуття. Він підмічав у дитини найменші схильності, і дійшов висновку, що виховання – це процес постійного пізнання дитини і розвитку її природних здібностей.

У притулку для сиріт, якій очолював Я. Корчак, ним було введено дитяче самоврядування як метод педагогічного впливу на кожную дитину, пробудження її суспільної активності. Я. Корчак навчав терпінню; вчив дітей підкоряти собі свої почуття. Педагог вважав, що основою моральної дисципліни є сім'я, вчитель, суспільство. Діти мають право на власну думку, і навіть на протест. У притулку Я. Корчака діти виховували дітей, вчинки оцінювалися однолітками: «Дитячий суд – Суд без покарань». Я. Корчак стверджував, що якщо хтось провинився, то краще за все його пробачити. Якщо він винний, то за незнанням, а коли дізнається чому винний, то не повторить такого. А якщо повторить, то тому, що відразу віжко виправитися. На його думку, повчання лише заважає, треба терпляче чекати. Дитина не терпить примусу, у покаранні дитини – корінь зла!

Я. Корчак стверджував, що вихователем бракує пізнавального ставлення до дитини, у кожної дитини є право залишитися собою. Діти довіряли Я. Корчаку більше ніж іншим, він вірив в їх відвертість, вчив, що щаслива людина робить щасливими оточуючих, а нещаслива звинувачує у своїх невдачах інших.

Постать Януша Корчака, як видатного теоретика і практика педагогічної діяльності, належить лише одній окремій країні, передовсім, якщо йдеться про Польщу, здобутками його педагогічної діяльності послуговуються педагоги й дослідники в багатьох країнах світу, особливо якщо йдеться про дітей соціально виключених, педагогічно занедбаних, суспільно обділених суспільством. Орієнтація на потреби дитини в шкільному середовищі, педагогічний дитиноцентризм, що стали нині засадничими принципами розбудови нової української школи, були закладені в теорії Я. Корчака задовго до побудови української незалежності. Інтерес дослідників у різних країнах світу збуджує новаторський підхід ученого-педагога до організації освітньо-виховної діяльності, власна, авторська позиція Я. Корчака щодо реалізації прав і свобод дитини в соціальному середовищі школи та поза нею, прагнення вченого реалізувати на практиці дитячу «самість» як право бути тим, чим дитина є насправді. Прихильники ідей великого педагога об'єднуються в товариства та асоціації, розробляють різноманітні моделі і технології освітнього процесу на засадах його педагогічної творчості, створюють наративи його діяльності з погляду сучасних фахівців у сфері освіти в США, Японії, Україні, Бразилії, у різних європейських країнах і, зрозуміло, в самій Польщі. Як цілком аргументовано зазначає видатний український історик освіти академік

О. Сухомлинська: «Януш Корчак створив і реалізував оригінальну систему виховання підростаючого покоління, яка поєднувала психологічні, педагогічні та медичні аспекти. В основу своєї системи Януш Корчак поклав індивідуальний підхід до виховання особистості – визнання унікальності та своєрідності кожної дитини, гуманність та милосердя» [10, с. 5].

Напевно, слідування саме цим загальноцивілізаційним педагогічним імперативам стало підґрунтям для визнання польського діяча, письменника, лікаря, педагога Януша Корчака Міжнародною організацією ЮНЕСКО одним із найвидатніших педагогів ХХ століття, який зробив визначний внесок у розвиток світової педагогічної думки.

У передмові до своєї книги «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський пише про те, як знайомство з творами Януша Корчака «Коли я знову стану маленьким» і «Як любити дитину» розкрило перед ним світ людини, котра всю себе до останку віддала дітям: «Життя Януша Корчака, його подвиг вражаючої моральної сили й чистоти послужили мені натхненням. Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддавати їм своє серце».

Василь Сухомлинський (1918–1970) – педагог, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки в Україні, народився в с. Омельник (нині Кіровоградська область). З 1946 р. працював директором Павлівської середньої школи на Кіровоградщині. Автор багатьох книг з проблем навчання, трудового і морального виховання учнів: «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Павлівська середня школа», «Сто порад учителям», «Батьківська педагогіка» та ін. Загалом йому належать 41 монографія, понад 600 наукових статей, які насичені мудрістю власного досвіду, новими думками та ідеями. З позицій сьогодення очевидно, що В. Сухомлинський зміг піднятися до рівня світової філософської і педагогічної думки. Відштовхуючись від ідей великих мислителів-гуманістів минулого і джерел народного виховання, він сформулював педагогічну концепцію, яка має загальнолюдський характер, спирається на об'єктивні закони і закономірності, не пов'язані з кон'юктурою та ідеологічними догмами, яких вимагав від нього час.

У центрі виховного процесу В. Сухомлинський поставив особистість. Основою його концепції є повага і довіра до дитини, визнання її унікальності та права на самоствердження. Ми маємо справу, – писав педагог, – з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті – з людиною. Від нас, від нашого уміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль в житті, її щастя. [11, с. 420–421]. Головними цінностями педагогічної професії В. Сухомлинський вважав: віру у творчу силу дитини, в можливість ефективного виховання всіх учнів, сердечність і любов до дітей «Перша, найголовніша якість, без якої не кожна людина може бути педагогом – це глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ людини, зрозуміти, відчувати в кожному з вихованців особистісне, індивідуальне» [12, с. 31].

Видатний учений звертався до педагогів: «Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця». Виховання – це передусім чуйне, вдумливе, обережне доторкання до юного серця [13, с. 557]. У своїй роботі «Народження громадянина» В. Сухомлинський звертає увагу, що в любові до дітей розкривається найкраща людська якість – почуття людської гідності [11, с. 90].

В. Сухомлинський вважав, що педагогічний оптимізм є незаперечною цінністю й потребою навчально-виховного процесу. Оптимізм – це ніби чарівне кольорове скло, крізь яке навколишній світ здається дитині великим чудом. Дитина не просто бачить і розуміє, вона емоційно оцінює, вона любить, захоплюється, дивується, ненавидить, прагне стати на захист добра проти зла. Не можна відібрати в дитини цього чарівного скельця. Не можна перетворювати її в холодного, розсудливого резонера [11, с. 296].

Серед професійно-значущих умінь і навичок особливу увагу приділяв В. Сухомлинський мовленнєвій культурі педагога. Слово педагога він вважав найважливішим інструментом впливу на духовний світ школяра. «Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів і думок, переживань, є краса і велич, сила і виразність рідного слова» – писав великий гуманіст В. Сухомлинський [11, с. 202].

В. Сухомлинський – це явище в українській та світовій педагогіці. Він вважав, що народна педагогіка – стрижень духовного життя суспільства, в ній розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу. Саме тому він високо цінував виховне значення казки, яка виховує любов до рідної землі. Вона – творіння народу. В. Сухомлинський вважав, що школа стає осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: Батьківщина, Людина, Матір, рідне Слово. Важливою умовою реалізації своєї виховної програми він вважав гуманізм всього педагогічного колективу і кожного вчителя.

Основою гуманізму педагога В. Сухомлинський вважав любов до дитини, визнання її прав на свою думку, своїх принципів, поглядів і свободи поведінки; дотримання принципу оптимізму – безмежна віра в можливість дитини; здатності до самовдосконалення і творчості. На думку В. Сухомлинського, оптимізм – це співчуття просякнуте життєрадісністю, вірою в майбутнє, успіх, схильність у всьому бачити хороше, світле. Дітям характерне світле, життєрадісне життєсприймання. Педагог вважав, що світ дитинства й оптимізму – це єдиний щасливий світ. Для дитинства оптимізм – те саме, що гра барв для веселки: немає оптимізму, немає і дитинства. Душевне піднесення, злет мають відбуватися у дитинстві самотійно, але вчитель повинен допомогти в цьому.

Гуманізм, тобто людяність, є системою світогляду, основу якого складає захист гідності, самоцінності людини, її свободи і права на щастя. В. Сухомлинський, як і Я. Корчак, уважає, що завдання педагога полягає не лише у тому, щоб самому любити дітей, а й у тому, щоб навчити їх любити: щоб розуміти і бути зрозумілим, щоб співробітничати, творити добро. Розглядаючи проблеми виховання учнів переважно загальноосвітньої школи, значну увагу І Василь Сухомлинський, і Януш Корчак приділяли підготовці дорослих до організації цього процесу. При цьому наголошуючи, що необхідно переорієнтувати цей процес на формування кожного із них як людини високої загальної культури і вселюдських цінностей, а не лише здатних для забезпечення трансляції знань та їх поповнення.

Висновок. На основі порівняльного аналізу основних положень творчої спадщини педагогів можна зробити висновок, що Януш Корчак і Василь Сухомлинський були гуманістами, які стверджували високі людські цінності й утілювали у своє життя та діяльність, власним прикладом надихали учнів на людяність, творчість, добро і любов, відповідальність перед власною совістю. Вони розуміли любов як дієвість, справжність, почуття, невіддільне від відповідальності за те, що людина говорить і вчиняє, за наслідки своїх дій. На їх думку, це внутрішній обов'язок, не продиктований ззовні, а поклик люблячого серця. Можна впевнено стверджувати, що гуманізм Я. Корчака і В. Сухомлинського – життя по любові і по совісті. Любов і обов'язок є власне гуманістичними поняттями, базовими цінностями цих великих учених, педагогів, філософів, суспільних діячів.

На нашу думку, Я. Корчак став взірцем для В. Сухомлинського. Життя та особистість Я. Корчака спонукало В. Сухомлинського до розвитку ідей Я. Корчака, впровадження гуманістичних ідей в педагогічну практику, розробку авторської системи гуманістичного виховання, яка включає розумове, моральне, естетичне, екологічне, фізичне, родинно-сімейне виховання. В. Сухомлинський створив цілісну систему гуманістичного виховання дітей, яка базується на народній педагогіці. Спільним для цих видатних педагогів є любов та повага людської гідності, визнання особистості дитини та повага до неї. Кожний із видатних педагогів мав свої особливості гуманістичного виховання, які зумовлені традиціями життя в кожній країні (Польщі та Україні), суспільним ладом, особливостями дитячих колективів, з якими працювали В. Сухомлинський (середня школа), Я. Корчак (будинок для сиріт). Основними принципами їх гуманістичного виховання, перш за все, стали принципи природовідповідності, оптимізму, індивідуалізації тощо.

Перспективи використання результатів дослідження. Педагогічна спадщина Януша Корчака і Василя Сухомлинського є невичерпним джерелом для подальших досліджень в контексті сучасних вимог до педагогічних закладів освіти різних рівнів щодо гуманістичного морального, фізичного, естетичного, екологічного, сімейного виховання дітей та молоді.

Список використаних джерел та літератури

1. Гайда І. Педагогіка любові до дитини Януша Корчака: аналіз форм і методів виховання. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2002. № 1. С. 201–213.
2. Гаратик А. Ідеї педоцентризму в педагогічній спадщині Януша Корчака і Василя Сухомлинського. *Рідна школа*. 2009. № 8–9. С. 22–24.
3. Dąbrowska I. Dziedzictwo pedagogiczne Janusza Korczaka. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*. 2012. № 26. S. 187–194.
4. Денисюк С. Проблема формування особистості у педагогічній спадщині педагога-гуманіста Я. Корчака: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Київ, 2000. 22 с.
5. Діденко А. М. Педагогічна спадщина Януша Корчака: історико-ретроспективний аспект. *Наукові праці. Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Педагогіка. 2012. Т. 209. Вип. 197. С. 133–136.
6. Іщук С. Батьківське виховання у контексті педагогічної думки В. Сухомлинського і Я. Корчака. *Наукові записки. Тернопільський державний педагогічний університет імені В. Гнатюка*. 2002. № 5. С. 276–281.
7. Кушнір В. М. Януш Корчак та Василь Сухомлинський: дві постаті гуманістичної педагогіки: монографія. *Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*. Умань: Візаві, 2020. 186 с.
8. Мисько В. І. Дитиноцентризм у педагогічній спадщині Януша Корчака: дис. ... канд. пед. н.: 13.00.10 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобич, 2017. 236 с.
9. Плужник В. П. В. О. Сухомлинський і Я. Корчак: Різні системи, спільні ідеї. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць. Харківський державний педагогічний університет*. Харків, 1999. Вип. 10. Ч. 2. С. 115–118.
10. Сухомлинська О. В. Януш Корчак. *Польський педагог-гуманіст Януш Корчак (1878–1942). До 125-річчя з дня народження: бібліографічний покажчик*. Київ, 2003. 124 с.
11. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5-ти томах. Київ: Радянська школа, 1975–1977. Т. 3. С. 420–421.
12. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Радянська школа, 1976–1977. Т.4 : Павлівська середня школа; Розмова з молодим директором, 1977. 638 с.
13. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2. 670 с.
14. Філософія дитинства Януша Корчака. *Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві: матеріали Міжнародної наукової конференції з педагогіки та дитячої психології*. Київ: Дух і Літера, 2017. 416 с.

References (translated & transliterated)

1. Hayda, I. (2002). Pedagogika lyubovi do dytyny Yanusha Korchaka: analiz form i metodiv vykhovannya [Janusz Korczak's pedagogy of love for a child: analysis of forms and methods of education]. *Neperervna profesijna osvita: teoriya i praktyka*, (1), 201–213. [In Ukrainian].
2. Haratyk, A. (2009). Idei pedotsentryzmu v pedahohichnij spadshchyni Yanusha Korchaka i Vasylya Sukhomlynskoho [Ideas of pedocentrism in the pedagogical heritage of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi]. *Ridna shkola*, (8–9), 22–24. [In Ukrainian].
3. Dąbrowska, I. (2012). Dziedzictwo pedagogiczne Janusza Korczaka [The pedagogical legacy of Janusz Korczak]. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, (26), 187–194. [In Polish].
4. Denysyuk, S. (2000). Problema formuvannya osobystosti u pedahohichnij spadshchyni pedahoha-humanista Ya. Korchaka [The problem of personality formation in the pedagogical heritage of the humanist pedagogue Ya. Korczak]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.01. Kyiv, 22. [In Ukrainian].
5. Didenko, A. M. (2012). Pedahohichna spadshchyna Yanusha Korchaka: istoryko-retrospektyvny aspekt [Pedagogical legacy of Janusz Korczak: historical and retrospective aspect]. *Naukovi pratsi. Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylyanska akademiya»*. Seriya: Pedagogika, 209 (197), 133–136. [In Ukrainian].
6. Ishchuk, S. (2002). Batkivske vykhovannya u konteksti pedahohichnoyi dumky V. Sukhomlynskoho i Ya. Korchaka [Parental upbringing in the context of the pedagogical thought of V. Sukhomlynskyi and Ya. Korczak]. *Naukovi zapysky. Ternopil'skyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni V. Hnatyuka*, (5), 276–281. [In Ukrainian].
7. Kushnir, V. M. (2020). Yanush Korchak ta Vasyl Sukhomlynskyi: dvi postati humanistichnoyi pedahohiky [Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi: two figures of humanistic pedagogy]: monohrafiya. *Umanskyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Pavla Tychyyny*. Uman: Vizavi, 186. [In Ukrainian].

8. Mysko, V. I. (2017). Dytynotsentryzm u pedahohichnyy spadshchyni Yanusha Korchaka [Child-centrism in the pedagogical legacy of Janusz Korczak]: dys... . . . kand. ped. n.: 13.00.10 – zahalna pedahohika ta istoriya pedahohiky. Drohobych, 236. [In Ukrainian].
9. Pluzhnyk, V. P. (1999). V. O. Sukhomlynskyy i Ya. Korchak: Rizni systemy, spilni ideyi [V. O. Sukhomlynskyi and Ya. Korchak: Different systems, common ideas]. *Pedahohika ta psykholohiya: zbirnyk naukovykh prats. Kharkivskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet*. Kharkiv, 10 (2), 115–118. [In Ukrainian].
10. Sukhomlynska, O. V. (2003). Yanush Korchak [Janusz Korczak]. *Polskyi pedahoh-humanist Yanush Korchak (1878–1942). Do 125-richchya z dnya narodzhennya: bibliohrafichnyy pokazhchyk*. Kyiv, 124. [In Ukrainian].
11. Sukhomlynskyy, V. (1975-1977). Vybrani tvory v 5-ty tomakh [Selected works in 5 volumes]. Kyiv: Radyanska shkola, (3), 420–421. [In Ukrainian].
12. Sukhomlynskyy, V. (1977). Vybrani tvory: v 5 t. [Selected works in 5 volumes] Kyiv: Radyanska shkola, 1976–1977. T.4: Pavlyska serednya shkola; Rozмова z molodym dyrektorom [Pavlyshka secondary school; A conversation with a young director], 638. [In Ukrainian].
13. Sukhomlynskyy, V. (1976). Vybrani tvory: v 5 t. [Selected works in 5 volumes] Kyiv: Radyanska shkola, (2), 670. [In Ukrainian].
14. *Filosofiya dytynstva Yanusha Korchaka* (2017). [Janusz Korczak's philosophy of childhood]. *Fundamentalni potreby dytyny v suchasnomu suspilstvi: materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi z pedahohiky ta dytyachoyi psykholohiyi*. Kyiv: Dukh i Litera, 416. [In Ukrainian].

Статтю отримано 28.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Наталія Мирончук,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-1360-6381
mironchuknm@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УНІВЕРСИТЕТАХ ТРЕТЬОГО ВІКУ В ПОЛЬЩІ

Освіта дорослих є одним з пріоритетних напрямів у контексті впровадження концепції навчання впродовж життя. Університет третього віку є освітньою інституцією, яка допомагає дорослим подолати життєві виклики та реалізує їх освітні, культурні, інтеграційні потреби в післяпрофесійний період. У статті наголошено, що ці освітні інституції відіграють важливу роль у забезпеченні інтелектуальної та фізичної активності літніх людей, підтримки їх соціальних зв'язків та міжособистісного спілкування.

Охарактеризовано організаційно-змістові основи діяльності університетів третього віку (мета, напрями діяльності, види та особливості планування занять, форми організації навчання). Для аналізу обрано тринадцять освітніх закладів. Проаналізовано зміст освітньої пропозиції університетів третього віку в Польщі за програмами навчання 2022–2024 навчальних років. Узагальнено напрями навчання: вивчення та вдосконалення іноземних мов; інформаційні технології (базовий / поглиблений рівні); мистецтвознавство; релігієзнавство; історія та культура Польщі; фізкультурно-оздоровчий та рекреаційно-туристичний. Визначено особливості тематики навчальних занять зі студентами: різноплановість; урахування вікових інтересів і потреб дорослих студентів; висвітлення особливостей розвитку людини в пізній дорослості (пам'ять, мислення тощо); охоплення аспектів збереження здоров'я. З'ясовано актуальні форми (лекції, практичні заняття, семінари, майстер-класи, бесіди, екскурсії до музеїв, зустрічі, відвідування виставок, академічний театр, пленери, участь у науково-практичних конференціях, пізнавальні прогулянки, природно-рекреаційні подорожі) та методи (лекція, бесіда, доповідь, обговорення, дискусія, тренінгові вправи (стимуляція пам'яті, розвиток мислення), практичні вправи (гімнастика, йога та інші) роботи зі студентами.

Ключові слова: університети третього віку, Польща, дорослі студенти, освіта впродовж життя, освітній процес, форми і методи роботи, освітня, соціально-інтеграційна та культурна функції.

Natalia Mironczuk. Organizacja procesu edukacyjnego w uniwersytetach trzeciego wieku w Polsce

Edukacja dorosłych jest jednym z priorytetowych kierunków w kontekście wdrażania koncepcji uczenia się przez całe życie. Uniwersytet Trzeciego Wieku jest instytucją edukacyjną pomagającą dorosłym w pokonywaniu wyzwań życiowych oraz realizującą ich potrzeby edukacyjne, kulturalne i integracyjne w okresie pozawodowym. W artykule podkreślono, że wymienione instytucje edukacyjne pełnią ważną rolę w zapewnieniu aktywności intelektualnej i fizycznej osobom starszym, wspieraniu ich więzi społecznych i komunikacji międzyludzkiej. Scharakteryzowano podstawy organizacyjne i merytoryczne działalności uniwersytetów trzeciego wieku (cel, kierunki działania, rodzaje i specyfikę planowania lekcji, formy organizacji edukacji). Do analizy wybrano trzynaście placówek oświatowych. Przeanalizowano zawartość oferty edukacyjnej uniwersytetów trzeciego

wieku w Polsce według programów studiów na lata akademickie 2022-2024. Podsumowano obszary studiów: nauka i doskonalenie języków obcych; technologie informacyjne (poziom podstawowy/zaawansowany); historia sztuki; religioznawstwo; historia i kultura Polski; kultura fizyczna i zdrowie oraz rekreacja i turystyka. Określono specyficzne cechy tematów zajęć edukacyjnych z uczniami: różnorodność; uwzględnienie zainteresowań wiekowych i potrzeb dorosłych uczniów; uwypatnienie cech rozwoju człowieka w późnej dorosłości (pamięć, myślenie itp.); obejmujące aspekty ochrony zdrowia. Odpowiednie formy (wykłady, zajęcia praktyczne, seminaria, kursy mistrzowskie, pogadanki, wycieczki do muzeów, spotkania, zwiedzanie wystaw, teatr akademicki, plenery, udział w konferencjach naukowych i praktycznych, spacerowanie poznawcze, wycieczki przyrodniczo-rekreacyjne) i metody (wykład, rozmowa, relacja, dyskusja, ćwiczenia szkoleniowe (stymulacja pamięci, rozwój myślenia), ćwiczenia praktyczne (gimnastyka, joga itp.) pracy z uczniami.

Słowa kluczowe: uniwersytety trzeciego wieku, Polska, studenci dorośli, kształcenie ustawiczne, proces edukacyjny, formy i metody pracy, funkcje edukacyjne, integracyjne i kulturalne.

Natalia Myronchuk. Organization of the educational process in universities of the third age in Poland

Adult education is one of the priority directions in the context of implementing the concept of lifelong learning. The University of the Third Age is an educational institution that helps adults overcome life challenges and realizes their educational, cultural, integration needs in the post-professional period. The article emphasizes that these educational institutions play an important role in ensuring the intellectual and physical activity of the elderly, supporting their social ties and interpersonal communication. The organizational and content bases of the activities of universities of the third age are characterized (goal, directions of activity, types and peculiarities of lesson planning, forms of education). Thirteen educational institutions were selected for analysis. The content of the educational offer of universities of the third age in Poland according to the study programs of 2022-2024 academic years has been analysed. The areas of study are summarized: study and improvement of foreign languages; information technologies (basic/advanced levels); art history; religious studies; history and culture of Poland; physical culture and health and recreation and tourism. Specific features of the subjects of educational classes with students have been determined: diversity; taking into account the age interests and needs of adult students; highlighting the features of human development in late adulthood (memory, thinking, etc.); covering aspects of health preservation. Relevant forms (lectures, practical classes, seminars, master classes, talks, excursions to museums, meetings, visits to exhibitions, academic theatre, plain airs, participation in scientific and practical conferences, cognitive walks, nature and recreational trips) and methods (lecture, conversation, report, discussion, debate, training exercises (stimulation of memory, development of thinking), practical exercises (gymnastics, yoga, etc.)) of working with students.

Key words: universities of the third age, Poland, adult students, lifelong education, educational process, forms and methods of work, educational, social integration and cultural functions.

Постановка проблеми. Освіта дорослих є одним пріоритетних напрямів у контексті упровадження концепції навчання упродовж життя. До спільноти осіб, які навчаються в університетах третього віку, умовно відносять осіб у стадії пізньої дорослості, які переходять або перейшли у післяпрофесійний етап життя і мають бажання підвищувати свій освітній, професійний та культурний рівень. Пізня дорослість є викликом не лише сьогодення, але й майбутнього. Для особи цього етапу життя постає низка викликів: вихід з професійної ролі, зменшення комунікативної взаємодії, зниження інтенсивності соціальних контактів, поява більшої кількості часу для роздумів, діалогу з собою і світом, самотність, втрата сенсу життя та ін. Такі зміни життя людина може сприйняти з сумом або ж критично осмислити нові можливості, які з'являються в неї для нових форм активності.

Університети третього віку покликані вирішувати проблеми задоволення пізнавальних потреб, набуття нових компетентностей, перенавчання, послаблення відчуття самотності та

реалізації потреби комунікації й соціальних контактів для осіб у період пізньої дорослості. У Польщі університети третього віку відіграють важливу роль у забезпеченні інтелектуальної та фізичної активності літніх людей, підтримки їх соціальних зв'язків та міжособистісного спілкування.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Теоретичні аспекти освіти дорослих знайшли своє відображення в працях О. Дубасенюк, В. Кременя, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, Л. Сігаєвої та ін. Питання неформальної освіти дорослих у Польщі досліджувала О. Самойленко, діяльність університетів третього віку в Польщі – Н. Базиляк, М. Гавран, В. Гришко.

Н. Базиляк аналізує світовий досвід діяльності університетів третього віку з надання освітніх послуг громадянам у загальному контексті, звертаючись до моделей освітньої діяльності різних країн – Франції, Англії, Австрії, Канади, а також Польщі [1].

В. Гришко окреслює хронологію появи і розвитку університетів третього віку в Польщі, називає їх типи та надає характеристику діяльності окремих з цих типів. Зокрема, керуючись даними Національної федерації асоціацій технологічного університету, вона вказує, що 13 % університетів працюють у структурах закладів вищої освіти, 15 % – в органах місцевого самоврядування, 65 % закладів мають організаційно-правову форму асоціації чи фонду [2, с. 150].

Відповідно до аналітичного звіту «Університети третього віку в 2021–2022 навчальному році» (Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022) [20], в аналізований період функціонувало мінімум 552 заклади такого типу, які відрізняються за організаційно-правовою формою, однак більшість з них (288 закладів) – це асоціації.

Дослідниця В. Гришко, аналізуючи статистичний звіт 2012 року щодо університетів третього віку в Польщі, називає причини зростання кількості цих закладів: збільшення кількості пенсіонерів у Польщі, системна підтримка університетів третього віку, або поява нового покоління пенсіонерів, які мають інші вимоги і потреби, спосіб життя і проведення вільного часу, оскільки більшу частину професійного життя прожили в капіталістичних умовах [2, с. 149].

Водночас існує низка факторів, які перешкоджають діяльності таких закладів. Найбільш вагомими є: недостатність коштів (65,8 %), низькі доходи студентів для оплати навчання (48,9 %), пандемія COVID-19, через яку в 2019–2020, а також 2020–2021 навчальних роках університети третього віку призупинили свою діяльність та скасовували навчальні заняття і культурно-мистецькі заходи [20, с. 10].

Як свідчать проаналізовані матеріали, освітні, активізаційні та інтеграційні заходи, організовані університетами третього віку для студентів, включають лекції та семінари, регулярні заняття, культурні й мистецькі заходи та соціальні заходи для тих, хто таких потребує. Разом з тим, у цих публікаціях менше приділено увагу змісту освітніх програм, за якими навчають дорослих студентів.

Відповідно **метою статті** визначаємо проаналізувати зміст освітньої пропозиції університетів третього віку в Польщі, з'ясувати актуальні форми і методи роботи з дорослими студентами.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-змістові основи діяльності університетів третього віку (мета, завдання, напрями, шляхи реалізації) чітко визначено у статуті *Національної федерації асоціацій університетів третього віку* [7], яка об'єднує 60 асоціацій та університетів третього віку Польщі. Мета діяльності цього об'єднання визначена такими положеннями:

- об'єднання асоціацій, освітніх організацій, які здійснюють статутну діяльність у сфері освіти, для активізації людей похилого віку, надання їм організаційної, правової, матеріально-технічної та фінансової підтримки;
- представництво університетів третього віку на національному та міжнародному формі, перед громадським сектором, іншими середовищами;

- відстоювання інтересів у справах, ініціювання та надання висновків щодо проєктів нормативно-правових актів на місцевому, регіональному та національному рівнях;
- розвиток співпраці, зміцнення почуття ідентичності спільноти університетів третього віку;
- забезпечення високого рівня освітньої діяльності членів федерації у співпраці з університетами, академічною спільнотою, науково-дослідними установами, науковими працівниками та навчальними підрозділами;
- діяльність із захисту здоров'я та полегшення доступу до медичної допомоги для людей похилого віку;
- створення умов для ефективної співпраці поколінь та ін.

Свою діяльність Федерація університетів третього віку реалізує за такими напрямками: наука, освіта, виховання; культура, мистецтво, охорона культурних цінностей; екологія та охорона природної спадщини; охорона і зміцнення здоров'я, фізична культура, спорт, туризм і відпочинок; громадський порядок і безпека та протидія соціальним патологіям; європейська інтеграція та розвиток міжнародних контактів і співробітництва; сприяння та організація волонтерської й благодійної діяльності; соціальна допомога, протидія маргіналізації та ізоляції; правова допомога; заохочення і захист справ споживачів; поширення і захист свободи, прав людини та громадянських свобод, діяльність на підтримку розвитку демократії; сучасні технології (комп'ютери, Інтернет, електронне навчання тощо); соціальна інтеграція, включно з інтеграцією поколінь; регіональний і місцевий розвиток; реклама та інформація [11].

Реалізація визначених Федерацією університетів третього віку цілей і напрямів діяльності відбувається такими шляхами:

- освітня та навчальна діяльність, включаючи використання сучасних технологій (наприклад, електронне навчання);
- організація конгресів, форумів, конференцій, дебатів;
- організація лекцій, семінарів, тренінгів, зустрічей, конкурсів, виставок, концертів, фестивалів;
- інформаційно-пропагандистська та видавнича діяльність;
- дослідницька діяльність;
- консультативна діяльність, особливо у сфері цивільних та правових справ;
- ведення інтернет-порталів;
- організація інтеграційних та активізаційних зустрічей і заходів, обміну досвідом та ін. [11].

Члени Федерації мають власні статuti, де визначені організаційні основи їх діяльності.

Розглянемо особливості організації навчання дорослих учнів в окремих університетах третього віку в Польщі.

Мета університетів третього віку в Польщі – інтелектуальний розвиток суб'єктів навчання, турбота про їх фізичний стан, створення дружнього простору для активного проведення вільного часу. Навчання дорослих учнів спрямоване на їх розвиток, освіту, стимулювання активності до процесу пізнання.

Слухачами університету є особи віком від 55 років, до роботи з якими залучені науково-педагогічні працівники, докторанти, учасники студентських наукових клубів, гуртків, студій, представники різних установ.

Для аналізу змісту та форм навчання було обрано програми навчання 2022–2023 та 2023–2024 навчальних років. Навчання в університетах третього віку організоване семестрами – літнім та зимовим. Осінній семестр триває орієнтовно з жовтня по січень, літній – з лютого по червень.

Серед найбільш поширених форм організації навчання – лекції, практичні заняття, зустрічі, відвідування виставок, академічний театр, пленери, участь у науково-практичних конференціях. З метою інтеграції людей старшого університети також організовують поїздки,

танцювальні вечірки, пікніки, кінопоходи. За програмами навчання пропонуються основні та додаткові заняття.

Особливістю лекцій є їх відкритість, доступність для усіх бажаючих, не обов'язково лише для студентів університетів третього віку. Після прослуховування лекції пропонується її обговорення та відповіді на запитання.

Організація практичних занять має планований характер, такі заняття проводяться регулярно й циклічно, не менше трьох занять у навчальному циклі. Особливістю цієї форми навчання є взаємодія зі слухачами – вона вимагає активної участі слухачів. Часто використовуваною формою навчання в університетах третього віку є культурно-мистецькі заходи, які можуть відбуватися одноразово або багато разів упродовж навчального циклу з метою інтеграції дорослих студентів між собою та за межами університету шляхом участі у різних видах зустрічей, свят, шоу.

Розглянемо програми навчання в окремих закладах.

Метою діяльності *Ягеллонського університету третього віку* [4] є поширення безперервної освіти серед професійно неактивних людей через: систематичне поглиблення знань і вмінь з різних галузей науки; поширення санітарної профілактики; надання можливості людям активно проводити вільний час; розвиток фізичної підготовки слухачів університету; підтримка діяльності гуртків за інтересами, якими керують самі студенти або спеціалісти різного профілю [12].

Навчання в університеті триває три роки. На навчання приймають осіб, які мають вік від 60 років. Участь у програмах навчання є добровільною, і слухачі можуть за бажанням залишити навчання. Під час прийому на навчання пріоритет мають особи, які навчалися на попередніх курсах, однак після трьох років навчання слухачів повторно на навчальні курси не приймають.

У навчальному році студенти обирають один із чотирьох основних напрямів навчання: мистецтвознавство; релігієзнавство; історія та культура Кракова; Китай: історія, культура, суспільство. Після вивчення одного з напрямів на другий рік обирається інший напрям навчання. Освітня пропозиція змінюється й адаптується відповідно до запитів та очікувань студентів, а також організаційних можливостей підрозділу.

Основною формою занять є лекції, які проводяться один раз у тиждень.

Пропонуються така тематика лекцій за основними напрямками: «Довкілля. Чи можна жити безпечно з пластиком? Вплив одноразового пластику на довкілля та здоров'я людини», «Значення ліпнини в мистецтві країн Рейху в сучасну епоху», «Літературне життя в Кракові після 1989 року, або звідки взявся «краківський пивний реалізм»», «Тибет – візит на дах світу» та інші.

Водночас студенти університету можуть взяти участь у семінарах, майстер-класах, бесідах, екскурсіях до музеїв, пізнавальних прогулянках, природно-рекреаційних подорожах. Освітня пропозиція закладу, крім основних і додаткових курсів, включає курси з іноземної мови, навчання в комп'ютерних класах, онлайн-практикуми, семінари з вивчення смартфонів, програми для покращення фізичної форми, тематичні практикуми. Практикується також проведення навчальних занять на робочих місцях: у музеях, історичних церквах та галереях, обсерваторіях, ботанічному саду тощо.

Факультативні семінари проводяться кожні два тижні. Пропонується така тематика семінарів з різних галузей знань: з театрознавства («Маска в театрі. Старший у сучасному театрі»), астрономії («Гравітаційні хвилі – нове вікно у Всесвіт, варте Нобелівської премії»), музикознавства («Музика кіно. Композитори кіномузики з усього світу – Говард Шор»), природознавства («Гриби – лише аромат чи антиоксидантні властивості?»), політології («Причетність наддержав до революцій, переворотів і переворотів у ХХ столітті (Югославія 2000, Грузія 2003, Україна 2004, Киргизстан 2005)») та інші.

До змісту програми навчання осіннього семестру *Університету третього віку в Університеті комісії народної освіти в Кракові* [17] включено такі форми роботи і теми:

- лекції: «Вплив правильного харчування на здоров'я та розумова працездатність літніх людей – факти, міфи, практичні поради»; «Вибрані стани, що загрожують життю та здоров'ю людей похилого віку: діагностика, перша допомога, лікування, профілактика»; «Подбаймо про наш слух» (лекція співробітників компанії слухових апаратів Ampfilion); «Психологія старшого віку»; «Музика та емоції»; «Забруднення навколишнього середовища та екосистеми і здоров'я людини»; «Санктуарії та центри паломництва в Польщі: минуле і сьогодення»; «Цистерціанці: походження, значення, цивілізаційні досягнення, цистерціанське мистецтво»;
- майстер-класи, лекції: «Розфарбуйте барвисто...хто, як не ти!»;
- різдвяні майстер-класи, зустрічі;
- вправи для стимуляції пам'яті;
- участь у 6-му Малопольському конгресі Срібної економіки в Кракові – «Кінотеатр Київ»;
- участь у Національній науково-практичній конференції в рамках підбиття підсумків проєкту «Деінституціоналізація соціальних послуг для людей похилого віку – «Без нас нічого»».

Програма занять літнього семестру пропонує такі форми роботи та тематику навчання:

- лекції науково-педагогічних працівників: «Харчування людей похилого віку», «Культурний туризм», «Мінерали та дорогоцінні камені», «Буддизм як туристична привабливість»; «Соціогеоморфологія, або як змінилися стосунки «річка-людина»»; «Найкрасивіші пам'ятники Бельгії»;
- практичні заняття з англійської мови: «Загальна англійська: привітання та опис себе», «Загальна англійська: базова граматики», «Я турист – що мені робити в іншій країні?», «Допоможіть мені, будь ласка!»: розмова про здоров'я», «Це смачно!»: як розмовляти в ресторані?»;
- виставка «Ідеальне місто – Будинок утопії в Кракові»;
- пленери з живопису та художньої освіти;
- зустрічі з членами клубів, гуртків, представниками установ: Наукового клубу спеціальної педагогіки УКНО в Кракові (розмова: «Надаючи допомогу та навчаючись, ми змінюємо світ на краще: діяльність наукового клубу спеціальної освіти в академічній спільноті»); студентського наукового гуртка літературознавців (лекція «Атмосфера Кракова в сучасних ЗМІ»), представниками управління поліції (бесіда «Профілактика безпеки старших»), наукового клубу анімації та волонтерства (заняття «Кухні світу»); спільна зустріч представників Варшавського банківського інституту та Науково-академічної комп'ютерної мережі в рамках проєкту «Безпека в кіберпросторі» (лекція: «Безпека літніх людей в Інтернеті»).

Нижньосілезький університет третього віку [13], який функціонує при Університеті Нижньої Сілезії DSW, пропонує навчальні заняття з англійської мови, іспанської мови, заняття з тренування творчого мислення, гімнастику через танець, скандинавську ходу та активний відпочинок на природі. Розклад сталий з понеділка по п'ятницю. Є можливість обрати один або кілька предметів, заняття з якого/яких проводяться 1 раз у тиждень. Усього пропонується десять навчальних занять з кожного предмету. Додатково також можна відвідувати заняття за інтересами: театральну, туристичну або культурну секцію.

Гданський університет третього віку [3] пропонує слухачам лекції, семінари та додаткові заняття. Навчання відбувається циклічно: організовуються лекції та доповіді щовівторка та щосереди. Слухачам пропонуються навчальні заняття з іноземних мов (англійської, німецької, французької та ін.), світових релігій та історії Гданська, практикуми (мистецькі майстерні, філософсько-літературні розвідки, кінозустрічі, заняття з мистецтва з елементами культурного туризму тощо), заняття з тренування пам'яті, розумової гімнастики, творчого мислення, танцювальної терапії, психологічні заняття (психологія «щастя» з елементами спілкування, щоб було бажання хотіти), активні заняття (різні види гімнастики, релаксаційна йога, медичний цигун, практика усвідомленого дихання, скандинавська ходьба

та ін.), танці, заняття в комп'ютерних класах, семінари (палаці, садиби та їх мешканці; майстер-класи з чеської культури та мови), творчі майстерні (майстер-класи з позитивної психології, робота з тілом і голосом, ритміка з хореографією, творче письмо, дієтичні майстер-класи та ін.).

Люблінський університет третього віку [6] організовує заняття упродовж двох семестрів у формі лекцій і практичних занять для різних груп за інтересами. Щотижневі лекції розподілені за циклами: лекції з гуманітарних знань, з природничо-географічних знань, з питань здоров'я та техніки. Також організовуються заняття для груп за інтересами (з психології, мистецтвознавства, садівництва, іноземних мов, душпастирського служіння), активні заняття (гімнастика, танці, йога, басейн, аквааеробіка, піші прогулянки), святкові зустрічі, волонтерство. В університеті популяризується наука та наукова діяльність шляхом організації наукових конференцій, симпозіумів, у яких беруть участь літні люди.

У Любліні діє також *Університет третього віку* при *Університеті підприємництва та адміністрації* [19]. Університет має свій статут [10], у якому викладено організаційні основи діяльності освітньої установи, цілі та завдання діяльності.

Навчання здійснюється у формі лекцій та практичних занять, проводяться також майстер-класи, відбувається перегляд фільмів, вистави.

Заняття організовані з понеділка по середу, а також у п'ятницю. До програми занять слухачів включено лекції з питань екології, як змінюється світ, про здорове харчування, мистецтво висловлювати свою думку тощо. Проводяться заняття з фітнесу в фітнес-клубі, вивчається англійська та іспанська мови, навчають працювати з комп'ютером. Проводяться майстер-класи сухої пастилі, практичні заняття з макіяжу. Щосереди увечері відбуваються культурні майстерні, де пропонується перегляд фільму.

Метою *Казімежовського університету третього віку* [5] в Бидгощі є популяризація природничих і гуманітарних знань, а також реалізація ідеї активного життя в пізньому дорослому віці. Студенти мають змогу реалізувати себе в освітній, соціальній, культурній та рекреаційній площинах, відвідуючи навчальні заняття та беручи активну участь у позааудиторній діяльності. Освітня пропозиція університету представлена заняттями з інформатики, педагогіки, психології, біології, культури і мистецтва, історії та спорту, які пропонують факультети інформатики, фізичної культури, мови.

Використовуються такі форми організації навчання, як аудиторні лекції, тематичні семінари, заняття в секціях (музичної експресії, використання комп'ютера, вивчення іноземних мов, хору, музики).

Програмою навчання запропоновано таку тематику лекцій: «Микола Коперник – людина епохи Відродження», «Споживач на роздоріжжі, або жменька юридичних порад з-під прилавка...», «Цифровий пенсіонер – ігри третього віку», «Матеріальна культура на польських землях у XV ст. – одяг, зброя та предмети побуту», «Срібна економіка – додана вартість політики для старших», «Проблеми з наркотиками – що це таке, як вони виникають і як вони впливають на наше лікування?» та ін.

Додаткові заняття проводяться у таких секціях: туристично-регіональна (клубні засідання, закордонні поїздки), пішохідні прогулянки (прогулянки Бидгощем у супроводі гіда), спорт (скандинавська ходьба, гімнастика, тай-чи), екології та здоров'я, літературна, мистецька, оригамі, кабаре, вокальна група, майстер-класи з малювання.

Університет третього віку при *Гуманітарно-економічному університеті в Лодзі* [14] є освітньо-культурним закладом для людей пенсійного віку, метою діяльності якого є активізація, інтеграція та психофізичний розвиток через освітню, культурну та фізичну діяльність.

Як і в інших закладах цього типу, основними формами занять є лекції, практичні заняття, гуртки за інтересами. Проводяться також майстер-класи, екскурсії, заняття в музеї.

Програма навчання розробляється для кожного семестру. Для прикладу, закладом запропоновано такі напрями навчальних занять для одного семестру: концерти класичної

музики; конференції «Я дбаю про своє здоров'я»; мистецтво та технології; кіносекція; культура Лодзі; музичні знання; живопис і мода в дев'ятнадцятому столітті.

Як додаткові заняття, заклад пропонує: вивчення італійської мови, заняття з арт-терапії, використання смартфона, творчого письма, шахів, гімнастики, заняття для здорового хребта.

Університет третього віку при Університеті Ігнатіанум у Кракові [16] у своїй діяльності пропагує цінності «людина-релігія-культура-суспільство», де пріоритетним є цінність «бути» над цінністю «мати». Відповідно в змісті програми навчання відображено тематику, яка корелює з визначеними цінностями. Навчання в університеті передбачає участь студентів у лекціях, вільно обраних конференціях, культурно-мистецьких заходах.

Під час зимового семестру студенти мають можливість отримати знання з таких тем: «Релігійне виховання маленької дитини на прикладі Катехизи Доброго Пастиря – можливості підтримки релігійного розвитку дитини вдома»; «Людина на службі у людини – волонтерство як простір підтримки та самореалізації (в будь-якому віці)»; «Дилеми гуманітарної допомоги та інтервенції в сучасному світі»; «Пенсіонери, яким загрожує цифрова залежність онуків»; «Культурний код – звідки беруться стереотипи»; «Чи варто нам боятися штучного інтелекту? Ключ до розуміння музичної експресії»; «Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів» та ін.

Для літнього семестру закладом запропоновано заняття з таких тем: «Взаємні права та обов'язки дитини і батьків», «Чим ми завдячуємо поколінню Z?», «Квартира – це не лише чотири стіни. Як хотіли б жити поляки?», «Мистецтво як особливість людської природи у поглядах Єжи Ветулані», «Про самооцінку в двох словах» та ін.

Студенти закладу мають можливість отримати освітні послуги різними способами: відвідувати лише лекції або одночасно з лекціями розширювати свою культурну та релігійну освіченість через додаткові заняття.

Університет третього віку при Вроцлавському університеті [18] є одним із найважливіших центрів освіти дорослих у Польщі. Студенти університету мають змогу доповнити та оновити свої знання, а також задовольнити різноманітні освітні потреби завдяки широкій тематиці пропонуваного мультидисциплінарних лекцій (з філософії, фізики, релігієзнавства, медицини, мистецтва, психології, класичної філології). Окреслимо тематику лекцій: «Поезія в житті літньої людини», «Здоров'я і я», «Освітня діяльність у пізньому дорослому віці», «Психологія пізньої дорослості», «Психологічний потенціал здоров'я та щастя людини», «Права людини», «Будова Всесвіту» та інші.

Під час участі в семінарах дорослі студенти розширюють знання з андрагогіки, соціології, методології наукових досліджень, набувають практичних умінь з журналістики, використання комп'ютера, малювання, акторської майстерності, тренування пам'яті.

Додатково вивчаються іноземні мови та пропонується відвідування різних секцій за інтересами, зокрема, майстер-класів з театралізації, співу, обслуговування комп'ютера, самопізнання, тренування пам'яті та інших, занять з йоги, гімнастики, релаксаційних танців та ін.

Відкритий університет третього віку при Університеті природничих наук [8] у Вроцлаві є закладом, який популяризує серед своїх студентів новітні досягнення в сфері «Людина і довкілля». У Положенні про Відкритий університет третього віку Вроцлавського університету [9] визначено сфери освітньої діяльності закладу:

- 1) інтелектуальна діяльність (лекції, семінари, курси, практичні заняття);
- 2) культурна діяльність (театральні заняття, майстер-класи з живопису і фотографії, курси аранжування квітів, догляд за садом, відвідування концертів, кіно, опери та театру);
- 3) фізична діяльність (реабілітаційна гімнастика, реабілітаційне плавання, аквааеробіка, здоров'я хребта, йога, тренажерний зал, бальні танці, туризм);
- 4) навчання в галузі іноземних мов (курси лекцій);
- 5) інформаційні технології.

Основною формою організації навчання є лекції, які проводять співробітники закладу, докторанти, а також слухачі курсів. Після кожної години лекції дорослим студентам надається додатковий час для запитань та обговорення викладених проблем. Щочетвергові лекції проводяться за такою тематикою: «Огляд ліків, або як провізор може допомогти пацієнту», «Потепління клімату – глобальна загроза», «Як епідемії сформували історію людства», «Хімія живить, лікує і зближує» та ін.

Практичні заняття для студентів згруповані у такі тематичні блоки:

- секція вивчення та вдосконалення іноземних мов (англійської, німецької, французької, італійської, іспанської);
- IT секція (базовий та поглиблений рівень);
- фізкультурно-оздоровча секція (реабілітаційна гімнастика: йога, пілатес; аквааеробіка, гімнастика «здорового хребта», тренажерний зал, йога, бальні танці, реабілітаційне плавання, скандинавська ходьба, туризм);
- культурно-освітня секція (відвідування кінотеатру, театру, опери, концертів, гурток живопису, художніх промислів);
- секція харчування та дієтології.

Університет також пропонує для студентів додаткові заняття за інтересами.

Університет третього віку при Варшавському університеті наук про життя [21] пропонує своїм слухачам вивчення іноземних мов від базового до просунутого рівнів, літературні майстерні, майстер-класи для покращення пам'яті, фізичну гімнастику, реабілітаційну гімнастику, танці, йогу, басейн, туристичні групи для організації походів, пікніків, поїздок автобусом, відпочинку в країні та за кордоном тощо.

Ідею безперервної освіти реалізує також **Університет третього віку Collegium Civitas** [15]. Заклад пропонує слухачам очні лекції та семінари, а також один раз у місяць – онлайн-лекцію з відомими лекторами. Окрім лекцій, слухачам запропоновано майстер-класи, поїздки, детальні тематичні лекції (танці в колі, клуб персонального розвитку, клуб хороших книг, міст – 60 та інші). Цікаво, що хоч освітня пропозиція адресована людям похилого віку, заклад також запрошує на навчання молодь, закликаючи її представників отримати всебічні знання.

Вартою уваги є також *організація позааудиторного життя слухачів університетів третього віку*. Такі студенти мають самоврядні органи – раду студентського самоврядування, проблемні комісії. Завданнями діяльності самоврядних органів є представництво думок, оцінок, пропозицій студентів університету і донесення їх до керівництва закладу, ініціювання додаткових форм діяльності, сприяння інтеграції студентів та організації їх самоосвіти, допомога в організації урочистостей, святкових заходів, інших форм дозвілля для студентів. Так у Казімежському університеті третього віку діяльність дорослих учнів організовують Рада студентського самоврядування, у Люблінському університеті третього віку – Рада студентського самоврядування та проблемні комісії.

Особливості організації освітнього процесу в університетах третього віку в Польщі узагальнено на рис. 1.

Рис. 1. Особливості організації освітнього процесу в університетах третього віку в Польщі
 Змістові характеристики освітніх програм для слухачів університетів третього віку в Польщі представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Змістові характеристики освітньої пропозиції університетів третього віку в Польщі

Напрями навчання	Предмети	Особливості тематики занять	Методи роботи
– вивчення та вдосконалення іноземних мов; – інформаційні технології (базовий/поглиблений рівні); – мистецтвознавство; – релігієзнавство; – історія та культура Польщі; – фізкультурно-оздоровчий та рекреаційно-туристичний та ін.	<i>Основні:</i> іноземна мова; інформатика; гімнастика; екологія; історія; живопис; астрономія; природознавство <i>Додаткові (заняття за інтересами):</i> іноземні мови; театральна студія; туристична секція; культурна секція; садівництво; душпастирське служіння; арт-терапія; психологія та ін.	– різнопланова; – пов’язана з віковими інтересами; – стосується особливостей розвитку людини в пізній дорослості (пам’ять, мислення, ін.); – охоплює аспекти збереження здоров’я	– лекція; – бесіда; – доповідь; – обговорення; – дискусія; – тренінгові вправи (стимуляція пам’яті, розвиток мислення); – практичні вправи (гімнастика, йога, ін.)
<i>Наукова діяльність:</i> участь у секціях, конференціях, симпозіумах			

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що університети третього віку у Польщі виконують важливу освітню, соціально-інтеграційну та культурну функції. Освітня пропозиція закладів представлена широким і багатим спектром курсів, різноманітним тематикі з урахуванням специфіки віку студентів. Студенти мають обов'язкові предмети, які обирають із запропонованих напрямів, та додаткові заняття на вибір, відвідують гуртки за інтересами.

Для проведення навчальних занять зі студентами університети третього віку використовують навчальні площі закладу освіти, а також інші навчальні середовища. Поширеною практикою в таких закладах є проведення навчальних занять у реальному середовищі (музеях, обсерваторіях, палацах, церквах тощо). Крім того, заклади адаптують навчання до зовнішніх умов (наприклад, під час пандемії навчання відбувалося в дистанційному форматі).

Форми і методи навчання орієнтовані на інтереси і запити слухачів: лекції від провідних фахівців із різноманітних галузей науки, тематичні зустрічі на політичні, соціальні, медичні теми, мовні курси, заняття з комп'ютерної грамотності, основ літературної творчості, музики, танцю, хенд-мейду тощо. Учасники можуть обирати відповідно до своїх уподобань і практичні заняття: городництво, видавництво газети та інші. У багатьох університетах третього віку існують так звані групи взаємної допомоги, які передбачають передусім психологічну допомогу студентам, які втратили близьку людину, мають проблеми в родині або важко переживають адаптацію до нового для себе статусу – пенсіонера. Крім того, студентам пропонується курс першої домедичної допомоги, який згодом часто рятує життя їм чи їхнім рідним. На заняттях студенти не лише здобувають цікаву та цінну інформацію, але й розвивають пам'ять, моторику, виконують різноманітні вправи для збереження здоров'я. *Перспективами подальших розвідок* є порівняння вітчизняного і польського досвіду організації навчання в університетах третього віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Базиляк Н. О. Світовий досвід формування державної гуманітарної політики з розвитку діяльності університетів третього віку щодо надання освітніх послуг громадянам. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. № 1 (32). С. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2022-1.1>
2. Grishko V. Działalność uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*. 2019. Vol. 1 (15). P. 146–155. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155)
3. Gdański Uniwersytet Trzeciego Wieku. Retrieved from: https://gutw.ug.edu.pl/?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
4. Jagielloński Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: <https://utw.uj.edu.pl/start> (Дата звернення: 21.08.2024).
5. Kazimierzowski Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: https://kutw.ukw.edu.pl/jednostka/kazimierzowski_uniwersytet?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
6. Lubelski Uniwersytet III Wieku. URL: https://www.umcs.pl/pl/lubelski-universytet-iii-wieku,2443.htm?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
7. Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku. URL: <https://federacjaupw.pl/czlonkowie/> (Дата звернення: 21.06.2024).
8. Otwarty Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: <http://otwarty.up.wroc.pl/index1.html>
9. Regulamin Otwartego Uniwersytetu Trzeciego Wieku UPWr. URL: <http://otwarty.up.wroc.pl/regulamin-otwartego-UTW.pdf> (Дата звернення: 21.06.2024).
10. Statut Centrum Edukacji Seniorów – Uniwersytetu Trzeciego Wieku. URL: <https://wsipa.pl/wp-content/uploads/2022/09/STATUT-DO-POBRANIA-1.pdf> (Дата звернення: 21.06.2024).
11. Statut Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku. URL: <https://federacjaupw.pl/statut/> (Дата звернення: 21.06.2024).
12. Uchwała nr 83/VI/2012 Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 27 czerwca 2012. URL: https://utw.uj.edu.pl/documents/6082181/6105748/Regulamin_UTW.pdf (Дата звернення: 21.06.2024).

13. Uniwersytet Dolnośląski DSW. URL: https://www.dsw.edu.pl/studia-i-szkolenia/dolnoslaski-universytet-trzeciego-wieku?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
14. Uniwersytet Trzeciego Wieku Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi. URL: <https://utw.ahe.lodz.pl/#115> (Дата звернення: 21.06.2024).
15. Uniwersytet Trzeciego Wieku Collegium Civitas. URL: https://www.civitas.edu.pl/pl/oferta-edukacyjna/universytet-trzeciego-wieku-collegium-civitas/czym-jest-utwcc?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
16. Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: https://www.ignatianum.edu.pl/universytet-trzeciego-wieku?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
17. Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: <https://utw.uken.krakow.pl/o-universytecie-2/> (Дата звернення: 21.06.2024).
18. Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: <https://uwr.edu.pl/universytet-trzeciego-wieku/> (Дата звернення: 21.06.2024).
19. Uniwersytet Trzeciego Wieku. URL: https://wsipa.pl/nasze-kierunki/universytet-trzeciego-wieku/?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation (Дата звернення: 21.06.2024).
20. Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022. Informacje statystyczne. Warszawa, Gdańsk 2023. 30 s. URL: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/> (Дата звернення: 21.05.2024).
21. Ursynowski Uniwersytet Trzeciego Wieku im. J.U. Niemcewicza przy SGGW. URL: <https://uczelnie.studentnews.pl/s/3619/75033-Uniwersytety-Trzeciego-Wieku/423-Szkola-Glowna-Gospodarstwa-Wiejskiego-w-Warszawie.htm> (Дата звернення: 21.06.2024).

References (translated & transliterated)

1. Bazyliak, N. O. (2022). Svitovyi dosvid formuvannya derzhavnoi humanitarnoi polityky z rozvytku diialnosti universytetiv tretoho viku shchodo nadання osvitykh posluh hromadianam [World experience in the formation of state humanitarian policy on the development of the activities of the third age universities regarding the provision of educational services to citizens]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia [Public administration and customs administration]*, 1 (32), 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2022-1.1> [In Ukrainian].
2. Grishko, V. (2019). Działalność uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce [Activities of universities of the third age in Poland]. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 1 (15), 146–155. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155) [In Polish].
3. Gdański Uniwersytet Trzeciego Wieku [Gdansk University of the Third Age]. Retrieved from: https://gutw.ug.edu.pl/?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
4. Jagielloński Uniwersytet Trzeciego Wieku [Jagiellonian University of the Third Age]. Retrieved from: <https://utw.uj.edu.pl/start> [In Polish].
5. Kazimierzowski Uniwersytet Trzeciego Wieku [Kazimierzowski University of the Third Age]. Retrieved from: https://kutw.ukw.edu.pl/jednostka/kazimierzowski_universytet?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
6. Lubelski Uniwersytet III Wieku [Lublin University of the Third Age]. Retrieved from: https://www.umcs.pl/pl/lubelski-universytet-iii-wieku,2443.htm?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
7. Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku [National Federation of Associations of Universities of the Third Age]. Retrieved from: <https://federacjaupw.pl/czlonkowie/> [In Polish].
8. Otwarty Uniwersytet Trzeciego Wieku [Open University of the Third Age]. Retrieved from: <http://otwarty.up.wroc.pl/index1.html> [In Polish].
9. Regulamin Otwartego Uniwersytetu Trzeciego Wieku UPWr [Regulations of the Open University of the Third Age UPWr]. Retrieved from: <http://otwarty.up.wroc.pl/regulamin-otwartego-UTW.pdf> [In Polish].
10. Statut Centrum Edukacji Seniorów – Uniwersytetu Trzeciego Wieku [Statute of the Senior Education Center – University of the Third Age]. Retrieved from: <https://wsipa.pl/wp-content/uploads/2022/09/STATUT-DOPOBRANIA-1.pdf> [In Polish].
11. Statut Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku [Statute of the Polish Federation of Associations of Universities of the Third Age]. Retrieved from: <https://federacjaupw.pl/statut/> [In Polish].

12. Uchwała nr 83/VI/2012 Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 27 czerwca 2012 [Resolution No. 83/VI/2012 of the Senate of the Jagiellonian University of 27 June 2012]. Retrieved from: https://utw.uj.edu.pl/documents/6082181/6105748/Regulamin_UTW.pdf [In Polish].
13. Uniwersytet Dolnośląski DSW [University of Lower Silesia DSW]. Retrieved from: https://www.dsw.edu.pl/studia-i-szkolenia/dolnoslaski-universytet-trzeciego-wieku?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
14. Uniwersytet Trzeciego Wieku Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi [University of the Third Age, Academy of Humanities and Economics in Lodz]. Retrieved from: <https://utw.ahe.lodz.pl/#115> [In Polish].
15. Uniwersytet Trzeciego Wieku Collegium Civitas [University of the Third Age Collegium Civitas]. Retrieved from: https://www.civitas.edu.pl/pl/oferta-edukacyjna/universytet-trzeciego-wieku-collegium-civitas/czym-jest-utwcc?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
16. Uniwersytet Trzeciego Wieku [University of the Third Age]. Retrieved from: https://www.ignatianum.edu.pl/universytet-trzeciego-wieku?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
17. Uniwersytet Trzeciego Wieku [University of the Third Age]. Retrieved from: <https://utw.uken.krakow.pl/o-universytecie-2/> [In Polish].
18. Uniwersytet Trzeciego Wieku [University of the Third Age]. Retrieved from: <https://uwr.edu.pl/universytet-trzeciego-wieku/> [In Polish].
19. Uniwersytet Trzeciego Wieku [University of the Third Age]. Retrieved from: https://wspa.pl/nasze-kierunki/universytet-trzeciego-wieku/?utm_source=grupa-studentnews&utm_medium=university-presentation [In Polish].
20. Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022. Informacje statystyczne [Universities of the Third Age in the academic year 2021/2022. Statistical information]. Warszawa, Gdańsk 2023, 30. Retrieved from: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/> [In Polish].
21. Ursynowski Uniwersytet Trzeciego Wieku im. J.U. Niemcewicza przy SGGW [Ursynów University of the Third Age named after J.U. Niemcewicz at the Warsaw University of Life Sciences (SGGW)]. Retrieved from: <https://uczelnie.studentnews.pl/s/3619/75033-Uniwersytety-Trzeciego-Wieku/423-Szkola-Glowna-Gospodarstwa-Wiejskiego-w-Warszawie.htm> [In Polish].

Статтю отримано 01.07.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Олена Мірошніченко,

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету

імені Івана Франка

ORCID 0000-0002-5712-3752

Perspektiva-z@ukr.net

Олена Косигіна,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри,
завідувач кафедри педагогіки й андрагогіки
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»

ORCID 0000-0002-1895-4350

okos@ukr.net

ВІДНОВЛЕННЯ РЕСУРСНОГО СТАНУ ВЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОГО СТРЕСУ: АНАЛІЗ РЕАЛІЙ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти відновлення ресурсного стану педагогічних працівників в умовах війни в Україні з урахуванням досвіду польських науковців психолого-педагогічної сфери.

Якщо стрес стає перманентним, він може викликати такі негативні наслідки, як тотальне порушення почуття безпеки, патологічні стани посттравматичного стресу, невротичні та психічні розлади. Саме в таких ситуаціях особистість залучає всі наявні життєві ресурси для успішної адаптації в умовах стресу, прагне захистити себе від травм і запобігти негативним наслідкам, втратам після переживання надзвичайних подій. Тому дослідження процесів відновлення ресурсного стану педагогів в умовах перманентного стресу є актуальним на сьогодні, ураховуючи реалії подій в Україні та Польщі.

Мета статті – проаналізувати основні поняття щодо ресурсного стану особистості в умовах стресу (перманентний стрес, ресурсний стан, резильєнтність, копінг-стратегії, життєстійкість), провести емпіричний аналіз основних стратегій відновлення ресурсного стану вчителів, які перебувають у стані перманентного стресу, також представити програми відновлення.

Продемонстровано погляди вчених на проблеми виникнення та наслідки перманентного стресу, копінг-стратегії відновлення емоційного стану, розглянуто спільність і відмінність понять «життєстійкість» та «резильєнтність».

Теоретичні викладки підтверджуються представленням практичного матеріалу щодо стратегій відновлення ресурсів особистості в представників українських педагогів та біженців, що знайшли прихисток у Польщі.

Доведено ефективність тренінгової роботи з педагогами Житомирської області з відновлення ресурсного стану: тривожність досліджуваних знизилася загалом на 5,5 %

Ключові слова: *перманентний стрес, ресурсний стан, резильєнтність, копінг-стратегії, програми відновлення.*

Olena Miroshnychenko, Olena Kosygina. Odzyskiwanie stanu zasobów nauczycieli w warunkach permanentnego stresu: analiza realiów Ukrainy i Polski

Artykuł omawia teoretyczne i praktyczne aspekty odzyskiwania stanu zasobów pracowników

pedagogicznych w warunkach wojny w Ukrainie, uwzględniając doświadczenia polskich naukowców z dziedziny psychologii i pedagogiki. Gdy stres staje się permanentny, może prowadzić do takich negatywnych konsekwencji jak całkowite zaburzenie poczucia bezpieczeństwa, patologiczne stany zespołu stresu pourazowego, zaburzenia nerwicowe i psychiczne. W takich sytuacjach jednostka wykorzystuje wszystkie dostępne zasoby życiowe do skutecznej adaptacji w warunkach stresu, stara się chronić siebie przed urazami i zapobiegać negatywnym skutkom oraz stratom po przeżyciu nadzwyczajnych wydarzeń. Dlatego badanie procesów odzyskiwania stanu zasobów nauczycieli w warunkach permanentnego stresu jest aktualne, biorąc pod uwagę realia wydarzeń w Ukrainie i Polsce.

Celem artykułu jest analiza podstawowych pojęć dotyczących stanu zasobów jednostki w warunkach stresu (stres permanentny, stan zasobów, rezyliencja, strategie radzenia sobie, odporność), przeprowadzenie empirycznej analizy podstawowych strategii odzyskiwania stanu zasobów nauczycieli znajdujących się w stanie permanentnego stresu oraz przedstawienie programów odzyskiwania.

Przedstawiono poglądy naukowców na takie problemy jak pojawienie się i konsekwencje permanentnego stresu, strategie radzenia sobie w odzyskiwaniu stanu emocjonalnego oraz omówiono podobieństwa i różnice między pojęciami „odporność” a „rezyliencja”.

Teoretyczne rozważania potwierdza przedstawienie materiału praktycznego dotyczącego strategii odzyskiwania zasobów osobistych wśród ukraińskich nauczycieli oraz uchodźców, którzy znaleźli schronienie w Polsce. Udowodniono efektywność pracy warsztatowej z nauczycielami z obwodu żytomierskiego w zakresie odzyskiwania stanu zasobów: poziom lęku badanych obniżył się średnio o 5,5 %.

Słowa kluczowe: *stres permanentny, stan zasobów, odporność, strategie radzenia sobie, programy odzyskiwania.*

Olena Miroshnychenko, Olena Kosygina. Restoration of Teachers' Resource State Under Conditions of Permanent Stress: Analysis of the Realities in Ukraine and Poland

The article examines theoretical and practical aspects of restoring the resource state of educational workers under wartime conditions in Ukraine, considering the experiences of Polish researchers in the field of psychology and pedagogy. When stress becomes permanent, it can lead to negative consequences such as a total disruption of the sense of security, pathological states of post-traumatic stress, and neurotic and mental disorders. In such situations, individuals utilize all available life resources for successful adaptation to stress, aiming to protect themselves from trauma and prevent negative consequences and losses after experiencing extraordinary events. Therefore, researching the processes of restoring teachers' resource states under permanent stress is relevant today, given the realities in Ukraine and Poland.

The aim of the article is to analyze the main concepts related to the resource state of an individual under stress (permanent stress, resource state, resilience, coping strategies, and life resilience), conduct an empirical analysis of the main strategies for restoring the resource state of teachers in a state of permanent stress, and present recovery programs.

The article presents scholars' views on issues such as the emergence and consequences of permanent stress, coping strategies for emotional state recovery, and discusses the similarities and differences between the concepts of "life resilience" and "resilience."

The theoretical considerations are supported by practical material regarding the strategies for restoring personal resources among Ukrainian teachers and refugees who have found shelter in Poland. The effectiveness of training work with teachers from the Zhytomyr region in restoring their resource state has been demonstrated: the anxiety levels of the participants decreased by an average of 5,5 %.

Keywords: *permanent stress, resource state, resilience, coping strategies, recovery programs.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Сучасне реформування освіти в Україні відбувається в умовах найтяжчого

виклику для розвитку особистості, коли зруйноване і унеможливлене звичне життя, значна частина наших емоційних, психічних, фізичних та інших ресурсів витрачається на боротьбу з агресором, на компенсацію негативних наслідків надзвичайних ситуацій, а діяльність педагогічних працівників спрямовується ще й на подолання «освітніх/навчальних втрат» у вкрай небезпечному освітньому просторі, зменшення рівня кумулятивного травмування всіх учасників освітньої взаємодії. З метою зменшення освітніх втрат та зростання навчальної успішності школярів, сприяння максимальній безпеці в умовах перманентного (тривалого, хронічного) стресу, зростає усвідомлення вчителем необхідності цілеспрямованого розвитку рівня резильєнтності як у себе, так і у учнів. Адже перебуваючи довгий час у небезпеці, коли ми маємо постійно реагувати на прямі загрози щодо подальшого існування, ми отримуємо спочатку стан хронічної тривожності і патологічного страху, тотального емоційного і фізичного виснаження, деформації на рівні поведінки, працездатності та мотивації діяльності. Якщо стрес набуває ознак хронічного процесу, навіть у дорослої, зрілої особистості, це може викликати такі наслідки, як тотальне порушення відчуття безпеки, патологічні стани травматичного та посттравматичного стресу, невротичні та психічні розлади.

Саме в умовах перманентного стресу особистість залучає всі наявні у неї життєві ресурси для успішної адаптації, захисту від травмування, для попередження негативних наслідків і втрат після пережитих надзвичайних подій. В умовах повномасштабної війни в Україні, ми, не зважаючи на перманентний стрес, в якому перебуваємо, намагаємось триматись ментально, психологічно і фізично. Для того, щоб педагоги могли повноцінно здійснювати професійну діяльність, їм потрібен ресурс, для відновлення якого фокус уваги доводиться тримати на власних силах, навичках, знаннях, думках, емоціях і переживаннях, позитивному досвіді та підтримуючому оточенні. Тому дослідження процесів відновлення ресурсного стану вчителів в умовах перманентного стресу з урахуванням реалій України та Польщі є дуже актуальними у даних обставинах.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. У психолого-педагогічній літературі поняття «життєві ресурси особистості» розглядають у тісному поєднанні із такими науковими категоріями як резильєнтність, стресостійкість, життєздатність, психоемоційна стійкість, стійкість до стресогенних ситуацій.

Людина, яка переживає життєву кризу, відчуває настільки потужний стрес, що часто стає не спроможною самостійно відновитися, виявляє схильність до рецидиву внаслідок навіть несуттєвих подразників. А намагання повернутись до звичайного життя може супроводжуватись стійкими тривожними думками, патологічним страхом, порушеннями сну і харчової поведінки, «застряганням» на переживанні кризової події, тривалим станом «заціпеніння». Н. Оніщенко підкреслює, що утрата здатності контролювати спогади травмівного характеру може корелювати із втратою самоконтролю, неспроможністю до самостійних покрокових дій для виходу із небезпечної зони [7].

Зміни у психоемоційному, соматичному стані вчителя, зниження настрою, негативні трансформації на рівні поведінки, реакцій, системи цінностей та переконань педагогічних працівників позначаються на якості їхньої професійної діяльності, рівні мотивації, соціальній активності та характері міжособистісної взаємодії. Кризова подія може спричинити у одних панічні реакції, відчуття абсолютної безпорадності щодо здатності подолати чергову небезпечну ситуацію, у інших – власну некомпетентність щодо використання засвоєних і апробованих раніше індивідуальних алгоритмів для подолання стресу.

У той же час зазначимо, що цілеспрямоване зниження значущості травмівної події у свідомості вчителя може викликати, у свою чергу, зниження рівня хронічної тривожності, нейтралізацію відчуття загрози як нав'язливого стану.

Вчені С. Мадді, А. Фомінова, С. Богомаз, Є. Нікітіна, М. Одинцова визначають життєстійкість як інтегральну особистісну рису. Саме від неї залежить здатність людини долати життєві виклики та стресогенні події [9]. Авторами розглядаються наступні базові компоненти життєстійкості особистості:

- залученість (занурення) у процес, події життя;
- упевненість у можливості контролювати, готовність контролювати ситуації й події власного життя;
- готовність до ризику (прийняття виклику життя).

Дослідники акцентують увагу і на інших важливих компонентах життєстійкості, зокрема, на здатності до кооперації, довіри та креативності; задоволеності власним минулим та сьогоденням, активній цілеспрямованій діяльності; здатності людини до трансформації кризових життєвих обставин шляхом використання особистісних ресурсів (у тому числі, засвоєних і використовуваних копінг-стратегій; життєвих смислів, що визначають напрямок життєстійкості та життя людини в цілому; гуманістичної етики, від якої залежить вибір сенсу життя та шляхи реалізації). Слід зазначити серед значущих і такі складові, як здатність позитивно мислити, реалістичність сприйняття життєвих труднощів, свідоме спрямування ресурсів для подолання стресової ситуації.

Метою статті є проаналізувати основні поняття щодо ресурсного стану особистості в умовах стресу (перманентний стрес, ресурсний стан, резильєнтність, копінг-стратегії, життєстійкість), привести емпіричний аналіз основних стратегій відновлення ресурсного стану вчителів в умовах перманентного стресу з урахуванням аналізу реалій України та Польщі та навести програми відновлення.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У першу чергу зупинимося на основних поняттях піднятої проблеми. *Перманентний стрес* визначається нами як такий, що триває безперервно, тривало. Вважаємо, що люди в Україні відчувають стрес постійно, враховуючи військово-політичну ситуацію сьогодення. *Ресурсний стан* ми розглядаємо як стан психічної та фізичної енергії людини, який дозволяє особистості ефективно адаптуватися до несприятливих умов життєдіяльності та справлятися з повсякденними стресорами. Поняття *резильєнтність* є одним з основних у нашому дослідженні. *Резильєнтність* (від англ. *Resilience* – пружність, еластичність) ми трактуємо як вроджену динамічну властивість особистості, що лежить в основі здатності долати стреси конструктивним шляхом. Резильєнтність у психології розглядається як здатність особистості зберігати в несприятливих ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, ефективно адаптуючись до несприятливих змін зовнішнього та внутрішнього середовища. *Копінг-стратегії* (від англ. *Coping* – долати) ми розуміємо як психологічну стратегію або спосіб подолання людиною стресової ситуації. Спираючись на наші дослідження, ми визначили, що це поняття об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовують людина, щоб впоратися із запитами сьогоденних реалій життя. Також копінг-стратегії можна розуміти як збільшення свідомого зусилля задля вирішення особистих та міжособистісних проблем і намагання опанувати або переносити стрес. Ефективність копінг-стратегій, як показало наше дослідження, залежить від типу стресу, індивідуальних особливостей людини та обставин життєдіяльності.

Досліджуючи психологічну проблему відновлення ресурсного стану особистості педагога в умовах перманентного стресу, відзначаємо, що поняття «резильєнтність» та «життєстійкість» у психолого-педагогічній літературі не ідентичні, але змістовно досить близькі між собою. Наш досвід практичної роботи довів, що *ступінь* психологічного «занурення» особистості у події із травмуючим впливом варіює у різних людей. Дослідження, проведені нами як із вчителями Житомирської області, так і з українськими зимівниками, що працюють в екстремальних умовах Антарктики [2; 3; 5], доводять, що така зануреність залежить від цілого ряду *чинників*: віку особи, її сімейної історії, характерологічних особливостей, рівня резильєнтності, наявної чи відсутньої підтримки з боку найближчого оточення та інших чинників.

Зважаючи на те, що в сучасній психологічній науці відсутнє однозначне визначення поняття резильєнтності, спільним знаменником є розуміння резильєнтності як властивості, яка

допомагає людям функціонувати на оптимальному рівні і достатньо швидко відповідати на життєві виклики [10].

Погоджуємося з нашими польськими колегами стосовно визначенням поняття резильєнтність: це результат інтерації різних *ресурсів* (зовнішніх і внутрішніх), які людина уміло використовує в стресових ситуаціях, що не тільки допомагає залишити status quo, але і формує у особистості новий досвід подолання життєвих викликів, допомагає краще адаптуватись до майбутніх стресорів [11].

Вважаємо, що поняття «резильєнтність» значно ширше, ніж окрема риса особистості, це:

- здатність людини організувати своє життя і розвивати діяльність, активність у змінюваному середовищі;
- здатність до особистісно орієнтованої взаємодії, що розгортається на засадах відкритості, взаємоповаги і довіри;
- компетентність щодо рівноваги між бажаннями, можливостями та зовнішніми обставинами;
- компетентність в успішній саморегуляції власних емоцій і станів.

У ході психолого-педагогічних досліджень (упродовж 2022–2024 рр.) нами було вивчено рівень готовності вчителів до самовідновлення, володіння методами та методиками для саморегуляції емоційного стану, наявність практичних навичок для надання адекватної ППД (першої психологічної допомоги) як собі, так і колегам, учням в умовах взаємодії, навчання та професійної діяльності в ситуації перманентного стресу. Як ми зазначали раніше [1; 3; 6], дві третини досліджуваних педагогів області усвідомлюють необхідність проходження навчання, тренінгової взаємодії з метою знизити тривожність у постраждалих осіб в умовах тривалої війни, відновлюючи у них базові відчуття безпеки, віри у власні можливості, навчаючи звертатись по допомогу до фахівців, якщо самостійно подолати кризовий стан не виходить.

Проведене опитування учителів шкіл м. Житомира та Житомирської області довело, що стратегіями для відновлення протистояння негативним наслідкам стресових подій, пов'язаних з війною, є такі (подаємо у порядку зменшення визначення важливості стратегії, відсотки вказують на відносну кількість тих опитуваних, що використовують цю стратегію):

- зайняття активною фізичною чи розумовою працею – 87 %;
- спілкування з рідними, значущими людьми, друзями – 80 %;
- вживання кави, солодощів, того «смачного, що хочеться» – 75 %;
- волонтерство, допомога нужденним, більш слабким – 64 %;
- догляд за тваринами – 54 %;
- творчість (складання віршів, вишивання, плетіння, малювання тощо) – 48 %;
- перегляд цікавих (позитивних) телепередач – 40 %;
- читання художньої літератури, розгадування кросвордів – 38 %;
- шопінг (придбання приємних речей для себе та близьких) – 32 %
- активний образ життя (фізичні вправи, плавання, відвідування спортзалу, ходьба тощо) – 30 %;
- музика – 24 %.

Отже, виключно життєстійка поведінка особистості визначається високим рівнем активності, здатністю позитивно мислити, прийняття життєвих труднощів, спрямуванням ресурсів для подолання кризи. Наводимо приклад творчої діяльності (вірш) однієї з учасниць опитування – вчительки з Олевського району Житомирської області:

Соловейко у моїм саду до світанку голосно співає.

Знає в Україні про біду, вірити у світло надихає.

Вранці заглядають у вікно бешкетливі горобці й синиці.

Сонце сходить ворогу на зло, і вода виблискує в криниці.

Скільки оптимізму, віри в світле майбутнє відчувається у словах вірша! Така творчість, зі слів авторки, допомагає їй долати негативні наслідки щоденних важких переживань, пов'язаних з війною в Україні.

Також наводимо сторінку з щоденника іншої учасниці опитування – вчительки однієї з житомирських шкіл, де представлені процедури та вправи щодо здорового способу життя, які авторка намагається робити щоденно (ставлячи відмітки у щоденник). Такі вправи є здоров'язбережувальними стратегіями відновлення ресурсного стану особистості. Сторінка представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Процедури та вправи щодо здорового способу життя

Оздоровчі процедури та вправи	Пон.	Вівт.	Сер.	Четв.	П'ятн.	Суб.	Нед.	Підсумок
Ранкова зарядка								
Контрастний душ								
Ходьба (45-60 хв.)								
Плавання								
Гімнастика для шиї								
30-40 присідань								
Прийом мін. води								
Фрукти								
Вітаміни								
Самомасаж м'язів рук і ніг								
Застосування аплікатора для шиї								
Вживання здорової їжі								
Кількість вправ за день								

Проаналізувавши щоденник учасниці нашого опитування і провівши з нею бесіду, ми зробили висновок, що намагання вести здоровий спосіб життя, активне проведення часу допомагає розвитку життєстійкості особистості. Це перегукується з думкою вченого G. Shiraldi [12]. За Shiraldi, першим елементом, на якому базується резиліентність, є здоровий, оптимально функціонуючий мозок і фізичне здоров'я. Досягнути такий оптимальний рівень допомагають певні звички, зокрема:

- 1) регулярні фізичні вправи;
- 2) індивідуально визначена дієта ;
- 3)здоровий сон;
- 4) мінімальне вживання таких субстанцій, як тютюн, алкоголь, кофеїн;
- 5) періодичні перевірки стану здоров'я.

Слід зазначити, що саме за умови достатньо розвиненої життєстійкості, педагогічний працівник набуває *здатність до продуктивної адаптації* та оцінювання своєї готовності подолати надзвичайну (стресогенну) ситуацію. За нашими спостереженнями, життєстійкість (резильєнтність) корелює із:

- властивостями центральної нервової системи;
- особливостями темпераменту;
- акцентуаціями характеру особистості;
- залежить від рівня розвиненості психологічних умінь та навичок особистості;
- від вираженої мотивації щодо засвоєння актуальних програм саморегуляції;
- здатності використовувати внутрішні і зовнішні опори;

- наявність емпатійної та дієвої підтримки з боку найближчого оточення;
- із прийняттям та усвідомленням (за необхідності) власної потреби у якісному психологічному супроводі.

Згідно нашого психологічного дослідження, робимо висновок, що педагоги з високим рівнем життєстійкості (який виявляється у процесі адаптації до стресової ситуації) не схильні обирати стратегії уникання, не очікують на зовнішню допомогу, а сприймають подібну ситуацію як виклик, як поштовх до активних дій, до прийняття самостійних рішень і несення відповідальності за рішення і діяльність, «відшліфовують» індивідуальну стратегію і тактику поведінки у проблемній ситуації. Свідомий розвиток вчителем життєстійкості сприяє виробленню системи цінностей і переконань, які впливають на готовність до самостійного вирішення ситуації підвищеної складності; зростання його самооцінки та рівня домагань; спричиняє інтернальну локалізацію контролю щодо реалізації професійних завдань у непростих життєвих обставинах.

Ось які дані наводять наші польські колеги щодо відновлення ресурсного стану особистості в умовах перманентного стресу. За результатами дослідження Т. Karatzias (Цит. за: 8, с. 35), проведеними польськими науковцями під час війни в Україні, 25,9 % учасників досліджень, які знайшли у Польщі прихисток від важких подій в Україні, мають ознаки ПТСР. Для відновлення ресурсного стану польські соціальні служби пропонують українським біженцям звертатися за психологічною допомогою в *Пункти психологічної підтримки для українських біженців у Польщі*, такі як:

- Психолого-педагогічний консультаційний центр;
- Польський міграційний форум (безоплатна телефонна лінія екстреної допомоги);
- Центр психотерапії (допомога польською та англійською мовами);
- Медичний центр Даміана;
- Центр кризового втручання в Кракові;
- Фонд психологічної допомоги (телефон довіри);
- Дитячий телефон довіри речника з прав дитини: психологічна допомога для дітей та підлітків;
- Студентський Парламент Республіки Польща: психологічні консультації;
- Центр терапії та розвитку Аксон: безкоштовна психологічна підтримка.

Дослідження, проведене польськими психологами, показало, що українські біженці у Польщі використовують різні копінг-стратегії для усунення стресу: 53 % намагаються відволіктися, займаючись справами; 48 % заспокоюють себе думкою, що «могло б бути ще гірше»; 32 % моляться, 15 % приймають заспокійливі препарати; 3 % зловживають алкоголем, нікотинном та іншими речовинами.

Як бачимо, порівнюючи дані схожих досліджень серед українських учителів, що залишилися в Україні, та біженців з України в Польщі, існує певна різниця у застосуванні копінг-стратегій подолання стресу і відновлення ресурсного стану особистості. Це можна пояснити, на нашу думку, тим, що біженці, як правило, більш постраждали від війни в Україні, тому їх стратегії більш «жорсткі». Експериментально підтверджено, що високий рівень резильєнтності корелює з низьким рівнем професійного стресу, зменшує ризик професійного вигорання у фахівців, викликає у них відчуття позитивних досягнень, сприяє процесам позитивної адаптації до важких захворювань (зокрема стресогенних), впливає на швидше одужання після хвороби; пов'язаний з позитивним рефреймінгом замість попереднього переживання стану безнадії [8]. Також висока життєстійкість зменшує ризик формування харчової та алкогольної залежності в умовах перманентного стресу; позитивно впливає на якість взаємодії у середовищі однолітків та колег. Оскільки біженці втрачають, як правило, можливість займатися безпосередньо професійними обов'язками та обмежені у взаємодії зі звичним колом спілкування, їх резильєнтність стає нижчою.

Якщо оцінювати резильєнтність як процес, котрий розпочинається в момент зустрічі людини зі стресовими подіями, тоді виникає питання: що його запускає та які вміння, звички,

ресурси (внутрішні і зовнішні) охоплює життєстійкість. Glenn Shiraldi групує ці звички в п'ять категорій:

- регуляція реакції тіла на стрес;
- регуляція виражених негативних емоцій;
- збільшення почуття щастя;
- функціонування на найвищому рівні, адаптаційні стратегії подолання проблем;
- емоційна готовність пережити складні життєві випробування [12].

Серед напрямків діяльності зі збереження та зміцнення професійного здоров'я педагога можна виокремити наступні: просвітницька, діагностична і психокорекційна робота, основними формами реалізації яких є:

- організація превентивних заходів для адміністрації освітнього закладу, педагогічних працівників щодо збереження і зміцнення психосоматичного здоров'я членів колективу;
- професійний супровід щодо відпрацювання педагогами механізмів психологічного захисту в умовах тривалого (хронічного) стресу;
- надання фахової корекційної допомоги вчителям з метою подолання втрат і впливів стресогенних ситуацій та життєвих криз;
- аналіз особливостей адаптації педагогічних працівників до нових соціально-економічних умов, до актуальних вимог щодо подолання проявів синдрому «професійного вигорання»;
- організація психологічних консультацій (індивідуальних та групових) вчителів з метою профілактики професійних деформацій, а за необхідністю і корекційна допомога;
- превентивні заходи щодо переживання професійних криз, вчасна психологічна корекція їх наслідків;
- сприяння адекватному зверненню вчителя по допомогу до вузьких спеціалістів (поза межами освітнього закладу) за наявності у особи проблем на рівні невротичних, психотичних чи соматичних розладів;
- психологічна діагностика та корекція щодо оздоровлення психологічного клімату у педагогічному колективі;
- профілактика проявів булінгу та мобінгу в педагогічному середовищі (співпраця психологічної служби з адміністрацією освітнього закладу для створення безпечного освітнього простору) [1; 6].

Базові положення та протоколи, представлені у методичних рекомендаціях МОН України для педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» [4], ми використовуємо у контексті проведення лекційних та практичних занять, зокрема на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, пропонуючи вчителям наступні теми для ознайомлення, дискусій і опрацювання актуальних навичок для самовідновлення та саморегуляції ресурсного психоемоційного стану в умовах перманентного стресу: «Розвиваємо резильєнтність учасників освітнього процесу для захисту ментального здоров'я»; «Алгоритм надання першої психологічної допомоги дітям та дорослим в умовах війни»; «Протоколи психологічного супроводу постраждалих осіб в умовах гострого стресу» та ін.

Для відновлення ресурсу, зниження психоемоційної напруги, зменшення стресу ми пропонуємо слухачам курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників Житомирської області проведення тренінгових занять, в межах яких розглядаємо теоретичні та практичні питання щодо розпізнання ознак стресу, застосування копінг-стратегій, навчаємо використанню різноманітних вправ зняття напруження і панічних атак під час стресу. Учасники тренінгів, у контексті надання першої психологічної допомоги потерпілим (як дорослим, так і дітям), опановують наступні психологічні вправи: техніки емоційної регуляції («Сканування тіла та сенсомоторне маркування»; «Заземлення під час стресу 5-4-3-2-1»); різні варіанти вправ на відновлення дихання; вправи «Запах квітів», «М'яч для зниження стресу» та ін.

Слід зазначити, що резильєнтність тісно пов'язана із гнучким способом мислення і сприйняттям стресових подій; полягає у сприйнятті того, що реально відбувається, вмінні розпізнавати, на які ситуації людина може впливати, а які від неї не залежать, а також здатності використати стратегію вирішення проблем там, де це необхідно. Відповідно, на тренінгових заняттях, можна сприяти зростанню когнітивної гнучкості для розвитку резильєнтності, використовуючи такі вправи, як «покрокова» техніка, згідно з якою здійснюється аналіз ставлення педагога до важких життєвих ситуацій і здійснення відповідних позитивних когнітивних трансформацій.

Крок 1: Яке в мене сприйняття стресової ситуації? (Що я думаю про важку ситуацію, яка відбувається в моєму житті? На якому етапі мої думки «застрягли» і заважають мені позитивно адаптуватись? Як мої актуальні думки впливають на мої емоції та дії?)

Крок 2: Як я хотів би сприймати цю ситуацію? (Для того, щоби змінити спосіб мислення, важливо визначити напрямок, в якому хочу рухатися. Яка була б моя альтернативна, більш адаптивна думка про цю ситуацію? Як я хотів би ставитись до цієї ситуації? Які емоції хотів би відчувати, як себе поводити?)

Крок 3: Тестування старих і нових переконань. (Нові переконання дозволяють відкрити нові перспективи, але інколи важко втілити їх у життя. Часто старі думки, звичні інтерпретації є занадто сильними, щоб звільнитись від них одразу. Для цього необхідно поставити собі декілька запитань, які мають на меті зміцнити нові думки і послабити старі, неадаптивні.)

Проаналізувавши результати виконаної вправи (відповіді на всі питання), психолог допомагає педагогу отримати нове (трансформоване) бачення конкретної, непростой для сприйняття, життєвої події. Для зміцнення життєстійкості самої зміни способу мислення недостатньо, потрібно змінити поведінку у відповідності з новим сприйняттям ситуації, запланувати покрокові дії, вчинки так, щоби вони підтримували нове мислення і сприйняття ситуації. Зазначимо, що у процесі виконання вправи вчитель відчуватиме значний дискомфорт; лише за умови перетворення нового типу реагування на стресову ситуацію – у автоматичні дії, у звичку, відчуття дискомфорту, внутрішнього спротиву, тривоги зникнуть. Надзвичайно важливим етапом при виконанні даної техніки є постійний розвиток і робота над утриманням результатів, що досягаються через уважний перегляд власних думок, емоцій, поведінки та свідомий вибір тих, які виявляються більш корисними, гнучкими, адаптивними.

За результатами експериментального дослідження зазначимо, що 59,3 % педагогічних працівників відмічають наявний стан хронічного стресу, відчувають виражене емоційне та фізичне зниження, часто хворіють на соматичні захворювання; 44,5 % з них – неспроможні до швидкого самовідновлення, зневірені щодо покращення ситуації; 35 % відчувають розчарування у професії, уникають звичного кола спілкування. На початку та в кінці тренінгової роботи щодо відновлення ресурсного стану вчителів нами було здійснено дослідження за допомогою методики Спілбергера щодо визначення рівня ситуативної та особистісної тривожності.

Дослідження рівня ситуативної та особистісної тривожності, проведені нами з педагогами Житомирської області (всього 78 опитуваних) за допомогою методики Спілбергера, виявили результати, представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Ситуативна й особистісна тривожність
(порівняльні результати дослідження педагогів до початку
та в кінці тренінгової роботи)**

Прояви тривожності	Рівні тривожності		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ситуативна тривожність (до тренінгу)	12,5 %	35,4 %	52,1 %

Ситуативна тривожність (після тренінгу)	13,4 %	42,4 %	44,2 %
Особистісна тривожність (до тренінгу)	14,4 %	39,4 %	46,2 %
Особистісна тривожність (після тренінгу)	11,2 %	47,6 %	41,1 %

Отже, дослідження зниження рівня тривожності: ситуативної – на 5,3 %, особистісної – на 5,5 %. Отже, можемо визнати ефективним проведення тренінгової роботи щодо відновлення ресурсного стану вчителів в умовах перманентного стресу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Серед основних цілей першої психологічної допомоги постраждалому в умовах перманентного стресу слід зазначити: повернення відчуття безпеки після психічної травми; відновлення зв'язку з найближчим оточенням; фокусування уваги травмованої особи та її родичів на закладах соціальної та фізичної підтримки; зміцнення віри у здатність допомогти собі та іншим людям, знаходження самого психолога (або педагога) у ресурсному стані, його вмотивоване намагання вчасно відновлювати затрачені на подолання кризи внутрішні та зовнішні ресурси.

Враховуючи те, що вмотивований педагог, який активно навчається технікам та практикам для ефективного самовідновлення після стресу, вчиться моделювати подальший розвиток чергової кризової ситуації, постійно розвивається в напрямку базової самокорекції (самоаналізу та самоконтролю), не стигається визнати необхідність професійної допомоги і своєчасно звертається до відповідних фахівців, зазвичай навчається *трансформувати стрес* у ситуацію, яка спричиняє подальше особистісне зростання, розвиток компетентностей, які допомагають чинити опір життєвим викликам.

Здатність особистості до «контролю» над новою ситуацією передбачає активний пошук конструктивних варіантів вирішення проблемного завдання; а з метою зниження рівня стресогенності травмивної ситуації розробляються і реалізуються покрокові алгоритми адаптивних дій. Таким чином, досягаючи високого рівня контролю над стресогенною ситуацією, педагог уникає непродуктивного стану безпорадності та зниження мотивації, усвідомлює зв'язок між власними цілеспрямованими діями та досягненням бажаного результату, зберігає компетентність щодо впевненості власним ресурсом вирішити проблемну ситуацію.

Перспективою подальшого дослідження проблеми відновлення ресурсного стану вчителів в умовах перманентного стресу вважаємо більш детальне вивчення досвіду польських колег, застосування новітніх технологій (наприклад, арт-терапевтичні техніки) у проведенні тренінгових занять з вчителями та удосконалення програм надання першої невідкладної психологічної допомоги як дітям, так і дорослим в екстремальних ситуаціях.

Список використаних джерел та літератури

1. Косигіна О.В. Педагогічним працівникам – про алгоритм надання першої психологічної допомоги у надзвичайній ситуації. *Розвиток професіоналізму педагогічних працівників в умовах післядипломної педагогічної освіти*: зб. мат. всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 23 травня 2022 р. Житомир: КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР, 2022. С. 134–139.
2. Косигіна О.В. Стратегії діяльності практичного психолога щодо створення безпечного освітнього середовища у процесі переходу від початкової до базової НУШ. *Базова освіта НУШ: процесуальне правонаступництво*: зб. мат. регіонал. наук.-практ. інтернет-конференції, 29 березня 2021 р. Житомир: КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР, 2021. С. 47–54.
3. Косигіна О., Марченко О., Мірошніченко О. Психопрофілактика стресових перевантажень у педагогічних працівників: досвід закладів освіти в Україні та Польщі. *Українська полоністика*. 2020. № 18(2). С. 136–145.
4. Методичні рекомендації МОН для педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій». URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_persha_psykholohichna_dopomoha_alhorutm_dii

5. Мірошніченко О. А. Вікові особливості психологічної готовності українських зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики: монографія. Житомир: Вид-во «Рута», 2023. 272 с.
6. Мірошніченко О.А. Діяльність психолога з підготовки фахівців до роботи в екстремальних умовах: навч.-метод. посібник. Житомир: Вид-во «Рута», 2018. 140 с.
7. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків: Право, 2014. 584 с.
8. Стрільчук Л. Швидке полегшення, тривалий ефект: новий підхід до управління стресом. *Медицина газета «Здоров'я України 21 сторіччя»*. 2024. № 1–2 (562–563). С. 35.
9. Maddi S.R., Harvey R.H., Khoshaba D.M., Fazel M., Resurreccion N. The personality construct of hardiness, IV: Expressed in positive cognitions and emotions concerning oneself and developmentally relevant activities. *Journal of Humanistic Psychology*. 2009. № 49(3). P. 292–305.
10. Mróz J. Prężność i poczucie stresu a typy zachowań i przeżyć związanych z pracą wśród pielęgniarek. *Hygeia Public Health*. 2014. 49 (4). P. 857–863.
11. Ogińska-Bulik N. Rola prężności psychicznej w przystosowaniu się do choroby nowotworowej. *Psychoonkologia*. 2011. № 1. P. 1–10.
12. Shiraldi G. R. Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu? Sopot: GWP. 2019.

References (translated & transliterated)

1. Kosyhina, O. V. (2022). Pedahohichnym pratsivnykam – pro alhorytm nadannia pershoi psykholohichnoi dopomohy u nadzvychainii sytuatsii [For teachers – about the algorithm of providing first psychological aid in an emergency situation]. *Rozvytok profesionalizmu pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity: zb. mat. vseukr. nauk.-prakt. internet-konferentsii*, 23 travnia 2022 r. Zhytomyr: KZ «Zhytomyrskyi OIPPO» ZhOR, 134–139. [in Ukrainian].
2. Kosyhina, O. V. (2021). Stratehii diialnosti praktychnoho psykholoha shchodo stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovyscha u protsesi perekhodu vid pochatkovoi do bazovoi NUSH [Strategies of a practical psychologist to create a safe educational environment in the process of transition from primary to basic NUS]. *Bazova osvita NUSH: protsesualne pravonastupnytstvo: zb. mat. rehional. nauk.-prakt. internet-konferentsii*, 29 bereznia 2021 r. Zhytomyr: KZ «Zhytomyrskyi OIPPO» ZhOR, 47–54. [in Ukrainian].
3. Kosyhina, O., Marchenko, O., Miroshnychenko, O. (2020). Psykhoprofilaktyka stresovykh perevantazhen u pedahohichnykh pratsivnykiv: dosvid zakladiv osvity v Ukraini ta Polshchi [Psychoprophylaxis of Stress Overload in Teachers: Experience of Educational Institutions in Ukraine and Poland]. *Ukrainska polonistyka*, 18(2), 136–145. [in Ukrainian].
4. Metodychni rekomendatsii MON dlia pedahohichnykh pratsivnykiv, praktychnykh psykholohiv, sotsialnykh pedahohiv zakladiv osvity «Persha psykholohichna dopomoha. Alhorytm dii» [Methodological recommendations of the Ministry of Education and Science for pedagogical workers, practical psychologists, social pedagogues of educational institutions «First psychological aid. Algorithm of actions»]. URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_persha_psykholohichna_dopomoha_alhorytm_dii [in Ukrainian].
5. Miroshnychenko, O. A. (2023). Vikovi osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti ukrainskykh zymivnykiv do zhyttiediialnosti v umovakh Antarktyky : monohrafiia [Age peculiarities of psychological readiness of Ukrainian winterers for life in the Antarctic: a monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo «Ruta», 272. [in Ukrainian].
6. Miroshnychenko, O.A. (2018). Diialnist psykholoha z pidhotovky fakhivtsiv do roboty v ekstremalnykh umovakh [Psychologist's activities to prepare specialists for work in extreme conditions]: navch.-metod. posibnyk. Zhytomyr: Vyd-vo «Ruta», 140. [in Ukrainian].
7. Onishchenko, N. V. (2014). Ekstrena psykholohichna dopomoha postrazhdalym v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia [Emergency psychological assistance to victims in an emergency situation: theoretical and applied aspects: a monograph]. Kharkiv: Pravo, 584. [in Ukrainian].
8. Strilchuk, L. (2024). Shvydke polehshennia, trivalyi efekt: novyi pidkhid do upravlinnia stresom [Quick relief, long-lasting effect: a new approach to stress management]. *Medychna hazeta «Zdorovia Ukrainy 21 storichchia»*, 1–2 (562–563), 35. [in Ukrainian].
9. Maddi, S. R., Harvey, R.H., Khoshaba, D.M., Fazel, M., Resurreccion, N. (2009). The personality construct of hardiness, IV: Expressed in positive cognitions and emotions concerning oneself and developmentally relevant activities. *Journal of Humanistic Psychology*, 49(3), 292–305. [in English].
10. Mróz, J. (2014). Prężność i poczucie stresu a typy zachowań i przeżyć związanych z pracą wśród pielęgniarek [Stressfulness and sense of stress and types of work-related behaviors and experiences among nurses]. *Hygeia Public Health*, 49 (4), 857–863. [in Polish].

11. Ogińska-Bulik, N. (2011). Rola prężności psychicznej w przystosowaniu się do choroby nowotworowej [The role of psychological resilience in adaptation to cancer]. *Psychoonkologia*, (1), 1–10. [in Polish].
12. Shiraldi, G. R. (2019). Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu? [The power of resilience. How to deal with stress, trauma and adversity?]. Sopot: GWP. [in Polish].

Статтю отримано 04.07.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Василь Овчарук,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичного виховання
Вінницького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-8443-5460
vvovcharuk@gmail.com

Борис Максимчук,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри фізичного виховання,
спорту та здоров'я людини
Ізмаїльського державного гуманітарного університету,
ORCID: 0000-0002-4168-1223
0674256781@ukr.net

Анастасія Радовенчик,
викладач кафедри фізичного виховання,
спорту та здоров'я людини
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ORCID: 0009-0003-6687-6275
radovncikanastasia@gmail.com

Ірина Максимчук,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри фізичного виховання,
спорту та здоров'я людини
Ізмаїльського державного гуманітарного університету,
ORCID: 0000-0002-4361-3507
0963113686@ukr.net

Віра Овчарук,
старший викладач кафедри фізичного виховання
Вінницького національного технічного університету,
ORCID: 0000-0002-0648-7994,
ovcharukvira@gmail.com

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ФІЗИЧНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ РОБОТИ

У статті вперше окреслено понятійно-термінологічне поле (ПТП) дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи на принципах достатнього мінімалізму й продемонстровано різноаспектність часткових терміносистем цієї соціально-педагогічної проблеми на матеріалі зарубіжного наукового дискурсу. Зокрема, аналізуються концепції східноєвропейської (української) та західної традицій у контексті масового спорту. Здійснено системний аналіз літератури для відбору та семантичного аналізу ключових категорій визначеної проблеми.

Упровадження підходів до фізичного самовдосконалення студентів європейських країн, а саме Польщі, Німеччини тощо, в освітній простір України, впливатиме на формування організаційних аспектів фізичного виховання та спортивно-масової роботи й

створюватиме більше можливостей для індивідуального розвитку й самореалізації студентів через спорт.

Мета такого аналізу полягає в упорядкуванні предмету теоретико-методичних досліджень підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи, зменшенні термінологічної ентропії та порівнянні української східноєвропейської та західної традицій вивчення фізичного самовдосконалення в контексті масового спорту.

Результатом такого дослідження стали репрезентація українського ПТП дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи у вигляді трьох блоків, їх категорійно-понятійного наповнення (основні й необхідні терміни) та визначення тенденцій і зіставних характеристик освітньо орієнтованої пострадянської системи фізичного самовиховання та соціокультурно орієнтованої неоліберальної політики.

Результати статті дозволять у подальшому моделювати експериментальні умови та методи підготовки студентів.

Ключові слова: самоактуалізація, мотивація, особистісно орієнтований підхід, залученість, цінності здоров'язбереження, терміни, категорії й феномени, форми і методи проведення.

**Wasył Owcharuk, Borys Maksymchuk, Anastasija Radovenchyk, Vira Owcharuk.
Konceptualny i terminologiczny obszar badań nad przygotowaniem uczniów do
samodoskonalenia fizycznego w procesie sportu i pracy zbiorowej**

W artykule po raz pierwszy nakreślono pole pojęciowo-terminologiczne (PTP) badań nad przygotowaniem uczniów do samodoskonalenia fizycznego w procesie uprawiania sportu i pracy masowej w oparciu o zasady wystarczającego minimalizmu oraz ukazano różnorodność częściowych terminologii tego zagadnienia. Problem społeczno-pedagogiczny oparty na materiale zagranicznego dyskursu naukowego.

Wprowadzenie do przestrzeni edukacyjnej Ukrainy podejść do samodoskonalenia fizycznego uczniów z krajów europejskich, w szczególności Polski, Niemiec itp., wpłynie na kształtowanie się aspektów organizacyjnych wychowania fizycznego i masowej pracy sportowej oraz stworzy większe możliwości indywidualnego rozwoju i samorealizacji uczniów poprzez sport.

Celem takiej analizy jest uporządkowanie tematu badań teoretycznych i metodologicznych nad przygotowaniem uczniów do samodoskonalenia fizycznego w procesie masowej pracy sportowej, zmniejszenie entropii terminologicznej oraz porównanie ukraińskich tradycji wschodnioeuropejskich i zachodnich studiowanie samodoskonalenia fizycznego w kontekście sportów masowych.

Wynikiem takiego badania było przedstawienie badań ukraińskiego PTP na temat przygotowania uczniów do samodoskonalenia fizycznego w procesie pracy sportowej i masowej w formie trzech bloków, ich treści kategorycznej i pojęciowej (terminy podstawowe i niezbędne), oraz określenie trendów i cech porównawczych zorientowanego edukacyjnie poradzieckiego systemu samokształcenia fizycznego i tematu polityki neoliberalnej zorientowanej społeczno-kulturowo.

Słowa kluczowe: samorealizacja, motywacja, podejście personalne, zaangażowanie, wartości zdrowotne, pojęcia, kategorie i zjawiska, formy i metody realizacji.

Vasyl Ovcharuk, Borys Maksymchuk, Anastasiia Radovenchyk, Vira Ovcharuk. Conceptual and terminological field of study of student preparation for physical self-improvement in the process of sports and mass work

The article outlines for the first time the conceptual and terminological field (CTP) of the study of student preparation for physical self-improvement in the process of sports and mass work based on the principles of sufficient minimalism and demonstrated the diversity of partial terminologies of this socio-pedagogical problem based on the material of foreign scientific discourse. The focus is on the approaches, methods and terms used in this context. In particular, the concepts of Eastern European (Ukrainian) and Western traditions in the context of mass sports are analyzed. A

Василь Овчарук, Борис Максимчук, Анастасія Радовенчик, Ірина Максимчук, Віра Овчарук. Понятійно-термінологічне поле дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи

systematic analysis of the literature was carried out for the purpose of selection and semantic analysis of the key categories of the defined problem.

The introduction of approaches to the physical self-improvement of students from European countries, in particular Poland, Germany, etc., into the educational space of Ukraine, will influence the formation of organizational aspects of physical education and sports-mass work and will create more opportunities for individual development and self-realization of students through sports.

The purpose of such an analysis is to organize the subject of theoretical and methodological research on the preparation of students for physical self-improvement in the process of mass sports work, to reduce terminological entropy, and to compare the Ukrainian Eastern European and Western traditions of studying physical self-improvement in the context of mass sports.

Research methodology is theoretical. It included systematic analysis, selection and semantic analysis of key categories of the defined problem, generalizing, comparative and explanatory methods.

The result of such a study was the representation of the Ukrainian CTP research on the preparation of students for physical self-improvement in the process of sports and mass work in the form of three blocks, their categorical and conceptual content (basic and necessary terms) and the determination of trends and comparative characteristics of the educationally oriented post-Soviet system of physical self-education and socioculturally oriented neoliberal policy topic.

Key words: self-actualization, motivation, personally oriented approach, involvement, health care values, terms, categories and phenomena, forms and methods of implementation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Фізичне виховання студентів у сучасних українських ЗВО передбачає кілька ключових напрямків, які визначаються Законом України «Про вищу освіту», а також більш загальними рамковими положеннями. Зокрема, у Статті І Закону України «Про фізичну культуру і спорт» зазначено, що фізична культура як форма освітньої та суспільної діяльності має реалізовуватися у трьох ключових напрямках – фізичне виховання для різних категорій населення, масовий спорт та фізкультурно-спортивна реабілітація (Закон України, 1993). Зрозуміло, що в царині професійної підготовки фахівців фізичного виховання та спорту, а також в рамках змісту вищої освіти загалом кожен з цих напрямків має бути теоретично й методологічно обґрунтованим, аби освітньо-виховний процес відповідав як визначеним стандартам, так й очікуванням студентської молоді щодо їх інституційного фізичного вдосконалення та стимулювання до самовдосконалення шляхом участі в спортивно-масовій роботі (СМР).

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Понятійно-термінологічне поле дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи частково висвітлено у більш загальних теоретико-методичних працях вітчизняних науковців (Т. Круцевич, Б. Шиян, Л. Сущенко, Б. Максимчук, О. Боровська, Є. Захаріна, Е. Вільчковський). Проте підготовка студентів до фізичного самовдосконалення є настільки багатоаспектною цариною, що всотала в себе не тільки поняття й категорії методики фізичного виховання та спортивного вдосконалення, а й суміжних природничих, соціальних, медичних, управлінських та інших наук. З іншого боку, в більшості методичних досліджень репрезентовано загальні категорії фізичного виховання студентів, а проблеми індивідуального фізичного самовдосконалення та їх кореляція зі спортивно масовою роботою залишаються поза увагою [7].

Ми також помітили, що про ПТП дослідження як важливу методологічну метакатегорію в українській теорії та методиці фізичного виховання немає окремих теоретичних досліджень, натомість зустрічаємо частково описані категорійно-термінологічні поля в публікаціях здобувачів наукових ступенів, які готують категорійний апарат для подальших досліджень. Так, в царині фізичного виховання, спорту та рекреації вже описано ПТП підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя [1]; до

використання засобів народного мистецтва [3]; до тренерської діяльності в ігрових видах спорту [4] тощо.

Також треба зауважити, що дослідження цього процесу потребує чіткого визначення та аналізу понятійно-термінологічного поля, яке включає основні концепти та терміни, що використовуються у сфері фізичного виховання та спортивно-масової роботи (мотивація, цінності, спортивна та фізкультурна активність, організація масових заходів тощо). Окрім цього, поняття семантично-функційного поля, поширене в лексико-граматичних працях потребують особливого структурування, де в центрі знаходяться найбільш уживані, характерні та валідні поняття, напівпериферію складають менш важливі й вживані, а периферію – допоміжні та спорадичні. Проте орієнтованість на подальше теоретико-методичне вивчення проблеми підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя наштовхнуло нас на важливу думку – окреслити не весь обсяг ПКП, а тільки той достатній мінімум, який необхідний для такого вивчення.

Формулювання мети та завдань. Тож для визначення й систематизації чітких ключових понять, категорій та феноменів, а також для зменшення категорійної, часто суб'єктивної ентропії процесу підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя **ставимо за мету** проаналізувати й системно узагальнити понятійно-термінологічне поле дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи. Аби прийти до конкретного й вивіреного терміноапарату, який дозволить в подальшому моделювати експериментальні умови та методи підготовки студентів, варто вивчити й узагальнити зарубіжний та вітчизняний досвід у дослідженні цієї проблеми

Загальна **методологія дослідження** впливає із суті понятійно-термінологічного апарату або ПКП (поняття, терміни, феномени й категорії) й відображає специфіку досліджуваного об'єкта, принципи й методи наукового аналізу. Серед останніх – системний аналіз літератури з метою відбору та семантичного аналізу ключових категорій визначеної проблеми. На подальших етапах ми використовували узагальнювальні, порівняльні та експлікувальні методи.

Виклад основного матеріалу. Для вітчизняних методичних праць з фізичної культури не характерне визначення самого поняття «поля», хоча науковці й послуговуються ним, проте вони ж визнають важливість і центральність поняттєвої структури: «Результат означеної проблеми, а саме якість підготовки фахівців високого рівня готовності до ефективного здійснення професійної діяльності в галузі фізичного виховання та спорту прогнозується через розуміння понятійно-термінологічного *поля* дефініцій відповідної галузі знань» [2; 4].

Для того, щоб сформулювати робоче визначення понятійно-термінологічного поля дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи та виповнити його конкретним змістом, проаналізуємо метакатегорію «понятійно-термінологічне поле» й відмежуємо її від суміжних («понятійно-термінологічний апарат», «понятійно-термінологічна система»), які вже окреслені у суміжних або подібних до нашого дослідженнях. Так, низка українських фахівців з фізичного виховання, спорту та рекреації вживають терміни *понятійно-термінологічний апарат, понятійний апарат і термінологія* [14; 17]. Тоді як більшість дисертантів використовують категорію понятійно-термінологічне поле проблеми дослідження або проблеми підготовки [1; 3; 4].

Детальний семантичний та порівняльний аналіз цих різних, але базових понять дозволяє зробити загальнокатегорійні висновки:

1. Понятійно-термінологічний апарат (терміносистема) – це система термінів і понять, яка охоплює всі терміни (слова чи словосполучення), що використовуються для позначення конкретних понять у певній галузі науки або дослідженні. Кожен термін відображає конкретне поняття, яке пояснює суть явища, об'єкта чи процесу. Термінологічна система є важливою складовою наукової мови, оскільки вона забезпечує точність і однозначність передачі

інформації, дозволяючи фахівцям у певній сфері ефективно спілкуватися та обмінюватися знаннями.

2. *Понятійно-термінологічне поле дослідження* – це сукупність основних понять і термінів, які використовуються в науковому дослідженні для опису предмету, об'єкта та явищ, що вивчаються. Це своєрідна «карта» ключових понять, які визначають межі дослідження та сприяють його точності.

Отже, відмінність поля від терміноапарату дослідження полягає в тому, що останнє є частиною термінологічного апарату, але зосереджується виключно на сукупності специфічних термінів і визначень, які використовуються в роботі й визначають конкретний предмет та об'єкт її дослідження. Понятійно-термінологічне поле охоплює тільки основні й конкретні поняття, концепти й терміни, що відображають зміст та структуру дослідження.

Первинним і найбільш загальним методом формування понятійно-термінологічного поля дослідження для подальших методологічних узагальнень є виокремлення ключових слів (загальний семантичний аналіз) з наукових та практично-методичних дискурсів підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи. Проте аби уникнути зайвої роботи та окреслити владні ПТП, можна розпочати вилучення таких категорій з правової та документаційної бази, що визначає той або інший напрям фізкультурної освіти). На це наштовхує думка науковців, які зазначають, що наразі відбувається поступове вдосконалення нормативно-правової бази підготовки фахівців з фізичної культури та суміжних галузей. Це зменшує надмірну загальність термінів і понять й дозволяє конкретизувати ПТП для методичної роботи [17, с. 158]. Отже, Н. Чепурна, яка загалом використовує інший термін – понятєво-термінологічний апарат, – переконана, що основні поняття для дослідження можна компактно виокремити з аналізу законодавчої (нормативно-правової) бази [17, с. 155]. Якщо дотримуватися такої логіки, то необхідно звернутися до правових положень, які регулюють масову фізкультурну діяльність в аспекті самовдосконалення та фізкультурну освіту.

Іншим шляхом йде А. Полулях у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому формуванню здорового способу життя підлітків й пропонує формувати ПТП від загальних понять до конкретних (дедукція): «Для зручності вивчення, полегшення методології дослідження феномена здорового способу життя наука диференціює поняття фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я» [12, с. 12]. На початку свого дослідження цей же науковець покликається на більш фундаментальне поняття – здоров'я в широкому розумінні, яке, згідно Преамбули Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я формулюється як «стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад» [16, с. 283].

Ми ж використаємо обидва шляхи. Для реалізації першого звернемося до ключових законів, що регулюють фізичну культуру та масовий спорт. Так, у розділі I Закону України «Про фізичну культуру і спорт» вказано: «масовий спорт (спорт для всіх) – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей під час їх дозвілля для зміцнення здоров'я». Тоді як у розділі III йдеться про те, що фізична культура у сфері освіти «має на меті забезпечити розвиток фізичного здоров'я учнів та студентів, комплексний підхід до формування розумових і фізичних здібностей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя, професійної діяльності на принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів та форм фізичного виховання і масового спорту, безперервності цього процесу протягом усього життя» [18].

Хоча безпосередньо про самовдосконалення у наведених фрагментах не йдеться, все ж вилучення ключових термінів дозволяє сформувати базовий, дometодологічний терміноапарат, який включає поняття СМР (діяльність суб'єктів ФКіС,) та особистого фізичного самовдосконалення за участі у ній (*рухова активність, дозвілля, зміцнення здоров'я,*

фізичні здібності, фізичне здоров'я, активне життя, індивідуальний підхід, засоби і форми СМД, масовий спорт).

Закон України «Про вищу освіту» [18] та Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах доповнюють понятійно-термінологічне поле підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи не тільки загальнометодичними термінами, а й поняттями сфери управління та організації, що регулює діяльність вищих навчальних закладів з фізичного виховання і спорту на адміністративному рівні. Під час їхнього аналізу можна доповнити наше ПТП поняттями *управління фізичним розвитком студента, масовий спорт, спортивні заходи, види рухової активності, спортивно-оздоровчої база закладу вищої освіти, умови для занять масовим спортом, напрями і засоби фізичного виховання.*

Хоча в жодному з перелічених документів не йдеться про фізичне самовдосконалення, але у пункті 1.2. вищезгаданого Положення вказується: «Фізичне виховання та масовий спорт у сфері вищої освіти мають на меті забезпечити виховання в осіб, що навчаються (далі – студенти) у вищих навчальних закладах, *потреби самостійно оволодівати знаннями, уміннями й навичками управління фізичним розвитком людини засобами фізичного виховання та навчання, застосовувати набуті цінності в життєдіяльності майбутніх фахівців*» [8].

Йдучи шляхом, запропонованим А. Полуляхом, вважаємо за потрібне проаналізувати тематично близькі джерела й вилучити релевантні категорії й терміни, структуруючи їх від загального – до конкретного,.

Одним із тематично й предметно ближчих до нашої статті досліджень є публікація О. Алексєєва та С. Степанкова, у якій аналізується понятійно-термінологічне поле «поле проблеми підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків» [1]. Зокрема нам імпонує мінімалізм, конкретність і широта аналізу кількох категорій, навколо яких можна вибудувати теоретично-методичне дослідження оптимізації заявленої педагогічної проблеми. Так, науковці зосередилися на таких ключових термінах, як *здоров'я, здоровий спосіб життя та система освіти, яка формує потребу і компетентності зі збереження здоров'я у себе й у інших. Отже, можемо прийняти за початковий набір здоров'я, здоровий спосіб життя, сприятлива система освіти, самовдосконалення, здоров'язбереження, спортивно-масова робота, організація, мотивація, цінності.* Цей мінімальний набір категорій імпліцитно об'єктивує підготовку студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи. Поза увагою залишаються духовне (моральне) самовдосконалення, без якого неможливе загальне самовдосконалення та індивідуальна фізично-спортивна активність та діяльність за внутрішніми мотивами, але ми опускаємо ці терміни тільки виходячи з об'єктно-предметних міркувань нашого дослідження.

Як бачимо, ПКП дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи обов'язково включає й методичні категорії, принциповими з яких є цінності, мотивація, компетентності зі здоров'язбереження, СМР, її методи форми проведення [13]. Проте понятійно-термінологічне поле самої практики підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи виповнюється конкретним змістом на рівні навчальних програм, а особливо – положень про студентські спортивно-масові заходи. Ми проаналізували організаційно-методичну документацію СМР університету, в якому працюють автори цієї статті (Вінницький національний технічний університет) на предмет ключових категорій Положення Спартакіади ВНТУ «Молодь та спорт України» серед збірних команд навчальних факультетів (2021–22 н. р., 2022–23 н. р., 2023–24 н. р.) та Положення спартакіади «Спорт та здоров'я» й доповнили ПКП категоріями *масові змагання, першість, участь, учасники змагань, пропаганда й популяризація (спорту, здорового способу життя), спартакіада, чемпіонство,* що об'єктивує безпосередні й конкретні феномени СМР.

Отже, ми охопили кілька джерельних баз, які стосуються СМР в університеті й виокремили компоненти терміноапарату за принципом мінімально достатньої кількості понять та

категорій для дослідження з подальшим виробленням робочих визначень для конкретного дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи, що вважається найбільш доцільним [14]. На основі групування згадуваних вище компонентів ПТП їх можна представити у вигляді трьох блоків на основі загального особистісно орієнтованого та ціннісного підходу (у центрі схеми – особистість студента як суб'єкта (рис. 1).

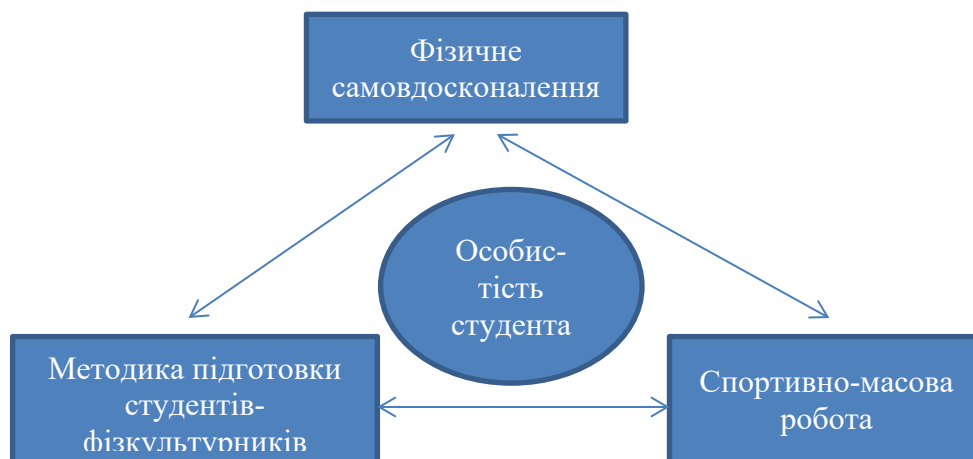

Рисунок 1. Групування компонентів ПТП підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи.

Семантичний та функційно-методичний аналіз кожного з трьох блоків показує, що їхнє поняттєве наповнення принципово відрізняється, оскільки ці блоки співвідносяться й взаємодоповнюють один одного за такими аспектами освітньо-фізкультурної діяльності (окрім центрального особистісного компоненту, який психологічний за своєю суттю):

1. Фізичне самовдосконалення – *особистий* поведінково-діяльнісний аспект.
2. Спортивно масова робота – *спільний* організаційний аспект.
3. Методика підготовки студентів-фізкультурників – *педагогічний* аспект.

Нижче пропонуємо згрупувати усі обов'язкові компоненти досліджуваного ПТП у вигляді резюмувальної таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Термінологічно-поняттєве наповнення ПТП дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи

Функційні блоки ПТП		
Фізичне самовдосконалення	Методика підготовки студентів-фізкультурників	Спортивно-масова робота
Здоров'я, самовдосконалення, мотивація, цінності здоров'язбереження, рухова активність, види рухової активності активне життя, дозвілля особистість студента, фізичні здібності	Підготовка студентів, принципи, підходи, методи, засоби, технології, форми роботи, освітні умови індивідуальний підхід, безперервність,	Масовий спорт, фізичний розвиток студента, спортивно-масові заходи, організація, форми проведення, спартакіада, універсіада, першість, участь, чемпіонство.

Як бачимо, за принципом частотності, семантичного відбору, релевантності та мінімальної достатності кожен блок ПТП підготовки студентів до фізичного самовдосконалення містить близько 10 термінів, базові з яких виділено в таблиці напівжирним курсивом. Також маємо визнати: попри різноманітність зарубіжних підходів до підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в контексті СМР (див. I розділ статті) ці базові терміни виявляються спільними, хоча часом мають неточні відповідники, наприклад, *самовдосконалення – самоактуалізація, цінності – тренди, активне життя – проактивна нейропластичність* тощо.

Проте під час аналізу ми помітили: проблемним для української теорії та методики фізичного виховання є визначення і бачення суб'єктності / об'єктності студента в контексті підготовки студентів до фізичного самовдосконалення й запропонованої нами трикомпонентної схеми: з одного боку, самовдосконалення передбачає максимальну самостійну діяльність студента, його активність, самоконтроль тощо. З іншого, – бачимо, що СМР розглядається як зовнішньо організовані й інституціоналізовані форми діяльності зі стимулювання й залучення. Можна навіть стверджувати, що СМР і ФСС дещо протилежні поняття, тому вважаємо за потрібне визначити й узгодити комплементарність та взаємовиключеність таких атрибутів *фізичного самовдосконалення студентів у процесі спортивно-масової роботи*.

Ця проблема добре вирішується добром найбільш вдалих дефініцій спортивно-масової роботи, представлених у працях провідних українських науковців. Зокрема, Т. Круцевич вважає, що СМР включає спеціально організоване залучення значний мас населення до занять фізичними вправами тренувального або змагального характеру, які формують потребу й навички здорового способу життя [6, с. 10]. Ще валіднішим й інтегративним щодо особистого фізичного самовдосконалення та СМР є визначення О. Салівона, який розглядає СМР зі студентами як «масову фізкультурну діяльність у межах процесу фізичного виховання і самовиховання», де масовість виступає популяризаційно-стимулювальним тригером, а індивідуальне самовдосконалення – особистим наслідком залучення до СМР студентів [15, с. 119].

Аналогічно погоджуємося з твердженнями науковців, які інтегрують феномени масового (групового) заняття спортом / фізичною активністю та особистим фізичним самовдосконаленням студента. Наприклад, В. Назарук об'єднує ці форми активності навколо феномену культура здоров'я, яка є спільною надбудовою [10], а Г. Омок вважає, що індивідуальна й масова фізична активність є природним проявом здібностей і компетентностей професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури [11]. Урешті як резюмувальну в цьому плані варто навести цитату фахівця зі фізичного самовдосконалення студентів як провідного чинника їхньої професійної підготовки: «Фізичне професійне самовдосконалення завжди є результат усвідомленої взаємодії студента з конкретним соціальним середовищем, в ході якого він реалізує потреби виробити в себе такі особисті якості, які забезпечують успіх у навчальній та професійній діяльності» [9, с. 246].

Отже, спортивно-масова робота розглядається як організований процес, що включає планування та проведення заходів, спрямованих на залучення студентів до фізичної активності. Ця діяльність не тільки сприяє розвитку фізичних якостей і психолого-емоційної стійкості, але й формує у студентів ціннісну установку на здоровий спосіб життя та особисте фізичне самовдосконалення.

У такий спосіб самовдосконалення студентів є одним із ключових результатів спортивно-масової роботи, що підтверджує їх взаємозв'язок і єдність. Спортивно-масова робота створює умови та стимулює студентів до самовдосконалення, роблячи ці дві категорії нерозривно пов'язаними.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. На загально методичному рівні базовим результатом статті стало визначення й обґрунтування *понятійно-термінологічного поля дослідження та понятійно-термінологічного апарату*

(терміносистема). Можемо тут зробити висновок, що окреслення понятійно-термінологічного поля дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи є актуальним для пострадянських освітніх систем, зокрема – для української теорії та методики фізичної культури у ЗВО.

Важливим результатом статті є виокремлення ключових слів (загальний семантичний аналіз) з наукових та практично-методичних дискурсів підготовки студентів до фізичного самовдосконалення у процесі спортивно-масової роботи з правової та документаційної бази, з авторитетних теоретико-методичних джерел та практичних методичних матеріалів. При цьому ми використали два шляхи відбору-аналізу: документаційно-правовий та дедуктивний (відбір від загальніших понять – до конкретніших).

При цьому було з'ясовано, що основний кістяк ПКП складають:

1. Спортивно-масова робота – практичне залучення до цінностей ФК;
2. Підготовка студентів до фізичного самовдосконалення – прививання цінностей і формування рис особистості в рамках освіти;
3. Фізичне самовдосконалення студента – реалізація і розвиток конструктивних рис особистості на основі засвоєних цінностей та досвіду особистої та колективної участі

Можна узагальнити, що у вітчизняній науці з дослідження фізичного самовдосконалення спільно розглядаються *мотивація, воля й цінності* як особистісна рушійна сила, колективізм, спільна культура й відчуття причетності – як рушійна сила масової спортивної діяльності, що співвідноситься як психологічне та соціальне, до якого відносять й освітній вплив.

В перспективі подальших досліджень планується звернути увагу на зарубіжні підходи до формування понятійно-термінологічного поля фізичного самовдосконалення студентів у процесі спортивно-масової роботи. Оскільки, наприклад у дружній нам Польщі, як і в Україні, спортивна освіта та фізична підготовка студентів також займають важливе місце в освітньому процесі, проте підходи мають деякі відмінності у системному підході, в неоліберальній політиці та правовому регулюванні. Полоністичний підхід до аналізу фізичного самовдосконалення студентів через призму термінологічного поля показує різницю в акцентах, які ставлять Польща та Україна. Так, Польща тяжіє до індивідуального розвитку і самореалізації в контексті фізичної культури, тоді як в Україні ще домінують колективістські підходи. Це проявляється як у мові, так і в організаційних аспектах фізичного виховання та спортивно-масової роботи.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеев О. О., Степанков С. П. Понятійно-термінологічне поле проблеми підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2016. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-8082.2016-0.%p>.
2. Богдановський І., Конох А. Підготовка бакалаврів фізичної культури і спорту до тренерської діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 66. Т. 1. С. 200–207. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-31>.
3. Хіміч В. Л. Понятійно-термінологічне поле щодо проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до використання засобів народного хореографічного мистецтва. *Нові технології навчання*. 2017. С. 52–54. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/34503/1/%D0%A1hemist_dis.pdf.
4. Конох А. П. Підготовка бакалаврів фізичної культури і спорту до тренерської діяльності в ігрових видах спорту з дітьми дошкільного віку: понятійно-термінологічне поле дослідження. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. С. 193–201. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_1/31.pdf.
5. Kosholap A., Maksymchuk B., Branitska T., Martynets L., Boichenko A., Stoliarenko O., ... & Maksymchuk, I. Neuropsychological bases of self-improvement of own physical health of future teachers

- in the course of university education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. № 12(3). С. 171–190.
6. Круцевич Т. Ю. (Ред.). Теорія і методика фізичного виховання: в 2 т. Т. 1: Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 2003. 391 с.
  7. Максимченко В. І. Спортивно-масова робота, як інструмент виховання у студентів вищих аграрних навчальних закладів валеологічних цінностей. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Фізичне виховання та спорт*. Запоріжжя: ЗНУ. 2018. С. 22–27. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/1881>.
  8. Міністерство освіти і науки України. Наказ N 1572 (z0076-20) від 16.12.2019. Про затвердження Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-06#Text>.
  9. Мішин С. Фізичне самовдосконалення як провідний чинник впливу на процес професійної підготовки студентів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 244–247.
  10. Назарук В. Л. Дефінітивний аналіз дослідження формування культури здоров'я майбутніх лікарів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 4. С. 91–94.
  11. Омок Г. А. Наукові витоки та дефінітивний аналіз ключових понять дослідження проблеми підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання до педагогічної діяльності в умовах професійно-технічної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Т. 3. С. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.13>.
  12. Полулях А. В. Формування здорового способу життя підлітків засобами фізичного виховання. Дис... канд. пед. наук. (13.00.07 – теорія та методика виховання). Херсон. держ. ун-т. 2007. 262 с.
  13. Притула О. Л., Конох А. П. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання національних засобів фізичного виховання у професійній діяльності. Монографія. Запоріжжя. СТАТУС, 2017. 296 с.
  14. Романчук О., Данилевич М. Понятійний апарат і термінологія системи підготовки фахівців з фізичного виховання та спорту. *Молодь і ринок*. 2019. № 5. С. 50–55. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_5_10.
  15. Салівон О. В. Підготовка до організації спортивно-масової роботи майбутніх учителів початкових класів як педагогічна проблема. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2010. № 1 (6). С. 119–122.
  16. Shimkin M. B. The World Health Organization. *Science*. 1946. 104 (2700). P. 281–283. URL: <https://www.jstor.org/stable/1674843>.
  17. Чепурна Н. Понятійно-термінологічний апарат в реабілітаційній сфері. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. № 2. С. 154–161.
  18. Закон України «Про вищу освіту». № 1556-VII від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
  19. Закон України. «Про фізичну культуру і спорт». № 3808-XII від 24.12.1993. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/165176_597640.

References (translated & transliterated)

1. Aljeksjejev, O., Stepankov, S. (2016). Ponjatijno-terminologichne pole problemy pidghotovky majbutnikh uchyteliv fizychnoji kuljturnykh do formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja pidlitkiv [Conceptual and terminological field of the problem of training future teachers of physical education for the formation of a healthy lifestyle of teenagers]. *Visnyk Kam'janecj-Podiljskogohe nacionaljnogho universytetu imeni Ivana Oghijenka. Fizychnykh vykhovannja, sport i zdorov'ja ljudyny*. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-8082.2016-0.%p>. [In Ukrainian].
2. Boghdanovskij, I., Konokh, A. (2023). Pidghotovka bakalavriv fizychnoji kuljturnykh i sportu do trenerskoji dijalnosti [Preparation of bachelors of physical culture and sports for coaching]. *Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk*, 66 (1), 200–207. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-31>. [In Ukrainian].
3. Khimich, V. L. (2017). Ponjatijno-terminologichne pole shhodo problemy profesijnoji pidghotovky majbutnikh vchyteliv fizychnoji kuljturnykh do vykorystannja zasobiv narodnogho khoreografichnogho mystectva [Conceptual and terminological field regarding the problem of professional training of future teachers of physical culture to use the means of folk choreographic art]. *Novi tekhnologhiji navchannja*, 52–54. [In Ukrainian].
4. Konokh, A. (2023). Pidghotovka bakalavriv fizychnoji kuljturnykh i sportu do trenerskoji dijalnosti v ighrovnykh vydakh sportu z ditjmy doshkiljnogho viku: ponjatijno-terminologichne pole doslidzhennja [Preparation of bachelors of physical culture and sports for coaching activities in game sports with children of preschool age: conceptual and terminological field of research]. *Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk*:

- mizhvuzivsjkyj zbirnyk naukovykh pracj molodykh vchenykh Droghobycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Ivana Franka, 193–201. Available at: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_1/31.pdf. [In Ukrainian].
5. Kosholap, A., Maksymchuk, B., Branitska, T., Martynets, L., Boichenko, A., Stoliarenko, O., ... & Maksymchuk, I. (2021). Neuropsychological bases of self-improvement of own physical health of future teachers in the course of university education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 171–190. [in Romania].
  6. Krucevych, T. Ju. (2003). Teorija i metodyka fizychnogho vykhovannja: v 2 t. T. 1: Zagaljni osnovy teoriji i metodyky fizychnogho vykhovannja [Theory and methods of physical education: in 2 vols. T.1: General basics of the theory and methods of physical education] Kyjiv: Olimpijska literatura, 391. [In Ukrainian].
  7. Maksymchenko, V. I. (2018) Sportyvno-masova robota, jak instrument vykhovannja u studentiv vyshhykh aghrarnykh navchaljnykh zakladiv valeologhichnykh cinnostej [Sports and mass work as a tool for educating students of higher agrarian educational institutions of valeological values]. *Visnyk Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu. Ser. Fizychno vykhovannja ta sport. Zaporizhzhja: ZNU*, 22–27. Available at: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/1881>. [In Ukrainian].
  8. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Nakaz N 1572 (z0076-20) vid 16.12.2019. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro orghanizaciju fizychnogho vykhovannja i masovogho sportu u vyshhykh navchaljnykh zakladakh [On the approval of the Regulation on the organization of physical education and mass sports in higher educational institutions]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-06#Text>. [In Ukrainian].
  9. Mishyn, S. (2014). Fizychno samovdoskonalennja jak providnyj chynnyk vplyvu na proces profesijnoi pidgotovky studentiv [Physical self-improvement as a leading factor influencing the process of professional training of students]. *Naukovi zapysky Kirovohradsjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serija: Pedagoghichni nauky*, (132), 244–247. [In Ukrainian].
  10. Nazaruk, V. L. (2013). Definityvnyj analiz doslidzhennja formuvannja kuljturny zdorov'ja majbutnikh likariv [Definitive analysis of the research on the formation of the health culture of future doctors]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu oborony Ukrainy*, (4), 91–94. [In Ukrainian].
  11. Omok, Gh. A. (2020). Naukovi vytoky ta definityvnyj analiz ključovykh ponjatj doslidzhennja problemy pidgotovky majbutnikh fakhivciv z fizychnogho vykhovannja do pedagoghichnoji dijajlnosti v umovakh profesijno-tekhničnoji osvity [Scientific origins and definitive analysis of the key concepts of the study of the problem of training future specialists in physical education for pedagogical activities in the conditions of vocational education]. *Pedagoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolkakh*, (3), 69–74. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.13>. [In Ukrainian].
  12. Poluljakh, A. V. (2007). Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja pidlitkiv zasobamy fizychnogho vykhovannja [Formation of a healthy lifestyle of teenagers by means of physical education]. *Dys... kand. ped. nauk. (13.00.07 – teorija ta metodyka vykhovannja)*. Kherson. derzh. un-t., 262. [In Ukrainian].
  13. Prytula, O. L., Konokh, A. P. (2017). Pidgotovka maľbutnikh fakhivciv fizyčnoj kuljturny i cportu do vykoryctannja nacionaljnykh zacobiv fizychnogho vykhovannja u profeciynij dijajlnosti [Preparation of future specialists in physical culture and sports for the use of national measures of physical education in professional activities]. *Monohrafija. Zaporizhzhja. STATUS*, 296. [In Ukrainian].
  14. Romanchuk, O., Danylevych, M. (2019). Ponjatijnyj aparat i terminologhija systemy pidgotovky fakhivciv z fizychnogho vykhovannja ta sportu [Conceptual apparatus and terminology of the system of training specialists in physical education and sports]. *Molodj i rynek*, (5), 50–55. Available at: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_5_10. [In Ukrainian].
  15. Salivon, O. V. (2010). Pidgotovka do orghanizaciji sportyvno-masovoji roboty majbutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv jak pedagoghichna problema [Preparation for the organization of sports and mass work of future primary school teachers as a pedagogical problem]. *Naukova skarbnycja osvity Donechchyny*, 1 (6), 119–122. [In Ukrainian].
  16. Shimkin, M. B. (1946). The World Health Organization. *Science*, 104 (2700), 281–283. Available at: <https://www.jstor.org/stable/1674843>. [In USA].
  17. Chepurna, N. (2023). Ponjatijno-terminologhichnyj aparat v reabilitacijnij sferi [Conceptual and terminological apparatus in the field of rehabilitation]. *Zbirnyk naukovykh pracj Umansjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu*, (2), 154–161. [In Ukrainian].
  18. Zakon Ukrainy «Pro vyshhu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»]. № 1556-VII vid 01.07.2014. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [In Ukrainian].

19. Zakon Ukrajiny. «Pro fizychnu kuljтуру і sport» [Law of Ukraine. «About physical culture and sports»]. № 3808-XII від 24.12.1993. Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/165176__597640. [In Ukrainian].

Статтю отримано 06.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Pavlenko Vita,
Doctor of Sciences (Pedagogy),
Associate professor of the department of Professional-Pedagogical,
Special Education, Andragogy and Management,
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID ID: 0000-0001-8528-4054
pavlenkovita12@gmail.com

Korniichuk Mykhailo,
Postgraduate Student of the Department of
Professional-Pedagogical,
Special Education, Andragogy and Management,
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID ID: 0000-0002-6051-4690
kornijchuk1995@gmail.com

DEVELOPMENT OF UNIVERSITY EDUCATION IN POLAND (XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

The article analyzes the works of Ukrainian and Polish scientists dedicated to the development of university education in Poland: I. Holub (examines the peculiarities of the reform of the higher education system in the context of European integration); Yu. Hryschuk (describes the peculiarities of the adaptation of Polish legislation on higher education to the requirements of the European Union); O. Derkach (gives the definition and historical discourse of university autonomy as the main vector of the development of the higher education system in Poland); I. Lopushynskiy (investigates the historiography and directions of development of the higher education system in the Republic of Poland); V. Maiboroda (investigates the development of university education and science in Poland at the end of the 20th – the beginning of the 21st century); K. Khomenko (highlights the current trends in the development of higher education in Poland); P. Hurskyi, M. Pelts, and Ya. Plachek (describe the methodology for assessing the quality of student learning, which includes the study of five parameters) and others.

Based on the analysis of historical and pedagogical literature, the stages of the development of university education in Poland (XX – beginning of XXI century) are substantiated. The first stage is the interwar period (1918-1939), after the restoration of Poland's independence, new universities were created, curricula were reformed, and new teaching methods were introduced. The second stage is after the Second World War (1945-1989). In this period, under the influence of the communist government, universities were centralized, and educational programs were strongly ideological. The third stage takes place after the fall of communism (1989 – the beginning of the 21st century). After the collapse of the communist regime in Poland, university education underwent reforms aimed at implementing European standards of teaching and research. The fourth stage is the modern period (from the beginning of the 21st century to the present). In this period, Polish universities actively cooperate with universities of other countries, introduce new teaching and research technologies, and develop international student exchange programs.

The authors note that each of these stages reflects important changes in approaches to the study of history in the Polish university environment. From the period after the restoration of independence to the present day, historiography in Poland has gone through a complex path of development, which was reflected in research methods, topics and approaches to the interpretation of historical events. Each of these periods played an important role in shaping modern historiography in Poland.

Key words: education, development of university education, quality of education, university

Pavlenko Vita, Korniiuchuk Mykhailo Rozwój edukacji uniwersyteckiej w Polsce (XX – początek XXI wieku)

W artykule przeprowadzono analizę prac ukraińskich i polskich naukowców, którzy badali rozwój edukacji uniwersyteckiej w Polsce: I. Hołub (rozpatruje specyfikę reformy systemu szkolnictwa wyższego w kontekście integracji europejskiej); J. Hryszczuk (opisuje cechy adaptacji polskiego ustawodawstwa dotyczącego szkolnictwa wyższego do wymogów Unii Europejskiej); O.

Derkach (podaje definicję oraz historyczny dyskurs autonomii uniwersyteckiej jako głównego wektora rozwoju systemu szkolnictwa wyższego w Polsce); I. Łopuszyński (opisuje historiografię i kierunki rozwoju systemu szkolnictwa wyższego w Rzeczypospolitej Polskiej); W. Majboroda (bada rozwój edukacji uniwersyteckiej i nauki w Polsce pod koniec XX – na początku XXI wieku); K. Chomenko (wyróżnia współczesne tendencje rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce); P. Hurski, M. Pelc i J. Płaczek (opisują metody oceny jakości nauczania studentów, które obejmują badanie pięciu parametrów) i inni.

Na podstawie analizy literatury historyczno-pedagogicznej uzasadniono etapy rozwoju edukacji uniwersyteckiej w Polsce (XX – początek XXI wieku). Pierwszy etap – międzywojenny (1918-1939), po odzyskaniu niepodległości w Polsce powstały nowe uniwersytety, zreformowano programy nauczania oraz wprowadzono nowe metody kształcenia. Drugi etap – po II wojnie światowej (1945-1989). W tym okresie, pod wpływem władzy komunistycznej, uniwersytety zostały zcentralizowane, a programy nauczania były silnie ideologizowane. Trzeci etap – po upadku komunizmu (1989 – początek XXI wieku). Po rozpadzie reżimu komunistycznego w Polsce edukacja uniwersytecka przeszła reformy, mające na celu wdrożenie europejskich standardów kształcenia i badań. Czwarty etap – okres współczesny (od początku XXI wieku do chwili obecnej). W tym okresie uniwersytety w Polsce aktywnie współpracują z uczelniami innych krajów, wprowadzają nowe technologie nauczania i badań oraz rozwijają międzynarodowe programy wymiany studentów.

Autorzy zauważają, że każdy z tych etapów odzwierciedla istotne zmiany w podejściu do badań nad historią w uniwersyteckim środowisku Polski. Od okresu po odzyskaniu niepodległości do współczesności historiografia w Polsce przeszła skomplikowaną drogę rozwoju, co znalazło odzwierciedlenie w metodach badań, tematach oraz podejściu do interpretacji wydarzeń historycznych. Każdy z tych okresów odegrał ważną rolę w kształtowaniu współczesnej historiografii w Polsce.

Słowa kluczowe: *edukacja, rozwój edukacji uniwersyteckiej, jakość edukacji, środowisko uniwersyteckie w Polsce, Unia Europejska, reformy edukacji.*

Віта Павленко, Михайло Корнійчук. Розвиток університетської освіти Польщі (XX – початок XXI століття)

У статті зроблено аналіз праць українських та польських науковців, які досліджували становлення університетської освіти Польщі: I. Голуб (розглядає особливості реформування системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції); Ю. Грищук (описує особливості адаптації польського законодавства про вищу освіту до вимог Європейського Союзу); О. Деркач (дає визначення та історичний дискурс університетської автономії як головного вектору розвитку системи вищої освіти Польщі); I. Лопушинський (студіює історіографію та напрями розвитку системи вищої освіти в Республіці Польща); В. Майборода (аналізує розвиток університетської освіти та науки в Польщі у кінці XX – на початку XXI століття); К. Хоменко (виділяє сучасні тенденції розвитку вищої освіти Польщі); П. Гурський, М. Пельц та Я. Плачек (описують методіку оцінки якості навчання студентів, що включає вивчення п'яти параметрів) та інші.

На основі аналізу історико-педагогічної літератури обґрунтовано етапи розвитку університетської освіти Польщі (XX – початок XXI століття). Перший етап – міжвоєнний (1918–1939 рр.), після відновлення незалежності Польщі було створено нові університети, реформовано навчальні програми та впроваджено нові методи навчання. Другий етап –

Pavlenko Vita, Kornichuk Mykhailo. Development of university education in Poland (XX – beginning of the XXI century)

після Другої світової війни (1945–1989 рр.). У цьому періоді під впливом комуністичної влади університети були централізовані, а навчальні програми були сильно ідеологізовані. Третій етап – після падіння комунізму (1989 р. – поч XXI століття). Після розпаду комуністичного режиму в Польщі університетська освіта пройшла реформи, спрямовані на впровадження європейських стандартів навчання та досліджень. Четвертий етап – сучасний період (з початку XXI століття до сьогодні). У цей період університети Польщі активно співпрацюють з університетами інших країн, упроваджують нові технології навчання та досліджень, розвивають міжнародні програми обміну студентів.

Автори зауважують, що кожен з цих етапів відображає важливі зміни в підходах до вивчення історії в університетському середовищі Польщі. Від періоду після відновлення незалежності до сучасності історіографія в Польщі пройшла складний шлях розвитку, що відобразився в методах дослідження, темах та підходах до інтерпретації історичних подій.

Кожен з цих періодів відіграв важливу роль у формуванні сучасної історіографії в Польщі.

Ключові слова: *освіта, розвиток університетської освіти, якість освіти, університетське середовище Польщі, Європейський Союз, реформування освіти.*

Introduction of the issue. Improving the quality of higher education remains in the center of attention of Polish society throughout the period of socio-economic transformations after 1989. The search for ways to improve the functioning of the higher education system led to the adoption of a number of procedures related to the objective assessment of the achieved results. The modern system of higher education in Poland fully meets the requirements of the European Union, and the diplomas of graduates of Polish universities are recognized in all EU countries.

Recently, the problems of the development of higher education in the Republic of Poland have been studied by such scholars as I. Holub, who examines the peculiarities of reforming the higher education system in the context of European integration [1]; Yu. Hryschuk, who describes the peculiarities of adaptation of Polish legislation on higher education to the requirements of the European Union [2]; O. Derkach, who gives the definition and historical discourse of university autonomy as the main vector of the development of the higher education system in Poland [3]; I. Lopushynskyi, who investigates the historiography and directions of development of the higher education system in the Republic of Poland [4]; V. Maiboroda, who identifies the development of university education and science in Poland at the end of the 20th – beginning of the 21st century [6]; K. Khomenko, who highlights the current trends in the development of higher education in Poland [7] and others.

These scientists make efforts to study the history and current problems of the development of higher education in Poland, and point out important aspects such as European integration, adaptation of legislation to the requirements of the European Union, and university autonomy. Their research contributes to the understanding and analysis of current trends in the field of higher education in Poland.

Aim of our article is to substantiate the stages of development of university education in Poland (20th – beginning of 21st century).

Results and discussion. After the restoration of Poland's independence (1918–1939), the main task of the education authorities became the unification of the education system. Thus, the definition of the organization, tasks, ideological principles and programs took the priority. This process continued until 1922. The National Meeting of Teachers held in April 1919 at the initiative of the Ministry of Religion and Public Education, known as the «Teachers' Sejm», defined the principles of the future education system, including a unified and free primary school, the introduction of compulsory seven-year education and established the connection between all levels of schools to ensure access to higher education regardless of social status, wealth and level of education [19].

University education was subordinated to the Ministry of Religion and Public Education but had wide autonomy and self-governance. In that period, universities were developing on the territory of the Republic [20]. New educational institutions were opened, and therefore divided into academic

and non-academic ones. Academic higher schools had the right to grant scientific degrees and possessed autonomy. However, in 1933, the Law "On Higher Education» was adopted, which limited the autonomy of universities and increased the powers of the minister, who received the right to create and terminate departments and faculties with the approval of rectors, thus strengthening the powers of the rector and limiting the positions of the academic senate in universities [19].

Thus, I. Holub describes in his research that after the political changes in Poland, particularly the fall of the communist regime in 1989, the education system in the country underwent significant transformations in all aspects. The post-communist period, as well as the beginning of European integration and the conclusion of the Association Agreement with the EU in 1991 led to significant changes in higher education, including the structure, organization, management and content of education [1].

In 1990, the government initiated the Law on Higher Education, which began the first phase of post-communist transformations, systemic reforms and democratization of education by moving away from centralized management. This law allowed the opening of private universities on liberal terms, which led to the rapid development of the private sector of higher education. After the appearance of the first private institution in 1991, the number of private higher education institutions increased rapidly to 328 in 2011. Most of them were small institutions that offered a limited number of educational programs and were usually located in small towns. This new trend contributed to the development of entrepreneurship in the country and increased demand for qualified specialists. The most important reforming step was giving universities real autonomy in management and the ability to use resources independently. This caused a radical modernization of institutions and an increase in the number of students due to the elimination of centralized admission criteria [1, p. 30].

After the end of the Second World War, a new stage of the development of university education in Poland began, which lasted from 1945 to 1989. During this period, universities in Poland began to actively resume their activities after the war. New faculties were created, new specialties were opened, and the number of students increased. Universities played an important role in training personnel for the reconstruction of the economy and society after the war.

However, university education in Poland during this period was also strongly influenced by the existing Soviet system. Thus, universities were centralized, students' freedom of choice of subjects was limited, ideological courses were introduced.

The main task in the first decades was to restore the personnel and material-technical base of educational institutions under the influence of demographic and economic conditions. The main goal of university education in this period was the training of highly qualified specialists, their further professional growth and provision of scientific personnel for education and scientific research. The system included different types of higher education institutions with various terms of study, as well as scientific and postgraduate institutions for deepening knowledge in a certain field of specialization [19].

Until 1989, there were 11 state universities in Poland in different cities of the country.

Since 1989, after the fall of the communist regime, university education in Poland began to move in a new direction. Academic freedom was restored, new specialties were introduced, as well as the general approach to education was changed.

After 1989, the development of higher education took place under the slogan «Change or die», which was different from the slogan of 1979 «Learn or die». This process took place in the conditions of democratization, globalization and opening of borders. Polish researchers identified three stages of higher education reform, which included stagnation, recovery and development. The development of education depended on the amount of funds from the state budget and provided for three levels of higher education: basic (bachelor's), master's and doctoral.

The main directions of the development of higher education in Poland in this period included increasing the international competitiveness of Polish science through the strengthening of cooperation between science and the economy, increasing the qualitative and quantitative level of the

teaching staff, as well as improving the effectiveness of the implementation of research and the development of the infrastructure of scientific experiments.

Legislative acts and corresponding framework determine the legal regulation of education in the country. At each stage of the state's development, the education sector needs new laws and a legal framework to achieve its goals. In the last three decades, university education in Poland faced two key changes: restructuring after the fall of the communist regime and accession to the EU in 2004. Each time a new law on higher education met the requirements of the time. During this period, two laws on higher education were adopted, which were regularly amended and supplemented.

According to Y. Hryshchuk [2, p. 79], in the period from 1991 to 2004, Poland successfully complied with European legislation in the field of education and successfully implemented the main EU programs and documents, which contributed to the development of the country's partnership with members of the European Higher Education Area. The new Law on Higher Education, adopted on July 27, 2005, considered the principles of the Bologna process and was aimed at the maximum approximation of educational legislation to EU requirements, providing a legal basis for further reforms.

The author argues that Polish university education is a clear example of how universities achieve their best results when they are given autonomy. Thus, the new law greatly expanded the autonomy of higher education institutions, allowing them to act on their own in all areas of activity in accordance with the existing legal framework, ensuring freedom of education, scientific research and art. Institutions of higher education have the right to independently choose the directions of scientific research and to cooperate with others, including foreign, academic and scientific institutions on the basis of agreements and contracts.

K. Khomenko determines that the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries is marked by the signing of documents on the modernization of higher education in accordance with the conditions of the modern world by the ministers of education of the leading European countries. These documents include [7, p. 385]:

- The Great Charter of Universities, signed on September 18, 1988, in Bologna during the celebration of the 900th anniversary of the oldest university in Europe;

- «Sorbonne Declaration», signed on May 25, 1998, during the celebration of the 800th anniversary of the University of Paris – Sorbonne – by the Ministers of Education of Germany, France, Italy and the United Kingdom;

- «Bologna Declaration», signed on June 19, 1999 in Bologna by the ministers of education of 29 countries, which contains requirements and criteria for national systems of higher education with the aim of creating a single European educational and scientific space by 2010.

According to the author, the construction of a single pan-European educational space is based on principles, the most important of which are:

- implementation of transparent assessment systems and a single model Appendix to bachelor's and master's diplomas to expand employment opportunities for European citizens;

- introduction of a two-level study cycle according to the 3+2 formula: the first undergraduate cycle lasting at least three years, and the second, master's cycle, lasting at least two; later, the third level of higher education was introduced - graduate school;

- application of the system of credit points, i.e. ECTS (European Credit Transfer System), which allows their transfer and accumulation;

- development of the mobility of students, teachers, research and administration staff through the elimination of barriers to free movement;

- development and promotion of European cooperation in the field of improving the quality of higher education by developing mechanisms for mutual recognition of assessments, accreditation and certification;

- promotion of the European dimension of higher education, especially in terms of professional development, mobility of all participants in the educational process, as well as integrated programs of education, training and research activities.

K. Khomenko emphasizes that the main objective of the Bologna process is the harmonization and coordination of the national systems of higher education of the participating countries, but not the standardization and unification of these systems. Thus, participation in the process should contribute to the development of general principles of interaction, while preserving the heterogeneity and independence of historically formed models of higher education.

The author points out that all leading universities in Poland offer educational programs in both Polish and English. Poland actively participates in the Bologna Process, which allows students to use the ECTS system and study in other European countries. The main centers of student and scientific life in Poland are traditionally Warsaw, Krakow, Poznan and Gdańsk.

I. Shempruch conducted a study of the trends in the development of pedagogical education of teachers in Poland from 1918 to 1999, which made it possible to reproduce the history of the development of the system of pedagogical education in the country during the period of independence [9, p. 21]. As a result of the analysis of specific historical circumstances, the periods of development of teacher education in Poland were determined, as well as the functions of various teacher training educational institutions.

The researcher identified the leading trends in the pedagogical education of teachers, such as structural harmonization, socio-cultural actualization, raising the level of education and changes in the goals of education and upbringing under the influence of socio-political and economic changes. Improvements in the management of pedagogical education by involving teachers' organizations and delegating a number of management functions to educational institutions and local self-government bodies were also identified.

O. Derkach in his article «University autonomy as the main vector of the development of the higher education system in Poland» claims that the development of new directions in improving the quality of education in Poland took place in the conditions of deep socio-political and economic changes associated with the transition to a market economy and diversity of ideologies. In 1990, an important event in the country's educational policy was the limitation of direct state intervention in education, which led to the diversity of the education system. The authorities also tried to consider the Western European trends in the development of education, but there was a gap between the needs of society and the outcomes of education. Criticism from the European Union led to radical changes that related not only to individual aspects of the education system, but also to the general doctrine of education as a whole [3, p. 33].

V. Shevchenko notes that at the request of the Polish authorities, the European Committee on Education conducted an analysis of the education system in Poland in 1994-1995. Its report indicated both positive and negative aspects of education management in the country [8, p. 393].

Until the 1990s, the education system in Poland suffered from outdated management structures that were ineffective in a free market environment. Therefore, it was a need for a quick educational reform.

The reform of the education system in Poland took place in 1998-2004, before the country joined the EU, and was aimed at European integration. This reform led to changes in legislation, economy, organization and content of education, including special education.

V. Shevchenko's research shows that private institutions of higher education have become the main driving force in the reform of the Polish higher education system. After receiving state recognition, they became fully-fledged participants of the process of training the specialists, as well as they partook in the development of science, and the implementation of educational innovations. Private institutions quickly responded to the changing needs of society and adapted their programs to the new conditions. The number of private institutions increased from 195 in the 2000/01 academic year to 321 in 2014/15, while there were only 132 state HEIs. This trend of rapid growth persists, but with a much lower intensity [8, p. 394].

L. Lokhvytska examines the evolution of university education in the context of reforming the national system of higher education according to European standards [5, p. 62]. She notes that studying the experience of universities in Poland is useful, since Ukraine borders this country, which

supports our country's accession to the European Union. The researcher emphasizes the implementation of projects such as «Erasmus» and «Horizon 2020», which cover research and innovation initiatives.

The analysis of Lohvvytska's research points to the peculiarities of the higher education system, such as three-level training (bachelor, master, doctoral), the introduction of the ESTS credit transfer system, the use of the diploma supplement in Polish and English, as well as the new system of accreditation of higher education institutions. She also points out that in Poland there is practically no difference between public and private universities, and that the number of private institutions is increasing as they open in different cities as an educational network.

I. Lopuszynski claims that the system of higher education in the Republic of Poland is part of the European area of higher education, which is confirmed by the signing of the Bologna Declaration together with other 29 countries. Over the past ten years, the system of higher education in Poland has improved significantly and continues to develop actively. Regardless of the form of ownership, the quality and prestige of the diploma are determined by the standards of the organization of the educational process and teaching. Higher education institutions in Poland specialize in various fields, such as technical, business, medical, and others, and may have different statuses, such as technical schools, colleges, universities, and others [4].

The current stage of the development of university education in Poland was described by V. Maiboroda in her dissertation. For the first time, she conducted a comprehensive study of trends, principles and regularities in the development of higher education and science in Poland. Through the analysis of literary sources, she identified the main stages of the development of university education and science in Poland at the turn of the century, and also listed the characteristics that were characteristic of each of the periods. Thus, the author claims that in 1990-2000 there was a search for an optimal system for the development of university education and science in the conditions of a market economy, based on the principles of democratization and humanization, integration and modernization, autonomy, decentralization, and rational centralization; and in 2000-2010, intensive development of university science and education in Poland was observed in conditions of globalization, which was based on the principles of purposefulness and democracy, humanization and modernization, openness and internationalization, integration and diversification, professionalization and praxeologization [6].

In her dissertation, V. Maiboroda emphasizes that only in the period from 2000 to 2010, 22 doctoral theses were defended in Ukraine on various aspects of higher education and teacher training in Poland: B. Sitarska's «Theoretical and methodological aspects of didactic tasks in pedagogy in the process of preparation and improving the qualifications of teachers», which examines the strategy of professional training of future teachers in the context of the development of pedagogical and psychological education in Poland at the turn of the 20th and 21st centuries, as well as general civilizational principles; H. Nikolai's «Development of music-pedagogical education in Poland (20th century)», in which the theoretical-methodological and historical aspects of training music teachers in the context of music-pedagogical comparativism are disclosed [6].

The process of transformation of the higher education system in Poland is systematically covered in the monograph of the Polish scientist-practitioner Krzysztof Pawlowski «Transformations of higher education in the 21st century: the Polish view». The researcher offers a model for further improvement of the system and reveals the leadership role of universities in building a «knowledge society».

Polish scientists, in particular C. Banach and A. Rajkiewicz, indicate the need to make a qualitative leap in the field of university education in Poland. This involves the development of a long-term program for the development of education, in which it is important to highlight such priority areas as [10, p. 9]:

- 1) the role of education in the information society;
- 2) the impact of education on the integration of Poland into the EU;
- 3) the relationship between education, the economy and the labor market;

4) improvement of the pedagogical education system and the professional status of the teacher.

Three independent research teams of experts (G. Izdebski, M. Kwiek, and A. Radwan) are working on reforming the activities of Polish universities to ensure their activity in the modern world [15]. The new law, which was presented to the national congress of science, should become a kind of «constitution of science». The law envisages the development of research-type universities, which would focus on conducting scientific research and improving the quality of higher education. It is also planned to create a National Agency for Academic Cooperation, which will deal with scholarship activities and support for scientists and students abroad. These steps are aimed at the return of young talented scientists who emigrated from Poland and popularization of science among the people.

A group of Polish authors (P. Gurskyi, M. Pelts and J. Placek) described a methodology for assessing the quality of student learning, which includes the study of five parameters. These criteria are used in Poland for the annual determination of the rating of domestic higher education institutions:

- the prestige of the educational institution,
- capability of scientific personnel,
- learning conditions,
- student learning outcomes,
- internationalization of education [12, c. 60].

The first evaluation criterion is the prestige of the educational institution, which allows to determine the degree of authority of the university, its teachers, as well as graduates in the academic environment.

The second characteristic makes it possible to assess the intellectual abilities of the academic staff of the university both in terms of carrying out scientific research and in preparing and conducting didactic work. The evaluation of the conditions of study provided to students in higher education institutions is of great importance for higher education seekers. When choosing a university, this criterion sometimes has a decisive influence. It is a fairly common opinion that «students' expectations change during each year of study» [22, p. 121].

J. Pawlikowski believes that the assessment of the quality of higher education in Poland should have two components:

- assessment of conditions and methods of education,
- assessment of the quality of education obtained by graduates [17, c. 31].

The first component provides an assessment of the formal aspects of the educational process including documentation, the number of teachers with a scientific degree, the number of students per teacher, the number of student groups, the state of technical and didactic equipment, social and living conditions, the level of informatization of didactic processes, the state of library funds, etc.

A complicated task, in the opinion of the author, is the assessment of teaching methods, which requires the evolution of meaningful aspects of the educational process, for example, the correspondence of educational programs and accepted forms of education, the rules for preparing and making changes to educational programs and the degree of participation of students in this procedure, compliance with the mission of higher education institutions or of a separate faculty with accepted forms of education, the level of didactic and thematic preparation of teachers for classes, methods of conducting classes, requirements for students and methods of determining the degree of achievement of accepted forms of education, opportunities for personal growth of students and methods of preparing them for conscious and active activity.

In recent years, the Polish government has paid considerable attention to the improvement and development of the higher education system in the country, realizing that this is where the significant potential for the country's development lies.

Only in the last 15 years, the costs of education in Poland have increased by more than 136% [18]. The largest amount of funding was directed to the development of the education system in small regional towns. Here, over the same years, the growth was 170% [18].

In 1999, Poland joined the Bologna process, introducing an education system with two degrees (bachelor's and master's degrees). The country actively implements the Bologna standards and norms

in education, science and technology, which allows it to have numerous advantages in the sphere of higher education. Diplomas of Polish universities are recognized in all European countries and many other countries of the world without the need for additional confirmation. The education system in Poland corresponds to the common European scheme (ECTS) and the International Standards for the Classification of Education (ISCED).

The legal basis of university education in Poland is the Constitution of the Republic of Poland, in art. 70, which refers to the right of everyone to education, and it is mandatory for children under the age of 18 [14]. State bodies provide citizens with general and equal access to education. For this purpose, they create and support systems of individual financial and organizational assistance to pupils and students. The conditions for providing such assistance are determined by law [14].

It should be noted that the modern system of university education in Poland has developed as a result of continuous reforms, trials and errors, scientific discussions and experiments. Currently, both state and non-state higher education institutions equally function in the country.

The principles of the functioning of university education are determined by the current Law «On Higher Education and Science» of July 20, 2018 (Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce) [21], which is often called the Constitution for Science, or Law 2.0. Thus, due to its importance, this document, which significantly changed the education system of modern Poland, received such a title.

Reforming the country's university education system is only an element in the system of permanent changes of the entire society. Polish scientists, analyzing the first results of the reform, warn that this is only the first stage on the way of new reforms, inevitable in the modern dynamic development of education [16, p. 10].

This law was not born easily. The Ministry of Science and Higher Education organized the competition at the end of May 2016.

In total, three different versions of the draft law were selected for discussion. The board of the National Congress of Science was appointed to review the projects, which held a series of conferences across the country to discuss the main provisions of the future law. In September 2017, the first version of the project was presented at the National Science Congress in Krakow [19].

As a result of consultations lasting several months, numerous changes were made to the project.

Such a law has long been expected by the academic society of the country, possible directions of reforms have been discussed. However, despite this, the final document had undergone long and difficult path before it was finally approved (consultations on the Constitution for science have lasted for over 574 days [13]).

The academic community not only gave impetus to the creation of a comprehensive reform of Polish higher education and science, but also directly participated in the process of creating this law. Therefore, the adopted Constitution for science found the unequivocal support of the entire academic society of the country.

The law defines the possibilities of modern Polish higher education institutions depending on the results of the examination of scientific research conducted by a specific higher education institution. The examination is conducted once every four years by the Education Evaluation Commission (Komisja Edukacji Narodowej, hereinafter – KEN). The examination results are displayed on a scale containing 5 grades: A+, A, B+, B, C (in descending order).

Thus, higher education institutions can receive more than one scientific category – their number depends on the number of disciplines in which the higher education institution conducts scientific activity. Several categories may also be awarded to some scientific institutes. These assessments more accurately measure the quality of scientific research in individual disciplines and provide a basis for comparing higher education institutions [11, p. 10].

As a result of the examination, higher education institutions are ranked into academic and professional. Thus, according to the KEN qualifications, a research university or an international institute will be allowed to grant the degree of Doctor of Philosophy (PhD) and Doctor of Science in a specific discipline, if it receives categories A+, A or B+ in its field. The best higher education

institutions (with grades A or A+) from at least 4 disciplines in 2 areas will be able to conduct individual interdisciplinary research.

Based on the analysis of historical and pedagogical literature, the stages of the development of university education in Poland (20th – beginning of 21st century) are substantiated (Table 1).

Table 1

**Stages of development of university education in Poland
(XX – beginning of the XXI st century)**

№	Period	Name of the stage	Features of the stage
1.	First stage – 1918-1939 y.	Interwar stage	– after the restoration of Poland's independence, new universities were established; – educational programs were reformed; – new teaching methods were introduced.
2.	Second stage – 1945–1989 y.	Postwar stage (after WWII)	– under the influence of the communist government, universities were centralized; – educational programs were ideologized.
3.	Third stage – from 1989 to the XXI st century	Post-communist stage (after the fall of the communism)	– university education undergone a reformation aimed at the implementation of European standards of education and research.
4.	Forth stage – from the beginning of the XXI st century up to nowadays	Modern stage	– active cooperation with universities of other countries; – introduction of new learning and research technologies; – development of international student exchange programs.

Each of these stages reflects important changes in approaches to the study of history in the Polish university environment. From the period after the restoration of independence to the present day, historiography in Poland has gone through a complex path of development, which was reflected in research methods, topics and approaches to the interpretation of historical events. Each of these periods played an important role in shaping modern historiography in Poland.

Conclusions. Therefore, the analysis of the historiography of the research shows that in recent years, both in Ukraine and in Poland, numerous studies have been conducted on the historical stages and features of the formation and development of university education in Poland, but the analysis showed the absence of special complex scientific theoretical and methodological developments regarding this issue. Many scientific investigations are devoted to specific aspects of university education, such as the history of particular universities, the development of higher education in a certain period of time, etc. However, there is no systematic analysis that would allow us to consider university education in Poland as a whole.

In the works devoted to this topic, numerous proposals can be found, namely:

– *Quality evaluation* (quality review/audit), conducted in accordance with ISO 8402 standards, i.e. systematic checks of the compliance of plans and actions taken to improve the quality of education, as well as the results obtained. The evaluation allows to determine the effectiveness and feasibility of implementing the obtained results into practice. In higher education, such inspections are carried out

by an external organization or a group created for this purpose, consisting of employees of higher education institutions. An analysis of the ways in which a higher education institution manages the quality of education allows to determine whether appropriate management mechanisms are used and level of their effectiveness. Thus, it is not academic standards that are studied, but rather the methods of achieving the standards adopted by higher education institutions.

– *Assessment* – determination of the quality of the educational process in particular higher education institution. The assessment is the result of comparing specific actions and issues that should be solved with the help of these actions. The assessment team determines the effectiveness of the methods used to improve the quality of the educational process based on the analysis of educational plans, programs, as well as the conditions for the implementation in the didactic process.

– *Accreditation* – the process of obtaining the right to grant professional titles and scientific degrees or recognition of qualifications for higher education by the HEIs from the competent governing bodies. In the process of accreditation, an external institution confirms that this higher education institution, as well as the processes and methods of education used in it, meet the marginal quality criteria (most often they mean compliance with the minimum quality standards). The conclusion of the State Accreditation Commission (Państwowa Komisja Akredytacyjna) gives the higher education institution the right to issue state diplomas on higher education.

It is also worth noting that some studies in Ukraine and Poland have a certain ideological connotation, which can affect the objectivity of their results. Therefore, it is important to conduct research on university education with an objective scientific methodology in order to obtain reliable results.

In the future, it is expedient to conduct joint Ukrainian-Polish research on the issues of university education, which would allow to get a broader picture of the history and modernity of this field in both countries.

Список використаних джерел та літератури

1. Голуб І. І. Польський досвід реформування системи вищої освіти у контексті європейської інтеграції. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 27–34.
2. Грищук Ю. Адаптація польського законодавства про вищу освіту до вимог Європейського Союзу. *Oświatologia*. 2016. № 5. С. 75–79.
3. Деркач О. А. Університетська автономія як головний вектор розвитку системи вищої освіти Польщі. *Гуманітарні Балканські дослідження*. м. Пловдив, Болгарія. 2019. № 1. С. 33–38.
4. Лопушинський І. П. Система вищої освіти в Республіці Польща: європейський орієнтир для України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. URL: https://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/24.pdf (Дата звернення: 15.06.2024).
5. Лохвицька Л. Реформування національної вищої освіти на європейських засадах: опанування польського досвіду. *Рідна школа*. 2015. № 11–12. С. 61–65.
6. Майборода В. С. Розвиток університетської освіти та науки в Польщі (кінець ХХ – початок ХХІ століття): дис... канд. наук: 13.00.01. 2011, 215 с.
7. Хоменко К. П. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти Польщі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ: Гнозис, 2014. С. 385–391.
8. Шевченко В. М. Реформа вищої освіти Польщі в посткомуністичний період. Актуальні питання корекційної освіти. *Педагогічні науки: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський*, 2018. Вип. 10. С. 390–400.
9. Шемпрух І. Тенденції розвитку педагогічної освіти вчителів у Польщі (1918–1999 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2001. 44 с.
10. Banach Cz. Najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004–2015. *Nowa Szkoła*. Warszawa. 2004. Nr 1. S. 9–13.
11. Ewaluacja jakości działalności naukowej: przewodnik. P. 10. URL: <https://konstytucjadlanauki.gov.pl/content/uploads/2019/03/ewaluacja-jakosci-dzialalnosci-naukowej-przewodnik20190305.pdf> (Дата звернення: 15.06.2024).
12. Geryk M. Społecznie odpowiedzialna uczelnia jako ważne ogniwo gospodarki rynkowej. Polska w gospodarce światowej – szanse i zagrożenia rozwoju. Warszawa: PTE, 2012.

13. Gowin: To dzień, który wieńczy 574 dni pracy i konsultacji nad nową Ustawą 2.0. URL: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1072043,gowin-ustawa-2-0.html> (Дата звернення: 15.08.2024).
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Art. 70. Available at: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (Дата звернення: 20.06.2024).
15. Krajczyńska E. Minister of Science announces more changes in science and education / PAP: *Science and Scholarship in Poland*, 2017. URL: <http://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news,411120,minister-of-science-announces-more-changes-in-science-and-education.html> (Дата звернення: 20.06.2024).
16. Marek Kwiek. Reforma szkolnictwa wyższego w Polsce i jej wyzwania. Jak stopniowa dehermetyzacja systemu prowadzi do jego stratyfikacji. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*. 2017, 2(50), p. 10.
17. Pawlikowski J. Jakość kształcenia w procesie bolońskim. Dylematy jakości kształcenia w uczelniach wyższych / red. prof., dr hab. K. Rajchel. Rzeszów: Oficyna wydawnicza PRZ, 2018. URL: <https://www.uw.edu.pl/ksztalcenie/jakosc-ksztalcenia-proces-bolonski/> (Дата звернення: 15.06.2024).
18. Raport GUS: w ciągu 15 lat wydatki na oświatę wzrosły o ponad 136 procent. Available at: <https://www.portalsamorzadowy.pl/edukacja/raport-gus-w-ciagu-15-lat-wydatki-na-oswiata-wzrosly-o-ponad-136-procent,134446.html> (Дата звернення: 20.06.2024).
19. Reforma oświatowa w Polsce po 1918 roku. URL: https://sciaga.pl/tekst/49486-50-reforma_oswiatowa_w_polsce_po_1918_roku (Дата звернення: 20.06.2024).
20. Sprawozdanie z działalności Narodowego Centrum Nauki. Rok. 2017. URL: https://www.ncn.gov.pl/userfiles/file/inne_dokumenty/2017_sprawozdanie_z_dzialalnosci_ncn.pdf (Дата звернення: 20.06.2024).
21. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf> (Дата звернення: 20.06.2024).
22. Wawak S. Zarządzanie jakością. Gliwice: Helion, 2017. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2770234> (Дата звернення: 20.06.2024).

References (Translated & transliterated)

1. Holub, I. I. (2017). Polskyi dosvid reformuvannia systemy vyshchoi osvity u konteksti yevropeiskoi intehratsii [Polish experience of reforming the higher education system in the context of European integration]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, (2), 27–34. [In Ukrainian].
2. Hryshchuk, Yu. (2016). Adaptatsiia polskoho zakonodavstva pro vyshchu osvitu do vymoh Yevropeiskoho Soiuzu [Adaptation of Polish legislation on higher education to the requirements of the European Union]. *Oświatologia*, (5), 75–79. [In Ukrainian].
3. Derkach, O. A. (2019). University autonomy as the main vector of the development of the higher education system in Poland [University autonomy as the main vector of the development of the higher education system in Poland]. *Humanitarian Balkan studies*. Plovdiv, Bulgaria, (1), 33–38. [In Ukrainian].
4. Lopushynskiy, I. P. (2019). Systema vyshchoi osvity v Respublitsi Polshcha: yevropeyskyi oriientyr dlia Ukrainy [The system of higher education in the Republic of Poland: a European benchmark for Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, (1). Available at: https://el-zbirnudu.at.ua/2019_1/24.pdf [In Ukrainian].
5. Lokhvytska, L. (2015). Reformuvannia natsionalnoi vyshchoi osvity na yevropeyskykh zasadakh: opanuvannia polskoho dosvidu [Reforming national higher education on the European basis: mastering the Polish experience]. *Ridna shkola*, (11–12), 61–65. [In Ukrainian].
6. Maiboroda, V. S. (2011). Rozvytok universytetskoj osvity ta nauky v Polshchi (kinets KhKh – pochatok KhKhI stolittia) [Development of university education and science in Poland (end of the 20th – beginning of the 21st century)]: dys... kand. nauk: 13.00.01, 215. [In Ukrainian].
7. Khomenko, K. P. (2014). Suchasni tendentsii rozvytku vyshchoi osvity Polshchi [Modern trends in the development of higher education in Poland]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. Kyiv: Hnozys, 385–391. [In Ukrainian].
8. Shevchenko, V. M. (2018). Reforma vyshchoi osvity Polshchi v postkomunistychnyi period [Shevchenko V. M. Reform of higher education in Poland in the post-communist period]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr.* Kamianets-Podilskyi, (10), 390–400. [In Ukrainian].
9. Shemprukh, I. (2001). Tendentsii rozvytku pedahohichnoi osvity vchyteliv u Polshchi (1918-1999 rr.) [Trends in the development of teacher education in Poland (1918–1999)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Kyiv, 44. [In Ukrainian].
10. Banach, Cz. (2004). Najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004-2015 [The most urgent problems to be solved in the education system in 2004–2015]. *Nowa Szkoła*. Warszawa, (1), 9–13. [In Polish].

11. Ewaluacja jakości działalności naukowej [Evaluation of the quality of scientific activities]: przewodnik, 10. Available at: <https://konstytucjadlanauki.gov.pl/content/uploads/2019/03/ewaluacja-jakosci-dzialalnosci-naukowej-przewodnik20190305.pdf> [In Polish].
12. Geryk, M. (2012). Społecznie odpowiedzialna uczelnia jako ważne ogniwo gospodarki rynkowej. Polska w gospodarce światowej – szanse i zagrożenia rozwoju [A socially responsible university as an important link in the market economy. Poland in the global economy – development opportunities and threats]. Warszawa: PTE. [In Polish].
13. Gowin: To dzień, który wieńczy 574 dni pracy i konsultacji nad nową Ustawą 2.0 [Gowin: This is the day that ends 574 days of work and consultations on the new Act 2.0]. Available at: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1072043,gowin-ustawa-2-0.html> [In Polish].
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Constitution of the Republic of Poland], 70. Available at: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> [In Polish].
15. Krajczyńska, E. (2017). Minister of Science announces more changes in science and education [Minister of Science announces more changes in science and education]/ PAP: Science and Scholarship in Poland. Available at: <http://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news,411120,minister-of-science-announces-more-changes-in-science-and-education.html> [In Polish].
16. Marek, Kwiek. (2017). Reforma szkolnictwa wyższego w Polsce i jej wyzwania. Jak stopniowa dehermetyzacja systemu prowadzi do jego stratyfikacji [The reform of higher education in Poland and its challenges. How gradual depressurization of the system leads to its stratification]. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2 (50), 10. [In Polish].
17. Pawlikowski, J. (2018). Jakość kształcenia w procesie bolońskim. Dylematy jakości kształcenia w uczelniach wyższych [Quality of education in the Bologna process. Dilemmas of the quality of education at universities] / red. prof., dr hab. K. Rajchel. Rzeszów: Oficyna wydawnicza PRz. Available at: <https://www.uw.edu.pl/ksztalcenie/jakosc-ksztalcenia-proces-bolonski/> [In Polish].
18. Raport GUS: w ciągu 15 lat wydatki na oświatę wzrosły o ponad 136 procent [Central Statistical Office report: over 15 years, education expenses increased by over 136 percent]. Available at: <https://www.portalsamorzadowy.pl/edukacja/raport-gus-w-ciagu-15-lat-wydatki-na-oswiatae-wzrosly-o-ponad-136-procent,134446.html> [In Polish].
19. Reforma oświatowa w Polsce po 1918 roku [Educational reform in Poland after 1918]. Available at: https://sciaga.pl/tekst/49486-50-reforma_oswiatowa_w_polsce_po_1918_roku [In Polish].
20. Sprawozdanie z działalności Narodowego Centrum Nauki [Report on the activities of the National Science Center]. Rok. 2017. Available at: https://www.ncn.gov.pl/userfiles/file/inne_dokumenty/2017_sprawozdanie_z_dzialalnosci_ncn.pdf [In Polish].
21. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce [Act of July 20, 2018, Law on Higher Education and Science]. Available at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf> [In Polish].
22. Wawak, S. (2017). Zarządzanie jakością [Quality management]. Gliwice: Helion. Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2770234> [In Polish].

Статтю отримано 02.07.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

Лариса Шевцова,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янської і
германської філології та перекладу
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
lshevtsova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6343-782X

Ольга Валенкевич,
здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти,
кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
olgavalenkevych@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9583-6024

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК

У статті розглянуто проблему розвитку критичного мислення як засобу формування мовленнєвих умінь і навичок в умовах оволодіння українською та польською мовами в загальноосвітніх навчальних закладах України. Автори визначили, що серед основних завдань компетентнісного підходу до вивчення мов важливе значення має формування мовленнєвої компетентності на основі критичного мислення. Розвивати критичне мислення важливо як з погляду сприймання чужого мовлення (наприклад, аудіювання), так і на етапі створення власного тексту (зокрема, написання переказів і творів). Іншомовна освіта (наприклад, вивчення польської мови) ставить за мету навчити учнів сприймати інформацію, висловлену іноземною мовою під час безпосереднього та опосередкованого міжкультурного спілкування, а також критично аналізувати почуте. Незважаючи на різні методичні підходи до вивчення української та польської мов, завдання розвитку мовлення на основі критичного аналізу залишається однаковим. Критичне мислення залучаємо на етапі визначення проблеми, ухвалення рішення, висунення аргументів, у процесі висловлення думки.

У статті проаналізовано методи роботи критичного мислення («Ментальну карту», «Карусель», «Ромашку Блума» тощо), акцентовано увагу на виборі методів і прийомів для формування комунікативної компетентності. У статті зроблено висновок про необхідність застосування в практиці роботи вчителів української та польської мов більшої кількості завдань з розвитку мовлення, розроблених на основі критичного мислення, що значно підвищить рівень володіння мовою та позитивно вплине на здібності учнів до осмисленого сприймання нового матеріалу. Іншомовна освіта ставить за мету навчити учнів сприймати інформацію, висловлену іноземною мовою під час безпосереднього та опосередкованого міжкультурного спілкування, а також критично аналізувати почуте.

Лише добре розвинене критичне мислення зможе забезпечити вибір учнем корисної інформації на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти, у якій реалізовується принцип дитиноцентризму.

Ключові слова: критичне мислення; розвиток мовлення; формування мовленнєвих умінь та навичок; методика навчання польської мови; методика навчання української мови;

компетентнісно орієнтована методика навчання мови; методи навчання.

Larysa Shevtsova, Olga Valenkevych. Rozwój krytycznego myślenia jako sposób kształtowania umiejętności językowych

Artykuł dotyczy problemu rozwijania krytycznego myślenia jako środka kształtowania umiejętności językowych w kontekście nauki języka ukraińskiego i polskiego w placówkach kształcenia ogólnego na Ukrainie. Autorzy ustalili, że wśród głównych zadań podejścia kompetencyjnego do uczenia się języków obcych duże znaczenie ma kształtowanie kompetencji językowych opartych na krytycznym myśleniu. Ważne jest rozwijanie krytycznego myślenia zarówno w zakresie słuchania wypowiedzi innych osób (np. słuchanie), jak i na etapie tworzenia własnego tekstu (np. pisanie parafraz i esejów). Edukacja obcojęzyczna (w szczególności nauka języka polskiego) ma na celu nauczenie uczniów odbierania informacji wyrażonych w języku obcym podczas bezpośredniej i pośredniej komunikacji międzykulturowej, a także krytycznej analizy tego, co słyszą. Pomimo różnych podejść metodologicznych do nauczania języka ukraińskiego i polskiego, zadanie rozwijania mówienia opartego na krytycznej analizie pozostaje takie samo. Krytyczne myślenie jest zaangażowane na etapie definiowania problemu, podejmowania decyzji, przedstawiania argumentów oraz w procesie wyrażania opinii. Artykuł analizuje metody krytycznego myślenia (Mapa mentalna, Karuzela, Stokrotka Blooma itp.), koncentruje się na wyborze metod i technik rozwoju kompetencji komunikacyjnych. W artykule stwierdza się, że konieczne jest stosowanie w praktyce ukraińskich i polskich nauczycieli języków obcych większej liczby zadań służących rozwojowi mowy opartej na krytycznym myśleniu. Edukacja obcojęzyczna ma na celu nauczenie uczniów odbierania informacji wyrażonych w języku obcym podczas bezpośredniej i pośredniej komunikacji międzykulturowej, a także krytycznej analizy tego, co słyszą. Tylko dobrze rozwinięte krytyczne myślenie może zapewnić, że uczniowie wybiorą przydatne informacje w oparciu o model edukacji skoncentrowany na osobie, który wdraża zasadę koncentracji na dziecku.

Słowa kluczowe: krytyczne myślenie; rozwój mowy; kształtowanie umiejętności mówienia; metody nauczania języka polskiego; metody nauczania języka ukraińskiego; nauczanie języka oparte na kompetencjach; metody nauczania.

Larysa Shevtsova, Olga Valenkevych. Development of critical thinking as a mean of language skills forming

The article deals with the problem of developing critical thinking as a mean of forming language skills in the context of learning Ukrainian and Polish in general education institutions of Ukraine. The authors have determined that among the main tasks of the competence-based approach to language learning, the formation of language competence based on critical thinking is of great importance. It is important to develop critical thinking both in terms of listening to other people's speech (e.g., listening) and at the stage of creating one's own text (e.g., writing paraphrases and essays). Foreign language education (in particular, learning Polish) aims to teach students to perceive information expressed in a foreign language during direct and indirect intercultural communication, as well as to critically analyse what they hear. Despite the different methodological approaches to teaching Ukrainian and Polish, the task of developing critical analysis-based speaking remains the same. Critical thinking is involved at the stage of defining a problem, making a decision, putting forward arguments, and in the process of expressing an opinion. The article analyses the methods of critical thinking (Mental Map, Carousel, Bloom's Daisy, etc.), focuses on the choice of methods and techniques for the development of communicative competence. The article concludes that it is necessary to use in the practice of Ukrainian and Polish language teachers more tasks for the development of speech based on critical thinking. Foreign language education aims to teach students to perceive information expressed in a foreign language during direct and indirect intercultural communication, as well as to critically analyse what they hear.

Only well-developed critical thinking can ensure that students choose useful information on the basis of a person-centred model of education that implements the principle of child-centredness.

Key words: *critical thinking; speech development; formation of speech skills; methods of teaching Polish; methods of teaching Ukrainian; competence-based language teaching; teaching methods.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У Концепції Нової української школи наголошується на необхідності розвитку в учнів критичного мислення як наскрізного вміння, що є підґрунтям для формування компетентностей і відповідних умінь та навичок. Це підтверджується в Державному стандарті початкової освіти і Державному стандарті базової середньої освіти, де наголошується на необхідності набуття учнями навичок критично мислити. Такий підхід до навчання важливий з погляду формування базових умінь та навичок. Важливо для учня розуміти, інтерпретувати, оцінювати нову інформацію, бачити шляхи її використання. Питанням аналізу критичного мислення займалися українські науковці В. Іванов, Г. Онкович, А. Литвин, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, В. Робак, А. Сулім, Т. Федорів та інші. На їхню думку, критичне мислення полягає у здатності особистості до об'єктивного оцінювання власних думок і старанної перевірки своїх рішень, що конче необхідно під час мовленнєвої діяльності [1].

У методиці навчання української мови розвитку мовлення за допомогою критичного мислення надається важливого значення. Про це читаємо у працях А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Кучерук, М. Пентилюк та інших методистів [2]. Розвивати критичне мислення важливо як з погляду сприймання чужого мовлення (наприклад, аудіювання), так і на етапі створення власного тексту (зокрема, написання переказів і творів). З погляду НУШ, пріоритетним стає не просто оволодіння знаннями, вміннями і навичками, а розвиток компетентного мовця, його інтелектуальних і творчих здібностей, ціннісних орієнтацій [8]. Розвиток компетентного мовця, який критично оцінює набуту інформацію, є метою і результатом навчального процесу. В таких умовах навчання вчитель створює нове навчальне середовище, забезпечуючи індивідуалізацію навчання та соціалізацію особистості. Основними є потреби учня, враховуються його інтереси, індивідуальні здібності, передбачається індивідуальний розвиток. За таких умов розвиток критичного мислення набуває особливої ваги на всіх уроках шкільного курсу здобування знань.

Іншомовна освіта ставить за мету навчити учнів сприймати інформацію, висловлену іноземною мовою під час безпосереднього та опосередкованого міжкультурного спілкування, а також критично аналізувати почуте [15; 16]. Лише добре розвинене критичне мислення зможе забезпечити вибір учнем корисної інформації на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти, в якій реалізовується принцип дитиноцентризму.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. На думку іноземних (М. Ліпман, Д. Халперн, А. Кроуфорд, Е. Венди Саул, С. Метьюз, Дж. Макінстер та інші) та українських (Т. Полонської, О. Пометун, С. Терна, О. Ходаковської, О. Чуби та інших) учених, під критичним мисленням розуміємо здатність особистості аналізувати інформацію з позиції логіки, вміння приймати рішення та застосовані результати у розв'язанні різних життєвих проблем [11]. Отже, під критичним мисленням розуміємо не критику різних суджень, а раціональний підхід до обґрунтованих суджень і рішень. На думку С. Ганаби та О. Гриненко, критичне мислення є релевантним у реаліях постійно динамічної епохи, оскільки воно антидогматичне та заперечує авторитетність [4].

У методичній літературі поняття «критичне мислення» вперше введене американським психологом Бенджаміном Блумом у 1956 р. з трактуванням як мислення вищого рівня. Ідея поширилася в Європі та активно розроблялася в працях науковців (Дж. Дьюї, М. Ліпман, Р. Джонсон, Д. Халперн, Ч. Темпл, К. Баханов, О. Пометун, О. Тягло, С. Терно, О. Чуба, О. Бриніф'є та інші). Теоретичні засади критичного мислення висвітлені у працях К. Баханова, О. Пометун, С. Терна, О. Тягла, О. Удода.

У методиці навчання української мови різною мірою до питання критичного мислення в процесі комунікативної діяльності звертались Н. Бабич, О. Біляєв, О. Горошкіна [3], С. Єрмоленко, С. Караман, О. Кучерук, Л. Мацько, С. Омельчук, Н. Пашківська, М. Пентиліук, І. Хом'як, Г. Шелехова та інші вчені. У вивченні польської мови до цього питання звертались Г. Коморовська, Й. Русецьки, О. Думич, Р. Манько, Н. Лазірко та інші. Критичне мислення у навчанні української та польської мов є рушійною силою у процесі формування мовленнєвої діяльності учнів, що характеризується цілісністю, варіативністю, гнучкістю до застосування у різних ситуаціях спілкування.

Незважаючи на актуальність питання застосування критичного мислення у процесі формування мовленнєвих умінь та навичок, невирішеним залишається ряд питань, зокрема щодо розроблення вибору ефективних методів та прийомів такої роботи. Детальнішого розгляду потребує питання аналізу можливостей критичного мислення на різних етапах створення висловлювання.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. У зв'язку з необхідністю впровадження компетентнісного підходу в умовах НУШ, зокрема мовної та мовленнєвої компетентності, по-новому постає питання добору ефективних методів і прийомів, наукового підґрунтя формування цієї компетентності. Таке навчання будеться на основі педагогіки партнерства, взаємної поваги, уваги до особистості учня, з метою подолання інертності мислення та переходу на якісно новий рівень стосунків учасників навчального процесу. Перенасичення інформаційного простору сумнівними фактами зумовлює необхідність зосередити увагу учнів на критичному аналізі нового матеріалу. Однак це такою ж мірою стосується і створення власних висловлювань. Адже створене висловлювання потребує самоконтролю, аналізу та осмислення вибору мовних засобів. Учні слід оволодіти рідною мовою, навчитися спілкуватися іноземними мовами, сприймати інноваційність у навчанні, бути готовим навчатися впродовж життя, оволодіти цілим рядом компетентностей (інформаційно-комунікаційною, культурною, громадянською, соціальною та іншими). У зв'язку з цим завдання вчителя полягає у виборі таких методів і видів роботи, які б допомогли учням віднайти раціональний підхід до обґрунтованих суджень і рішень. У такому аспекті питання критичного підходу до формування мовленнєвих умінь та навичок на уроках української та польської мов потребує доопрацювання.

Формулювання мети та завдань. Головною метою цього питання є окреслення теоретичного підґрунтя розвитку критичного мислення у процесі формування мовленнєвих умінь та навичок, визначення методичної бази, виокремлення теоретичних засад, педагогічних умов і завдань цього процесу, описання його можливостей на уроках розвитку мовлення. У зв'язку з цим поставлено завдання: 1) проаналізувати питання розвитку критичного мислення з можливим використанням його у навчальному процесі; 2) визначити можливості застосування критичного мислення у роботі з розвитку мовлення; 3) назвати методи, прийоми, форми такої роботи на уроках української та польської мов; 4) вказати на перспективи дослідження питання критичного мислення як засобу формування мовленнєвих умінь та навичок.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Критичний підхід до набутої інформації необхідний на різних етапах аналізу та створення тексту, ще у доборі інформації. Розвитку теорії критичного мислення, вивченню його особливостей надано уваги в галузі психолого-педагогічних наук [6]. Про це читаємо у працях науковців (Д. Брунер, Д. Клустер, М. Ліпман, П. Пінтріч, Д. Стіл, С. Уолтер, А. Фачоне та інших). Серед вітчизняних учених це питання піднімали Д. Вількеєв, О. Гарматій, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, С. Романова, О. Чуба, Л. Куземко, О. Ходаковська, Т. Яковенко та інші. До питання аналізу критичного мислення на уроках мови зверталися Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Козаченко, Т. Полонська, Т. П'ятничка, О. Ходаковська, М. Яцимірська та інші.

На думку Т. Полонської, до основних характеристик критичного мислення на уроках іноземної мови слід віднести: 1) самостійність – мислення стає критичним, тільки якщо воно

має індивідуальний характер; 2) постановку проблеми – критичне мислення часто починається з постановки проблеми, а її розв'язання стимулює критично мислити; 3) ухвалення рішення – закінчення процесу критичного мислення, тобто прийняття рішення, що дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему; 4) чітка аргументованість – мисляча критично людина повинна усвідомити можливість декількох варіантів розв'язання проблеми, тому ця людина має підкріпити своє рішення переконливими власними аргументами, які доводять, що її рішення є вірогідними та оптимальним; 5) соціальність – людина перебуває в соціумі, тому вона свою позицію доводить у спілкуванні, а також поглиблює її або змінює [9]. Отже, критичне мислення залучаємо на етапі визначення проблеми, ухвалення рішення, висунення аргументів, у процесі висловлення думки в соціумі. В умовах Нової української школи важливим є формування наскрізних умінь, серед яких читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми тощо.

Висловлення думки пов'язане з етапами мовленнєвої діяльності [14]. На першому етапі відбувається орієнтування в умовах спілкування, усвідомлення мети мовленнєвого завдання. На другому етапі проходить планування мовленнєвої діяльності у формі внутрішнього програмування. На третьому етапі (реалізації) учень будує висловлювання, використовуючи намічені раніше мовні конструкції з довготривалого запасу пам'яті. На четвертому етапі відбувається контроль за виконаною діяльністю, усвідомлення помилок та їх викорінення. Аналогічно відбуваються й етапи критичного мислення учнів.

У психолого-педагогічній літературі (М. Векслер, О. Тягло, С. Воропай) говориться про чотири етапи формування критичного мислення в учнів: 1) актуалізація знань, виникнення інтересу до теми, визначення мети вивчення конкретного матеріалу; 2) обмірковування нової інформації, критичне читання та письмо; 3) роздумування або рефлексія, формування власної думки стосовно навчального матеріалу; 4) узагальнення й оцінювання інформації (проблеми), визначення способів її вирішення, оцінювання власних можливостей. Отже, можемо говорити про тісний зв'язок між критичним мисленням та мовленнєвою діяльністю, про необхідність врахування особливостей кожного розумового процесу. Критичне мислення як основа мовленнєвої діяльності визначає основні напрями добору мовленнєвих конструкцій, лексичного та фразеологічного матеріалу, синтаксичних одиниць тощо, необхідних у конкретній життєвій ситуації з урахуванням рівня готовності до спілкування адресата мовлення.

Ця робота будується на власне методичних та специфічних принципах: єдності мовлення і мислення, зв'язку усного і писемного мовлення, зв'язку роботи з іншими розділами, зв'язку з вивченням літератури та інших предметів. Слід сформувати вміння та навички: розуміти мовлення в різних ситуаціях спілкування, визначати тему і мету висловлювання, встановлення смислових зв'язків між мовними одиницями, розуміння тексту як завершеного мовленнєвого акту; досягати комунікативної мети, аргументувати висловлені тези, використовувати правила спілкування, мовленнєвого етикету; будувати висловлювання певного обсягу, добирати та впорядковувати необхідний мовний матеріал, розрізняти головний і другорядний матеріал, використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, дотримуватися норм літературної мови, зберігати єдність стилю тощо. Нова концепція освіти пропонує також впроваджувати інтегроване та проєктне навчання. Це сприяє тому, що учні отримують цілісне уявлення про світ, адже вивчають явища з точки зору різних наук та вчать вирішувати реальні проблеми за допомогою знань з різних дисциплін. З огляду на це критичне мислення вкрай необхідне, адже воно допоможе зорієнтуватися у ситуації мовлення, провести змістовний аналіз навчального матеріалу.

Важливим є питання використання різних видів компетентностей у роботі з розвитку мовлення на основі критичного мислення, наприклад, текстотворчої, мовленнєвої та багатьох

інших. Текстотворчу компетентність науковці (Л. Мацько, Н. Перхайло та інші) трактують як системну властивість особистості, що виявляється у готовності текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення, індивідуально-особистісних характеристиках (особистісно-мотиваційний складник), у набутті досвіду текстотворення у різних комунікативних ситуаціях (когнітивно-діяльнісний компонент), передбачає емоційно-вольове регулювання текстотворчої діяльності (рефлексійно-оцінний компонент). Когнітивний підхід до навчання української та польської мов передбачає формування в учнів концептуальної та мовної картини світу водночас. Для мовної освіти вкрай необхідно сформувати національно-мовну та регіональну картину світу. Критичне мислення у цьому разі необхідне для аналізу різних комунікативних ситуацій для виявлення когнітивної діяльності, виявлення емоційного ставлення до текстотворення. Когнітивний аспект методики навчання української та польської мов стосується насамперед вибору й ефективного поєднання форм, методів, прийомів, засобів навчання, узгодженої діяльності вчителя-словесника та учнів. Оскільки мова як когнітивна складова психологічних процесів бере активну участь у формуванні мовленнєвої особистості, то когнітивна система мови виконує пізнавальну функцію, сприяє аналізу, узагальненню та упорядкуванню знань про навколишнє суспільство. Для структури мовної та мовленнєвої діяльності важливим є природний зв'язок мови і набутих знань. Цей процес без розвитку критичного мислення бачиться неможливим і безрезультатним.

Мовленнєва компетентність формується поступово, переходячи від ситуаційного мовлення до абстрактного [7]. У процесі шкільного навчання відбуваються суттєві зміни: 1) різко підвищується вольовий фактор мовленнєвої діяльності (учень говорить не тому, що його до цього змушують обставини); 2) увесь час, поступово збільшується обсяг монологічного мовлення (монолог у період навчання теорії мови – це переказ прочитаного, розповідь за сприйманням, спостереженням, розповідь по пам'яті, за уявленням); 3) у школі мова стає об'єктом вивчення (раніше учні нею користувались не задумуючись, не осмислюючи її структуру та закономірності, у школі учні дізнаються про існування слів, складів, звуків, букв тощо). Використання такого підходу можливе для створення атмосфери спільної діяльності вчителя-словесника та учнів, спрямованої на активізацію пізнавальної активності останніх, розвитку їх творчої самостійності, посилення відповідальності за результати навчання, посилення ролі знань як засобу практичного впливу, активізації мовленнєвої діяльності.

Розвиток мовлення на уроках української та польської мов відбувається за трьома напрямками: словникова робота (лексичний рівень), робота над словосполученням і реченням (синтаксичний рівень), робота над мовленнєвою діяльністю (рівень тексту) [5]. На вказаних рівнях слід застосовувати методи, прийоми, види роботи із залученням критичного мислення [13]. Опанування лексичним матеріалом без застосування критичного мислення втрачає очікуваний результат, унеможлиблює вибір доцільного слова з синонімічного ряду, знівелює начення фразеологізмів тощо. На синтаксичному рівні осмислення вживання різних видів словосполучення і речення є можливим саме завдяки критичному мисленню. Робота над мовленнєвою діяльністю кропітка та довготривала, а можливості критичного мислення допомагають її прискорити, активізувати та оптимізувати.

До таких видів роботи відносимо «Ментальну карту», «Карусель», «Ромашку Блума», «Читання й письмо для критичного мислення», «Мозковий штурм» тощо. На основному етапі уроку розвитку критичного мислення методисти (Т. Полонська) рекомендують застосовувати метод «Ментальної карти (інтелект-карти, карти пам'яті, карти розуму, карти знань)» [12]. Суть полягає в зображенні інформації у графічному вигляді, використовується для мозкового штурму, творчого мислення, вирішення проблем, записування ідей, упорядкування інформації. Карта показує смислові, асоціативні, причинно-наслідкові зв'язки між поняттями або частинами навчального матеріалу.

«Ромашка Блума» – один з прийомів технології розвитку критичного мислення, система запитань, що ґрунтуються на таксономії Б. Блума, коли освітні цілі поділяються на когнітивні, психомоторні, афективні. Цей метод будується на основі роботи з текстом. Шість пелюсток –

шість запитань, які учні повинні правильно сформулювати, використовуючи наявний словниковий запас. Серед них повинні бути прості, уточнювальні, інтерпретаційні (пояснювальні), творчі, практичні, оцінні запитання.

«Карусель» – вправа, що спрямована на збір структурованої інформації чи роздум, який підводить до того, що учні самостійно складають короткий список ідей і запитань на певну тему. Учні працюють у малих групах, обмінюються ідеями та виступають з пропозиціями щодо поставленого питання. Також у них є можливість оцінювати спільно ідеї інших груп та використати їх як можливу основу для формування власних відповідей на запитання. У цій вправі учень змушений постійно розмовляти, активно використовувати власний словниковий запас, а також має можливість спостерігати над мовленнєвою діяльністю однокласників. Виконання такої вправи ґрунтується на застосуванні критичного мислення.

Серед методів, прийомів, видів роботи слід звернути увагу на «Читання й письмо для критичного мислення». В основі цієї роботи лежить конструктивна мисленнєва діяльність, у процесі якої інформація сприймається обдуманно, переосмислюється відповідно до поставленої мети, причому засвоюється найцінніша її частина [10]. Ця методика передбачає стадії навчання: 1) стадія виклику – в учнів пробуджується інтерес до нової теми, вони активізують набуті знання й уміння та прогнозують зміст нової інформації; 2) стадія обмірковування – відбувається робота з певним джерелом інформації, визначається новий матеріал, учні об'єднують нові ідеї з своїми власними; 3) стадія рефлексії – учні обдумують отриману інформацію, засвоюють набуті знання, закріплюють таким чином новий матеріал. Розвиток критичного мислення є тією рушійною силою, що допомагає зорієнтуватися на різних стадіях навчання, лежить в основі здобування знань.

Перелік методів, прийомів, видів роботи з формування мовленнєвих умінь та навичок на основі критичного мислення можна продовжити. Ефективними будуть «Мозковий штурм», «Класифікація ідей», вправа «30 секунд», «Факт і особиста думка», «Асоціація», «Кошик ідей», «Бортовий журнал» та багато інших. Активізація пізнавальної діяльності необхідна для критичного мислення, може бути використана на уроках розвитку мовлення української та польської мов у закладах загальної середньої освіти. Останнім часом діяльність учителів-словесників спрямована на пошук різноманітних форм та методів навчання на основі інноваційного підходу до навчання, що є неможливим без залучення критичного мислення як засобу такої діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. У процесі проведеного дослідження підтверджено, що розвиток критичного мислення є невід'ємною складовою формування мовленнєвих умінь та навичок на уроках української та польської мови. З'ясовано, що саме застосування інтерактивних форм роботи, пов'язаних з критичним мисленням, симулює мовленнєву діяльність, підвищує пізнавальну активність, позитивно впливає на формування мовленнєвих умінь та навичок. Установлено, що це питання залишається недостатньо розробленим, тому пошук ефективних педагогічних технологій розвитку критичного мислення на уроках розвитку мовлення є й надалі актуальним. Перспективним залишається дослідження різних компетентностей (текстотворчої, мовленнєвої), застосування інноваційно-педагогічних технологій у питанні формування мовленнєвих умінь та навичок за допомогою критичного мислення, вивчення діагностики і корекції умінь учнів з урахуванням індивідуального рівня їх сформованості. Важливим для розгляду залишається питання добору мовного та мовленнєвого матеріалу з української та польської мов з погляду аналізу участі в ньому критичного мислення учнів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гарматій О. Критичне мислення як ключова компетенція медіаграмотності. Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 11–17.
2. Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В., Новосьолова В. І. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу. Посібник. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.

3. Горошкіна О.М. Мета і завдання компетентісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту. Концептуальні засади компетентісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті О. М. Біляєва. Київ: Наук. думка, 2019. С. 24–27.
4. Гриненко О.М. Технологія розвитку критичного мислення. Посібник. Слов'янськ, 2023. 57 с.
5. Козаченко О. М. Специфіка викладання і навчання польської мови україномовних мовців. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Випуск 1 (126). Серія: Педагогіка. Одеса. 2019. С. 23–28.
6. Кроуфорд А., Е. Венди Саул, Метьюз С., Макінстер Дж. Технології розвитку критичного мислення учнів. Переклад публікації проєкта «Читання і письмо для критичного мислення». За заг. ред. О. Пометун. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.
7. Манько Р., Лазірко Н., Думич О. Аудіювання на уроках польської мови в основній школі: теоретичний аспект. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2022. №12-13 (квітень). С. 369–374.
8. Нова українська школа. Ключові новації в освіті. Новий закон України «Про освіту». <https://booklette.info-zakon-2018-press.pdf> (mon.gov.ua)
9. Полонська Т. Критичне мислення як технологія компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 5-6 класів гімназії. Український педагогічний журнал. 2022. № 1. С. 70–79.
10. П'яничка Т.В. Мова, мовлення та мислення: теоретичні та практичні аспекти функціонування. Закарпатські філологічні студії. Випуск 30. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 171–176.
11. Терно С. Критичне мислення – середньовічна відсталість? Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. XXXVII. С. 301–306.
12. Ходаковська О. Впровадження методів критичного мислення на заняттях з іноземної мови. Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземної мов як чинник забезпечення дієвості знань. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків: РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 355–367.
13. Чуба О. Формування критичного мислення як психологічно-педагогічна проблема сучасності. Педагогіка і психологія професійної освіти № 3. Київ, 2013. С. 202–208.
14. Яцимірська М. Мислення – мова – мовлення: когнітивні та психологічні аспекти. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2002. № 453. С. 363–367.
15. Komorowska H. Sprawdzanie umiejętności w nauce języka obcego. Kontrola. Ocena. Testowanie. Wydawnictwo Edukacyjne Fraszka, Warszawa, 2002.
16. Rusiecki J. Rozwijanie sprawności słuchania ze zrozumieniem: podstawy teoretyczne i propozycje ćwiczeń. Języki Obce w Szkole. 1993. № (4). S. 296–303.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Harmatii, O. (2020). Krytychne myslennia yak kliuchova kompetentsiya mediahramotnosti [Critical thinking as a key competence of media literacy]. Zbirnyk statey Vosmoi mizhnarodnoi naukovometodychnoi konferentsii «Krytychne myslennia v epokhu toksychnoho kontentu». Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademia ukrainskoi presy, 11–17. [in Ukrainian].
2. Holub, N. B., Shelekhova, H. T., Yarmoliuk, A. V., Novosiolova, V. I. (2017). Navchannia ukrainskoyi movy uchniv 5 klasu na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu [Teaching the Ukrainian language to 5th grade students based on the competence approach]. *Posibnyk*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Sam», 144. [in Ukrainian].
3. Horoshkina, O. M. (2019). Meta i zavdannia kompetentnisno oriyentovanoi metodyky navchannia ukrainskoi movy uchniv litseyu na rivni standartu [The purpose and tasks of the competence-oriented method of teaching the Ukrainian language to lyceum students at the standard level]. *Kontseptualni zasady kompetentnisnogo navchannia ukrainskoi movy: zbirnyk materialiv kruhloho stolu, prysvachenoho pamyati O. M. Biliayeva*. Kyiv: Nauk. Dumka, 24–27. [in Ukrainian].
4. Hrynenko, O. M. (2023). Tekhnolohia rozvytku krytychnoho myslennia [Technology for the development of critical thinking]. *Posibnyk*. Slovyansk, 57. [in Ukrainian].
5. Kozachenko, O. M. (2019). Spetsyfyka vykladannia i navchannia polskoi movy ukrainomovnykh movtsiv [The specifics of teaching and learning the Polish language for Ukrainian speakers]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. K. D. Ushynskoho*, 1 (126). Odessa, 23–28. [in Ukrainian].

6. Krouford, A., E. Vendy Saul, Metyuz, S., Makinster, G. (2006). Tekhnologii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technologies for the development of students' critical thinking]. *Pereklad publ. proekta «Chytannia i pysmo dlia krytychnoho myslennia». Za zah. red. O. Pometun*. Kyiv: Pleyady, 220. [in Ukrainian].
7. Manko, R., Lazirko, N., Dumych, O. (2022). Audiyuvannia na urokakh polskoi movy v osnovnii shkoli: teoretychnyi aspekt [Listening in Polish language lessons in primary school: theoretical aspect]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauki»*, (12-13), 369–374. [in Ukrainian].
8. Nova ukrainska shkola. Kluchovi novatsii v osviti [New Ukrainian school. Key innovations in education]. *Novyi zakon Ukrainy «Pro osvitu»*. Retrieved from: https://BOOKLETTE_INFO-ZAKON-2018_PRESS.pdf (mon.gov.ua) [in Ukrainian].
9. Polonska, T. (2022). Krytychne myslennia yak tekhnologia kompetentnisno orientovanoho navchannia inozemnykh mov uchniv 5-6 klasiv himnazii [Critical thinking as a technology of competence-oriented learning of foreign languages for students of 5–6 grades of gymnasium]. *Ukrainskii pedahohichnyi zhurnal*, (1), 70–79. [in Ukrainian].
10. Pyatnychka, T. V. (2023). Mova, movlennia ta myslennia: teoretychni ta praktychni aspekty funkcionuvannia. *Zakarpatski filolohichni studi*, (20). Uzhhorod: Vyd. dim «Helvetyka». 171–176. [in Ukrainian].
11. Terno, S. (2013). Krytychne myslennia – seredniovichna vidstalist? [Is critical thinking a medieval backwardness?] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, (XXXVII), 301–306. [in Ukrainian].
12. Khodakovska, O. (2017). Vprovadzhennia metodiv krytychnoho myslennia na zaniattiakh z inozemnoi movy [Implementation of critical thinking methods in foreign language classes]. *Poyednannia innovatsiinykh i tradytsiinykh tekhnologii navchannia ukrainskoi ta inozemnoi mov yak chynnyk zabezpechennia diyevosti znan. Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kharkiv: RVV KHTEI KNTEU, 355–367. [in Ukrainian].
13. Chuba, O. (2013). Formuvannia krytychnoho myslennia yak psykholoho-pedahohichna problema suchasnosti [The formation of critical thinking as a psychological and pedagogical problem of modern times]. *Pedahohika i psykholohiya profesiinoi osvity*. Kyiv, (3), 202–208. [in Ukrainian].
14. Yatsymirska, M. (2002). Myslennia – mova – movlennia: kohnityvni ta psykholohichni aspekty [Thinking – language – speech: cognitive and psychological aspects]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnik»*, (453), 363 – 367. [in Ukrainian].
15. Komorovska, H. (2002). Sprawdzanie umiejetnosci v nauce jezyka obcego. Kontrola. Ocena. Testovanie [Testing skills in learning a foreign language. Control. Rate. Testing]. *Vydavnictwo Edukacyjne Fraska*, Varshava. [in Polish].
16. Rusiecki, Y. (1993). Rozviianie spravnosci slukhania ze zrozumieniem: podstavy teoretychne i propozycie cvichen [Developing listening comprehension skills: theoretical foundations and suggestions]. *Jezyki Obce v Szkole*, (4), 296–303. [in Polish].

Статтю отримано 25.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року.

НАШІ АВТОРИ

Андерсон Ірина Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейських мов Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна).

Білявська Вікторія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Валенкевич Ольга Вадимівна – здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Вербовський Ігор Андрійович – кандидат педагогічних наук, доцент, начальник навчального відділу, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Вітвицька Світлана Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Денисюк Василь Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Зелінська Оксана Юріївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Корнійчук Михайло Валерійович – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Косигіна Олена Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри, завідувач кафедри педагогіки й андрагогіки КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради (м. Житомир, Україна).

Костюк Олександр Васильович – кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Максимчук Борис Анатолійович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Ізмаїльського гуманітарного державного університету (м. Ізмаїл, Україна).

Максимчук Ірина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Ізмаїльського гуманітарного державного університету (м. Ізмаїл, Україна).

Мельничук Максим Святославович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна).

Мирончук Наталія Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Мірошниченко Олена Анатоліївна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Овчарук Василь Володимирович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця, Україна).

Овчарук Віра Григорівна – старший викладач кафедри фізичного виховання Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця, Україна).

Павленко Віта Віталіївна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Радовенчик Анастасія Ігорівна – викладач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Ізмаїльського гуманітарного державного університету (м. Ізмаїл, Україна).

Рачковська Ірина Володимирівна – аспірантка ОП «Релігієзнавство» кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія», директор комунального закладу «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради (м. Рівне, Україна).

Соколовський Олег Леонідович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань, Україна).

Шарманова Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна).

Шевцова Лариса Станіславівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри слов'янської і германської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	3
Ірина Андерсон. Соціально-побутова проблематика листів Міхала Грабовського	3
Вікторія Білявська. Художнє осмислення соціальних катастроф ХХ століття в польській драмі абсурду (С. Мрожек «Танго», В. Гомбрович «Оперета»)	10
Оксана Зелінська, Василь Денисюк. Мовні засоби вираження настанов у творах Томаша Млодзяновського	19
Тетяна Тищенко. Антропоніми польського походження на діалектній карті Східного Поділля	28
Наталя Шарманова. Афоризм у знаковій парадигмі польської лінгвокультури	38
ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ	47
Олександр Костюк. Впливенциклік Івана Павла ІІ на соціально-політичні процеси в Польщі	47
Maksym Melnychuk. Świat wirtualny i wizjoner z perspektywy sztuki gry game art przestrzeni .	56
Ірина Рачковська. Ідея метемпсихозу у творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького	64
Oleh Sokolovskyi. Inter-orthodox polish-ukrainian relations amid Russia's war against Ukraine ..	73
ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	82
Ігор Вербовський. Роль цифрових технологій у житті населення	82
Світлана Вітвицька. Гуманізм Януша Корчака і Василя Сухомлинського: психолого-педагогічний аспект	99
Наталія Мирончук. Організація освітнього процесу в університетах третього віку в Польщі	108
Олена Мірошниченко, Олена Косигіна. Відновлення ресурсного стану вчителів в умовах перманентного стресу: аналіз реалій України та Польщі	121
Василь Овчарук, Борис Максимчук, Анастасія Радовенчик, Ірина Максимчук, Віра Овчарук. Понятійно-термінологічне поле дослідження підготовки студентів до фізичного самовдосконалення в процесі спортивно-масової роботи	133
Pavlenko Vita, Korniiichuk Mykhailo. Development of university education in Poland (XX – beginning of the XXI century)	146
Лариса Шевцова, Ольга Валенкевич. Розвиток критичного мислення як засобу формування мовленнєвих умінь та навичок	158
НАШІ АВТОРИ	167

*Наукове періодичне видання «Українська полоністика»
внесено до переліку наукових фахових категорій «Б» видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата
філологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);
філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);
педагогічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409).
Журнал внесено до бібліографічних баз даних
IndexCopernicusInternational, Ulrich'sPeriodicalsDirectory, Citefactor, GoogleScholar.*